

Eredeti megjelenés

Ez a tanulmány először az alábbi kiadványban jelent meg:

Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára

Nyíregyháza, 2019

ISSN 2064-5732

Ajánlott hivatkozás:

. In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI.. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza, 2019.

A következő oldalakon a kötet eredeti borítója, címlapja, impressuma, tartalomjegyzéke és előszava olvasható.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI
LEVÉLTÁRA KIADVÁNYAI
I. ÉVKÖNYVEK

21.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

Nyíregyháza
2019

Sorozatszerkesztő
Kujbusné Mecsei Éva

Szerkesztette
Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva

Lektorálta
Reszler Gábor

A kötet megjelenését támogatták
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

Osztrák Köztársaság Konzuli Képviselet Nyíregyháza

Tördelés
Szemán Attila

Borítóterv
Verdes Mihály

ISSN 2064-5732

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
Felelős kiadó: Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató

Nyomdai munkálatok
Pátria Nyomda Zrt.

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

ÚJABB KUTATÁSOK 1956-RÓL

Lénárt Béla:	
Az én '56-om	11
Takács Tibor:	
A látható és a láthatatlan forradalom	
<i>Az 1956. október 26-i nyíregyházi tömegtüntetés képei</i>	17
Lupkovics György:	
Szilágyi László és társai büntetőperének néhány jellemző vonása	31
Galambos Sándor:	
Muszáj-Herkulesek	
<i>Az 1956-os forradalom idején távollétükben vagy tiltakozásuk ellenére</i>	
<i>megválasztott helyi vezetők Szabolcs-Szatmárban</i>	39
Balogh Béla:	
Az 1956-os magyarországi forradalom visszhangja az egykori	
Nagybánya tartomány területén	47
Váradi Natália:	
1956 – kárpátaljai lapszemle	61
Peter Ruggenthaler:	
A Szovjetunió viszonyulása az osztrák és magyar semlegességhez	
1955–1957 között	73
Peter Ruggenthaler:	
Die österreichische Neutralität 1955/56 – eine Gefahr	
für den Zusammenhalt des „Ostblocks“?	77
Kocsis György:	
Az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg	
megyével kapcsolatos könyvtári dokumentumai levéltárunkban	85

ÚJABB HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

Csorba Noémi:

Nagypákay Balázs címereslevele 1609-ből *(Forrásközlés)* 109

Nagy Dóra:

„Könyörgők azért nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak”
Bornemissza Anna erdélyi fejedelemasszonyhoz intézett kérelmek
(Forrásközlés) 119

Kujbusné Mecsei Éva:

**Az evangélikus vallás mint a Nyíregyháza és a Felvidék közötti
kapcsolati háló fontos szála**
Nyíregyházi lelkészek, segédlelkészek 1753–1848 között 131

Pallagi László:

**A Beregsomi Református Egyházközség élete a századfordulótól
1944-ig a presbiteri jegyzőkönyvek tükrében** 145

Fodor Krisztina:

A Beregi Református Egyházmegye rövid története (1914–1923) 157

Szemán László:

Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban
A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása 177

Láda Bertalan:

A nyíregyházi ferences rendház és templom építéstörténete 193

Bánszki Hajnalka:

**A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében Nyíregyházára
telepített felvidéki magyarok elhelyezésének nehézségei**
(Forrásközlés) 209

ELŐSZÓ

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyv sorozatában évtizedek óta igyekszik közkinccsé tenni a megyénk múltjával kapcsolatos olyan tanulmányokat, kisebb forrásközléseket, bibliográfiákat, amelyek tükrözik a modern történetiszemléletet, eddig még ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető források felhasználásával készültek és hozzájárulnak a helytörténet fehér foltjainak feltárásához.

Az évkönyvek egyik fejezetét levéltári napjaink tematikus előadásai alkotják. A másik fejezetben pedig olyan helytörténeti kutatásoknak adunk helyet, amelyek új eredményeket mutatnak be. Itt nemcsak levéltárunk munkatársainak tanulmányait, hanem a régiókkal foglalkozó muzeológusok, régészek, néprajzkutatók, történészek, tanárok, könyvtárosok, helytörténeti kutatók írásait, továbbá az évente meghirdetett helytörténeti pályázatok legjobbait szintén közzétesszük.

Sorozatunk 21. kötetében is a korábbi hagyományokat követjük. Az első fejezetben az 1956-os forradalom és szabadságharcra emlékező, 2016 októberében megtartott levéltári napok előadásainak szerkesztett változatai követik egymást. A fejezetet ajánló bibliográfia zárja. A tanulmányok többsége Nyíregyháza és a korabeli Szabolcs-Szatmár forradalmi történéseit és a megtorlást taglalja. Két dolgozat a határon túlra tekint: Nagybánya tartomány, valamint Kárpátalja részben magyar lakosságú területeinek reakcióit – elsősorban a titkosszolgálatok és a pártsajtó torzító tükrén keresztül láthatjuk.

Szerzőink közül kiemelt figyelmet érdemel Lénárt Béla, aki nem klasszikus tanulmányt, hanem inkább esszét írt, amelyben mint a forradalom egyik helyi szerveinek vezetője a forradalmár, a hős fogalmának igen elgondolkodtató elemzését adja. Másik szerzőnk, az osztrák történész, Peter Ruggenthaler pedig a konferenciánkon elhangzott előadásán túl rendelkezésre bocsátotta terjedelmesebb, lábjegyzetekkel ellátott írását is. Ez utóbbi tanulmányát németül adjuk közre.

Az évkönyv második nagy fejezetének rendező elve a kronológia. A 17. századtól a 20. századig terjed az áttekintés az Erdélyi Fejedelemség, Szabolcs és Szatmár vármegyék, valamint Nyíregyháza város egy-egy időszakáról, meghatározó eseményéről, a korszak jellegzetes irattípusáról. Bereg vármegyével a 2014. és 2017. évi helytörténeti pályázat két kárpátaljai díjazottjának írása foglalkozik.

Kedves Olvasók, kellemes időtöltést, jó lapozgatást kívánnak

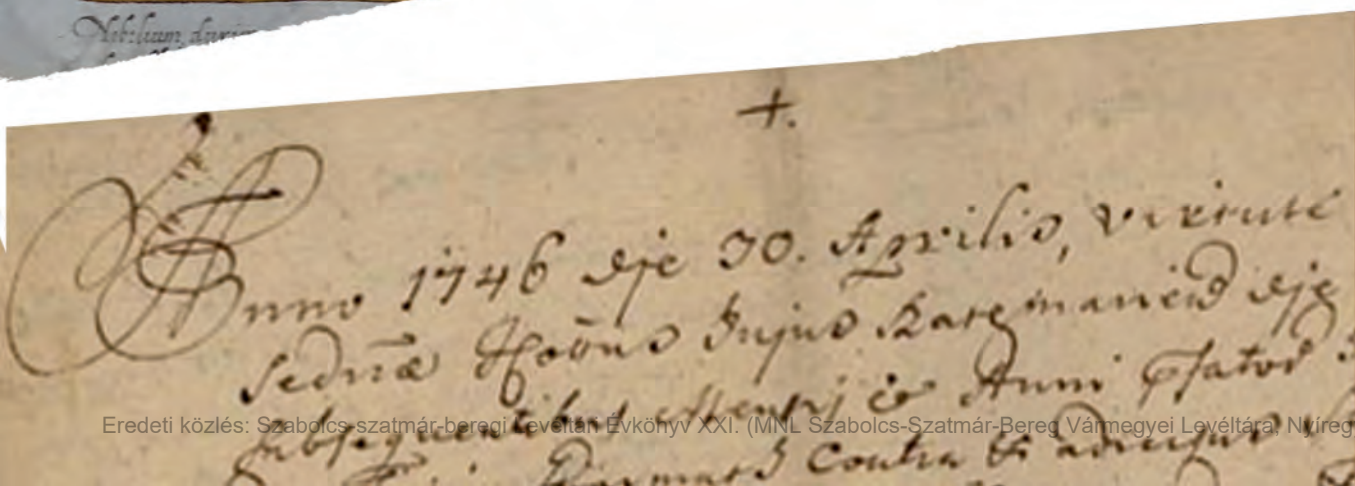
a szerkesztők

Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI.

Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae,
 Bohemiae, Archidux Austriae, Dux Burgundiae,
 Tyrolis &c. Memoriae commendamus tenore presentium significamus
 factam Maiestati, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus seruitijs,
 citatque illis que ipse Sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae et deinde
 nominis huiusmodi fuit, tum in diuersis Confinibus Agriensi vixit et Varadren-
 sciuiendo fideles et constantiter exhibuisse et impendisse, ac impen-
 dit Regia, quosque de nobis et Republica Ch-
 viciatum nunc monimur
 Haza confo-

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI
LEVÉLTÁRA KIADVÁNYAI
I. ÉVKÖNYVEK

21.

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV
XXI.

Nyíregyháza
2019

Sorozatszerkesztő
Kujbusné Mecsei Éva

Szerkesztette
Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva

Lektorálta
Reszler Gábor

A kötet megjelenését támogatták
Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

Nemzeti Kulturális Alap

Osztók Köztársaság Konzuli Képviselet Nyíregyháza

Tördelés
Szemán Attila

Borítóterv
Verdes Mihály

ISSN 2064-5732

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára
Felelős kiadó: Kujbusné dr. Mecsei Éva igazgató

Nyomdai munkálatok
Pátria Nyomda Zrt.

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

ÚJABB KUTATÁSOK 1956-RÓL

Lénárt Béla:

Az én '56-om	11
---------------------------	-----------

Takács Tibor:

A látható és a láthatatlan forradalom

<i>Az 1956. október 26-i nyíregyházi tömegtüntetés képei</i>	<i>17</i>
--	-----------

Lupkovics György:

Szilágyi László és társai büntetőperének néhány jellemző vonása	31
--	-----------

Galambos Sándor:

Muszáj-Herkulesek

<i>Az 1956-os forradalom idején távollétükben vagy tiltakozásuk ellenére megválasztott helyi vezetők Szabolcs-Szatmárban</i>	<i>39</i>
--	-----------

Balogh Béla:

Az 1956-os magyarországi forradalom visszhangja az egykori

Nagybánya tartomány területén	47
--	-----------

Váradi Natália:

1956 – kárpátaljai lapszemle	61
---	-----------

Peter Ruggenthaler:

A Szovjetunió viszonyulása az osztrák és magyar semlegességhez

1955–1957 között	73
-------------------------------	-----------

Peter Ruggenthaler:

Die österreichische Neutralität 1955/56 – eine Gefahr

für den Zusammenhalt des „Ostblocks“?	77
--	-----------

Kocsis György:

Az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg

megyével kapcsolatos könyvtári dokumentumai levéltárunkban	85
---	-----------

ÚJABB HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

Csorba Noémi:

Nagypákay Balázs címereslevele 1609-ből *(Forrásközlés)* 109

Nagy Dóra:

„Könyörgők azért nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak”
Bornemissza Anna erdélyi fejedelemasszonyhoz intézett kérelmek
(Forrásközlés) 119

Kujbusné Mecsei Éva:

**Az evangélikus vallás mint a Nyíregyháza és a Felvidék közötti
 kapcsolati háló fontos szála**
Nyíregyházi lelkészek, segédlelkészek 1753–1848 között 131

Pallagi László:

**A Beregsomi Református Egyházközség élete a századfordulótól
 1944-ig a presbiteri jegyzőkönyvek tükrében** 145

Fodor Krisztina:

A Beregi Református Egyházmegye rövid története (1914–1923) 157

Szemán László:

Első világháborús harangrekvirálás Szabolcsban és Szatmárban
A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása 177

Láda Bertalan:

A nyíregyházi ferences rendház és templom építéstörténete 193

Bánszki Hajnalka:

**A csehszlovák–magyar lakosságcsere keretében Nyíregyházára
 telepített felvidéki magyarok elhelyezésének nehézségei**
(Forrásközlés) 209

ELŐSZÓ

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyv sorozatában évtizedek óta igyekszik közkinccsé tenni a megyénk múltjával kapcsolatos olyan tanulmányokat, kisebb forrásközléseket, bibliográfiákat, amelyek tükrözik a modern történetiszemléletet, eddig még ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető források felhasználásával készültek és hozzájárulnak a helytörténet fehér foltjainak feltárásához.

Az évkönyvek egyik fejezetét levéltári napjaink tematikus előadásai alkotják. A másik fejezetben pedig olyan helytörténeti kutatásoknak adunk helyet, amelyek új eredményeket mutatnak be. Itt nemcsak levéltárunk munkatársainak tanulmányait, hanem a régiókkal foglalkozó muzeológusok, régészek, néprajzkutatók, történészek, tanárok, könyvtárosok, helytörténeti kutatók írásait, továbbá az évente meghirdetett helytörténeti pályázatok legjobbait szintén közzétesszük.

Sorozatunk 21. kötetében is a korábbi hagyományokat követjük. Az első fejezetben az 1956-os forradalom és szabadságharcra emlékező, 2016 októberében megtartott levéltári napok előadásainak szerkesztett változatai követik egymást. A fejezetet ajánló bibliográfia zárja. A tanulmányok többsége Nyíregyháza és a korabeli Szabolcs-Szatmár forradalmi történéseit és a megtorlást taglalja. Két dolgozat a határon túlra tekint: Nagybánya tartomány, valamint Kárpátalja részben magyar lakosságú területeinek reakcióit – elsősorban a titkosszolgálatok és a pártsajtó torzító tükrén keresztül láthatjuk.

Szerzőink közül kiemelt figyelmet érdemel Lénárt Béla, aki nem klasszikus tanulmányt, hanem inkább esszét írt, amelyben mint a forradalom egyik helyi szerveinek vezetője a forradalmár, a hős fogalmának igen elgondolkodtató elemzését adja. Másik szerzőnk, az osztrák történész, Peter Ruggenthaler pedig a konferenciánkon elhangzott előadásán túl rendelkezésre bocsátotta terjedelmesebb, lábjegyzetekkel ellátott írását is. Ez utóbbi tanulmányát németül adjuk közre.

Az évkönyv második nagy fejezetének rendező elve a kronológia. A 17. századtól a 20. századig terjed az áttekintés az Erdélyi Fejedelemség, Szabolcs és Szatmár vármegyék, valamint Nyíregyháza város egy-egy időszakáról, meghatározó eseményéről, a korszak jellegzetes irattípusáról. Bereg vármegyével a 2014. és 2017. évi helytörténeti pályázat két kárpátaljai díjazottjának írása foglalkozik.

Kedves Olvasók, kellemes időtöltést, jó lapozgatást kívánnak

a szerkesztők

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

ÚJABB KUTATÁSOK 1956-RÓL

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

AZ ÉN '56-OM¹

A cím nem kisajátítás, 1956 forradalma és szabadságharca mindenké, azt azonban tudomásul kell venni, hogy vannak, akiknek – épp az eseményekben való közvetlen részvétel, majd a megtorlások és hátrányos megkülönböztetések elszenvedése okán – mást is jelenthet mindaz, ami ebben az országban több mint 60 éve történt. Így e címmel csupán azt kívánom érzékeltetni, hogy emlékeim, gondolataim, sőt kínzó, megválaszolást alig remélhető kérdéseim nyomán, 1956 számomra sokaktól eltérően, mást értelmezést is nyerhet, ami csakis az enyém.

Az ehhez való jogomat pedig előéletem adja, hiszen a 45 éves diktatúra eredményeképp először származásom, majd a forradalomban való tevékeny részvételem miatt ebben az országban először mellőzött, majd üldözött, utána pedig még évtizedekig másodrendű állampolgárként élhettem csupán. Sorsomról legszebb, alkotásra, álmaim megvalósítására legalkalmasabb évtizedeimben egy rám mindvégig sanda szemekkel fürkésző hatalom döntött, megfosztva szabad akaratomtól, az önálló döntések lehetőségétől. Így Platón, aki szerint az ember élete, sorsa mindig saját döntéseitől függ, azaz csakis önmaga felelős azok sikerességéért vagy sikertelenségéért, aligha vélhette előre, hogy Hitler, Himmler, Göring, Lenin, Sztálin, Rákosi és a többi hasonszőrűek a hasukat fogták volna nevettükben, ha valaki alattvalóik szabad akaratú döntéseinek lehetőségéről faggatta volna őket. A diktatúrák csak a központi akarat szerinti döntéseket ismerik, hisz csakis ez jelentheti fenntarthatóságukat. Aki pedig szemben áll, netán kételkedik, azt egyszerűen el kell tiporni, meg kell semmisíteni. Mint mondtam, jómagam 45 évig ilyen diktatúrákban éltem!

Lássuk hát kételyeimet, amelyek megnyugtató megválaszolására ma sem vagyok képes!

Az évforduló okán ma a média forradalomról, forradalmárokról, hősookról regél, kitüntetéseim egyikén pl. „*A nemzet hőse*” elnevezés olvasható. Ezek szerint egyértelműen igazi forradalmár és hős voltam egy nemzet felkelésében. Csakhogy a forradalmat klasszikus értelemben jómagam úgy értelmezem, hogy az egy *ancien régime* elleni, tudatos forradalmárok irányította hatalmas népmozgalom, fegyveres felkelés, ahol halálos ellenségek összezsapása, élet-halál harc folyik, mert a régi rend ellenáll, védekezik, visszatámad, ha van ereje. A vesztesre ui. guillotine, tarkólövés, nálunk kötél várt. A forradalomban tehát Bastille van és Téli Palota, Budapesten a rádió, a pártház, Miskolcon a rendőrkapitányság ostroma, ahol a védők és ostromlók egyaránt veszteségeket szenvednek. Van az ellenfél orv válasza a parlament előtt, Mosonmagyaróváron, Tiszakécskén, Pesten fegyverek dörögnek, holttestek az utcán, netán páncélosok láncfalpainak

¹ Elhangzott 2016. október 20-án a Nemzetközi Levéltári Napokon Nyíregyházán, megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában a 41–46. oldalon.

dübörgése, ágyúk lövései hallanak. Döntően ez utóbbiakat látni médiánkban is, ha 1956 forradalmáról beszélünk. Véleményem szerint helyesen.

No, de én csupán arra emlékszem, hogy a végeken, szinte mindenütt azonos időben egy-egy – nem is szervezett, azaz spontán – tüntetés elegendő volt, hogy a régi hatalom megfutamodjon. Az egykori tiszalöki járás 5 községében csupán Horkai, az akkori járási párttitkár tiszadobi ámokfutása adott némi forradalmi jelleget az ottani eseményeknek. Másutt, a legtöbb faluban, kisebb településeken emberhalál nélkül keletkezett az a hatalmi vákuum, amelyet, ha nem töltünk be valami mással, akkor a diktatúra alatt felhalmozódó gyűlölet nyomán az önhatalmú leszámolás eszkalációja történhet. A hatalom tehát ellenállás nélkül omlott össze, minden kétséget kizáróan bizonyítva további tehetetlenségét. Ha mindezt szintén forradalomnak nevezzük, ám legyen, de nem feledjük hangsúlyozni, a vidék forradalma egészen más jellegű volt, többnyire erőszak és vér nélküli összeomlás tényéről kell inkább beszélnünk.

És milyen forradalmárok voltunk mi, akik vidéken próbálkoztunk a diktatúra utáni ürt betöltő, valamilyen másfajta hatalmi stratégia és struktúra megteremtésével? Jómagam, sem társaim nem készültünk tudatosan a rendszer megdöntésére, nem alkottunk ideológiákat egy összeomlás esetére, csak egy adott pillanatban szembesültünk a sürgető válasszal, hogy cselekedni kell, különben egész közösségek léphetnek a káosz veszélyes lejtőire. Gondolkodásunkba, cselekvési eszköztárunkba – bár többségünk kétségtelenül nem volt híve a megdőlt rendnek, hiszen számtalan sérelem ért mindnyájunkat – mégsem fért bele az erőszak, a leszámolás vágya. A forradalmárt az engesztelhetetlen gyűlölet jellemzi, mi többségünkben személyiségünkben humanisták, céljainkban racionalisták voltunk. Humanista forradalmárt pedig aligha ismer a történelem. Ha viszont, mint láttuk, a vidéken sajátos forradalom zajlott, akkor e sajátos mozgalom élére állókat is forradalmároknak kell tekintenünk, de itt is hangsúlyozzuk, egy másfajta forradalom másfajta forradalmárai voltunk, akiket nem a forradalmi kérlelhetetlenség vezényelt, hanem sokkal inkább a járható utak keresése. Jómagam pedig őszintén bevallom, engem mindvégig balsejtelem gyötört a forradalom eredményességét tekintve, aligha hittem, hogy a kommunizmus vasmarka ez alkalommal enged, és Magyarország a polgári fejlődés újára léphet. Ki látott már aggódó forradalmárt?

Mindezek fényében a hősi jelző is aligha aggatható ránk. A hős – félelmet nem ismerve – képes életét is áldozni az eszméért, esetünkben világos, hogy a mi életünket a forradalom idején nem fenyegette veszély, a kérdés tehát akkor fel sem merült. Mi egy más rendben váltunk hőssé, amikor szembe kellett néznünk a győztesen visszatérő diktatúra vérszomjas leszámolási örületével, ami százak kivégzésében, börtönbüntetések ezreinek kiszabásában öltött testet. Így hát jómagam mégiscsak elfogadtam a nemzet hőse kitüntetését, amelyet azonban nem a forradalomban, hanem a megtorlás idején tanúsított magatartásomért érzek igazságosnak, nem győzve hangsúlyozni, hogy nemcsak mi lettünk hőssé odabent, hanem családunk tagjai, feleségeink, szüleink, gyermekeink is odakint.

Hősök és forradalmárok voltunk-e tehát odalent a végeken, ahol minden másként történt, mint, ahogyan a forradalomról, a hős forradalmárokról a történelemkönyvek szólnak? Ma sem tudok igennel válaszolni fenntartások nélkül, jómagam inkább arra hajlok, hogy a magyar történelem egy különleges pillanatában azt tettük, amit magyarságunk követelt tőlünk egy jobb világ megteremtésének vágyával. Elsősorban tehát magyarok voltunk, a többi jelző csak ezek után következhet, az első viszont kétségkívül helytálló és igaz, akkor egy új Magyarországról álmodtunk magyarként, hazafiként.

Aggályaim következő kérdését talán így fogalmazhatjuk meg: kikért szól a harang ma, a 60. évfordulón? Zinner Tibor szerint a megtorlás folyamán 35 ezer eljárást folytattak le, 229 halálos ítélet született, de 350 kivégzésről tudunk. Mintegy 22 ezer embert vetettek börtönbe, 15 ezret pedig hosszabb-rövidebb időre internáltak.

A kb. 37 ezerre becsült, megtorlást elszenvedők jó része ma már nincs közöttünk. A Tiszavasváriban elítélt 16 társam közül 15-en immár csak odafentről szemlélhetik az évforduló ünnepségeit. Vajon hányan ünnepelhetünk még idelent, és hogyan? Tudunk-e mindenkiről, megemlékezünk-e róluk, hogy érezzék, nem feledtük el őket. Megkérdezzük-e az egyre fogyatkozó csapat tagjait, ma mit gondolnak '56-ról? És tettünk, teszünk-e elegendő kísérletet arra, hogy – immár a 24. órában – megőrökítsük emlékeik megmaradó morzsáit, hogy a rideg, sokszor személytelen történelmet étellel, érzelmekkel, akár indulatokkal gazdagítsuk? Jól tudom, az *oral history* külön műfaj, óvatosan kell bánni vele, hisz a valóságot sok minden torzíthatja, az emlékezet romlása épp úgy, mint érzelmeink, indulataink rejtett vagy akár kitörő áradata az egykori megtorlókkal, az önkénnyel szemben. Mégis próbálkozni kell, hiszen a történelem emberek történeteiből áll össze hatalmas folyamra, hogyan higgyünk neki, ha nincsenek mögötte emberi sorsok? Nem folytatom, íme, a történelem és az emlékezet kettőse.

A rideg történelmi tényeket ez a jegyzőkönyv mutatja:² „Készült Nyíregyházán Soltész Mihály út 5. sz. alatt a megyei börtön udvarán 1958. május 6-án, 07 óra 15 perckor a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésével elkövetett büntett miatt jogerősen halálra ítélt Szilágyi László, valamint Tomasovszki [sic!] András polgári egyén, elítéltek kivégzéséről.

Jelen vannak:

Barta Kálmán hb. alezredes,
a tanács elnöke

Kispál Pál ezredes, kat. ügyész

Somlyai Miklós ftörm.,
jegyzőkönyvvezető

Dr. Bíró Béla, orvosszakértő

Kató Gábor bv. alhdgy.
börtönparancsnok

Dr. Bartha István orvosszakértő

² Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/5. Nyíregyháza. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993. 381–382.

A tanács elnöke az ügyésszel együtt megállapítja, hogy a törvényben előírt összes hivatalos személyek jelen vannak.

A tanács elnöke megállapítja elítéltek személyazonosságát és ismerteti a Legfelsőbb Bíróság Katf. K. 254/1958. számú ítéletét, valamint a kegyelmi tanács határozatát halálraítéltekre vonatkozóan.

A börtönparancsnok Szilágyi László halálraítéllet előállítja 7.16-kor, és a tanács elnöke átadja az ítéletvégrehajtónak.

A börtönparancsnok Tomasovszki András halálraítélletet 7 h 18 perckor előállítja, és a tanács elnöke átadja az ítéletvégrehajtónak.

Ítéletvégrehajtó 7 h 20 perckor jelenti, hogy az ítéletet végrehajtotta mindkét halálraítélten.

Az orvosszakértők 7 h 36 perckor egybehangzóan jelentik a tanács elnökének, hogy a halál mindkét halálraítéltnél bekövetkezett.

Ezt követően az orvosok megtették az intézkedést, és elítéltek hulláját elszállították. K. m. f. t.”

És íme az emlékezet:³ „1958. május 6-án nem szólt az ébresztőt parancsoló csengetés, csak a nagytemplom órája ütötte el az öt órát. Mi – az amúgy már automatikusan ébredők – kábán mocorogtunk, ültünk fel ágyainkban, nem tudtuk mire vélni a rendkívüli esetet. Aztán megszólalt Tukacs János szatmári barátunk: csak nem most fogják kivégezni Laciékat? Megdöbbsentünk, zaklatottan hallgatóztunk, 6 óra tájban aztán neszezés, ajtócsapkodás, lábak dobogása hallatszott. Majd még egy óra telt el, s ekkor egy érces hang vágta ketté a döbbenetet: *Isten veletek, fiúk* – hangzott, s mindnyájan felismertük Laci hangját. Az üzenet módja jelezte, hogy Szilágyi László bátran és elszántan tette meg utolsó lépéseit a halálba.

Alig telt el 2-3 perc, újabb furcsa hangok, mintha valakit húznának a földszinten, majd ismét üvöltés hangzott, artikulátlanul, érthetetlenül... később néhányan azt állították, a hörgésbe fulladt mondat idézet volt: »*Hol sírjaink domborulnak...*« Bandi utolsó üzenete az elesett emberé, az erőszakos halált elfogadni képtelen emberé volt!

A döbbsent néma csendet aztán lassan eluralta a börtön szokásos zaja, megérkezett a reggeli, de most mindenki szótlanul tévelygett, az örök is szótlanok voltak, nem volt kiabálás, rendre utasítás, letolás a szemle alkalmából sem! A napot nem lehet elfeledni, és nem is szabad elfeledni!”

³ Lénárt Béla: ...egy Pobeda hátsó üléséből néztem a gyönyörű nyári estét. Egy szabadsággharcos visszaemlékezése. Lénárt Béla története. In: Forradalom! 24 megtalált történet. Szerk. Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba. Budapest, 2016. 200.

Ezek után Önökre bízom kérdésem megválaszolását, legendőek-e csupán az egzakt történelmi források, avagy más is szükségeltetik az ezerszínű valóság megismeréséhez? Véleményem szerint 1956 igazi arculatából nem hiányozhatnak a személyes élmények. Tegyük érte minél többet, hogy így legyen. Ismétlem, a 24. órában vagyunk!

Kevesen gondolnak arra, hogy számunkra 1956 nem csupán a forradalmi napokat, heteket, netán 1-2 hónapot jelentette, hanem a továbbiakban egy bírósági procedúrát is, amely részben a legszörnyűbbel, a kivégzéssel zárult, legtöbbünknel pedig börtönbüntetéssel folytatódott. Ez volt a második etap. Ennek vizsgálatára sokan vállalkoztak, főleg jogtörténészek, hiszen el kellett dönten, az '56-os perek folytatásai voltak-e az '50-es évek koncepciók pereinek, vagy megváltozott jogszemlélet és gyakorlat alapján folytak a bírósági eljárások? Az általam vizsgált tiszavasvári perek azt mutatják, hogy pl. a mi esetünkben az utóbbi történt.

Aztán volt még egy harmadik etap is, a börtön utáni évtizedek vergődése, küzdelme, hogy – ha legalább félsikerrel is – de visszakapaszkodjunk a bennünket megillető társadalmi helyzetbe, és emberi körülményeket teremtsünk szeretteinknek. Ez utóbbi periódus, amely sokunknál csaknem 3 évtizedet ölelt fel, ma alig ismert, pedig egy rendkívüli, máig ható és vitákat keltő problémát hordoz méhében. Az '56-os „ellenforradalmárok” és a III/III-as csoportfőnökség viszonyát, amely a folyamatos megfigyelés, ellenőrzés, valamint az ezzel kapcsolatos ügynökkérdés problematikáját dajkálta. Az ügynökkérdés ma lerágott csont, egyesek szerint a teljes nyilvánosság a múlttal való leszámolás legfontosabb, akár egyetlen módja. A kérdést alaposabban kutatók véleménye más, az ügynökök csupán eszközei voltak egy hatalmas gépezet működésének, amely a volt „ellenforradalmárok”, azaz a rendszer halálukig potenciális ellenfeleinek folyamatos megfigyelésére, szükség szerint pedig esetleges retorzióra szolgált.

Jómagam, amikor e harmadik periódus tiszavasvári vonatkozású vizsgálatába kezdtem az Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltárában, megdöbbenve szemléltem az elem rakott dossziékat, vajon mit rejtegetnek: A folyamat végeredménye sok-sok hónap után kristályosodott ki bennem, amikor a belső elhárítás teljes mechanizmusát áttekintve rádöbrentem, egyrészt a félelemre, zsarolásra épített beszerkezési taktika az '56-osok között is sikerrel járt, ami szomorú, de indítékait csak az értheti meg igazán, aki megélte az üldöztetések, mellőzések alvilági életérzését, mindenekelőtt a zsigereikből kitörölhetetlen félelmet! Mindennél beszédesebb volt azonban e hatalmas és félelmetes mechanizmus működésének egésze, ahol a közreműködő rendőrtisztek több tucatnyi aláírását gyűjtöttem ki, intézkedéseik száz oldalt is meghaladó anyagát tekintetem át, akik többek között a Tiszavasváriban maradó hét „ellenforradalmár” életének mindennapjait követték, ellenőrizték minősítették, és működtették a három ügynök ez irányú tevékenységét is. Így értettem meg, hogy e folyamatban az ügynökök olyan eszközök voltak csupán, akikkel a belső elhárítás önmaga nélkülözhetetlenségét kívánta bizonyítani a rendszer biztonságának megőrzésében. Olvasni kell az ügynöki jelentéseket is ahhoz, hogy meggyőződhesünk szinte teljes érdektelenségükről, jelentéktelenségükről, ami sok esetben a tartótisztek elégedetlenségét váltotta ki. Aztán gondoljunk

csak arra, hogy a párt, a szakszervezetek, a KISZ, sőt egy időben még az úttörőszervezetek is rendszeres hangulatjelentéseikben tájékoztatták feletteseiket az egyszerű emberek véleményéről, gondolatairól, tetteiről. És mi volt a feladatuk a személyzetiseknek, kádereknek? Ahogy a mi zsigereinkben a félelem lakozott, a rendszer zsigereibe viszont a titkos információszerzés és feldolgozás reflexe volt bekódolva. Nyilvánosság? Nos, akkor tárjunk fel mindent, ami az MSZMP és az általa irányított államapparátus egykori valódi lényegét jellemezte! Csakhogy ez jóval bonyolultabb, mint ügynöklistákat fabrikálni, nyilvánosságra hozni, a rendszer egészéből önkényesen kiragadva. Ezeknek az uraknak üzenem, tévúton járnak!

Persze az én '56-om jóval bonyolultabb mind annál, amit elmondhattam, itt csupán arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy 1956 forradalma és szabadságharca bennünk különös világot teremtett, ezt a másságot pedig életünk végéig magunkkal cipeljük kitörölhetetlenül. A mi ünnepünk, az én ünnepem ezért különleges, több és sajátosan eltérő, mint bárki másé.

A LÁTHATÓ ÉS A LÁTHATATLAN FORRADALOM

Az 1956. október 26-i nyíregyházi tömegtüntetés képei¹

I.

Nyíregyháza azon kevés város közé tartozik, ahonnan viszonylag nagy számban maradtak fenn fényképek az 1956-os forradalom időszakából. A Szilágyi László és társai ellen lefolytatott eljárások iratai között, a nyomozati anyagban 53 fénykép található az október 26-i tömegtüntetésről.² (A fotók megtalálhatók a Szilágyi-per iratai között,³ valamint az MSZMP megyei bizottságának anyagában is.⁴) A forradalom nyíregyházi eseményeinek közismert képi reprezentációi ezek, amelyek rendszeresen megjelennek a kiállításokon és a korszakkal foglalkozó munkákban. Írásomban arra keresem a választ, hogy milyen funkciói lehetnek a fotóknak a történeti megismerés folyamatában, mit kezdhetünk velük, ha nemcsak illusztrációként, hanem történelmi forrásként kezeljük őket.

Közkeletű az az elképzelés, hogy a fényképek *objektív* módon őrzik meg az elmúlt pillanatokat, a szó legszorosabb értelmében láthatóvá teszik a múltbeli valóságot, itt és most az 1956. október 26-i Nyíregyházát. „A fénykép bizonyíték. Amiről hallunk, de amiben kételkedünk, az bizonyosságot nyer, ha fényképet látunk róla... Egy fotó megfellebbezhetetlen bizonyítéka annak, hogy egy bizonyos dolog megtörtént. A kép torzíthat; mégis mindig megmarad a föltevés, hogy létezik vagy létezett valami olyasmi, ami a képen látható” – fogalmaz Susan Sontag.⁵ A fotográfia „annak az indexe, hogy a dolgoknak és eseményeknek létezniük kellett, amikor lencsevégre kapták őket. A fényérzékeny lemezen azonban kiszakadnak az élet folyamatából, és a valóság izolált emlékeiként »száműzetnek« a képbe” – Hans Belting megállapítása⁶ már arra mutat rá, hogy a fénykép a valóság leszűkített és szelektált képét nyújtja. A fényképész a térbeli, színes és mozgásban lévő folyamatokról egy síkbeli, (esetünkben) fekete-fehér állóképet

¹ Elhangzott 2016. október 20-án a Nemzetközi Levéltári Napokon Nyíregyházán. Változata megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában az 5–16. oldalon.

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 3.1.9. Vizsgálati dossziék. [3.1.9.] V-145356/4. Szilágyi László és társai. 35–42., 312.

³ Hadtörténelmi Levéltár, Debreceni Katonai Bíróság, B. I. 261/1957.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), XXXV. 165. Az 1956. évi „ellenforradalom” megyei eseményeivel kapcsolatos dokumentumok gyűjteménye, 1954–1957. (a továbbiakban XXXV. 165.) 6. ő. e.

⁵ Susan Sontag: A fényképezésről. Budapest, 2010. 12–13.

⁶ Hans Belting: Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok. Budapest, 2003. (a továbbiakban Belting, 2003.) 250–251.

készít.⁷ Ebből következően a fénykép nem a valóság másolata vagy tükörképe, hanem annak „rendkívül megbízható és következetes képi átformálása természetszerűen saját törvények alapján” – állítja Klaus Honnef.⁸

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy bár a fényképet egy objektívvval rendelkező gép rögzíti, a gépet mindig egy ember kezeli, ő dönti el, mit tart megőrkítésre érdemesnek. Ebből fakad a fotó dialektikus struktúrája: a gép által képviselt objektivitás és a fényképező szubjektív perspektívája egymásba fonódik, keresztezi egymást.⁹ A fényképezés tehát értelmező tevékenység. „Jóllehet a fényképezőgép bizonyos értelemben ténylegesen rögzíti és nem pusztán értelmezi a valóságot – írja Sontag –, a fénykép éppúgy értelmezése a világnak, mint a festmény vagy a rajz.”¹⁰ (És mint a szöveges beszámoló, tehetjük hozzá.) Amennyiben pedig a fénykép a valóság értelmezése, úgy maga is értelmezésre szorul. A fotók sosem önmagukért beszélnek. A fotográfia önállósága mellett kardoskodó Walter Grasskamp szerint fényképet „mindig úgy kell készíteni (és nézni), mintha nem igényelne nyelvi kiegészítést, mivel saját »nyelve« van”. Ám kénytelen elismerni, hogy napjainkban ez a látásmód nem általános, a fényképek kapcsán boldogan kapunk minden „verbális kommentár” után. Olyannyira, hogy a modern képolvasási szokások, konvenciók szerint „a kép szöveg nélkül – nyomorék”.¹¹

A fotók értelmezése már abban az alapvető vonatkozásban is feltételezi a képen kívüli ismereteink meglétét, hogy mit is ábrázolnak az itt tárgyalt képek. Az ugyanis csak a várost ismerő és a 20. század magyar történelmében járatos, esetleg a Szilágyi László és társai elleni eljárás iratait kézbe vevő emberek számára nyilvánvaló, hogy itt az 1956. október 26-i nyíregyházi tüntetésen készített felvételekről van szó. Ám annak, aki nem tartozik ebbe a körbe (és valljuk be, ők vannak többségben), már távolról sem ilyen egyértelmű, mit is lát ezeken a fotókon. Azt, hogy ez nemcsak afféle elméleti okoskodás, egészen konkrét tárgyi bizonyítékát adják a politikai rendőrség központjában összeállított fotóalbumok, amelyek az „ellenforradalom” rémtetteit, a párt- és állami szervek elleni támadásait kívánták reprezentálni. Az egyik ilyen a nyíregyházi városháza előtti hirdetőtábla összetörését, egy másik a városházán lévő népköztársasági címer leverését, a Beloiannisz téri irodaházon lévő vörös csillag leszerelését, a Malinovszkij-szobor, illetve a főtéren lévő szovjet síremlékek ledöntését helyezi Debrecenbe.¹²

⁷ Klaus Honnef: A fényképezés a hitelesség és a fikció között. In: Fotóelméleti szöveggyűjtemény. Összeáll. Bán András és Beke László. Budapest, 1997. (a továbbiakban Bán–Beke, 1997.)

⁸ Uo. 168.

⁹ Uo. 188–189.

¹⁰ Sontag, 2010. 14.

¹¹ Walter Grasskamp: Szöveg nélkül: a dokumentumfotó esztétikájához. In: Bán–Beke, 1997. (a továbbiakban Grasskamp, 1997.) 242–243.

¹² ÁBTL, 4.1. Az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok. [4.1.] A-219. 1956. október 23. [Dokumentum-gyűjtemény] I. 17.; ÁBTL, 4.1. A-226. Dokumentum-gyűjtemény 6. Fegyveres ellenforradalmi támadás párt- és állami objektumok ellen. Emlékművek, vörös csillagok és zászlók meggyalázása. 2., 6., 23., 24.

1. sz. ábra¹³

Állambiztonsági tabló a Malinovszkij-szobor ledöntésével

Az albumok összeállítóit talán az zavarta meg, hogy Szilágyi László, Tomasovszky András és társaik ügyét első fokon a debreceni katonai bíróság tárgyalta. Hasonló felületességre később, teljesen más közegben is akadt példa. A Rákosi-korszakról szóló nagymonográfiában – a képszerkesztő trehányysága folytán – a nyíregyházi Kossuth tér és Bocskai utca sarka a budapesti Dózsa György út és Landler Jenő utca kereszteződésévé válik.¹⁴

¹³ ÁBTL, 4.1. A-226. 23. tabló

¹⁴ Gyarmati György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2011. 420.

2. sz. ábra¹⁵

Állambiztonsági tabló részlete a Kossuth térrel

II.

A téves képaláírásoknak köszönhetően a szóban forgó képekből csak 1956 maradt, Nyíregyháza eltűnt. A példák láthatóvá teszik, hogy a fénykép jelentése már a beazonosítás szintjén sem magában a képben, hanem azon kívül található, és azt, hogy a fotók jelentése függ a kontextustól. Az 1956-os forradalom idejében készített felvételek esetében is több jelentésréteg különböztethető meg, attól függően, hogy milyen értelmezési közegbe helyezzük őket.¹⁶ Én – kissé leegyszerűsítve – három fő jelentésréteget, időben változó domináns olvasásmódot emelnék ki.

¹⁵ ÁBTL, 4.1. A-226. 24. tabló részlet

¹⁶ Lásd pl. Sümegi György: Az 1956-os fotók használatáról. Fotóművészet, 2003. 1–2. sz. 137–141.; Rainer M. János: Egy kép(sor) funkcióváltása, 1956–2006. In: '56-os fényképek gyűjteményekben. Szerk. Kákóczki András–Sümegi György. Miskolc, 2007. 8–13.; Müller Rolf: A harc helyszíne – a bűn színhelye. Egy 1956-os fénykép emlékezetei. Kommentár, 2014. 4. sz. 5–20.

1. A forradalom és szabadságharc napjaiban az eseményeket vagy azok következményeit (döntően a fővárosban: a szétlőtt épületeket, kilőtt harckocsikat stb.) dokumentálni, megőrizni kívánt fotók születtek.
2. November 4-e után ezek a felvételek az „ellenforradalmat” reprezentálták: egyrészt a megtorlás folyamatában, az elkövetők azonosítását is szolgáló bűnjelekként, másrészt a kádári propagandában, ahol leginkább az „ellenforradalom” brutalitását voltak hivatva bizonyítani.
3. 1989 után ugyanezek a fényképek immáron a forradalom képeivé válnak, a szabadságért és a függetlenségért zajló küzdelmek résztvevőinek azonosítását segítették (és segítik) elő.

A nyíregyházi fotósorozat „eredeti” jelentése, tudniillik az, hogy milyen célból készültek a képek, homályban marad, méghozzá azért, mert a felvételek készítőjét (készítőit) nem ismerjük. Nagy merészség persze nem kell ahhoz, hogy kijelentsük: a fényképezőt minden bizonnyal a megőrkítés, a dokumentálás szándéka vezette. És ha ez így volt, akkor kijelenthető, hogy már a legelején tisztában volt azzal, hogy jelentős, megőrkítésre érdemes eseményeknek vált a szemtanújává, már akkor, amikor észlelte az irodaházon lévő vörös csillag leszerelését (vagy amikor értesült róla valakitől, és azért sietett a helyszínre). Pedig akkor még kevesen voltak a téren, néhányan bámszkozottak csak, ám – a fotók tanúsága szerint – kis idő múlva már viszonylag jelentős tömeg gyűlt össze.

3. sz. ábra¹⁷

A nyíregyházi irodaház, tetején a vörös csillaggal

¹⁷ ÁBTL, 3.1.9. V-145356/4. 312/1.

4. sz. ábra¹⁸

A nyíregyházi irodaház vörös csillagának leverése

A képeket felhasználták a forradalom utáni megtorlás folyamatában, sőt jelenleg ez tekinthető azok elsődleges kontextusának, hiszen a fotók a forradalom megyei és városi vezetői elleni eljárások iratai között maradtak fenn. Azt nem tudjuk biztosan, mikor és milyen úton-módon – házkutatás révén, fotólaborból elkobozva, esetleg az MTI-től (vagy más szerkesztőségtől) kikérve – került a megyei politikai rendőrség birtokába a fotósorozat.

A kádári hatóságok nagy erővel kutattak fel a forradalom napjaiban készült fényképeket, legyenek azok hivatásos (sajtó)fotósok vagy amatőrök felvételei.¹⁹ Nyíregyházán is voltak ilyen irányú próbálkozások. Nagy Sándor rendőr főhadnagy 1957 áprilisában jelentette, hogy Dr. Patay István Zsdanov utca 2. szám alatti lakostól nem tudta beszerezni „az ellenforradalmi megmozdulásokról” készített fényképeket, mert az illető elmondása szerint azokat a felesége megsemmisítette.²⁰ (Az sajnos nem derül ki, hogy a rendőrtiszt honnan értesült Patay fotóinak létezéséről.) A letartóztatott Babicz Bélát második kihallgatásán, 1957. július 6-án kérdezték az általa készített fényképekről.

¹⁸ Uo. 312/2.

¹⁹ Sümegi György: A Történeti Levéltár 1956-os fényképei. In: Fényképek 1956. Összeáll. Müller Rolf-Sümegi György. Budapest, 2006. (a továbbiakban Müller-Sümegi, 2006.) V-VII.; Müller Rolf: A megtorlás fényképei. In: ÁVH – politika – 1956. Politikai helyzet és az állambiztonsági szervek Magyarországon, 1956. Szerk. Okváth Imre. Budapest, 2007. 197–204.

²⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-145356/3. Szilágyi László és társai. 299. Jelentés, 1957. április 20.

Az orvos elmondta, hogy betegekhez járva valóban fotózott, például a ledöntött szovjet emlékműről, szobrokról, valamint a tömegmegmozdulásokról és katonákról (vallo-másaiban egyébként nem beszélt arról, hogy jelen lett volna az október 26-i eseményeknél). Emlékezete szerint két tekercs filmet használt el, ezeket a felesége pár hete Budapestre vitte előhívatni, de hogy pontosan melyik fényképezőszhez, az asszony tudja megmondani.²¹ Feleségét az iratok tanúsága szerint mégsem kérdezték a fotókról, neve csak annyiban került elő az ügyben, hogy 1957 szeptemberében – több lefoglalt tárgy között – visszaadták neki férje EUMAG típusú fényképezőgépét.²²

Fényképeket kerestek az akkor Borbányán, a 10. számú általános iskolában tanítókodó Koroknay Gyulától is. 1991-ben a megyei lapban közétett 1956-os visszaemlékezésében előadta, hogy jelen volt a lovasszobor ledöntésénél, és a nyakában ott lógott a fényképezőgépe. Vérbeli művészettörténészként azonnal felismerte az események jelentőségét, és a szoboralak fejét, amely levált a többi részről, felkapta és bevitte a megyei múzeumba. A forradalom leverése után több napig tartották fogva, míg tisztázni tudta, hogy nem készített felvételeket, így hazaengedték.²³ Van azonban egy nyom, amely szerint nem így történt. A megyei politikai rendőrség „Szabó József” fedőnevű ügynökének 1958 áprilisában jellemzést kellett írnia Koroknay Gyuláról. Az ügynök kiemelte tanártársa széles műveltségét, olvasottságát, nyelvtudását, és természetesen kitért Koroknay 1956-os tevékenységére is: „Az ellenforradalom alatt nem tevékenykedett, csupán fényképezte az eseményeket. Emiatt pár napig rendőrségi őrizet alatt volt s a felhasznált filmeket átadta a rendőrségnek.”²⁴ (A jellemzés korábbi részében már közölte róla, hogy „szenvedélyes fényképész”.) Mindent egybevetve is azonban legfeljebb feltételezhető, mintsem határozottan állítható, hogy a szóban forgó felvételeket Koroknay készítette. Még akkor is, ha nehezen hihető el egy szenvedélyes fotósról, akinek a gépe a nyakában lógott az események idején, hogy ne készített volna képeket. Az is érthető ugyanakkor, hogy 1991-ben miért nem akarta vállalni a készítő szerepét, bár egyáltalán nem tehetett arról, hogy a fotók „rossz” kezekbe kerültek.

Bárhogy is történt, az október 26-áról ismert fényképeket a politikai rendőrség már 1957 áprilisában felhasználta a Bakti Károly és társai elleni eljárás során. A gyanúsítottak közül Bakti és Farkas János is felismerte magát a képeken,²⁵ Tomasovszky János azonban tagadta, hogy a kihallgatásán felmutatott fénykép őt ábrázolná.²⁶ Farkast és Tomasovszkyt más személyek azonosítása érdekében is kérdezték a

²¹ ÁBTL, 3.1.9. V-145843. Babicz Béla. 34–36. Jegyzőkönyv Babicz Béla gyanúsított kihallgatásáról, 1957. július 6.

²² Uo. 23. Határozat a házkutatási anyagok rendezéséről, 1957. szeptember 14.

²³ Koroknay Gyula: Elfordított táblák. Kelet-Magyarország, 1991. október 22. 9.

²⁴ ÁBTL, 3.1.2. M-15658. 68. „Szabó József” ügynök jelentése, 1958. április 11.

²⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-144970. Bakti Károly és társai. 17–20. Jegyzőkönyv Bakti Károly gyanúsított kihallgatásáról, 1957. április 9. Uo. 56. Jegyzőkönyv Farkas János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 6.

²⁶ Uo. 29–31. Jegyzőkönyv Tomasovszky János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. május 7.

fotókról.²⁷ A tanúk közül a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint csupán egyetlen személynek mutatták meg a fényképeket, aki hét embert ismert fel a fényképeken, ötöt a Malinovszkij-emlékműnél, egyet a Beloianniszt téren, egyet pedig a Kossuth téren.²⁸ (A tanúnak nyilatkozatot kellett aláírni arról, hogy a kihallgatásáról és a neki megmutatott fényképekről nem beszélhet senkinek.)²⁹

A felvételeket más eljárásokban is felhasználták, így – természetesen – a Szilágyi László és társai ügyében: például Szentmártoni Sándor ismerte fel magát a Malinovszkij-emlékműnél készült egyik képen.³⁰ Fenyvesi József a fogdában mesélte, hogy a vallatása során elé tették a városháza erkélyéről készített fotót, hogy sorolja fel, kik állnak ott, ő azonban letagadta, hogy bárkit is ismert volna. A cellában viszont többeket is megnevezett, akik – hozzá hasonlóan – az erkélyen tartózkodtak, illetve ott beszédet mondtak.³¹ Megjegyzem, a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvben nincs utalás arra, hogy a fényképeket megmutatták volna neki, így tagadó válaszát sem rögzítették.³² Ugyanakkor pár hónappal korábban Molnár Jenő és Rácz István nevét is megemlíttette vallomásaiban, mint akik szóltak a tömeghez.³³

A képek tehát meghatározó szerepet játszottak az 1956 utáni megtorlás során, amennyiben beazonosíthatóvá tették a különböző megmozdulások résztvevőit. A rendelkezésre álló képi dokumentáció esetlegessége viszont nagyban megszabta a megtorlás irányát, hiszen a hatóságok elsősorban azon megmozdulások résztvevőit érthették utol, amelyekről felvétel készült. Talán nem véletlen, hogy az október 26-i megmozdulások közül a Malinovszkij-emlékmű ledöntésében való közreműködés miatt sokkal több embert ítélték el, mint például a rabok kiszabadításáért vagy a Damjanich-laktanya megtámadásáért – ez utóbbiakról nem maradtak fenn fotók.

A politikai rendőrség birtokába került fényképeket felhasználták az „ellenforradalom” „leleplezését” célzó különböző propagandakiadványokban is. A legközismertebb a *Megyei fehér könyv*, amely az országos „ellenforradalom” részeként, előzetes terv alapján, Miskolcra és Debrecenből érkező személyek kezdeményezésére végrehajtott akcióként jelenítette meg a Nyíregyházán történteket. Az események erőszakos jellegének, a résztvevők agresszivitásának a bemutatásában nagy szerepet kaptak az október 26-i tüntetés – jól megválogatott – képei, illetve a célhoz igazított képaláírásai.

²⁷ Uo. 51–53. Jegyzőkönyv Farkas János gyanúsított kihallgatásáról, 1957. április 17. Uo. 82. Jegyzőkönyv Tomasovszky János kihallgatásáról, 1957. május 11.

²⁸ Uo. 25. Felismerési jegyzőkönyv, 1957. április 17. A tanút egyébként nem Baktiék, hanem Szilágyi László ügyében hallgatták meg ezen a napon: ÁBTL, 3.1.9. V-145356/3. Szilágyi László és társai. 49–51. Bozsó Károlyné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1957. április 17.

²⁹ Uo. 26. Nyilatkozat, 1957. április 17.

³⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-145356. Szilágyi László és társai. 338–341. Jegyzőkönyv Szentmártoni Sándor kihallgatásáról, 1957. május 21.

³¹ ÁBTL, 3.1.9. V-144967. Fenyvesi József. 102–105. Boldizsár fogdaügynök jelentése, 1957. december 12.

³² Uo. 27–32. Jegyzőkönyv Fenyvesi József kihallgatásáról, 1957. december 11.

³³ Uo. 47–50. Jegyzőkönyv Fenyvesi József kihallgatásáról, 1957. augusztus 19.

A ledöntött Malinovszkij-emlékmű talpazatán a forradalmi követeléseket felolvasó Tomasovszky Andrászt ábrázoló fénykép alá azt írták: „Tomasovszki[!], a kulák főispán kalandor fia szónokol”.³⁴ „Ellenforradalmi virtustánc a rombolásnál: Budai András, a részeges, többszörösen büntetett csavargó az egyik főszervező” – áll egy fotó alatt, amelyen egy, az ugyancsak a talpazaton egyensúlyozó, kezében zászlót tartó alak látható.³⁵ A városháza előtti szovjet síremlékek ledöntéséről készített, igen rossz minőségben reprodukált felvételhez, amelyen pont az „elkövetőket” nem lehet felismerni, a fehér könyv azt a kommentárt fűzi: „Közismert huligán elemek a szervezkedők között...”³⁶

A nyomda elleni támadást két fénykép egymás mellé helyezésével alkották meg. Az elsőn egy teherautó látható az evangélikus templomnál, rajta integető és láthatóan jókedvű, mosolygó emberekkel. Egyikük kezében egy rúd, valószínűleg egy zászló nyele – de ha valaki úgy akarja, akár fegyver csövének is láthatja. A megyei fehér könyv szerzője annak akarta látni, és a képaláírással a nyomda és a rádió elleni támadást szervezőkké változtatta a teherautón és az a körül tartózkodókat. A másik fotó immár a nyomdát ábrázolja: ez esetben a fehér könyv a röplapra várakozó emberekből kreált támadókat.³⁷

Hasonló szellemben beszélt el a történeteket a megyei politikai rendőrség vezetőjének a neve alatt a Magyar Rendőr című lap 1957. szeptember 28-i számában megjelent cikk is, amely szintén közölt fényképeket az október 26-i megmozdulásokról. Az egyik „Tomasovszki[!] András nyolcvanöt holdas kulákcsemetét” ábrázolja, amint a ledöntött Malinovszkij-szobor talpazatáról „izgatja” a tömeget, a másik pedig a Kossuth téren található szovjet síremlékek lerombolását mutatja, az alábbi szöveg kíséretében: „Maroknyi söpredék, volt börtöntöltelék, akik nemcsak az emlékműveket, hanem a népi demokratikus rendszert is meg akarták dönteni.”³⁸

³⁴ Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban. Megyei fehér könyv I. Nyíregyháza, 1957. (a továbbiakban Megyei fehér könyv, 1957.) 19.

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Uo. 20.

³⁷ Uo. 22.

³⁸ Szikra Mihály: Nyíregyházán is lehullt a lepel... Adalékok a Szabolcs-Szatmár megyei „Nemzeti Bizottság” ellenforradalmi tevékenységéről. Magyar Rendőr, 1957. szeptember 28. 5.

5. sz. ábra³⁹

Részlet a Megyei fehér könyvből

1989 után a három évtizeddel korábban még az ellenforradalmat reprezentáló fotók immáron a forradalom kontextusába nyerték el új, jelenleg is érvényes jelentésüket. A fényképek kiállítások alapanyagául szolgáltak, és az 1956-ról szóló történeti

³⁹ Megyei fehér könyv, 1957. 22.

feldolgozások, visszaemlékezések nélkülözhetetlen kellékeivé váltak, jobbra illusztrációként.⁴⁰ Természetesen meg kell említeni Némethné Dikán Nóra nevét, aki a fotóanyag mintegy felét közölte a nap eseményeit rekonstruáló, a Jósa András Múzeum 2001-es évkönyvében megjelent írásában.⁴¹

Azt, hogy miként változhat meg ugyanazon kép jelentése a kontextustól függően, egy konkrét fotó példáján mutatom be.

6. sz. ábra⁴²

Katonák és civilek a Kossuth téren, 1956. október 26-án

A fenti kép a Szilágyi László és társai elleni nyomozás iratai között található felvétel. Bár őrzési helye alapján a fotó – a sorozat többi eleméhez hasonlóan – bűnjel, még hozzá egy ellenforradalmi bűncselekményben felhasznált bizonyíték, ebből a közegből kiszakítva mégiscsak azt mondhatjuk: ez az eredeti, jelentés nélküli, pontosabban bármilyen jelentéssel felruházható felvétel. Én például egy ünnepi pillanatot látok a képen, egy-két kivételtől eltekintve felszabadultan mosolygó és integető, nemzeti színű zászlókat lengető embereket, katonákat és civileket vegyesen.

⁴⁰ Most csak két címlapra hívnám fel a figyelmet: Fazekas Árpád: Rácz István emlékezete. Nyíregyháza, 2001.; Kabay Dezső Tibor: Forradalom az Isten háta megett, és egyéb viszontagságok. Nyíregyháza, 2001.

⁴¹ Némethné Dikán Nóra: Egy dokumentumsorozat megszületésének története. Az 1956. október 26-i nyíregyházi tüntetés. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve XLIII. Szerk. Almássy Katalin–Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2001. 365–386.

⁴² ÁBTL, 3.1.9. V-145356/4. Szilágyi László és társai. 312/39.

A kép a megyei pártbizottság anyagában is fennmaradt. Ezen néhány alak feje mellé számokat írtak, a fotó hátoldalára pedig odaírták a nevüket. Ez azt mutatja, hogy a felvételt a kádári hatóságok az októberi események résztvevőinek azonosítására is felhasználták.⁴³ A fotó bekerült a megyei fehér könyvbe is, amely az ünneplő honvédek-ből sirgyalázásra induló ellenforradalmárokat kreált.⁴⁴ Végezetül, a fénykép helyet kapott az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának a forradalom 50. évfordulójára megjelent fotóalbumában. A kísérszöveg a képet a forradalom dokumentumává teszi, a Damjanich-laktanya parancsnoksága által a tüntetők közé kiküldött tiszteket pedig a forradalom mellé álló honvédekként azonosítja.⁴⁵

III.

„Nem válik-e a felirat a fénykép legfontosabb részévé?” – tette fel a kérdést több mint nyolc évtizeddel ezelőtt Walter Benjamin.⁴⁶ Valóban, a fentebbi példák azt mutatják, hogy a képek jelentése nagyban függ a kontextustól. Napjaink fotóelmélete viszont inkább maguknak a képeknek a textuális jellegére koncentrálna, arra, hogy a kommunikáció aktusában – például a múlt megismerésének folyamatában, vagyis történeti forrásként – a fénykép szöveggént viselkedik. Tudniillik, mint azt Jurij Lotman neves orosz irodalomtudós megfogalmazta, „szemiotikailag mindenféle közlemény szöveg, s következőképp egyformán érvényes rájuk a szövegek mint közvetítő rendszerek használatának összes konzekvenciája”.⁴⁷ Az egyik legfontosabb ilyen tanulásra Lotman is felhívja a figyelmet: tudatában kell lennünk annak, „hogy egyetlen dokumentum sem tükrözi az élet teljességét, s hogy a realitás milyen hatalmas rétegei nem számítanak ténynek, s ezért nem is kerülnek rögzítésre”.⁴⁸ Ez akkor is igaz, ha nem egyetlen dokumentum, hanem, mint esetünkben is, azok egész sorozata áll a rendelkezésünkre. Az 1956. október 26-án Nyíregyházát járó fényképész kamerája sem volt képes mindent megörökíteni – hogy miért, annak ezernyi oka lehetett, hogy csak egyetlen hétköznapi körülményt említsek: könnyen lehet, hogy kifogyott a gépéből a film. Bármilyen is volt az ok, az alapvetően meghatározta, hogy mi vált láthatóvá és mi maradt láthatatlan számunkra abból a napból. A láthatatlant (a börtönnél, az Északi temetőben, a Damjanich-laktanyánál vagy a tanácsházán belül történeteket) így legfeljebb elképzelni tudjuk, méghozzá a különböző beszámolók alapján. (Azt azért sose feledjük, hogy

⁴³ MNL SZSZBML, XXXV. 165. 6. ő. e.

⁴⁴ Megyei fehér könyv, 1957. 19.

⁴⁵ Müller-Sümegei, 2006. 31.

⁴⁶ Walter Benjamin: A fényképezés rövid története. In: Uő: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok. Vál. Radnóti Sándor. Budapest, 1980. 709.

⁴⁷ Jurij Lotman: A kulturális emlékezet. Történelem és szemiotika. In: Kultúra és intellektus. Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből. Ford. és szerk. Sztár Katalin. Budapest, 2002. 123.

⁴⁸ Uo. 120.

a szövegek a szó szoros értelmében mégiscsak beszélnek, és nem tükröznek vagy ábrázolnak.)

A kép és a szöveg abban is azonosak, hogy mindegyiket valamilyen „nyelven” írják, amely – bármennyire is szeretnénk az ellenkezőjét hinni – nem semleges közvetítő, nem a kifejezés vagy ábrázolás puszta közege. A fotó sem kódolatlan üzenet, nem problémamentesen reflektál a valóságra, már csak azért sem, mert fényképezőgép nélkül sem tudunk problémamentesen viszonyulni a valósághoz, az észlelés jelentéssel ruházza fel a körülöttünk lévő világot. A „fotográfia természetesen... a »dolgoknak« a képeit nyújtja, de a *dolgok* sohasem egyszerűen dolgok a számunkra” – fogalmaz Victor Burgin.⁴⁹ A fényképész számára sem azok, amiből az következik, hogy – ezt már Leopold Rombach állítja – „a fotográfiában a kép nem a valósághoz, hanem a fényképész valóságfelfogásához kapcsolódik.”⁵⁰ („A fotográfia a világra vetett pillantásunkat adja vissza” – fogalmaz Belting.)⁵¹ Következésképpen a nézőpont, amelyből a fotográfus „elmeséli” az általa tapasztaltakat, mindig értékelő, így értelemszerűen szubjektív nézőpont. Az a tény tehát, hogy a fotókat a valóság jeleként, puszta ábrázolásaként olvassuk, nem a képekből következik, hanem egy konvenció eredménye.⁵² Hasonló ahhoz a referenciális paktumhoz, amellyel a szövegeket olvassuk.⁵³

A fentiek alapján nemcsak a történelmi szövegekre, hanem a fényképekre is igaznak tartom Gyáni Gábor megállapítását, miszerint azok „semmiképp sem átlátszó ablaküvegek, melyeken keresztül szabadon kitekinthetünk a múltra.”⁵⁴ Az 1956. október 26-i nyíregyházi történekekről készült fotósorozat egy a nap történéseiről szóló beszámolók sorában – bár az egyetlen, amely a szó legszorosabb értelmében véve az eseményekkel egykorú forrásnak tekinthető; igaz, a kortárs tapasztalatok ezekben is csak közvetítetten vannak jelen. Értelmezésük megköveteli más források bevonását: a fényképek nem önmagukban állva, hanem csak más szövegekkel együtt olvasva hordoznak információt a múltra vonatkozóan. A képek persze, láthattuk, rengeteg történetbe illeszthetők, így végtelen számban értelmezhetők és olvashatók újra. Vagyis ugyanúgy nyitott művek, mint a történetírás által forrásként alkalmazott szövegek.⁵⁵ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a tudományos interpretációnak ne lennének határai: a források nem írhatják elő, hogy mi, milyen történet mesélhető el a múltrol, azt azonban negatív értelemben mindenképpen megszabják, hogy mit nem lehet elmondani

⁴⁹ Victor Burgin: A fényképezés gyakorlata és a művészetelmélet. In: Bán–Beke, 1997. 205.

⁵⁰ Leopold Rombach: Tíz tétel a fotóról – előmunkálatok a fotó általános elméletéhez. In: Bán–Beke, 1997. 250. (a továbbiakban Rombach, 1997.)

⁵¹ Belting, 2003. 257.

⁵² Lásd pl. Rombach, 1997. 249–250.

⁵³ Vö. Philippe Lejeune: Az önéletírói paktum. In: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, 2003. 17–46.

⁵⁴ Gyáni Gábor: A megtapasztalt és elbeszélte múlt. In: Uő: Relatív történelem. Budapest, 2007. 191.

⁵⁵ Vö. Umberto Eco: Nyitott mű. Budapest, 1998.

róluk és általuk.⁵⁶ Reinhart Koselleck szerint ebben áll a források vétőjoga: „Szigorú értelemben a források sohasem adhatják szánkba a mondanivalót. Az olyan állítások elé mindenestre gátat emelnek, amelyeket nem szabad kimondanunk.” Vagyis a „források megóvnak bennünket tévedésektől, ám azt nem írják elő, mit kell mondanunk”.⁵⁷ (Umberto Eco ezt az értelmezés és a használat közötti különbségtétellel fejezi ki: a szövegek – és a képek – kijelölik saját interpretálhatóságuk határait, annak azonban nem szabhatnak korlátokat, hogy mire használják fel őket.⁵⁸)

Írásom elején idéztem Walter Grasskamp megállapítását, mely szerint a fotókat az uralkodó konvencióknak megfelelően nem (vagy csak nehezen) tudjuk értelmezni kísérő szövegek, „verbális kommentárok” nélkül. Pedig a szövegek, figyelmeztet, „meglehetősen önkényes módon kezelik a képeket”.⁵⁹ Írásom erről az „önkényről” szolt, arról, hogy a képek nem szabhatják meg, milyen történetbe helyezik őket. Ez természetesen a szöveges forrásokról is elmondható, vagyis ugyanarról az eseményről – a képekkel vagy képek nélkül – több igaz történet is elmesélhető. A történetek és az igazságok megsokszorozódása persze viszonylagosságuk elismerését is megköveteli. Aggodalomra azonban semmi ok, állítja Lukács János magyar-amerikai történész, mert „az igazságoknak ez a »relativitás«-a az igazságnak nem hiányát, hanem potenciális gazdagságát, nem semmisségét, hanem sokaságát jelenti”.⁶⁰ A nyíregyházi tüntetésen készült fotók tehát többféle múlra is ablakot nyithatnak, több 1956. október 26-át is láthatóvá tesznek.

⁵⁶ Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Budapest, 2003. 174.

⁵⁷ Uo. 237.

⁵⁸ Umberto Eco: Az értelmezés határai. Budapest, 2013. 46–48.

⁵⁹ Grasskamp, 1997. 243.

⁶⁰ John Lukacs: A történelmi tudat, avagy a múlt emlékezete. Budapest, 2004. 316.

SZILÁGYI LÁSZLÓ ÉS TÁRSAI BÜNTETŐPERÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSA¹

A történészek a jogászokkal szemben azt hangoztatják, hogy ők az események objektív bemutatását végzik. Nézetem szerint a történelem objektív leírása nem lehetséges. A múltnak és feltárásának az értelem és jelentés forrásául kell szolgálnia. Úgy vélem, a történelmet kutatók számára alapkövetelmény a morális felelősségvállalás. A forradalmat követő, a büntetőjog eszközeivel végrehajtott megtorlás, mint jogi eljárás vizsgálatakor kiemelkedő szerepük van azoknak az emberi tényezőknek, amelyek feltárása az egyik legproblémásabb terület és természetesen hordozza magában a szubjektivitást, a tévedés lehetőségét.

A jogra, a jogszabályokra gyakran úgy tekintenek az emberek, mint valami misztikus, elvont dologra. Ugyanakkor a jog nem más, mint emberekre vonatkozó magatartási szabály, a jogszabály jogviszonyokat, azaz emberek közötti viszonyokat hivatott szabályozni. Ezt is emberek alkotják, és emberek is alkalmazzák őket, ki-ki a maga fel fogása, érdeke szerint.

Ezek után vegyük szemügyre a Szilágyi László és társai nevét viselő büntetőper néhány sajátosságát, amelyet a forradalom megyei és városi vezetői ellen indítottak.

Az MSZMP vezető politikusai 1957 tavaszán párthatározatok formájában már szigorú felelősségre vonást sürgettek. Az igazságügyi minisztérium számára azt fogalmazták meg, hogy mind a vádiratnak, mind az ítéletnek tükröznie kell a proletárdiktatúra diktatúra oldalát.

Major Tamás májusban egy pártértekezleten nagyon találóan állapította meg, hogy vidéken a politikai, ideológiai szembenállás mellett a más eredetű sérelmek miatti személyes bosszú is nagy hangsúlyt kapott. „Köztudomású dolog, hogy vidéken, ahol az embereket személyesen ismerik, személy szerint gyűlölik egymást különböző rossz dolgokért, sokkal erősebben járnak el, mint Pesten, vagy más eszközökkel járnak el.”²

Az 1956 novemberében végrehajtott letartóztatások és a lefogottak Ungvárra deportálása még nem jelentette azt, hogy őket fogják később perbe fogni, elítélni. A deportáltak közül végül Szilágyi Lászlót, Rácz Istvánt, dr. Lupkovics Györgyöt fogták perbe, ítélték el. Esélyes lett volna még Dandos Gyula, aki ekkorra már meghalt,

¹ A 23. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon, 2016. október 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában a 35–40. oldalon.

² Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Budapest, 2001. 225–226.

valamint Kabai Dezső, aki a nemzetőrség parancsnoka volt és Lengyel Antal, aki a sajtót irányította, ők pedig disszidáltak.³

Az iratok szerint Szilágyi Lászlót 1957. február 21-én fogták le,⁴ Rácz István, Szentmártoni Sándor, dr. Lupkovics György, dr. Sziklai István, File György, Tomasovszky András – aki ekkor már a fegyverrejtegetés miatt kiszabott börtönbüntetését töltötte – áprilisban került sorra. Májusban Szücs János, Izsák István, júniusban Bencs Károly, Hubicska Zoltán, Vitéz Viktor, dr. Molnár Jenő, Debreczeni László, Petényi József, Barota Mihály és Ormos László következett. Csaknem a vizsgálati szakasz legvégén, július 5-én egészült ki a letartóztatottak köre Kósa Andrással, Bánszki Jánossal és Papp Simon Györggyel. Ennek oka az lehetett, hogy a háttérben működő irányító hatalmasságok folyamatosan állapították meg, kiket is kell perbe fogni. Erről Papp Simon György iratai árulkodnak, akit annak ellenére fogtak perbe, hogy ekkor már beszerzett ügynökként foglalkoztatták, de tartótisztje azt jelentette, hogy az operatív bizottság döntése miatt őt kizárja a hálózathoz, mert a bizottság szerint őt is felelősségre kell vonni.

A Katonai Főügyészségnek 1957. augusztus 2-án Pánczél Károly őrnagy, a VIII. osztály vezetője jelentette, hogy a nyomozást befejezték az októberi „ellenforradalom” vezetőivel szemben. Ez nem volt igaz. A nyomozás tovább folyt. A Katonai Főügyészség az előzetes letartóztatásokat szeptember 8-ig meghosszabbította, és arra utasította a megyei ügyészséget, hogy eddig az időpontig a vádiratot is hagyassák jóvá, és a jóváhagyott vádiratot a katonai bírósághoz nyújtsák is be.

Az 51 oldalas vádirattervezetet 1957. augusztus 27-én Tóth Antal rendőr nyomozó főhadnagy fővizsgáló és dr. Abonyi Arnold ügyész írták alá. Bár a büntető perrendtartás a nyomozóhatóság számára írta elő a vádirat elkészítését, ezt mégis a megyei ügyészség készítette el. A géppel írt vádirattervezeten csak az ügyész, dr. Abonyi Arnold neve van gépírással is feltüntetve.⁵

A Szabolcs-Szatmár Megyei Ügyészség augusztus 28-án kelt, 1957. Büi. 003. számú titkos minősítésű határozatával hatásköri okra hivatkozva az ügyet áttette a Debreceni Katonai Ügyészséghez. Ezt azzal indokolta, hogy a megvádolt honvéd- és rendőrtisztek a terhükre rótt bűncselekményeket tényleges rendőri, katonai állományban követtek el, és ezzel szorosan összefügg Szilágyi, valamint 15 polgári társának a cselekménye.

Nem szakmai indokok, hanem a legfelső szintű irányítás volt az, ami miatt az ügyet áttették a katonai ügyészséghez. Szeptember 3-án dr. Tóth Lajos katonai főügyész-helyettes arról értesítette a Debreceni Katonai Ügyészséget, hogy az elkészített vádiratot

³ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Archívuma, KGB Ukrajnai Nyomozó Osztálya Kárpátontúli Terület, 1956. 43. fond, 1/8. A Nyíregyházára visszaküldött magyar állampolgárok anyagai.

⁴ Hadtörténelmi Levéltár, Debreceni Katonai Bíróság (a továbbiakban HL, DKB), B. I. 261/1957. 66. d. 1. köt. 4.

⁵ Ezt megerősíti a személyi anyagában található javaslat kormánykitüntetésre, ami konkrétan megemlíti, hogy ő készítette el a vádiratokat.

jóváhagyta, változtatást nem javasolt. Ugyanakkor elrendelte, hogy az alárendelt ügyészség a vádiratot az 1957. évi 34. tvr. 4.§-a alapján a katonai bíróság külön tanácsához nyújtsa be. Ebből pedig az következik, hogy népbíróági tanácsként járt el és így erre az ügyre is alkalmazni lehetett a súlyosítási tilalom felfüggesztését, a halálbüntetést.

1957. szeptember 4-én dr. Oláh Béla megyei főügyész-helyettes az előző napon, vagyis a vádirat jóváhagyásának napján, telefonon kapott utasítás alapján javaslatot tett dr. Abonyi Arnold kormánykitüntetésben való részesítésére, aki a Magyar Szabadság Érdemrend bronz fokozatát kapta meg.

A vádirat katonai ügyészségnél lévő irattári példányán szerepel csak az a záradék, hogy a vádiratot az MSZMP Megyei Bizottságának, az első titkár elvtársnak is megküldték. 1956 novemberétől 1963. december 7-ig Benkei András volt az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei első titkára, aki később belügyminiszter lett. Benkei András felesége a városi tanács személyzeti osztályvezetője volt, akit a forradalom alatt beosztásából eltávolítottak, így Benkei András felesége révén sértett volt.

Még 1956. október 30-án Szilágyit felkeresték a bírák és ügyészek küldöttei és bejelentették, hogy megalakult a hivatali munkástanács. Tájékoztatták Szilágyit, hogy az ügyészségen három ügyész – egyikük dr. Abonyi Arnold volt – a forradalom ellen agitál, és kérték letartóztatásukat. Dr. Abonyi Arnoldot tehát a személyes bosszú vezette a megtorlás utáni büntetőperekben. Őt 1957. június 22-én a megyei ügyészségen tanúként kihallgatták. Ezért vele szemben több kizárási ok fennállt. Kihallgatási jegyzőkönyve a bírósági iratok, bizonyítékok közé nem lett beemelve.

A katonai főügyész-helyettes leirata arra is felhívta a Debreceni Katonai Ügyészség figyelmét, hogy a katonai külön tanács előkészítő ülést nem tart. Ennek ellenére szeptember 18-án Barta Kálmán hadbíró alezredes két katonatiszt ülnök részvételével mégis tartott előkészítő ülést, mivel a törvény ezt két okból is előírta. Az egyik, hogy a büntető perrendtartásról szóló törvény 100. §-a szerint az előzetes letartóztatásban lévő terheltek esetén – a vádirat benyújtásától számítva – három napon belül előkészítő ülést kellett tartani, hogy az előzetes letartóztatás fenntartásáról vagy megszüntetéséről határozzon. (11 napot késett az előkészítő ülés.) A másik ok a két évnél súlyosabb büntetéssel való fenyegetettség volt.

Itt a vádiratot módosítás nélkül elfogadták és elrendelték az ügy tárgyalását. Az előkészítő ülésen határoztak a vádiratban megnevezett tanúk megidézéséről is.

A törvényi előírások ellenére az előkészítő ülésen nem vizsgálták meg, hogy a terheltek terhére rótt cselekmények bűncselekmények-e, a vád megalapozásához szükséges bizonyítékok rendelkezésre állnak-e, a vádirat helyesen tartalmazza-e a cselekmények minősítését, és hogy a nyomozás során megtartották-e a büntető perrendtartás rendelkezéseit.

A vádiratot és az előzetes letartóztatások újabb meghosszabbítását csak szeptember 24-én közölték a terheltekkel. Így szereztek tudomást a vádemelésről, arról, hogy ügyüket a katonai bíróság fogja tárgyalni. Ekkor hatalmaztak meg védőt, vagy kérték

kirendelését. A tizenkilenc vádlottnak csak hat védője volt. Két védőnek 4, három védőnek 3, és egy védőnek 2 vádlott védelme jutott.

Szeptember 24-én a terheltek közül többen panaszt jelentettek be. Ekkor már kikerültek a politikai nyomozó osztály hatóköréből, a jogszerűség látszatára a hatóságok egyre nagyobb hangsúlyt fektettek.

Dr. Sziklai István panaszában szóvá tette, hogy szeptember 25-ig vádiratot nem kapott és szerint nemcsak olyan összefüggés, ami miatt ügye a katonai bíróságra tartozna, ezért kérte ügyének áttételét a megyei bíróságra. Az ügyvéd jól érvelt.⁶ A katonai bíróság hatáskörébe tartozott a néphadsereg és egyéb fegyveres és rendészeti szervek tagjai által szolgálati viszonyuk alatt elkövetett bármely bűntett. A polgári személyek csak az ehhez kapcsolódó felbujtó, bűnsegéd, bűnpártoló vagy orgazda alakzatok alapján tartoztak a katonai bíróság hatáskörébe.

Hubicska Zoltánt, Petényi Józsefet és Ormos Lászlót szolgálati hatalommal való visszaélés bűntettében marasztalta el a bíróság, míg File Györgyöt szolgálati hatalommal való visszaélés mellett államtitok megsértése bűntettében is. Ebből a polgári vádlottak esetében nem következik a katonai bíróság hatásköre.

Szilágyi László csak október 4-én 16 órakor kapta meg a vádiratot. A BV Kórházban kezelt dr. Molnár Jenővel és Barota Mihállyal csak október 14-én közölték a vádiratot. Ezt elolvasva dr. Molnár Jenő kérte a rá vonatkozó nyomozati iratok tanulmányozását, mert a vádiratban olyan tanúvallomásra hivatkoztak, amelyet ő nem is ismert.

A nyomozás során, majd később az ügyészi kihallgatások alkalmával a terheltek megnevezték azokat a mentő tanúkat, akiket kértek ügyükben kihallgatni. A felsorolt nevek közül a vizsgálók ceruzával megjelölték azokat, akiket elfogadtak és később kihallgatták őket, a nem tetszőket kihúzták, kihallgatásukra nem került sor. Ezeket az indítványokat, akár a terheltek, akár a védők tették, az eljárás során mindvégig elutasították. A bizonyítási eljárás végén Barta hadbíró ismételt, utoljára is elutasította indítványait azzal, hogy „A katonai bíróság a védelem által korábban előterjesztett kérelmeket a továbbiakban is elutasítja.”⁷

A nyomozás során titoktartási nyilatkozatot vettek a terheltektől, az eljárást titkossá minősítették. Ez azzal járt, hogy a nyomozás iratairól nem kaptak másolatot. Így azok a védők, akik 3-4 terhelte is védtek, az anyag terjedelme és a felkészülési idő rövidsége miatt sem készülhettek fel, érdemben nem cáfolhattak tanúvallomásokat.

Az előkészítő ülésen részt vett ülnökök helyett később a külön tanács ülnökeinek Liszt Vilmos ezredest, a Hadtápfőnökség politikai osztályvezetőjét, és Szabó Nagy László századost, karhatalmistát, aki később a HM Politikai Főcsoportfőnökségének munkatársa lett, jelölték ki. Liszt Vilmos az ország különböző bíróságain több perben is volt népi ülnök. A tanácsvezető bírónál is magasabb rendfokozatú Liszt ezredes a

⁶ HL, DKB, B. I. 261/1957. 65. d. 1. köt. 193.

⁷ Uo. 471.

tárgyalás során sok kérdést tett fel a vádlottaknak, megnyilvánulásaival érzékeltette, hogy gyűlölt ellenséggel szemben folyik az eljárás.

A tanács vezetőjét a szakképzett bírák közül jelölték ki. A szakképzett bíró kitélt azonban megszorítóan kell értelmezni. A Debreceni Katonai Bíróság az ügyben ítélkező „szakbírója” Barta Kálmán hadbíró alezredes hat elemít végzett, az eredeti foglalkozását tekintve takácssegéd, jogi egyetemet nem, csak Bírói és Államügyész Akadémiát végzett az akkori megyei ügyésszel Alexa Miklóssal együtt. Alexa Miklós később doktori fokozatot használt, de nem végzett jogi egyetemet.

1963-ban készült alapminősítése szerint Barta Kálmán szakmai felkészültsége és jogismerete nem kellő színvonalú. Ebből adódóan a nagyobb terjedelmű, több vádlottas és bonyolult tényállású bűnügyek tárgyalása számára problémát jelent. A Szilágyi László és társai elleni perben több kötetet tett ki a nyomozati anyag, így ezért, valamint a benne szereplő 20 fő vádlott miatt ez igazán beleillett a minősítésben említett több vádlottas, bonyolult tényállású ügy kategóriába.

Barta Kálmánt 1957. március 6-án alezredessé javasolta felettese előléptetni. A minősítési javaslatban az szerepel, hogy „1956 októberében nyugdíjazásra volt javasolva, ugyanezen év decemberében azonban öntevékenyen megkezdte a statáriális ügyek tárgyalását, s ítéleteivel igen erős erkölcsi és politikai szilárdságról tett tanúságot. A bírósági elnöki beosztása az átszervezés folyamán megerősítést nyert.” Barta Kálmán 6 főt ítelt halálra, míg a fellebbezés során eljáró dr. Sömjén György 14 halálos ítéletet hozott.

Az elsőfokú tárgyalás – szimbolikus jelentőséggel – 1957. október 24-én kezdődött és 22 tárgyalási napon át december 13-ig tartott. A vádirat kézhezvétele, benyújtása és a tárgyalás között két hónap sem telt el. A vádlottaknak és védőiknek egy hónapjuk sem volt a felkészülésre. Erről a tárgyalásról a napilapok nem tudósítottak.

A terheltek vallomásukat kérdések alapján tehették meg, a tárgyalás jegyzőkönyvében egyetlen egy teljesen összefüggően előadott vallomás sem szerepel. A vádiratban 171 idézendő tanút soroltak fel. A bíróság közülük mindössze 87 tanút hallgatott ki. A bizonyítási eljárás során ezzel szemben összesen 195 tanút hallgattak ki, 108 olyan tanút, akik a vádiratban nem szerepeltek. A bizonytalan lábakon álló vádat a nyomozók még ekkor is újabb és újabb tanúk felkutatásával igyekeztek alátámasztani, akik ezért csak a bírósági eljárásban bukkantak fel, váltak ismertté. Ezek között 6 pártalkalmazott, 13 tanácsai dolgozó és 23 rendőrségi, illetve korábban ÁVH-s dolgozó volt.

A szovjet büntetőjog hatásaként a magyar vizsgálók is törekedtek a beismerő vallomások kicsikarására, ezt tekintették a legfőbb bizonyítéknak. Az első tárgyalási napon Szilágyi László kérte, hogy a rendőrségi vallomásait ne vegyék figyelembe, mert azokat kényszer hatására tette. „Előadni kívánom végül azt, hogy 1957. júl. 4-, 5- és 6-án történt Tóth Antal rny.⁸ hdgy. által történt kihallgatásom során bántalmazva voltam. Nevezett engem kihallgatás közben egyszer arcul ütött és több alkalommal pedig a hajamat cibálta, és lehúzott a földre, majd az egyik alkalommal a baloldalamba a hónom

⁸ rendőrnnyomozó

alá rúgott. Ennek hatása alatt én sírtam, az általa feltett kérdésekre igenlően válaszoltam.”

Rajta kívül Bánszki János, dr. Sziklai István és Bencs Károly is beszámoltak a katonai ügyésznek korábbi veréseikről. A véletlenül perbe fogott iskolázatlan zsákolómunkás, Izsák István a bíróság előtt azt mondta, hogy „A nyomozók nagyon jóindulatúak voltak hozzám, igyekeztek emlékeztetni az eseményekre, s én csak rájuk hagytam, hogy úgy volt.” Azaz a kihallgatás során, ha az látszott célravezetőnek, akkor a barátságos hangvételű, látszólag segítőkész rábeszélést is gyakorolták.

A bíróság nem egyformán alkalmazta a büntetőjogszabályokat, nem azonos módon értékelte a vádlottak magatartását. A katonákat és rendőröket a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés alól azért mentette fel, mert egyrészt tagadták, hogy szándékukban állt volna támadást intézni a népi hatalom, a népi demokrácia ellen, másrészt a hatalmat gyakorló munkástanáccsal szembeni esetleges tiltakozásuk nem lehetett volna eredményes. A rendőrök, katonák magatartásánál a bíróság vizsgálta a szándékot és a célzatot, ezt a polgáriak esetében mellőzte, eleve elfogadta azt, hogy a munkástanácsok szándéka az államrend megdöntése volt, annak ellenére, hogy ilyen bizonyítás nem történt.

Az elsőfokú ítélet 1957. december 13-án kelt. Az utolsó tárgyalási naptól, december 4-től mindössze 8 nap telt el. Az ítélet fogalmazványa 68 oldalt tett ki, keletkezési dátuma ennek is december 13. A letisztázott 57 oldalas ítélet ilyen rövid idő alatt való elkészítése Barta Kálmán részéről – különös figyelemmel a minősítésében foglaltakra – igazi bravúr volt.

A bíróság következetlenül értékelte az enyhítő és súlyosító körülményeket. Sem Szilágyi Lászlónál, sem Tomasovszky Andrásnál nem észlelt enyhítő körülményt. Szilágyi két kiskorú gyermeke, vagy Tomasovszky özvegysege, három kiskorú gyermeke nem számított ilyennek. Ezzel szemben súlyosbító körülményként állapította meg náluk az ellenséges érzületet, amellyel a kétszeres értékelés tilalmába⁹ ütközött.

Rácz Istvánnál, Izsáknál, dr. Molnár Jenőnél, dr. Sziklai Istvánnál és Kósa Andrásnál is enyhítő körülmény volt a nő, családos állapot, a kiskorú gyermekek léte. Dr. Lupkovics Györgynél súlyosbító körülményként esett a latba magas műveltsége, Bencs Károlynál fejlett értelmi képessége. File Györgynél az volt a súlyosbító körülmény, hogy cselekményét mint rendőrtiszt követte el, ezzel ugyancsak a kétszeres értékelés tilalmát sértve meg. (Ha nem lett volna rendőr, akkor a katonai bűncselekmények elkövetője sem lehetett volna.)

A fellebbviteli tárgyalás 1958. április 28-án volt a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Külön Tanácsa előtt. Elnöke dr. Sömjén György hadbíró őrnagy volt.

Bár a fellebbviteli tárgyalásnak a vádlottak cselekményeiről, az ezért kiszabott büntetésről kellett szólnia, dr. Sömjén György File Györgyöt és Szilágyi Lászlót is a külföldre

⁹ Amit a törvényi tényállás tartalmaz, azt nem lehet ugyanannak a cselekménynek a súlyosabban minősülő eseteként is figyelembe venni, értékelni.

szökött Kabai Dezső hollétéről kérdezte. Kálmán László katonai főügyész helyettes dr. Lupkovics Györgyre halálbüntetést, File Györgyre és Hubicska Zoltánra végrehajtandó börtönbüntetést kért. Zársava így hangzott: „Összességében olyan ítélet meghozatalát kérem, amely a proletárhatalom érdekét védi.”¹⁰

Szilágyi László védője előadta, hogy a bíróság ugyan közel kétszáz tanút hallgatott ki, de hogy ezek közül kiket hozott Szilágyival kapcsolatba, azt nem indokolta meg. A másodfokú ítélet érdemben nem változtatott az elsőfokún.¹¹

Szilágyi Lászlót és Tomasovszky Andrást halálbüntetésre, Szentmártoni Szabó Sándort és dr. Lupkovics Györgyöt az ügyész által kért halálbüntetéssel szemben 15 év, Rácz Istvánt és Bánszki Jánost 5 év, dr. Molnár Jenőt és Vitéz Viktort 2 év, Bencs Károlyt 1 év 6 hónap, Kósa Andrást, Szücs Jánost, Izsák Istvánt, Papp Simon Györgyöt, dr. Sziklai Istvánt, Debreceni Lászlót, File Györgyöt, Hubicska Zoltánt 1 év, Petényi Józsefet 10 hónap, Ormos Lászlót 6 hónap börtönrre ítélték.¹² Barota Mihály ügyét elkülönítették és a rendes bíróság ítélte el. Őt az állambiztonsági szervek ügynökként tartották nyilván.¹³

A Szilágyi-féle perben elítélteken kívül Szabolcs-Szatmár megyében 69 fő ítéletéről tartotta a BM Politikai Osztálya, hogy azt az ellenforradalomban betöltött vezető szerepük miatt szabták ki. A megtorlás folyamatának végén különböző összeállításokat készített a politikai nyomozó osztály. Már 1959-ben kimutatták, hogy a megyében kiket tekintettek ellenforradalmároknak, közülük kivel szemben és milyen bűncselekmény miatt indult eljárás, az milyen büntetéssel zárult. Az összeállítás szerint, akik ellen nem indult büntetőeljárás, annak az volt az oka, hogy cselekményük nem volt főbenjáró bűn. Ezzel szemben a valóság az volt, hogy a pusztán gyanún kívül semmilyen kézzelfogható bizonyíték nem volt velük szemben, vagy maga a cselekmény sem volt tényállásszerű, azaz nem minősült bűncselekménynek. Ezt követően évente felülvizsgálták a nyilvántartott személyeket, megszervezték ellenőrzésüket. Így került sor arra, hogy 1967-ben, már tíz évvel a forradalom után, egy új objektum dosszié¹⁴ megnyitására kért felettesétől engedélyt Cs. Nagy Ferenc rendőr százados. Indokként azt jelölte meg, hogy az ellenforradalmárok és a volt politikai elítéltek anyagainak csoportosítása, és annak átfogóbb értékelése miatt van erre szükség. A titkos minősítésű dosszié anyagát csak kevesen, az osztályvezető, a III/III-as alosztályvezető és az operatív tisztek ismerték. Ebbe rendezték a névsorokat, összefoglaló jelentéseket, amelyek végül több kötetre rúgtak. Itt kísérelhetők figyelemmel a forradalom utáni rendőri intézkedések, de az ügyek, az elítéltek utógondozása is.

¹⁰ HL, Katf. 254/1958. 45–46.

¹¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL), 3.1.9., V-145356/4, 236–237.

¹² HL DKB, B. I. 261/1957/33. számú ítélete.

¹³ ÁBTL, 2.2.2., Hálózati nyilvántartás, „Ács Sándor” fn. ügynök 6-os kartonja.

¹⁴ Az objektum dossziét olyan különlegesen bizalmasan kezelt üzemekről, hivatalokról nyitották, amelyek hálózati, operatív ellenőrzést igényeltek.

A börtönből szabadultak névsorát folyamatosan megküldték a lakóhelyük szerint illetékes rendőr-főkapitányságoknak, akik már várták őket, lakókörnyezetükben leellenőrizték érkezésüket, azt hogy kikkel léptek kapcsolatba, megszervezték figyelésüket.

A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnöksége 11-1570/66. számú Szigorúan titkos, különösen fontos jelzetű stencilezett jelentése a volt politikai elítéltek operatív ellenőrzéséről 1966. január 1-én 37 755 fő elítéltet jelzett Magyarországon. Szabolcs megyében 1966-ban 683 olyan személy volt nyilvántartva, akiket a korábbi évek során politikai bűncselekmények miatt vontak felelősségre, ezek közül pedig ekkor 327 főt tartottak ellenőrzés alatt, közülük 136 személyt K-nyilvántartásban. Ebből 88 főt ügynökökkel ellenőriztek, közülük 24 főt párhuzamos ellenőrzés¹⁵ alatt tartottak. Ekkor új beszervezések révén 16 fővel növelték ellenőrzésüket. Társadalmi és hivatalos kapcsolattal 91 főt ellenőriztek és 148 főt tartottak alapnyilvántartásban.¹⁶ A belügyminisztériumi utasítás végrehajtására tett jelentésben javaslatot is megfogalmazott a megyei politikai osztály: „A vezető beosztásban lévőket szükségesnek tartom a Belügyminiszter elvtárs 009. és a 0010. sz. parancsa alapján felülvizsgálni és a jelenlegi tevékenységüket szem előtt tartva, az arra rászolgálókat ki kell szorítani, illetve ez irányban felsőbb szerveink felé javaslattal élni.”¹⁷ Ezeket a nyilvántartott személyeket az 1970-es évekig szorosabban ellenőrizték, majd az ellenőrzés ezt követően lazult. Ekkorra a volt elítéltek egy része meghalt. A többiek sorsukba, az ország helyzetébe beletörődve nyilvánosan nem hangoztatták nézeteiket. Azonban ezt követően is rendszeresen írtak jelentéseket feletteseiknek a politikai osztályok a területükön élő nyilvántartottokról. A más megyékbe elköltözöttekről egymást folyamatosan tájékoztatták.

A hatalom elnyomó gépezete több mint két évtizedig ellenőrizte és korlátozta az 1956-os forradalomban aktív szerepet vállalókat.

¹⁵ Párhuzamos ellenőrzés: több ügynökkel való ellenőrzés, az ügynök ellenőrzése egy másik ügynökkel.

¹⁶ ÁBTL, 3.1.5. O-1459., 220.

¹⁷ Uo. 225.

MUSZÁJ-HERKULESEK

Az 1956-os forradalom idején távollétükben vagy tiltakozásuk ellenére megválasztott helyi vezetők Szabolcs-Szatmárban¹

Az 1956-os forradalomról és szabadságharcról számtalan információ áll rendelkezésünkre. Sokat tudunk a nemzetközi erőviszonyokról, a főbb eseményekről, az országos vezetőkről, a fegyveres hősekről, a harcokról. Kevésbé feldolgozott viszont a vidéki Magyarország, a kisebb települések forradalom alatti élete.

A forradalom két hetéből alig maradtak meg dokumentumok, hiszen egyrészt a forradalmi bizottságok legfontosabb feladata a rend fenntartása és az igazságtalanságok megszüntetése volt, s az alatt a néhány nap alatt nem fordítottak nagy figyelmet tevékenységük írásbeli rögzítésére. Másrészt a keletkezett dokumentumoknak jelentős részét a biztonsági szervek rögtön a forradalom után begyűjtötték, s nem tudható, hogy hol vannak. Ezért minden olyan irat fontos lehet, amely a forradalommal kapcsolatos.

A Magyar Nemzeti Levéltárban 2015-ben kezdődött meg az a forrásfeltáró munka, amelynek célja, hogy a megyei bíróságokon a forradalom résztvevőinek megbüntetésére lefolytatott perek adatbázisa elkészüljön. Az országos adatgyűjtés 2016-ban befejeződött.

Ezt a munkát a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában is elvégeztük. A forrásfeltárás azonban még mindig nem teljes körű. A megyei bíróság levéltárban őrzött anyaga nem hiánytalan, hiszen a fellebbezés után másodfokra utalt ügyek egy része nem került vissza. A megye legnagyobb, legfontosabb perét, az ún. Szilágyi–Tomasovszky-pert pedig a Debreceni Katonai Bíróság tárgyalta.

A járásbíróságok iratai és az ügyészségek anyaga is feltárára vár. A tanácsok és az MSZMP helyi testületei rendszerint 1957 elején foglalkoztak az általuk ellenforradalomnak nevezett történésekkel. Ezeket is be kell vonni a kutatásba, figyelembe véve, hogy a hatalom szervei elfogultan, egyoldalúan alkották meg véleményüket.

Természetesen a perek anyagát is kritikával kell kezelni, hiszen az ügyészségek és a bíróságok a megtorlás politikai eszközei voltak, a megtörtént eseményekben elsősorban – a korabeli szóhasználat szerint – a népi demokrácia megdöntésére alkalmas momentumok kiemelésére, felnagyítására törekedtek. A tanúk között voltak pártatlanok, de olyanok is, akik a vádlottat igyekeztek besározni, a perbe fogottak pedig többnyire igyekeztek cselekményüket minél jelentéktelenebbnek feltüntetni, hogy az életüket

¹ A 23. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon, 2016. október 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában a 17–23. oldalon.

megmentsék, vagy a büntetés mértékét csökkentték. A vádlottaknál és a tanúknál is előfordult, hogy megváltoztatták vallomásukat. A pontos rekonstrukciót nem lehet elvégezni, a teljes igazság ezekben az ügyekben sem deríthető ki. A perekből azonban a forradalmi napok sok fontos mozzanata feltárható.

A megtorlás elsősorban a vezetőkkel és a fegyvert fogókkal szemben volt erőteljes az egész országban, őket kiáltották ki a fő ellenségnek. Szabolcs-Szatmár megyében azonban fegyveres ellenállás nem volt. A települési, intézményi és vállalati forradalmi testületekben viszont több százan vettek részt.² A nyíregyházi megyei bíróságon 1957–1958-ban több mint 280 személy ellen folyt eljárás forradalmi cselekmények miatt,³ többségük a nemzeti bizottságok tagja volt.

A forradalmi bizottságok megválasztása az előre meghirdetett gyűléseken történt.⁴ A jelenlévők közvetlenül, a formaságokat mellőzve szavaztak a testületek tagjairól, akik ezután többnyire maguk döntöttek a bizottság elnökéről és a többi tisztség viselőjéről. A szabolcs-szatmári falvakban is ugyanúgy, mint az országban mindenhol, a forradalmi bizottságok vezetői elfogadták a választáson kinyilvánított bizalmat, és rendszerint a forradalom végéig ellátták feladatukat.

Szabolcs-Szatmárban 1957–1958-ban 27 települési, 2 járási és 4 vállalati forradalmi bizottsági elnököt ültettek a megyei bíróságon a vádlottak padjára. Közöttük volt hat olyan személy, akiknek a megválasztása azért volt különleges, mert vagy nem voltak személyesen jelen, és ezért távollétükben ruházták rájuk a feladatot, vagy tiltakoztak a funkcióba kerülésük ellen, végül azonban meghajoltak a többség akarata előtt. Őket nevezhetjük Ady után Muszáj-Herkuleseknek. Sorsuk azért méltó figyelmünkre, mert az átlagosnál jobban modellálják a mindnyájunk előtt gyakran megjelenő, de a forradalmi helyzetekben különösen kiélesedő dilemmát: mi az, ami vállalható, hol húzódik a személyes felelősség határa.

A megválasztás körülményei

A települések nemzeti bizottságait általában a forradalom felsőbb (járási) szerveinek utasítására meghirdetett gyűléseken a résztvevők választották meg. Pontos koreográfia nem létezett, többnyire nyílt szavazással döntöttek a tagokról.

A járási nemzeti bizottság Szamosszegen október 28-ára, vasárnapra rendelte el a választást.⁵ A jelenlévők a 64 éves Puskás Ferenc gazdálkodót távollétében választották

² A forradalom idején megválasztott testületeket több névvel illették, ezeket a megnevezéseket gyakran felváltva használták: munkástanács, forradalmi tanács, nemzeti bizottság.

³ Az egész megyében egy korabeli összesítés szerint 387 forradalmi bizottsági tagot vontak felelősségre. Lásd Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai, I/5. Nyíregyháza. Összeállította Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993. 513–520.

⁴ A gyűlések meghirdetése és megtartása között általában 1-2 nap telt el.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), XXV. 21. Nyíregyházi Megyei Bíróság (a továbbiakban XXV. 21.) B. 1551/1957.

be a bizottságba. A lakásán közölték vele az eredményt, hogy a tagság úgy döntött, ő legyen az elnök.

Rakamazon a tüntetések október 27-én kezdődtek meg, 28-án a tanácsházát támadták meg a tüntetők, sok iratot elégettek. Ezen a napon, vasárnap a vb-titkár közreműködésével megválasztották a település munkástanácsát.⁶ Pózer Mihály 44 éves földműves a délelőtti mise után éppen ebédelt, amikor két ember jelent meg a lakásán, hogy menjen a tanácsházára, mert őt is megválasztották községi tanácstagnak. Szabadkozott, hogy rokkantsága és az őszi munkák miatt nem tudja elvállalni a megbízást. A küldöttek azzal érveltek, hogy a tanácsházán lévők addig nem távoznak el, amíg oda nem megy. Pózer elment a gyűlésre, ahol a jelenlévők „Éljen Pózer Miska, éljen az elnök!” kiáltásokkal fogadták. Itt is elmondta, hogy a répája, burgonyája még a földben van, maradt még munkája a mezőn. Az emberek megígérték, hogy inkább segítenek, csak vállalja el. Pózer kijelentette, hogy „ha mindenben elfogadják az én utasításaimat és rendelkezéseimet betartják, azzal a feltétellel elvállalom az elnökséget.” Az a cél vezérelte, hogy megakadályozza a további pusztítást a tanácsházán, ahol már eddig is nagy rombolást végeztek, sok iratot elégettek, szétszórtak.

Dombrádon az első nemzeti bizottság összehívását október 26-án a tanácselnök kezdeményezte. Erre meghívták dr. Bereczky Zsigmond 48 éves tanítót, aki azonban nem ment el a gyűlésre. Október 28-án egy ötfős küldöttség kereste fel a tanító urat a lakásán, hogy délután 2 órakor jelenjen meg az újabb választógyűlésen.⁷ Ennek eleget tett, s ott megválasztották a munkástanács elnökének. Ekkor egy rövid beszédben kijelentette: „Most olyan rendszert csinálunk, ami jó lesz.” A bosszútól azonban intette a jelenlévőket.

A 43 éves dr. Lingvay Pált – aki ekkor munkásként kereste a kenyerét – október 27-én beválasztották munkahelyén, a nyíregyházi MÁV-állomáson a munkástanácsba. Október 28-án este a kemecsei forradalmi tanács megválasztásának kezdetén még nem volt jelen,⁸ de Nyíregyházáról visszaérkezve – ahol a MÁV-munkástanács ülésén vett részt – bement a kivilágított moziba, ahol leült az ajtó melletti székre. A szomszédjától megtudta, hogy milyen választás zajlik. A pódiumon nem tudták, hogy Lingvay Pál a helyiségben tartózkodik. A jelölőbizottság egyik tagja az ő nevét kiáltotta, javasolva a forradalmi tanács elnökének. Lingvay ekkor felállt, el akart távozni, az ajtóban azonban megfogták, visszahúzták és előre vitték. Tiltakozott a megválasztása ellen, hiszen akarata és tudta ellenére történt. Családi körülményeire, 4 fiatalkorú gyermekére, távol lévő munkahelyére, büntetett előéletére hivatkozott, és kijelentette, hogy nem vállalja el a megbízást. Elmondása szerint a tömeg szinte erőszakkal rátámadt, hogy el kell vállalnia. Azért engedett a kényszerítésnek, hogy csillapítsa indulatukat, és hogy Kemecsen ne történjék más településekhez hasonló atrocitás.

⁶ Uo. B. 720/1957.

⁷ Uo. B. 1115/1957.

⁸ Uo. B. 1327/1957.

Szamosangyaloson október 27-én, szombaton zajlott le a munkástanács választása, a 28 éves Domahidy László kőműves az elnök helyettese lett.⁹ Többen azonban azt gondolták, hogy nem jó a tanács összetétele, mivel főleg osztályidegenek alkotják, újat kell választani. Az előző elnök, Fekete Ignác tanító is lemondott, arra hivatkozva, hogy a járási értelmiségi kör elnöke lett. 29-én új bizottságot hoztak létre.¹⁰ Ekkor Domahidyt választották meg elnöknek, aki tiltakozott, mondván, „hogy nemrég jött haza a fogságból, nem ismeri az embereket, s maga helyett mást ajánlott”.

Kisvárdán október 28-án a tanácselnök által meghívott emberekből jött létre az első munkástanács. Mivel többen párttól mentes tanácsot akartak, abban egyeztek meg, hogy másnap független munkástanácsot alakítanak az üzemek és hivatalok delegáltjaiból.¹¹ Az 57 éves dr. Bujdos Géza vállalati könyvelő ezen a 29-i gyűlésen nem vett részt, de érte mentek, és közölték vele, hogy megválasztották elnöknek. Szabadkozás után elfogadta a pozíciót.¹² Október 31-én a járás 37 községéből érkeztek delegáltak Kisvárdára a járási forradalmi bizottság megválasztására. Bujdos Géza Kisvárda egyik küldöttéként vett részt a gyűlésen, ahol őt választották meg a járási bizottság elnökének. Érdekes, hogy mivel a rendezvény vége előtt egy fontos ügyben elhívták, itt is csak később tudta meg az eredményt – ugyanúgy, mint 29-én. Még aznap este lemondott a községi forradalmi bizottságban betöltött posztjáról a nagyobb feladatra hivatkozva.

A forradalmi bizottsági elnökök 1956 előtti életútja

Vajon mivel nyerték el a megválasztottak a közösségek bizalmát, annak ellenére, hogy nem voltak jelen a gyűlésen vagy tiltakoztak megválasztásuk ellen? Miért nem mentek el a gyűlésre saját akaratukból, miért ódzkodtak a felelős pozíciótól? Ezekre a kérdésekre az 1956 októbere előtti életútjukban kereshetjük meg a választ.

A megyei bíróságon perbe vont 33 forradalmi bizottsági vezető mind férfi volt. A hat Muszáj-Herkules átlagéletkora 1956-ban 47 év, a legfiatalabb 28, a legidősebb 64 éves volt. A legfiatalabb kivételével mindenki több, mint két évtizeden át dolgozott. Mindnyájan házasságban éltek, négyüknek volt egy-egy gyermeke, Lingvay Pálnak négy.

Mind a vádat emelő ügyészség, mind az ítéletet hozó bíróság – az osztályharcos, marxista szemlélet alapján – nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy milyen volt a vádlottak és szüleik vagyoni viszonya. Volt, aki kulák családból származott, volt, akinek szülei 400 holddal rendelkeztek 1945 előtt.

Különösen fontosnak tartották a vádlottak 1945 előtti foglalkozását, de a háború utáni 3–4 év alatti tevékenységét is. A vádat igazoló előéleti ténynek tekintették, ha

⁹ Uo. B. 1231/1957.

¹⁰ A peranyagban a gyűlések időpontját többen 1-2 nap eltéréssel adták meg.

¹¹ Részletesebben lásd Néző István írásában: http://beszelamarvany.lapunk.hu/tarhely/beszzelamarvany/dokumentumok/tarimenes3_56.pdf 2016.11.17.

¹² MNL SZSZBML, XXV. 21. B. 1115/1957.

valaki 1945 előtt katona volt, de az 1950 előtti megyei és járási hivatalviselés sem volt előnyös. Hiszen hogyan testesítheti meg a szocialista embertípust az, akinek 1950, különösen 1945 előtt jelentősebb pozíciója volt, vagy az, akinek szülei gazdagok voltak? Sehogy, az csak a nép ellensége lehet – állította, sulykolta a hatalom, és ehhez igazodva az ügyészség a vádiratban, a bíróság az ítéletben legelőször erre fektette a hangsúlyt.

1. sz. táblázat
A Muszáj-Herkulesek korábbi és 1956. évi foglalkozása

<i>Név</i>	<i>Korábbi foglalkozás</i>	<i>Foglalkozás 1956-ban</i>
Pózer Mihály	1945 előtt községi segédjegyző	8 holdas földműves
dr. Bujdos Géza	1941–1944-ig vármegyei aljegyző, 1945-től járási főjegyző, 1948-ban nyugdíjazták	vállalati könyvelő
dr. Bereczky Zsigmond	kántortanító	tanító
Domahidy László	középiskolai diák, leventeként harcolt a háborúban	kőműves
dr. Lingvay Pál	1945-ben vármegyei aljegyző, 1949-ben elbocsátották	átrakó munkás a MÁV-nál
Puskás Ferenc	gazdálkodó	19 holdja van

Hárman a tanácsok korszaka előtt a közigazgatásban dolgoztak. Pózer Mihály rakamazi segédjegyző katonaként szovjet hadifogságba esett, 1946 szeptemberében tért haza, de polgári foglalkozásába nem helyezték vissza. Saját földjén gazdálkodott.

Dr. Lingvay Pál az 1930-as évek végén fejezte be a jogtudományi egyetemet.¹³ 1944 márciusában munkaszolgálatosként katonai alakulatba hívták be. Nem sokkal később 6 hónapig amerikai hadifogságba került. 1945 decemberében Szabolcs vármegyei aljegyző lett. 1949-ben államellenes izgatás büntetével 1 évi börtönre ítélték 3 év felfüggesztéssel, állásából elbocsátották. Négy kiskorú gyermekéről kellett gondoskodnia. A MÁV-nál helyezkedett el átrakó munkásként.

Dr. Bujdos Géza 1939-ben szerezte meg a jogi doktorátust, Szilágy vármegyében lett 1941-ben vármegyei aljegyző, 1944 őszétől Kisvárdán mint tartalékos főhadnagy a sorozást és a bevonulást vezette, majd itt lett járási főjegyző. 1948-ban nyugdíjazták.

Mindhárom közigazgatási szakember mozgástere jelentősen lecsökkent 1945 után, különösen a Rákosi-diktatúrában. Mind egzisztenciálisan, mind lelkiileg szinte összeroppantották őket. A proletárdiktatúrában esélyt sem kaptak korábbi életük folytatására, deklasszálódtak.

¹³ Az államvizsgákat Csernovicban (ma Ukrajna) tette le.

Puskás Ferenc és Bereczky Zsigmond foglalkozásában ugyan nem történt jelentősebb változás, de nekik is el kellett viselniük a parasztságra és az értelmiségre rázúduló kiszámíthatatlan és súlyos terheket.

Puskás Ferenc 1914 és 1920 között orosz hadifogságban volt. Kulák családból származott, 1945 után 19 holdon gazdálkodott, 1949-ben a közellátást veszélyeztető bűntett miatt 1 hónapi fogházra és 500 Ft pénzbüntetésre ítélték. 1956-ban őt magát is – jogtalanul – kuláknak nyilvánították.¹⁴

Dr. Bereczky Zsigmond 1932-ben megszerezte a tanítói oklevelet, és Dombrádon kezdett el tanítani. 1942-ben elvégezte a jogi egyetemet. 1943-tól 1945-ig tartalékos főhadnagyként harcolt a 2. világháborúban. Hazaérkezése után újra tanítóként dolgozott.

Különösen alakult Domahidy László sorsa is. Apjának 1945 előtt 400 holdas földbirtoka volt. A fiú a nyíregyházi evangélikus Kossuth Lajos gimnáziumba járt. Leventeként a Hunyadi páncélos gránátos alakulatnál szolgált a háború végén. Visszatérése után, 1945 májusában a Szovjetunió elleni összeesküvésben való részvétellel vádolták meg. Fiatal korára tekintettel (18 éves volt) 1946-ban szabadlábra helyezték. Ekkor édesanyjával Ausztriába szökött, 1947-ben visszajött. Azonnal letartóztatták, és a szovjet katonai bíróság 25 évi börtönre ítélte. A büntetését a Szovjetunióban töltötte, 1955-ben engedték vissza Magyarországra, de csak 1956 júniusában térhetett vissza lakóhelyére. Egy állami gazdaságban helyezkedett el, kőművesként dolgozott.

Hárman a közigazgatásban dolgoztak, szakértelmüknek nyilvánvalóan nagy szerepe volt abban, hogy 1956-ban vezetővé választották őket. A más foglalkozást űző közül Bereczky és Puskás falujuk elismert tagjai voltak, Domahidy gazdag földbirtokos család sarjaként szintén ismert volt, 1944 utáni meghurcolása együttérzést váltott ki falujában.

Kis magyar kálvária, amit az 1956 előtti bő egy évtizedben át kellett élniük. Talán ezek az életpaszttalok hozzájárultak ahhoz, hogy óvakodtak a vezető szerepet elfoglalni.

A megtorlás

A bíróságon a vádat mindig leegyszerűsítve fogalmazták meg: a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel (Pózer Mihály, dr. Bereczky Zsigmond), a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel (dr. Lingvay Pál, Puskás Ferenc). A legsúlyosabb volt ebben a körben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének büntetése (dr. Bujdos Géza), míg a legenyhébbnek az izgatás számított (Domahidy László). Egyedül Puskás Ferencsel szemben fogalmazták meg egy

¹⁴ A községi tanács határozata elleni fellebbezés után a megyei tanács felmentette a kulákság alól.

köztörvényes vádat is: társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett hűtlen kezelés büntet-
te.¹⁵ A vádaknak megfelelő büntetési tételt rótt ki rájuk a megyei bíróság. Figyelemre
méltó, hogy másodfokon a Legfelsőbb Bíróság jelentősen csökkentette a börtönbünté-
tés mértékét.

2. sz. táblázat
A Muszáj-Herkulesek büntetésének mértéke

<i>Név</i>	<i>Első fok</i>	<i>Másodfok</i>
dr. Bujdos Géza	6 év börtön, 6 évre eltiltás a politikai jogoktól, teljes vagyonelkobzás	5 évi börtön, 6 évre eltiltás a törvényben meghatározott egyes politikai jogaitól, teljes vagyonelkobzás
Pózer Mihály	5 év börtön, 5 évre eltiltás a politikai jogoktól, 3 hold földjének elkobzása	1 évi és 6 hónapi börtön, 3 évre eltiltás egyes jogok gyakorlásától, 2000 Ft vagyonelkobzás
dr. Bereczky Zsigmond	3 év börtön, 3 évre eltiltás a politikai jogoktól, 2000 Ft vagyonelkobzás	1 év 6 hónapi börtön, 3 évre eltiltás a törvényben meghatározott egyes politikai jogaitól, 2000 Ft vagyonelkobzás
dr. Lingvay Pál	1 évi börtön, 3 évi próbaidőre felfüggesztve	–
Domahidy László	10 hónap börtön	–
Puskás Ferenc	bűncselekmény hiányában, illetve büntethetőséget kizáró okból felmentés	–

A hat forradalmi bizottsági elnök, miután teljes szívvel elvállalták a közösségük által rájuk rótt megtsztelő, ám nehéz feladatot, minden erejükkel igyekeztek a rendet és a közbiztonságot fenntartani, a bosszúállást és a káoszt elkerülni. Keresték a társadalmi igazságosság és a méltányosság útját, amelyet a rövid két hét alatt nem lehetett beteljesíteni. Bizonyára voltak közöttük olyanok, akik már az első pillanatban látták, hogy a küzdelem az igazságosabb, független Magyarországért kudarcra van ítélve. Ez a peres iratokból nem derül ki, az viszont igen, hogy a tömeg erősen presszionálta őket a vezető tisztség elfogadására.

¹⁵ Vele szemben mind a két vádat ejtették.

Mindnyájan a rendpárti forradalom hívei voltak, a konfliktusok enyhítésére törekedtek, a vagyon- és életbiztonság szavatolását tartották legfontosabb feladatuknak. Mind a hat településen együttműködtek a tanácsi vezetőkkel, megvédték őket a fenyegetésektől, az atrocitásoktól. A városokban lévők és a fegyverrel harcolók iránti szolidaritás szép példáját mutatták Dombrádon és Szamosangyaloson: gyűjtést rendeztek a budapesti és miskolci forradalmároknak.

Néhány napos szerepvállalásukat az új hatalom súlyosan megtorolta. Meghurcolták őket. 1957–1958-ban a Kádár-diktatúra személyes szabadságukat is elvette vagy erősen korlátozta. A forradalmat megtorló perekkel az 1956 előtti időszakra jellemző félelem és rettegés továbbélt az egész társadalomban.

A forradalomban a vidék, a falu volt a csendesebb, a később ébredő. De itt is működésbe léptek az új demokratikus szervek, amelyekben meghatározó szerepet töltöttek be a helyi vezetők. A távollétükben vagy tiltakozásuk ellenére megválasztott forradalmi bizottsági elnökök – lehet, hogy – csupán annyiban különböznek a többi sorstársuktól, hogy nem forradalmi hevületből, lelkesült állapotban hozták meg fontos egyéni döntésüket, hanem megfontolás után. Erre addigi életútjuk bőségesen adott okot. Mégis úgy érezték, nem dönthetnek másképp, hiszen felelősséget éreztek közösségükért. Minden bizonnyal úgy gondolták, ahogy Ady Endre írta híres versének első szakaszában:

„Meg kell maradnom Herkulesnek.”

Az utolsó két versszak így szól:

*„Szegény, muszáj-Herkules, állom,
Győzöm a harcot bús haraggal
S késik az álmom s a halálom.*

*Sok senki, gnóm, nyavalyás, talmi,
Jó lesz egy kis hódolás és csönd:
Így nem fogok sohse meghalni.”*

Sorsdöntő állásfoglalásuk után 1956 Muszáj-Herkulesei ugyanúgy, mint a forradalom többi vezetője, a közjót, a commune bonum elvét helyezték előtérbe. Jobbító szándékukért, cselekedeteikért és bátorságukért megilleti őket az utókor tisztelete.

AZ 1956-OS MAGYARORSZÁGI FORRADALOM VISSZHANGJA AZ EGYKORI NAGYBÁNYA TARTOMÁNY TERÜLETÉN

A szovjet mintára 1950-től kezdve életbe léptetett új közigazgatási reform következményeként létrejött Nagybánya tartomány területileg a volt történelmi Máramaros vármegyének a Tiszától délre fekvő részét, az 1920 óta létezett egész romániai Szatmár megyét, a volt Szilágy megyéből Tasnád és Szilágycseh környékét, valamint az egykori Szolnok-Doboka vármegyének Magyarláros központtal kiszakított Lápos vidékét ölelte fel. A tartomány északkelettől nyugatnak és délnyugatnak haladva – a visói, máramarosszigeti, láposi, nagysomkúti, avasi, szatmári, nagykárolyi, szilágycsehi és tasnádi rajonokra (kerületekre) oszlott, s ezekhez két tartományi alárendeltségű város, Nagybánya és Szatmárnémeti csatlakozott. A tartomány korábbi nevét még 1960 előtt Máramarosra változtatták és 1968 februárjáig létezett. Lakosságának nemzetiségi megoszlása roppant színes volt: a történelmi Máramaros, a Lápos vidéke, az Avas területén és a bükki (Codru) dombvidék területén főként románok, a Magyarországgal határos részen a magyarok voltak többségben. Sok magyar élt még Szilágycseh és Tasnád vidékén, de szórványban a többi rajon területén is jelen voltak. Rajtuk kívül, főként a városokban, ekkor még jelentős számú zsidóság, Felsővisó környékén ruszinok és a németiséghez tartozó cipszerek éltek. A Nagykároly környéki svábokról is szót kell ejtenünk, de ez utóbbiak többsége ekkor már egykori német anyanyelvét a magyarral cserélte fel.

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc itteni hatásának megértéséhez ezeket a viszonyokat feltétlenül figyelembe kell vennünk. Mindenekelőtt azért, mert a magyarok és a magyarul tudók, főként a budapesti rádiót hallgatva, közvetlenül is értesülhettek az eseményekről. A többség azonban a Bukarest irányította román nyelvű rádióra és írott sajtóra volt utalva, vagy ha egyáltalán rádióközelsébe került, és az állandó zavarásokat ki tudta szűrni, akkor a Szabad Európát, illetve Amerika Hangját hallhatta. Persze, ha volt mersze! Mert ezek hallgatását az állami szervek tiltották. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a magyaroknak és a magyarul tudóknak a többséghez viszonyítva információszerezési előnyük volt. Rádió azonban 1956-ban, főként a falvakon, még kevés volt. Ezért is ne lepjen meg senkit a tény, hogy október 24-től kezdve az állambiztonsági szervek a tartományi pártvezetőségnek rengeteg közös rádióhallgatásról jelentettek.

Gheorghiu-Dej és a köréje csoportosult Román Munkáspárt vezetősége kezdettől fogva elítélte a Budapesten kirobbant forradalmat és minden eszközzel arra törekedett, hogy azt az ellenforradalmi, fasiszta erők bujtogató munkája eredményeként, a magyar kommunisták gyengesége következményének tüntesse fel, s ezért az úgymond ellenforradalomtól Romániát elszigetelje. Ennek megfelelően – még Gheorghiu-Dej

jugoszláviai látogatása idején – mindjárt október 24-én elfogadták azt a 20-as számot viselő határozatot, amelyet a leggyorsabb ütemben, felülről lefelé haladva, előbb a tartományi, ezt követően a rajoni, városi pártaktívák, majd a párt alapszervezeteinek szintjén, az úgynevezett „aktívagyűléseken” dolgoztak fel. A pártszervezetek ezután mindent elkövettek, hogy a határozatot a szakszervezetekkel és ifjúsági szervezetekkel is megismertessék, ahol előre felkészített személyeken keresztül a jelenlévőket – a román kommunisták irányvonalának megfelelően – a magyar forradalmat elítélő határozathozatalra késztessek. Romániában állampolitikai vonalon is több határozat született, és ezek által a közellátás javítását és új fizetési rendszer bevezetését célozták meg az iparban. A tartományi pártbizottságot a rendőrség – és főként a Securitate – példátlan mozgósításával, minden politikai és gazdasági jellegű állásfoglalásról, elégedetlenségről folyamatosan értesítették, amely az így szerzett információt október 24-től kezdve november 10-ig naponta kétszer, azt követően naponta egyszer a párt központi bizottságához továbbította.

Az első napokban az információk zöme arról szólt, hogy nagyon sok helyen a magyar rádió adását nagy csoportokban hallgatják, és a nyert információkat ki-ki a maga vérmérséklete és politikai nézetei szerint reagálja le. Íme néhány ezek közül: a Tasnád rajoni Dobrán egy Neuman nevű, volt kisajátított földbirtokos lakásán október 24-én 30-40 ember együtt hallgatta a pesti rádió híreit, majd a házigazda a felkelés okait abban vélte felfedezni, hogy a magyar kormány – a románhoz hasonlóan – túl magas terheket rótt a lakosságra. Véleménye szerint „a parasztságnak a terménybeszolgáltatást és az adófizetést itt sem kellene teljesítenie és fel kellene lázadnia”. A falubelieket egyben arra buzdította, hogy a beszolgáltatások és az őszi vetések elvégzését ellenőrző idegeneket űzzék ki a falvakból. Ugyanezen a napon Nagykárolyban a kevés lisztért sort álló asszonyok és férfiak kijelentik, hogy „nekünk is azt kellene tennünk, mint a magyarországiaknak”. A Szovjetunióból a háború utáni elhurcolásból hazatért egyik személy pedig kijelentette: „Minden kommunistát egy-egy póznára akasztanék fel!”

Az egy nappal későbbi jelentésekben Máramaroszigeten, Nagysomkúton, Pappkón, Nagybányán és a Szatmárnémeti melletti Óváriban elhangzott fenyegetésekről olvashatunk. Ez utóbbi helyen egy falusi asszony a néptanácsnál talált rajoni aktivisták előtt jelenti ki: „Ha még tovább is a terménybeszolgáltatást fogjátok erőltetni, mi is úgy teszünk, mint a budapestiek.”

Október 26-án a nagybányai szállítási vállalatnál párttagok arról beszéltek, hogy „...elérkezett az ideje, hogy mi is felkeljünk és egyes elvtársakon revánst vegyünk!” A fernezelyi ólomkohó, a nagybányai volt „Phönix” (ekkori nevén Gh. Gheorghiu-Dej Vegyipari Kombinát) és a szatmári Unió munkásai, valamint a nagybányai és máramaroszigeti kórházak orvosai, fizetésük miatt voltak elégedetlenek. Október végén Koltórról jelentették, hogy esetenként, főként fiatalok, az ottani szövetkezet irodájában a rádió körül gyűlnek össze, a híreket követően pedig a magyarországi forradalom mellett nyilatkoznak és „feltételezik, hogy ez rövidesen ide hozzánk is átsap, és a jelenlegi kormányt megdöntik”. Kővárberencén (Berința) a falusi pártbizottság

titkárát és a néptanács elnökét azzal fenyegetik, hogy „nektek még van egy hetetek s aztán végetek lesz!”

A közös rádióhallgatások ezt követően is rendszerezések voltak. A tartományi Securitate jelentéseiből ismeretes, hogy a Tasnád rajoni Ákoson a református lelkész az imaházban egyházi énekek tanulása ürügyén gyűjti össze a híveket, ahol aztán naponta a pesti rádió hallgatása és a hírek kommentálása folyik.

November elsején a Nagybányai Műszaki Középiskola diákjairól jelentik, hogy a magyar forradalomról szólva „...a népi demokráciáról és a szovjet csapatokról ellenséges érzülettel beszéltek, kifejezve, hogy »...tennünk kell valamit, hogy a szovjet csapatoktól megszabaduljunk és jobb életet éljünk!«” Misztbányán a bányászok, Máramarosszigeten a helyi ipari vállalat munkásai a frissen bevezetett fizetési rendszer igazságtalanságairól, a fizetések továbbra is alacsony szintjéről beszélnek. Mások kijelentik, hogy azok az intézkedések, amelyeket a fizetések rendezése érdekében október végén Romániában foganatosítottak, nem egyebek porhintésnél, aminek az volt a célja, hogy az elégedetlen munkások egységét megbontsák. A jelentések megfogalmazói ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy „...a rendszerünkkel szemben ellenséges elemek azt hirdetik, hogy az események Lengyelországban kezdődtek, átcaptak Magyarország területére, ezek a lávához hasonlóak, amit nem lehet megakasztani és a többi népi demokratikus országon is át fog ömleni!”

A tartomány lakosainak elégedetlensége a november 4-ikei szovjet támadás után is még hosszú ideig eltartott. A támadást a románok és magyarok többsége elítélte és megbélyegezte. Az avasi Komorzán, a máramarosi Falusugatag és a kövárvidéki Váralja (Varai) lakói még a hónap végén is szembeszálltak a terménybeszolgáltatást szorgalmazó aktivistákkal. A fernezelyi munkások november 26-án is igazat adnak annak a kollégájuknak, aki a Scanteia központi pártlapban megjelent képeket és kommentárokat hazugoknak nyilvánította, mondván: „...a magyarországi gyermekeket és asszonyokat nem a forradalmárok, hanem a szovjet katonák lőtték halomra!”

Az ilyen és hasonló nyilatkozatok felsorolása helyett a korábban történt konkrét események ismertetéséhez kanyarodunk vissza. Már eddig is szó volt arról, hogy a román központi pártszervek határozata értelmében a magyar forradalom elítélése céljából széles körű propaganda folyt. Szinte minden gyárban vagy településen a gyűlések sokaságát szervezték. Az ezeken való megjelenés, de főként az elítélő nyilatkozatok elfogadása ellen a Szatmár rajoni fiatalok tömegesen tiltakoztak. Már október 26-án a párt központi bizottságához küldött jelentésükben a tartományi szervek arról szólnak, hogy a fiatalok Szamostelkén, Dobán, de más falvakban is, a gyűléseken passzívak, nem lehet belőlük elítélő nyilatkozatot kipréselni. A határ menti Petén pedig sok fiatal a gyűlésen való megjelenés helyett ennek megtartását a kijelölt épület előtti hangos énekléssel, füttyszóval és kerékpárjaik csengőinek csengetésével tette lehetetlenné, az oda igyekvőket pedig visszatartotta, mert ott úgymond „csak hazugságokat mondanak”.

November első napjaiban a nagybányai közüzemek szakszervezetének elnöke a magyarországi helyzettel kapcsolatos párthatározatok feldolgozását tagadta meg. Kijelentette: „...ezt nem teszi, még ha fejbe lövik is, mert ez (mármint a forradalom) a túloldali testvéreink dolga és a magyar testvéreink oroszellenesek”. Ezt követően Erdőaranyoson (Ariesu de Padure), Nagyfentősen és máshol is a párttagok és tisztségviselők megtagadták a gyűléseken való részvételt. A szembeszégülés, de talán a bizonytalanság olyanokat is hatalmába kerített, akiket korábban pártiskolákba irányítottak, ezek ugyanis nem utaztak el.

Mielőtt az ellenállás különböző formáit tovább boncolgatnánk, le kell szögeznünk, hogy ezek többnyire egyéni kezdeményezések és állásfoglalások. A román politikai ellenzék és az értelmiségiek többsége a kezdeti bizonytalanság után úgy vélekedett, hogy még nem érkezett el annak az ideje, hogy „...a magyarországi eseményekhez hasonló tettekhez folyamodnánk. Amíg a külső események nem teremtik meg a kedvező feltételeket a hasonló cselekedetek kihozzátására, szükségtelen és nagy hiba volna, hogy bármilyen áldozatot hozzunk. Mindaddig, [amíg] a kedvező feltételek meg nem teremtnének, türelmeseknek kell lennünk és addig készülődünk kell!” Az idézett megállapítás Moş Valernak a szájából hangzott el, akit a tartományi pártbizottságnak jelentő állambiztonsági szervek, a szatmárnémeti „román reakció egyik befolyásos tagjaként” jellemeznek. És még azt is hozzáfűzik: „...tartomány más rajonjában is a román reakció más képviselői is hasonló nézeteket vallanak”.

Ennek ellenére, főként a magyarság körében, lépten-nyomon találkozunk az ellenállás különböző formáival. Ezek közé mindenekelőtt a szórólapok (röpcédulák) vagy az épületek falára írt vagy ragasztott jelmondatok és felszólítások sokaságát sorolhatjuk. Ilyen akcióval először Felsőbányán találkozunk, ahol október 27-ről 28-ra virradó éjszaka ismeretlen tettesek a sportotthonnak, a vasútállomásnak és egyéb helyiségeknek a falára „Le a disznó kommunistákkal!” feliratokat írtak krétával. Felsőbányán hasonló feliratok november hetedikén, nyolcadikán és kilencedikén is megjelentek. Egy éjszakával később Szatmárnémeti utcáiról „Oroszok, takarodjatok haza!” szövegű feliratokat jelentettek. Ugyancsak Szatmáron egy nappal korábban az Unió üzemek körül a postaládában kézzel írott röpcédulákat találtak, amelyeken ilyen szövegek voltak olvashatók: „Kommunisták, fel a kezekkel! Adjátok meg magatokat!” vagy „A fiatalság győzni fog. Jöjj testvér velünk!” A szatmári tiltakozások bizarr formája volt az az eset is, amely november hetedikére virradóra történt. A szovjet hősök főtéri emlékműve elé ismeretlenek hat döglött patkányt terítettek ki! Ugyancsak Szatmáron november 25-én az Eminescu utcában találtak röpiratokat, amelyeken román nyelven ilyen jelmondatok voltak olvashatók: „Románok! Ne hullassátok véretek idegen érdekekért!”, „Románia határai kelet felé a Dnyeszter, délen a Duna, Északon a Tisza, nyugaton pedig a mostani határok. Egyetlen becsületes románnak sincs mit keresnie a határokon kívül!” és „Egyetlen liter kőolajat, egyetlen méter fát, egyetlen szem búzát és egyetlen gramm urániumot sem kelet felé!”

Nagybányáról hasonló akciók november 23-ika és 24-ike éjjeléről ismeretesek. Itt, a korábbi „Phönix” üzem területén a különböző termelési csarnokokban és a toalették hátsó falain „Le a kommunistákkal!” és más, kézzel írott feliratok voltak olvashatók. Az üzem területén ehhez hasonlóak november 30-án is megjelentek, de ekkor már „Haza az oroszokkal!”, „Le a Román Munkáspárttal!” szövegekről szólnak a tudósítások. Ekkoriban, a szomszédos Felsőtótfalut átszelő országút aszfaltjára több helyen is fehér krétával ezt írták: „Le a kommunistákkal!”

A Nagykárolyt övező falvakban is már korábban megjelentek ilyen feliratok. A mezőteremi milícia épületének falára ragasztott felhíváson „Mostantól vége a kollektív gazdaságnak!” volt olvasható. Másnap ugyanezen település postaépületének a falára kerültek hasonló tartalmú, magyar nyelvű feliratok. November 4-én Magyarcsaholyon krétával, magyar nyelven írott, közel 60 darab papírszeletet ragasztottak a falakra és kapukra, melyeken ez volt olvasható: „Testvérek! Harcoljatok a kommunisták ellen!” Már december 12-ikét írtak, amikor az avasi magyar faluban, Kőszegremetén, a korán kelők ezt olvashatták: „Le a kommunistákkal! Éljen a szabad Magyarország!” Szintén a kommunisták elleni gyűlölet tükröződik azokon a tasnádi, kézzel papírra, fekete ceruzával írott felhívásokon is, amelyeket december 15-én, 16-án és a következő napokon a rajoni néptanács és más épületek falára ragasztottak. De ehhez hasonló esetekről még 1957 első hónapjaiban is lehetett olvasni. 1957 márciusában az egyik értékelő értekezleten a Nagykároly rajoni pártbizottság első titkára még mindig arról beszélt, hogy az osztályellenség a rajon egyik gép- és traktorállomása épületének ajtajára pártellenes feliratot ragasztott.

Eddig főként a névtelenség takarta eseményekről, jelenségekről esett szó. A magyarországi '56-os események hatására azonban sokan személyesen is tiltakoztak és a romániai rendszer ellen izgattak. A Szatmárnémeti és Nagykároly közötti román település faluban, Paulinán még október 29-én egy Bled Ioan nevű IMSZ-tag [a román KISZ] tagkönyve visszaadásával tiltakozott a szovjet csapatok korábbi utcai öldöklései ellen. Halmiban hasonló okok miatt Doroş Vasile a párttagkönyvét dobta oda a községi pártbizottság titkárnőjének.

Nagyon sok helyen a terménybeszolgáltatás ellen nem csak tiltakoztak, hanem bal-tával üldözték ki udvarukról a párt embereit. Október végén Batizon, november 7-én Kápolnokon és más falvakban is hasonló esetek történtek. Az Avas rajoni Tamásváralján november 17-én egy ellenszegülő asszonyt három határőr katona védett meg. Amikor a Daróczi-portán a gazdaasszony ellenszegülése tetőfokára hágott, akkor érkezett a ház elé az a teherautó, amelyiken a közelben lévő határőr-laktanyára új felszerelést szállítottak. A civakodás hallatára az autóról három katona ugrott le és a beszolgáltatást erőltetőket az udvarról kiűzték, kijelentve, hogy „más begyűjtők a mi szüleinkkel bánnak hasonlóan!” A helybeli tisztviselőt pedig megfenyegették, mondván: „Ma még a néptanács alkalmazottja, de holnap már nem lesz az!”

Több olyan személyről is van jelentés, akinek egy-két pohár ital után eredt meg a nyelve, és a körülöttük lévőket nyilvánosan a romániai rendszer megdöntésére

szólították fel. Közéjük sorolható az a bukaresti illetőségű, de ideiglenesen Nagysomkúton dolgozó kőműves is, aki november másodikán népes tömeg előtt kiáltotta: „Gyertek parasztok, ragadjatok fegyvert, mert forradalom van! Miért engednétek, hogy gabonaterméseketek a begyűjtők elvigyék?” Lázításért őt a helybeli milícia tartóztatta le.

Október végén Csedregben, Batizgombáson, Dobán és a Decebal nevet viselő telep faluban a még magángazdák a mezőgazdasági társulások és kollektív gazdaságok területébe bekebelezett földjeik visszaadását követelték. Túrterebesen október 27-én több, korábban a szövetkezetbe kényszerített gazda arról tanácskozott, hogy az ottani „közös gazdaságot fel kellene számolni, még mielőtt a felkelés a mi országunkat is elérné”. Két nappal később az avasi Kőszegremetén Dohi János szövetkezeti paraszt ajánlotta, hogy a raktáron lévő termést teljes egészében osszák ki a tagok között, mert ha a gazdaságot felszámolják, a gabonát át kell majd adni a szovjet katonáknak, akik Magyarországról kivonulnak. A Lápos medencei Kohópatakon (Cufoaia) november 25-én közgyűlésen döntöttek el a szövetkezet feloszlátását, majd 28-án több gazda hazavitte a korábban közösbe bevitt állatokat. Az ügy későbbi folytatásaként a tartományi ügyészség nyolc személyt állított bíróság elé. A tél közeledtével november 10-én Szaniszlón 60–70 személy szervezkedett és minden engedély nélkül ment az erdőbe tűzfát vágni, mert az állami szervek a téli faszükséglet biztosításáról nem gondoskodtak.

A Securitate szerveinek jelentéseiből más jellegű kezdeményezésekről is sok adat létezik. Szatmáron a római katolikus papok nagy tömegek mozgósítását készítették elő a bebörtönzött és nem konvertált volt görög katolikus papok kiszabadítása érdekében. Megkíséreltek nyomást gyakorolni a hatalomra azáltal, hogy október 28-ára, Krisztus Király ünnepére Szatmárnémetiben imára hívták a tömegeket és a feszültség fokozása révén igyekeztek hittestvéreik védelmére kelni. A szatmárnémeti börtönben őrzött rabok a magyarországi eseményekről értesülve október 27-én megtagadták az engedelmességet. Azok a munkások, akik a Szinerváralja és Avasújváros közötti országút felújításán dolgoztak, mivel már két hónapi fizetésüket nem kapták meg, október 30-án mind a 47-en beszüntették a munkát, az utat eltorlaszolták és az egyik teherautóval a rajonközpontba, Avasfelsőfaluba (Negrești) vitették magukat, ahol kijelentették: „...ha most nem fizetnek, mi is úgy fogunk cselekedni, mint a magyarországiak!”

A tartomány székhelyén, Nagybányán azok az ellenállók voltak a legmerészebbek, akik november 6-án éjjel a tartományi pártbizottság és néptanács, a vasútállomás és más állami szervek telefonkábeleit igyekeztek elválni és ezzel pánikot kelteni. Tervük ugyan csak részben sikerült, mert egyedül a tartományi Securitate vonalait tudták időben elválni, de az államhatalmi szerveknél a riadalom így is teljes volt. Ezt az akciót a „Kormányzónak” nevezett Popescu-csoport hajtotta végre, akik közül szervezkedésük és a telefonvezeték sikeres elvágása miatt a kolozsvári katonai törvényszék a fővádlottat, Pop Virgilt másodfokon 25, Rác Sándort 20, Pop Ioant 18, Sipos Györgyöt 16, Tomoioagă Nechitát 8 és Pop Victort 7 évre ítélte el. Botoș Valeria telefonos

kisasszonyt, aki tudott az akcióról, de „elfelejtette” jelenteni, „csupán 2 évi szabadságvesztéssel jutalmazták”.

Ismeretes, hogy a tartományban, az Avasban – Avasújváros, Avasfelsőfalu és Vámfalukörzetében – „magyar mintára létrehozott” 18 személyből álló összeesküvő, rendszerellenes csoport szerveződött, amelyet „Botos-csoportnak” neveztek. Ezt a csoportot 1957 novembere és 1958 júniusa között göngyölítették fel. Vezetőjét, Botos Józsefet előbb halálra, utóbb életfogytiglani börtönre, a többi 17 tagját pedig 8 és 20 év közötti börtönbüntetésre ítélték. A feljelentés elmulasztásának vádjával az elítéltek száma újabb hat személlyel bővült és ezekre 4 és 10 év közötti fegyházbüntetést róttak.

Október 26-án a Nagybányáról Erzsébetbányára elindított bányászati robbanóanyagból 20 rúd astralitot útközben elloptak. A tetteseket főként a kapnikbányai bányavállalat alkalmazottai között keresték, de az elkövetők kiderítése nem sikerült. A kapniki bányászokra nem ok nélkül gyanakodtak, mert a fizetésükkel elégedetlenek egy csoportja december 11-én tettelesen lépett fel a bányavállalat igazgatója ellen, akit miután ájulásig vertek, az ott dolgozó munkaszolgálatos katonák vittek kórházba.

A tartományi Securitate által megfogalmazott jelentésekben sok kósza hír terjedéséről is szó esik. Ezek közé tartoztak a nyugati fegyveres segítség várásával és megindulásával kapcsolatos híresztelések. Amikor az ellenálló fegyveres csoportok térszítéséről hallanak a tartománybeliek, még akkor is elhangzik a sokak által hangoztatott vigasztalás: „Nincs baj, Csepel ellenáll! A forradalmat, ha most leverik is, a jövőben az igazak fognak győzni és akkor közöttük mi is ott leszünk!”¹

MELLÉKLETEK

1. sz.

1956. október 24. 21 óra

Jelentés a párt központi bizottsághoz

...gyakran megtörténik, hogy egyes nyilvános helyeken, a (magyarországi) eseményekkel kapcsolatban, országellenes, tendenciózus és sovén kijelentések is elhangzanak.

¹ A tanulmány a Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala által őrzött: „A Román Kommunista Párt Máramaros Megyei Bizottsága” megnevezésű fond, 922-es leltár, 15/1956-os dosszié, 1–174. lapok és a „Nagybánya Tartományi Ügyészség” nevű fond 6/1956-os dosszié, 59. lapja alapján készült. Kivételt képeznek a nagybányai és avasmedencei 1956-os események kapcsán elítéltek fogságéveivel kapcsolatos kiegészítések, amelyek forrásul az „1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956–1965” címen (Szerk. Dávid Gyula. Kolozsvár, 2006.) az Erdélyi Múzeum-Egyesület és Polis Könyvkiadó által kiadott kötetének 33. és 36. lapjai szolgáltak. A mellékletben található forrásrészletek is a jelzett tartományi pártbizottság 15/1956-os dossziéjában találhatóak, a román nyelvű jelentéseket saját fordításomban adom közre.

2. sz.

[1956. október 25. körül]

A Securitate jelentése a párt tartományi vezetőségéhez

A tartomány területén élő magyar nacionalista elemek nyilvánosan vagy hallgatólagosan a budapesti lázadók iránti szolidaritásukat fejezik ki. Bizonyíték erre Valent Vilmos, a nagybányai tartományi építkezési és szállítási tröszttrészleg vezetője, valamint Bojtor János, a nagybányai pénzügyi osztály főnöke. Ez utóbbit egyik ismerőse megkérdezte, hogy a budapesti eseményekkel kapcsolatban mi a véleménye? Ő azt felelte: „Meglátod, mi történik majd nálunk, ha a mieink Jugoszláviából hazaérkeznek.” Ágoston Lajos, a nagybányai helyi építkezési tröszt 4-es számú vállalatának főtechnológusa október 24-én találkozáskor az egyik barátjával és a budapesti eseményekről kezdettek beszélni, ő kijelentette: „Tüntetések nem csak Budapesten voltak, hanem a debreceni egyetemisták is [...], tehát Magyarország jóllakott az orosz vezetéssel és önmagukat akarják vezetni.” A nagybányai, fernezelyi „Május 1.” üzemeknél Dumitran Coloman, a Román Munkáspárt tagja, Tarța Iustin mechanikus, Pop Gavrilă asztalos, Mészáros Pál asztalos, Sebeni Jakab ács, Filovici Nicolae ács, Șuta Dionisie kerékgyártó, Tar Mihály kerékgyártó, Sfesciuc Iosif mechanikus és mások, a fizetés körüli elégedetlenségüket nyilvánították, a lengyelországi eseményekkel szimpatizálnak és célzásokat tesznek, hogy a fernezelyi munkások is a Lengyelországban fellázadt munkások helyzetéhez hasonló állapotban vannak. A nagykárolyi Tarnai Károly a budapesti eseményekről értesülve kijelentette: „Ha ő a magyar hadseregben tiszt volna, egy csoport lázadó élén a hadsereget a kezébe venné és egy csoport lázadó élén a harcokban részt venne.”

3. sz.

[1956. október 25. körül]

A szatmárnémeti városi pártbizottság jelentése a tartományhoz

Zaplać Gheorghe, a Telefonpalota ellenőrzési pontjának főnöke több alkalmazott előtt kijelentette: „A magyarországi fegyveres felkelés nem egyes huligánbandák terrorakciója volt, hanem a munkásoknak és egyetemistáknak egy igaz ügyért, kenyérért és szabadságért történt felkelése volt.” A szovjet hadsereg által nyújtott segítségadásról kijelentette: „egyszerűen a magyar nép belügyeibe való beavatkozás.” Bunea Victor, a Szatmáron székelő tartományi tervezőintézet főmérnöke, rendszerellenes magatartású, a „Szabad Európa” rádió által közölt uszító híreknek örvend. Főntartja: „ami Lengyelországban és Magyarországon történik, az az oroszok ellen van, akik ezen népek szabadságát elnyomták.” ...Amikor 1956. október 23-án délelőtt a budapesti rádió azon közleményét meghallotta, melyben a belügyminiszter a tüntetéseket betiltotta, kijelentette, hogy ez felkelést fog eredményezni.

4. sz.

1956. október 26.

Jelentés a párt központi bizottsághoz

Rendszerünkkel szembeni ellenséges elemek nemzetiségüktől függetlenül a budapesti ellenforradalmárokkal kapcsolatos szimpátiájukat és szolidaritásukat fejezték ki. Így Rózsa Ferenc, a nagybányai 1-es számú építészeti vállalat tisztviselője egyik barátjával az eseményekről beszélve közölte: „...sajnálom a szerencsétlen halottakat!” A román nemzetiségű barátjának azon megjegyzésére, hogy „ti a bolondját járatjátok!”, Rózsa folytatta: „Mi nem olyanok vagyunk, mint Ti, románok, hogy mindent készen vártok, mi a szabadságért harcolunk.”

5. sz.

1956. október 27.

A Securitate jelentése

A felkelés okaival és ennek jövőbeni hatásával kapcsolatban a kommentárok különfélék. Így Sipos Károly, nagybányai lakos, a volt magyar megújulás pártjának járási elnöke a történetekkel kapcsolatban kijelentette: „A felkelés kirobbanásának okai részben Gerő Ernőnek Jugoszláviából történt visszatérését követő beszédéből, másrészt Tito politikájában keresendők. Gerő Ernő... beszédében a lakosságnak semmit sem ígért, hanem tovább is Sztálin politikájának követését ígérte meg... A kiöntött vért sajnálom! Igaztalanok azok az állítások, hogy a felkelést banditák és fasiszták robbantották ki, mert a felkelésben a munkások és az egyetemisták a magyar hadsereggel együtt vannak, az utóbbiak fegyvereiket a lakosságnak adták át. A befejezést nem tudom megjósolni, de az a véleményem, hogy ha a szovjet csapatok nem lettek volna Magyarország területén, az ország már nem kommunista ország volna.”

6. sz.

1956. október 27. 17 óra

Jelentés a központi bizottsághoz

Kaveszki Ferenc, nagybányai veresvízi bányász kijelentette: „Az ott történtek reményt nyújtanak, hogy nekünk is jobb jövőt fog hozni, mert ha ők valamit megnyernek, azok a jogok részben nálunk is kiterjednek, és jobban leszünk nézve.”

Ellenséges elemek a lázadókkal való szimpátiájukat nyilvánítják [ki], hasonló eseményeket a mi országunkban is óhajtanak, arra várnak, hogy az amerikaiak a felkelőket megsegítik és a Szovjetuniónak a felkelés leveréséhez nyújtott segítségét elítélik... Ardelean Victor, a nagybányai építő és szerelő tröszt tisztviselője, az „Amerika hangja” hallgatása nyomán kijelentette: „Szégyellhetik magokat az amerikaiak, mert azt ígérték,

hogy az elnyomott országokat megsegítik. Most, mikor az oroszok beavatkoztak, nekik is be kellett volna avatkozniuk.”

7. sz.

1956. október 29. 17 óra

Jelentés a központi bizottsághoz

A Szatmár rajoni Szamosdaróc községhez tartozó Dara faluban a párttagok egy különösen fontos feladatot teljesítettek, mert október 28-án az egyik közeli magyarországi határszéli falu lakosai közül sokan országunk határáig kijöttek, ott tüntettek és különböző nemzeti dalokat énekeltek. Ez Dara falu lakói irányában is mozgósítólag hatott, s ezek szervezkedni kezdtek, hogy amazok fogadására ők is a határra vonuljanak. (Ekkor Darócról 30 párttag és 10 IMSZ-es a daraiak lecsendesítésén dolgozott.)

8. sz.

1956. október 30. este 18 óra

Jelentés a központi bizottsághoz

1956. október 30-án reggel a Tasnád rajoni Alsószoporon a falu büféjében a magyar nemzetiségű tanítók gyűltek össze inni és horthysta, valamint fasiszta énekeket énekeltek. Azt mondták, hogy örömben isznak és énekelnek, mert „rövidesen testvéreink Magyarországról ide érkeznek és az ellenforradalmat Romániára is kiterjesztik.”

9. sz.

[1956. október 30. körül]

Jelentés a párt központi bizottságához

A magyar Puskás Gábor, a nagybányai zöldségkereskedelmi vállalat terv osztályának főnöke kijelentette: „Örvendek a magyarországi eseményeknek, sőt, magyarként büszke vagyok! Félek, hogy az oroszok a hadsereggel közbelépnek és akkor a magyarok áldozatai hiábavalókká válnak.”

A nagybányai, (eredeti felekezetéhez) kitartó görög katolikus pap, Mesaroş Augustin kijelentette: „...végre, a kommunista uralom vége is elérkezett! Sokakkal meggyűlt a bajom és számadást fogok kérni! Jó, hogy Mindszenty megjött Magyarországra! A pápának van annyi pénze, hogy háborúzzon és Magyarországot felszabadítsa! Rövidesen mi is megszabadulunk. Fejeződjön be Magyarországon, és mi sem fogunk karba tett kézzel ülni!”

10. sz.
[1956. október 31. körül]
A Securitate jelentése

A miszbányai és láposbányai „November 7.” vállalat magyar nemzetiségű munkásai kijelentették: szégyellik[?], hogy magyarok, mert a magyar népnek meg kellett halnia azért, hogy a többi népi demokratikus állam lakosainak jobb legyen a sorsuk.

11. sz.
[1956. november 1.]
Jelentés a párt központi bizottsághoz

A magyar és a román nacionalisták az ellenforradalomról elragadtatással beszélnek. Például Szabó József, a „Gh. Gheorghiu-Dej” üzemek alkalmazottja kijelentette: „Magyarországon már nem csak egy párt van, hanem számuk hét körül van. Az orosz csapatok onnan kimennek. Én párttag vagyok, de nem kommunista. Tagkönyvem van, de én magyar vagyok!”

12. sz.
1956. november 2.
A Securitate jelentése

Ştetiu Vasile nagybánya-borpataki tanító, volt Goga-Cuza követő kijelentette: „Közeledik a cselekvés ideje, mert a magyarországi események nálunk is bekövetkeznek, de nem most, hanem később. Előbb Bulgária lesz a soron és aztán Románia. Most nálunk még nem jött el a cselekvés ideje, az akciók elindításának nincs még az ideje. Várni kell a magyarországi események tisztázódásáig.” A megnevezett ezt követően kijelentette: „...nálunk mindenütt az éberség növelése érdekében intézkedtek, a Romániai Munkáspárt minden tagjának megparancsolták, hogy politikai vonalon mindenről, amit a lakosság körében látna vagy hallana, azt jelentse.” Hasonlóképpen kijelentette, hogy nálunk az események Bukarestben fognak kezdődni, és ha Magyarország szabad lesz, akkor könnyű lesz cselekedni, mert sikertelenség esetén a határon keresztül a visszavonulást lehet biztosítani Magyarországra.

13. sz.
1956. november 3.
Telefonjelentés a párt központi bizottsághoz

A Nagykároly rajoni Kaplonyban egy Schuller István nevezetű részegen a községi néptanács elnökének irodájába menve, azt mondta: „Mit képzelsz, ki maga itt, mert a tanács a miénk és nem a tietek! Rövidesen végzünk mi is veletek, úgy ahogy

Magyarországon végeztek!” Másnap két személy, Kepényi Barabás és Schuller József, mindketten kollektivisták, a néptanács elnökéhez mentek és Hegedüs Pál elnököt és a rajoni néptanács oktatóját, Medve Sándort megfenyegették, mondván: „Most már nem félünk tőletek, rövid idő múlva ti, tolvajok, a beszolgáltatások miatt, a parasztok ellen elkövetett tetteitekért, felelni fogtok!” A területi oktatót pedig zsebmetszőnek nevezték és megfenyegették, hogy ha az elkövetkező időben találkozna vele, nyakát törik!”

Az utóbbi időben gyakran előfordult, hogy amikor a beszolgáltatások teljesítése érdekében teendő felvilágosítások céljából a lakosokhoz csoportok mennek, őket a lakosok brutálisan fogadják és néha meg is fenyegetik őket. Például a Nagykároly rajoni Domahidán a csoport a három hektáros Mureşan Mihai nevű paraszthoz ment – aki még semmit sem szolgáltatott be –, mikor a begyűjtők vele szóba álltak, szidalmazni kezdte őket, mocskos szavakat használva kijelentette: „...a terménybeszolgáltatás helyett ő is a magyarországiakhoz hasonlóan fog cselekedni.” Hasonlóan, a Sziget rajoni Váncsfalván, Negrea Grigore polgár, aki visszamenőleg a múlt évre is hátralékban van a beszolgáltatással, a begyűjtőknek és a néptanács küldöttének azt mondta, hogy ő a beszolgáltatásoknak nem tesz eleget, mert ezt az ocsmány beszolgáltatási rendszert nálunk is rövidesen beszüntetik.”

14. sz.

1956. november 4. 18 óra

Jelentés a párt központi bizottsághoz

Nagybányán egy Osváth Lajos nevű egyén ma reggel többekkel a Magyarországon történekről beszélve, kijelentette: ő ellenzi azt, hogy a szovjetek Nagy Imre rendszerét leverték és Magyarországot erővel elfoglalták.

15. sz.

[1956. november 5. után]

A Securitate jelentése

Ellenséges elemek a magyarországi és egyiptomi helyzet kommentálását folytatják. Lá-dai [a keresztnév hiányzik], a nagybányai „Gh. Gheorghiu-Dej” vállalat tisztviselője a napokban érkezett haza Magyarországról és kijelentette: „A magyarországi helyzet-tel kapcsolatban a »Szabad Európa« és »Amerika hangja« rádiók által mondottak az igazak és a Kádár-kormány által, a budapesti rádióban elhangzottak, nem igazak.”

Medve Ferenc, a Szatmár rajoni, kisbányai lakos kijelentette, hogy „...a magyaror-szági helyzet eddig szörnyű volt, de most a harcok jövője eldőlt, mert az amerikaiak felhívták a magyarokat, hogy néhány napot még tartsanak ki, mert ők segítséggel jön-nek.” Azt is mondta, hogy „...a világ összes állama a szovjet hadsereg azonnali kivoná-sát és szabad választások megtartását kéri, és amit az Egyesült Nemzetek elhatározása-ként is várnak.”

Balogh János, szatmári borbély kijelentette, hogy „Magyarországon a munkások a munkát nem fogják felvenni mindaddig, amíg egy szovjet katona is még ott lesz. Nálunk Romániában, felkelés tör ki a demokráciáért, „amit türelmetlenül vár, hogy ő is adhasson a fejére néhány kommunistának.”

16. sz.

[1956. november 6. körül]

A Securitate jelentése

Anzik István, a sárközújlaki állami mezőgazdasági vállalat főgépésze elégedetlenségét fejezte ki, szidalmazva mondogta, hogy a szovjet hadseregnek nincs mit keresnie Magyarországon. Ugyanő a traktoristákat befolyásolta, hogy a traktorokra tüzzék ki a magyar zászlót, amit aztán Juhász Pál traktorista meg is tett.

Erős Tibor, a nagybányai bányatröszt rajzolója, miután a szovjet csapatoknak a Nagy Imre kormánya és az ellenforradalmi bandák elleni támadásáról értesült, kijelentette, hogy a szovjet hadsereg beavatkozása disznóság, törvénytelen és embertelen, mert a régi rendszert ismét erővel ültette vissza.

Ivasuc Iosif, a fernezelyi „Május 1.” üzemek alkalmazottja, a volt nyilas párt tagja kijelentette, hogy „a kommunista párt megpecsételte sorsát, amit soha sem fog tudni tisztára mosni, mert a nép nem fogja elfelejteni, hogy egy népi demokratikus államban ilyen hiba essék, hogy amikor a munkások szabadságra vágytak és egy jobb életet akartak, akkor a fizetség golyózápor legyen! ...Az összes dolgozni nem akaró naplopó rajtunk él és [ezért] itt is megtörténhet, ami Magyarországon volt, mert nálunk a parasztokat a beszovaltasokkal sújtották, a munkásokat pedig nem fizetik.”

A Szatmár rajoni oláhgyűri, kulák eredetű Pop Iuliu, akinek az apja légionárius volt, kijelentette, hogy „Magyarországon annak érdekében, hogy a kommunistáktól megszabaduljanak, forradalom zajlik és miután ott végeznek a kommunistákkal, a Román Népköztársaságba jönnek, hogy nekünk segítsenek a kommunisták elűzésében... A kommunisták megsegítésére szovjet csapatok érkeztek, de a végén ezek is a felkelőkhöz csatlakoztak. Most a felkelők az amerikaiak segítségét várják, akik repülővel fognak érkezni. Ide is eljönnek, hogy a kommunistáktól megszabadítsanak. Nyilvánvaló, hogy ezért katonai mozgósítás lesz, de tévedni fognak, mert ők a kommunisták ellen fognak harcolni.”

A szatmári 2-es számú iskolában az elvárt létszámhoz képest kevés tanár jelent meg [a gyűlésen], és a jelenlévők közül is senki sem szólt a tárgyhöz. A gyűlés légköre passzív volt. Sok ösztönzésre egy tanító kért szót. A gyűlés befejezése után ezt a tanítót, több kollégája megkérdezte: „Mit kapott jutalmul ezért az ocsmány öklendezéséért?”

17. sz.
1956. december 3.
A Securitate jelentése

Ciorba Andrei, a Tartományi Tervezőintézet alkalmazottja kijelentette, hogy Magyarország dunántúli részén a „forradalmárok” megsemmisítésére nincs módjuk... Az oroszok a vasutak helyreállításához Magyarország területére a Szovjetunióból hoztak munkásokat, de ezek a magyar munkásokkal szolidarizáltak és a sztrájkolók mellé álltak, a munkát megtagadták. Ebben a helyzetben a szovjet hadseregpáncsnok katonákat volt kénytelen kivezélni.” Országunk vezetői a magyarországi és lengyelországi példából nem akarnak tanulni és továbbra is megmaradtak a kíméletlen diktatúra régi útján és a demokratikus törvényességről hallani sem akarnak.”

Costin Nicolae, nagysomkúti visszaállt ortodox pap, a volt Nemzeti Liberális Párt egykori tagja kijelentette: „Ha Nagy Imre a Román Népköztársaságba ért volna is, milyen biztonsága volna neki itten? Mi itt az oroszok rendelkezésére állunk, akik azt cselekszenek velünk, amit akarnak.”

Pomirleanu Angela, a nagybányai tartományi néptanács tisztviselője a magyarországi ellenforradalommal szimpatizál, kijelentette, hogy Nagy Imre kormányát, amellyel a nép szimpatizált, az oroszok letartóztatták és a Kádár-kormányt tették helyére, amely szimpátiában nem bővelkedik. Ezt bizonyítják a harcok, amelyek most is folynak... Az oroszok azokat, akik az ellenforradalommal szimpatizáltak, vagonokban Oroszországba viszik, de a vasutakat és a hidakat a nép aláaknázza, ami a helyzetet megnehezíti.

Varró István, a nagybányai „Gh. Gheorghiu-Dej” vállalat munkása mások előtt kijelentette: „Őt a Román Munkáspártból kizárták, mert magyar. A magyar népnek igaza volt, amikor a forradalmat elkezdte. A nép jobb életet kívánt, szabadságot és hogy egy másik nép által ne legyen leigázva. Az oroszok hasztalanul gyilkolták le a magyarokat, mert kommunizmus ott mostantól soha többé nem lesz. A népet lelkiileg tönkretették. Ameddig az oroszok ki nem vonulnak, egészséges munka nem lesz. Kádár erővel semmit sem fog elérni!”

1956 – KÁRPÁTALJAI LAPSZEMLE¹

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc eseményei nagy visszhangot váltottak ki a kárpátaljai lapokban is. 1956. október 25-től heteken át minden egyes napról beszámolnak. Egy-egy újságban esetenként 3-4 cikk is foglalkozott Magyarországgal. Az eseményekről főként ezekből a híradásokból értesült Kárpátalja magyarsága, hiszen kevesen voltak, akik hosszú procedúra után átlépheték a határt. Ha az anyaországból vendégek érkeztek, akkor pedig árgus szemekkel figyelték a látogatókat és a látogatottakat is.

A szovjet sajtó korábban keveset foglalkozott Magyarországgal. Rajk László október 6-i újrateremtésére sem történt a lapokban még csak halvány utalás sem. Az október 24-i napilapok sem tettek említést az előző napi budapesti eseményekről. Elképzelhető, hogy azért nem, mert a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) propagandaosztálya úgy vélte, hogy a budapesti felkelést néhány óra leforgása alatt felszámolják, és a szovjet olvasókat tanácsosabb lesz majd később, a Kreml által „ellenforradalmi puccsnak” tartott lázadás megghiúsulásáról tájékoztatni.² A feltevést igazolja, hogy a Pravda október 25-i számában hangzatos címmel jelent meg a TASZSZ³ rövid jelentése a budapesti eseményekről: „A népellenes kaland megghiúsulása Magyarországon.”⁴ A következő napokban hasonló címek alatt tudósítottak a Magyarországon történetekről. Emiatt még a magyar kommunista párt hivatalos lapja, a Szabad Nép is vitába szállt a Pravdával.⁵ Október 30-án a Szabad Nép moszkvai tudósítója és a magyar nagykövetség első titkára felkereste a Pravda szerkesztőségét. Azt javasolták, hogy a lap rövid hírben ismerje el: megbízható értesülések hiányában korábbi cikkükben tévesen ítélték meg a magyarországi eseményeket. Azért tartották fontosnak, hogy a közlemény megjelenjen, mert a magyarok szemében a Pravda a szovjet nép véleményét tükrözi. A Pravda főszerkesztője, P. Satjukov az incidenst azzal kommentálva jelentette az SZKP titkárának, P. Poszpjelovnak, hogy újságja nem tartotta ildomosnak vitába keveredni a magyar kommunisták hivatalos lapjával.⁶

¹ Készült az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-16-4-IV Kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával. A témát bővebben kifejtő dolgozat megjelent: Váradi Natália: Amit a papír elbír: Az 1956-os forradalom korabeli kárpátaljai sajtóvisszhangja. In: Acta Academiae Beregsasiensis. Főszerk. Orosz Ildikó. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos folyóirata, 2018. XVII. évfolyam, Beregszász, 2019.

² Alekszandr Sztikalin: Az 1956-os magyar forradalom hatása a szovjet közvéleményre. Új források. In: Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országában. Szerk. Rainer M. János, Somlai Katalin. Budapest, 2007. (a továbbiakban Sztikalin, 2007.) 17.

³ A szovjet hírügynökség.

⁴ Pravda, 1956. október 25.

⁵ Híven az igazsághoz címmel 1956. október 28-i számában reagált a Szabad Nép az írásra.

⁶ Sztikalin, 2007. 17.

Kárpátalján a Pravdán kívül a Vörös Zászló (és annak ukrán változata a Cservonij Prápor), a Zakarpatszka Pravda, a Szovetszkaja Zakarpatyja, a Mology Zakarpatyja és a Kárpáti Igaz Szó című újságok jelentek meg.

A forradalom első napjairól, kibontakozásáról a következőket olvashatták a helyi lakosok ezekben az újságokban: „Magyarország tragikus események színterévé vált. A Rákosi–Gerő politika zsákutcába vezette az ország szocialista fejlődését. Ennek a bűnös politikának a következménye nagy felháborodást és széles népi mozgalmat váltott ki.”⁷

„Október 23-án este Budapest diáksága tüntetést rendezett és arra hívta fel a kormányt, hogy haladéktalanul küszöbölje ki a hibákat, foganatosítson a lakosság élet-színvonala emelésére és a társadalmi élet további demokratizálására irányuló intézkedéseket. A békés tüntetők közé ellenforradalmi elemek is keveredtek. A tömeg közé vegyülve és felhasználva a besötétedést, összetűzéseket provokáltak ki a rendőrség ellen, bevetették a már régen előkészített fegyvereket... A harcokban kezdetben részt vett a lakosság jelentős része és különösen az ifjúság, akit a reakciós és szocialistaellenes elemek durván becsaptak hazug és demagóg jelszavaikkal, röpcéduláikkal... Éjszaka már a főváros számos kerületében utcai harcok voltak.”⁸

„Magyarország tragikus események színterévé vált. Dolgozók százezrei léptek fel a népi hatalom megtisztításáért, a szélesen elterjedt bürokrácia és a nemzeti érzéseket súlyosan sértő politika felszámolásáért. Ez a mozgalom a népi demokratikus rendszer megszilárdításának és további fejlesztésének, szocialista úton való továbbfejlődésnek célját követte. Hisz a munkásosztály nem volt hajlandó visszaadni a gyárakat a kapitalistáknak. A parasztság hallani sem akart a földesurak visszatéréséről, a nép nem akart lemondani saját hatalmáról, nem akart újból a kapitalisták, földesurak igájába kerülni... A jogos népi és nemzeti követelések jegyében kibontakozott mozgalmat azonban az ellenforradalom sötét erői kezdettől fogva a népi hatalom megdöntésére igyekeztek felhasználni.”⁹

A többpártrendszer bevezetéséről, az új koalíciós kormányról, a hadsereg, a rendőrség, a határőrség és a nemzetőrség egységes parancsnokság alatt a Forradalmi Karhatalmi Bizottság hatáskörébe rendeléséről alig írtak. A Köztársaság téri október 30-i székházostromról is hamis hír jelent meg. A székházban a munkatársakon kívül a Központi Vezetőség munkatársai és a Honvédelmi Minisztérium 9 magas rangú tisztje volt. Becslések szerint minimum 70 halott és rengeteg sebesült maradt.¹⁰ Más információk szerint a forradalmárok 24 ávóst lincseltek meg.¹¹ A pártszékház ostromáról a lapokban az alábbi olvasható: „Este 9 óra körül a Honvédelmi Minisztériumból két

⁷ Vörös Zászló, 1956. november 28.

⁸ Uo.

⁹ Mology Zakarpatyja, 1956. október 31.

¹⁰ Orbán Éva: Amit '56-ról mindenkinek tudnia kell. A forradalom rövid története. Budapest, 2006. 77–80.

¹¹ Eörsi László: Köztársaság tér 1956. Budapest, 2006. 41.

honvédtiszt érkezett a pártbizottságoz. Közölték, hogy a környéket fegyveresek támadták meg és támadásra készülnek a párt székháza ellen. A két honvédtiszt csatlakozott Tóth Lajos ezredeshez, aki néhány honvédtiszttel együtt a munkásmilíciák megszervezése ügyében már korábban a pártbizottság székházába érkezett... A várt támadás az éjjel még nem következett be. Másnap reggel a páncélauto elhagyta a székház kapuját. Reggel 10 órakor a Magyar Dolgozók Pártja budapesti bizottságának székháza körül tömegesen gyülekezni kezdtek fegyveres csoportok. Elfoglalták a pártbizottsággal szemben lévő Erkel Színházat. A háztetőn tüzelőállást foglaltak el. Elfoglalták a városi pártbizottság előtti teret és a fák mögött tüzelőállásokat létesítettek... A felkelők a szomszédos házakba is behatoltak és befészkeltek magukat a lakásokba. A városi pártbizottság épületében két hadnagy parancsnoksága alatt 40 emberből álló őrség volt. Ott tartózkodott Mező Imre, a városi pártbizottság titkára és a pártbizottság 40 munkatársa... Az ostromra készülő előkészületek láttán a pártbizottság munkásai értesítették erről a párt vezető szervét, a kormányt, a rendőrkapitányságot és védelmet kértek. Ígéretet kaptak, hogy megteszik a megfelelő intézkedéseket. A kormányzervek és a fegyveres erők vezető szervei azonban már felbomlóban voltak. A megígért segítség nem érkezett meg.”¹²

„Az igazi támadás október 30-án a Magyar Dolgozók Pártja Budapesti Bizottságának épülete elleni hadművelettel kezdődött. Ezt megelőzően Budapest VII. és VIII. kerületében támadást intéztek a kerületi pártbizottság és a Politikai Oktatás Háza ellen. A székház bejáratát ekkor egy nehézgépfegyverrel ellátott páncélauto védte. Alkonyatkor a páncélauto legénysége elfogott három felkelőt. Mindhármuknál nemzetőri igazolványt találtak. Egyikük egy 16 éves fiú volt. A fiúnál kézigránát, társainál lőfegyver volt. A 16 éves fiú elmondta, hogy a kézigránát a páncélkocsiba akarta hajítani. A két másik felkelőnél új cipőket, pálinkát és egyéb gyanús holmikat találtak. A három felkelőt lefegyverezték, majd rabolt holmijukkal együtt átkísérték a rendőrség Mosonyi utcai épületébe.”¹³

„A városi pártbizottság elleni támadás átgondolt haditerv szerint folyt. Kezdetben az ellenforradalmárok csak kézfegyverrel és géppisztollyal támadtak. Azután bevetették a tüzéséget is. Az épületben kitört a tűz, a sebesültek száma nőtt. A vezető karhatalmi szervek eközben többször ígérték, hogy küldenek segítséget, s voltak, akik próbáltak is segíteni, de sikertelenül... Fél három tájban már látszott, hogy a további vérontásnak nincs értelme. Mező Imre elvtárs kiadta az utasítást az ellenállás megszüntetésére. Az épületben tartózkodó két tiszt magára vállalta, hogy értesíti erről a támadókat. Velük volt Mező is, de a fehér zászlóval érkező embereket sortűz fogadta. Mindhármat megölték. Miután behatoltak az épületbe, szörnyű kegyetlenséggel kínozni és gyilkolni kezdték az épületben tartózkodókat. Rendőri egyenruhába öltözött közkatonákat, akik az állambiztonsági hivatalban katonai szolgálatot teljesítettek, többnyire húsz év körüli

¹² Vörös Zászló, 1956. december 12.

¹³ Uo. 1956. október 31.

munkás-, illetve parasztszármazású ifjakat a Köztársaság téren akasztottak fel, egyeseket lefejeztek, másoknak kivágták a szívét.”¹⁴

Számos olyan cikket tettek közé, ami arról szólt, miként bántak a kommunista vezetőkkal. Megemlíti a Steiner-, Nickelsburg-, Almássy téri, Garai utcai, Klauzál téri stb. csoportok „vérengző brutalitásait”, kiemelve, hogy a fiatalok kezébe fegyvert adtak és legyilkolták a kommunista pártembereket.¹⁵ A vidéken zajló események közül Győrről, Szekszárdról, Füzesabonyról, Bajáról, Szombathelyről, Miskolcra adtak hírt. Olvasottak voltak azok a cikkek is, amelyek arról tudósítanak, hogy miként rettennek meg a szörnyűségeket elkövetők saját tetteiktől.

„A második emeleten voltam, amikor a tömeg felözönlött a lépcsőkön. Valaki a tömegből rám emelte a fegyverét... Egyik vezetőjük azonban rászólt, hogy ilyen öreg nénit ne bántsanak. A kezemben lévő erszényemet és kabátomat eldobatták. Átkutatták zsebeimet, mindent elszedtek tőlem, majd egyikük azzal az utasítással, hogy fedezzem és vezessem őket, előre lökött a folyosón. Épp akkor érkezett a folyosó végére a lépcsőhöz a pártfőiskoláról egy elvtárs. Rugdalni kezdtek és közben személyigazolványát vizsgálták. Ekkor sikerült megszöknöm onnan és eljutni az első emeletig. Itt valaki megint feltartóztatott, valamivel verte a vállamat, rugdosta a lábaimat, majd levezettek a székház előcsarnokába és ott közrefogtak. Itt sebesültek feküdtek. Ezután kivittek a Köztársaság térre, hogy nézzem meg, milyen sors vár barátaimra. Itt hatalmas tömeg gomolygott. Az egyik ÁVH-s sorkatonát rugdalták, lökdösték, verték, végül a szájába gyömöszölték a zsebében talált párttagsági könyvet. Tőle nem messze feküdt a pártszékház egyik sebesültje, akit rugdaltak, leköptek, szidalmaztak, majd kicsit távolabbra hurcolták, ahol már a lábainál fogva felakasztották az egyik elvtársat. Hogy élt-e, azt nem tudom, de vérzett. A kötél nem bírta el, elszakadt. Ekkor újból felhúzták. Szinte őrjöngtek körülötte.”¹⁶

„A letartóztatottak egy részét az ellenforradalmárok gyűjtőfogházba szállították. November 3-án már néhány száz államvédelmi munkatárs és 120 civil személy volt őrizetben. Kivégzésüket november 5-re tűzték ki. Többet közülük helyben meggyilkoltak.”¹⁷

„Győrben az ellenforradalmi terrorista csoportok aktívan működtek. Például egy 20 emberből álló terrorista csoport letartóztatta az 50 éves Német Vencelt, a megyei pártbizottság munkatársát, elverte és a Dunába akarta dobni. Két magyar katona mentette meg Németet.”¹⁸

„Baján november 2-án, 21 órakor ellenforradalmárok megtámadták a járási kapitányság épületét. A támadók géppisztolyokkal tüzeltek az épületben lévő személyekre, aminek következtében Zelecko Benjámin rendőrfőhadnagy közrendvédelmi

¹⁴ Uo. 1956. október 30.

¹⁵ Uo. 1956. december 19.

¹⁶ Zakarpatszka Pravda, 1956. november 16.

¹⁷ Mology Zakarpatyja, 1957. január 10.

¹⁸ Szovetszkoje Zakarpatyje, 1956. október 31.

parancsnokot agyonlőtték, ugyanakkor több lövéssel súlyosan megsebesítették Bogács Géza rendőrfőhadnagyot, a kapitányság vezetőjét, Lőrinc István rendőrtörzsőrmestert és András István rendőrhadnagyot... Miskolcon november 3-án egy ellenforradalmi csoport 22 embert végzett ki. A fegyveres alakulat behatolt a megyei rendőrkapitányságra, az ott talált hivatalnokokat elhurcolta, először elverte, azután a szovjet katonák emlékművére felakasztotta. Mohai állambiztonsági századosnak sikerült elmenekülnie az üldözés elől, de kétségbeesésében öngyilkos lett. November 4-re újabb kivégzéseket tűztek ki. A további terrorcselekményeket a szovjet katonák akadályozták meg... Ózdon október 29-én szintén sor került véres eseményekre. A város egyik terén nagy embertömeg gyűlt össze. Megkezdődött a lövöldözés. A fasiszták állati módon megkínóztak három hazafit, majd felakasztották őket a munkástanács épülete előtt.”¹⁹

„A felkelők egy része megborzadt a szörnyű vérengzéstől. Döbbenet látták, milyen szörnyűségeknek váltak részesévé. Néhányan közülük igyekeztek enyhíteni a kegyetlenségeken és megmenteni legalább a civil személyeket. Az őrség tagjainak kivégzését azonban ők sem merték megakadályozni. A honvédtiszteket sem tudták megmenteni.”²⁰

A szovjet lapok többször is említik, hogy az „ellenforradalmárok” tervszerű, fegyveres felkelést készítettek elő, amit nyugatról irányítottak főként a Vöröskereszten keresztül, sőt fegyvereket és egyéb anyagi támogatást nyújtva is segítettek a magyarországi forradalmárokat.

„Allen Dulles, az USA államtitkárának fivére, az amerikai kémiszervezet vezetője kijelentette, hogy már régen tudomása volt a magyarországi felkelés előkészítéséről. Ezt az bizonyítja, hogy október 25-én, két nappal a felkelés után közölte: »...az utóbbi napokban együtt ebédeltem szabad emberekkel, akik egész éven át készítették elő a felkelést, amely ezen a héten robbant ki. Valamint az, hogy az amerikai elnökválasztás küszöbén a Szabad Európa rádióadó biztosította hallgatóit, hogyha a fegyveres felkelés még tartott volna az elnöki választások után is, az USA kormánya segítséget nyújtott volna.«”²¹

„A felkelés közvetlen előkészítéséről ad képet a Berliner Zeitung november 20-ai száma, amely a magyarországi ellenforradalmi erők nyugat-németországi kapcsolatait ismerteti.”²²

„A nyugati sajtóban a nagy titoktartás ellenére is jelent meg hír arról, hogy hadianyagot küldenek a magyarországi felkelőknek. A hamburgi Welt am Sonntag november 4-i riportjában arról számol be, hogy egy magyar nőtől a következő információt kapta: Csak szombaton kaptuk az első élelmiszerszállítmányt. Egy külföldi, aki folyékonyan beszélt magyarul, négy kocsirakomány pléhdobozt adott át nekünk és

¹⁹ Uo. 1956. november 21.

²⁰ Vörös Zászló, 1956. december 21.

²¹ Uo. 1957. január 14.

²² Uo.

figyelmeztetett, hogy nagyon óvatosan nyissuk ki azokat. A 200 pléhdoboz kézigránátokkal volt tele.”²³

„A dollárokon tartott emigráns szervezetek megtalálták a módját még annak is, hogy bejussanak a Nemzetközi Vöröskereszt Egyesület egyes szerveibe és a Vöröskeresztnek gyógyszereket és kötszereket szállító egyes repülőgépeit és gépkocsijait fegyver- és lőszercsempészetre használták fel, valamint arra, hogy Magyarországra ellenforradalmárokat dobjanak át. A Budapestre novemberig érkező száz vöröskeresztes repülőgép közül több, mint negyven gépen 500 ilyen egyént szállítottak. Más fegyveres csoportok nyugati határainkon törtek be az országba. Magyarországra mentek az egykori földesurak és kapitalisták, a Horthy-rendszer tisztjei és a hitlerista bűnözők, mindazok, akiknek sikerült megszökniük az igazságszolgáltatás elől. Itt kiabálták jel-szavaikat, rémhíreket továbbítottak, tömeghisztériát alakítottak ki, fegyvert adtak vagy szereztek, lőttek, uszítottak, nagy szerepük volt az események alakulásában.”²⁴

„Letsch – az egyik utas – elmondta, hogy a Magyar Vöröskereszt központi raktárából a fasiszta banditák egyik megbízottja jött hozzá, aki a Vöröskereszt küldeményének leple alatt fegyvert várt Ausztriából. Ez a bandita a tehergépkocsit, amely a raktár mellett állt, osztráknak tekintette, és átkutatta abban a reményben, hogy abban fegyvert találhat. Csupán azután távozott, miután Letsch megmagyarázta neki, hogy az autó a német Vöröskereszt tulajdona.”²⁵

„A Vöröskereszt egyik buszáról leesett egy bőrönd, ami kiborult. Tele volt fegyverrel.”²⁶

Számos cikk ír arról, hogy Nyugaton, különböző hadifelkészítő táborokban képezték ki azokat a személyeket, akiket aztán rendzavarás céljából Magyarországra irányítottak.

„Münchenben ismeretessé vált, hogy Traunstein közelében (Felső-Bajorország) amerikaiak által vezetett táborok voltak, melyekben Franco spanyolországi tisztjei, valamint a magyar fasiszta szervezetek tagjai partizánharcra képezték ki az embereket. Október 20-án ebbe a táborba magyar svábok egy nagy csoportja érkezett, akik 1945-ben szöktek Nyugat-Németországba, mert az SS fegyveres alakulatok tagjai voltak. Ezeknek saját szervezete működött Münchenben, a Himmelreichstrassén. A traunsteini tábor lakóit október 24-én, 25-én, 26-án csoportonként Ausztriába szállították, onnan pedig egészségügyi repülőgépeken és gépkocsikon Magyarországra csempészték.”²⁷

„Londonban úgyszintén megalakították az önkéntesek zászlóalját. Franciaországból, Németországból, Ausztriából és más európai országokból fiatal magyarok és emigráns katonák önként elindultak Magyarország felé.”²⁸

²³ Zakarpatszka Pravda, 1956. december 20.

²⁴ Szovetszkoje Zakarpatyje, 1956. november 21.

²⁵ Vörös Zászló, 1956. december 23.

²⁶ Zakarpatszka Pravda, 1956. november 24.

²⁷ Uo. 1956. december 20.

²⁸ Uo.

A lapok azt is tudni vélték, hogy a nyugati országok miként és miért buzdítják felkelésre a magyar népet a szovjetekkel szemben.

„Ausztriában nyomtatott röplapjaikat terjesztették, amelyekben üdvözölték a szabadságharcot. A titkos ügynökök tanácsokat adtak, hogy hogyan nyerjék meg a felkelők a szovjet katonákat. A fegyveres csoportok több vezetője október után külföldi ügynök lett, vagy Nyugaton szervezték be őket egy újabb felkelés kirobbantására, vagy éppen Magyarországon keresték meg őket az összekötők... Gróf Széchenyi György, Fejér megye volt főispánja azt írja emlékezőseiben, hogy miután kiszabadult az internálótáborból, három barátjával a rendszer megdöntését tervezte, s 1956-ban Óbudán harcolt.”²⁹

„A Gehlen, volt náci tábornok, vezetése alatt álló nyugatnémet kémiszervezet is aktívan részt vett az ellenforradalom megindításában. Gehlen a hitlerista Németország bukása után alárendelte szervezete tevékenységét az amerikai kémiszervezet utasításának. Gehlen szervezete egy szerteágazó kereskedelmi szervezet leple alatt működött.”³⁰

„A legnagyobb nyugati támogatója az ellenforradalomnak Németország és a német fasiszták voltak. A magyarországi emigránsokat tárt karokkal várják, rejtekhelyet biztosítanak a szocializmus eltipróinak.”³¹

„A kiképzett magyar emigránsok részvétele a magyarországi véres eseményekben most már kétségtelenül megállapított tény. Münchenben ismeretes lett, hogy a felső-bajorországi Traunstein közelében egy amerikai vezetés alatt álló tábor van... A menekült magyarok legnagyobb németországi gyűjtőhelyén, a valkai táborban az ott tartózkodó magyarok lelkesedésükben rohamzászlóaljakat alakítottak. Az a tervük, függetlenül minden más eseménytől és a nyugati állásfoglalástól, hogy előre nyomuljanak Magyarországra felé.”³²

„Az volt a szándékuk, hogy Magyarországot egy új világháború tűzfészkévé, a NATO-csapatok haditámaszpontjává változtassák.”³³

„A nemzetközi imperializmus terveiben Magyarországnak fontos szerep jutott. A fasizmus alóli felszabadulás első éveiben az ország koalíciós kormányában a vezető szerepet az ország reakciós vezetői foglalták el, akik a Horthy-rendszer és az amerikai imperializmus ügynökei voltak. A nyugati imperialista körök ellenforradalmi változást készítettek elő, azt remélve, hogy megsemmisítik a népi demokratikus rendszert és helyreállítják Magyarországon a régi burzsoá-földesúri uralmat.”³⁴

A forradalom vezetőiről is „jól informálnak” tűnik a kárpátjai sajtó.

„A puccs szervezőinek egyike Esterházy nagybirtokos volt. Horthy uralma alatt az övé volt Magyarország földjeinek majdnem egynegyede. A felkelés sötét napjaiban

²⁹ Pravda, 1956. november 22.

³⁰ Vörös Zászló, 1956. december 23.

³¹ Uo.

³² Uo. 1957. január 14.

³³ Uo.

³⁴ Uo. 1956. november 28.

Budapesten ütötte fel táborát, felhívta telefonon a külföldi államok nagykövetségeit és kijelentette: Gróf Esterházy beszél. Újból megkezdem politikai tevékenységemet.”³⁵

„Az ellenforradalmi összeesküvés elején megalakított kormány, Nagy Imrével az élén, nem tudta uralni a helyzetet, egyik állását a másik után adta fel a reakciós erőknek, és így módon az ellenforradalom eszközévé vált. Magyarországon zűrzavar keletkezett. A gyárakban, üzemekben megállt a munka. Az országban fehérterror uralkodott. Az ellenforradalmi bandák fosztogatták az üzleteket, raktárakat, felgyújtották az iskolákat és múzeumokat, rombolták az üzemeket, könyörtelenül gyilkolták a haladó társadalmi tényezőket, sok kommunistát.”³⁶

„Nagy Imre kormánya idején a parlamentet elárasztották a volt horthysta politikusok, arisztokraták, koronaörök, a palotaőrség tisztjei és más hasonló személyek. Nyomásukra a kormány Király Bélát, a Horthy-vezérkar volt tisztjét, Gömbös Gyula hírhedt fasisztavezér rokonát nevezte ki a rendfenntartó szervek főparancsnokává. A hadügyminisztériumban egyre nagyobb számban jelentek meg volt fasiszta tisztek.”³⁷

„Mindszenty fellépése nem egy személy jelentkezése. Ezzel egy időben több párt, szövetség, különböző keresztény ifjúsági szervezet, a horthysták, »pártonkívüli« cserkészek szervezete stb. is megjelent a politikai életben. Politikai céljaik biztosítására megszervezték a fegyveres különítményeket. Eme erők kiemelt vezéralakja lett a bíboros, akinek segítségével ezután a vallásos tömegek megnyerésére is számítottak. Mindszenty jelentkezése azonban figyelmeztetés volt azok számára, akik a népi hatalom megtisztításáért, de egyben annak megvédéséért küzdöttek.”³⁸

Több külföldi újságcikket is átvesznek a helyi szovjet lapok, ezzel igazolva az általuk közzétetteket. A holland „Het Parool”-ból a következőket idézik: „Hollandiában volt egy magyar báró, amely diverziós csapatok felállításával s Magyarországra való átszállításukkal foglalkozott. Közölte, hogy Magyarországon vannak az emberei.”³⁹

„A forradalom szervezőinek egyike Somogyi László, aki lakásán rendezett be egy nyomdát, amelyben provokációs tartalmú röplapokat gyártott munkás és paraszt szervezetek, valamint ismert írók aláírásával.”⁴⁰

„Az ellenforradalmi vezérek támadást szerveztek a békés lakosság ellen, terrorizáltak és gyilkolták az összes haladó dolgozót. Budakeszin szétosztották a fegyvert különböző kalandoroknak és börtönökből kibocsájtott bűnözőknek, akiket Budapestre és

³⁵ Zakarpatszka Pravda, 1956. november 20.

³⁶ Uo.

³⁷ Szovjetszkoje Zakarpatyje, 1956. november 21.

³⁸ Zakarpatszka Pravda, 1956. november 22.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A prágai Rudé Právo című újságból közreadva: Zakarpatszka Pravda, 1956. november 22.

a környező falvakba küldtek, ahol vérfürdőt készítettek a magyar nép számára... megmutatták, hogyan képzeltek el az »új rendet«⁴¹

Az újságok a külföldi lapokból átvett cikkek alapján az 1951-től Münchenben működött Szabad Európa rádió szerepére is kitértek.

„A felkelés idején a Szabad Európa rádió felhívásait bizonyára igen sokan követték... vajon nem azért folytatták-e napokon át a hiábavaló harcot az emberek, mert bíztak a Szabad Európa rádiónak az amerikai elnökválasztás előestéjén adott ígéreteiben, amely biztosította hallgatóit afelől, hogy ha a fegyveres felkelés folytatódna az elnökválasztás eredményeinek kihirdetése után is, akkor a washingtoni kormány fellépne Magyarország érdekeiben.”⁴²

„A Szabad Európa, amerikai rádióállomás uszító tevékenysége» címmel egy nyugatnémet újság, a Der Spiegel megjelentetett egy cikket, amelyben az amerikai rádióállomás uszító szerepét írja le a magyar események ideje alatt. A cikk tudatja olvasóival, hogy a magyarországi puccs idején a Szabad Európa rádió nyíltan uszító tevékenységet folytatott. Egy nyugatnémet burzsoá párt, amelynek neve a Németek Egyesülete, amely az egységért, békéért és szabadságért küzd, rölapján azt húzza alá, hogy a magyarországi vérontásért a Szabad Európa rádió viseli az erkölcsi felelősséget.”⁴³

November elején a Szovjetunióban parthatározat született arról, hogy a magyar eseményekkel kapcsolatos propagandamunkát intenzívebbé kell tenni. November 3. után a szovjet sajtót ellepték az „ellenforradalmi rémtettekről” szóló cikkek.⁴⁴ Több szemtanú elbeszélését is közreadták, akik a felkelők „gáztetteit, vérengzéseit” mondják el, illetve olyan vallomásokat jelentettek meg, amelyek arról tanúskodnak, hogy sok felkelő nem tudta, mibe rángatják bele őket. A felsorakoztatott szemtanúk között olyan kárpátaljai lakosok is vannak, akiknek valós létezésére hiteles dokumentumot nem találtunk.⁴⁵

„Október 11-én érkeztem Debrecenbe édesapámhoz. Október 23-án a kora délutáni órákban elmentem édesapám munkahelyére a városi kórházba. Oda villamossal mentem, de mire vissza akartam térni, a villamosok már nem jártak... Hallottam, hogy egy idősebb férfi... ezt mondta: nem hagyják dolgozni a kocsivezetőket. Fegyverrel kényszerítik őket arra, hogy visszatérjenek a végállomásra, onnan pedig nem engedik ki a kocsikat. Azzal fenyegetőznek, hogy elvágják a vezetékeket, ha megpróbálnak dolgozni... Késő este volt, amikor hazaérkeztem. Éppen vacsoránál ültünk, amikor

⁴¹ Ottokár Svercina csehszlovák újságíró véleménye Szemtanúk elbeszélése az ellenforradalom magyarországi bűncselekményeiről. Egy csehszlovák újságíró megfigyelései” címmel jelent meg a Vörös Zászló, 1956. november 11. számában.

⁴² Zakarpatszka Pravda, 1956. november 20.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Sztikalin, 2007. 18.

⁴⁵ Kutatásaim alapján megállapítottam, hogy a ruhagyárnak ebben az időben Balla Júlia nevű dolgozója sem a gyár iratai, sem az ott dolgozók visszaemlékezése szerint nem volt. Hasonlóképpen Sütő Ilona, Vizer Ferenc, Janvári Gyula, Riskó Júlia, Garanyi Jolán létezésére vonatkozóan sem találtam hitelt érdemlő dokumentumot.

lövéseket hallottunk. Senki sem mert közülünk kimenni az utcára. Reggel tudtuk meg, mi történt. Az ellenforradalmi banditák fegyverrel rátámadtak a város főutcáján levő középületekre. A népi hatalom képviselőit lakásukon támadták meg, letartóztatták és elhurcolták őket. Aznap este sok békés polgárt gyilkoltak meg az ellenforradalmárok... Szomszédságunkban munkások laktak. Sokan dolgoztak közülük a gördülőcsapágygyárban. Elmondták, hogyan törtek be fegyveres banditák a gyárba. Kegyetlenül elbántak a gyár aktív igazgatójával és több hivatalnokával. Kikergették őket az üzemből és helyükre volt kapitalistákat állítottak.”⁴⁶ (Balla Júlia, a beregszászi ruhagyár munkásnőjének nyilatkozata.)

„Budapesten meglátogattam a 69 éves édesanyámat és nővéremet... hazafelé menet találkoztam egy bandacsoporttal. Leellenőrizték a személyigazolványomat, a szovjet útlevelemet és úgy döntöttek, hogy lelőnek. Hosszú kérések után hazaengedtek. De ezek után is a csoport tagjai az édesanyám lakására jártak és keresték az »orosz orvost«. Kénytelen voltam több napon át a pincében bujkálni... A fasiszta kaland Magyarországon végül befejeződött, ami örömmel tölti el a magyar népet és mindazokat, akik szeretik a szabadságot...” (Vízér Ferenc, Aknaszlatina, orvos)⁴⁷

„Magyarországra utazunk, Kisvárdra mellé rokonlátogatásra... Budapestre kirándultunk... de vissza már nem tudtunk jönni, mert leállt a közlekedés. a munkások elmondása szerint a fasiszta-horthysta bandacsoportok megfenyegették őket, hogy ne dolgozzanak...” (Janvári Gyula és Mária, nagybereznai lakosok)⁴⁸

„Matolcson lakik a testvérem... Meglátogattam október 10-én... október 23-án összegyűltek a gazdagok, akik korábban, a tsz megalakulását megelőzően a falu földjeinek nagyobb részét birtokolták... Úgy döntöttek megbosszulják a veszteségüket... elkezdtek megsemmisíteni a termést, betörték az iskolaigazgató lakására... megverték és kivitték az utcára... szétverték az iskolát, leégették a könyvtárat... megölték a faluban a kommunistákat.”⁴⁹

A helybeliek mellett külföldi, ismert szakemberek véleményét is közölték a leírtak alátámasztására: „A fehérterror áldozata nem száz, hanem több ezer ember volt. Sok kommunistát a lakásán fogtak el, családjukkal együtt, s a téren akasztották fel őket... A pártszékház elleni támadás során 70 munkatársat öltek meg, akik védték az épületet. A banditák nem kegyelmeztek a kiszolgáló személyzetnek, sem azoknak a személyeknek, akik véletlenül éppen az épületben voltak.”⁵⁰

„A lázadók megtámadták a Vöröskereszt teherautóit, mentőautóit, de még a sebészteket szállító repülőgépeket is.”⁵¹

⁴⁶ Vörös Zászló, 1956. december 19.

⁴⁷ Zakarpatszka Pravda, 1956. november 27.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. 1956. november 28.

⁵⁰ Eva Priester osztrák újságíró beszámolója a Zakarpatszka Pravda 1956. november 22. számában.

⁵¹ A Román Vöröskereszt egyik orvosa, dr. Csires Zoltán interjúja a Zakarpatszka Pravda 1956. november 27. számában.

„Ipari tapasztalatcsere céljával utaztam Budapestre, és ahelyett, hogy a magyar gyárakat és bennük dolgozókat láttam volna, azt láttam, hogy a munkások az utcákon halnak meg, a gyárak pedig romokban hevernek... Kedden láttam, hogy tömegek vonulnak az utcán, de nem gondoltam, hogy ebből vérfürdő lesz... 17:00-19:00 óra között kezdtek megérkezni az árulókkal teli kocsik és a kocsikról a nép közé dobálták a fegyvereket és a lőszereket... A lakóházak padlásain fegyverek voltak előkészítve... A 15-18 éves fiatalok mindenkit megöltek, aki útjukba állt. Szerdán a magyar kormány kérésére bevonultak a szovjet tankok és nyugalom lett.”⁵²

Csanádi György, a Vörös Zászló című napilap egykori főszerkesztője elmondta,⁵³ hogy nekik mint szerkesztőknek a TASZSZ-t kellett állandó jelleggel hallgatniuk a 1435,6 MHz-n, amin a Kijevi Rádió (RATAU) bizonyos órákban a járási lapoknak adott információt az eseményekkel kapcsolatban. Ez nem volt nyilvános adás, az emberek nem hallották, az újságírók is csak nagyon nehezen, annak ellenére, hogy a bemondó hölgy szavanként diktálta az anyagot. Az óránként leadott hanganyagot állandóan cserélték. Hol támogatták Nagy Imrét, hol ellenforradalmárnak nevezték. Ebből is látszott, hogy Moszkvában nem tudták, hogy mitévők legyenek. Volt, hogy csak bekezdéseket kellett cserélni, de volt, hogy az egész egy órával korábbi szöveget.

A szovjet hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a kárpátaljai lakosság elítélje a Magyarországon 1956 októberében zajló eseményeket. Az Ukrán Kommunista Párt Megyei Bizottságának 7–10. számú jegyzőkönyve az Ukrán Kommunista Párt titkárságának határozatát tartalmazza, amely szerint „Össze kell állítani egy kötetet a fasiszta banditák vérengzéséről Magyarországon, amit 3000 példányban kell kiadni. Az anyag összeállítására az Ukrán Kommunista Párt Megyei Bizottságának agitációs és propaganda osztálya van megbízva.”⁵⁴

A pártpropaganda megerősítése céljából még 1956-ban megjelentették az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” című könyvet, amelyben újraközltek a kárpátaljai lapok cikkei.⁵⁵

⁵² Egy cseh mérnök, K. Kozela beszámolója A fasiszta-horthysta bandák vérengzései fel vannak tárva az egész világ előtt című cikkben a Zakarpatszka Pravda 1956. november 10. számában.

⁵³ Oral history gyűjtésemet Beregszászban 2004-ben készítettem. Az 1956-ban fogott, hangkasszettakra felírt adásokat Rohály Gyulának, az ungvári magyar rádió egykori főszerkesztőjének 2003-as elmondása szerint a rendszerváltáskor, hogy ne maradjanak bizonyítékok, felülírták ukrán folklór zenével.

⁵⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Beregszász, Fond 1. Opisz 1. No. 2780.

⁵⁵ Uo.

A SZOVJETUNIO VISZONYULÁSA AZ OSZTRÁK ÉS MAGYAR SEMLEGESSÉGHEZ 1955–1957 KÖZÖTT¹

Az osztrák államszerződés megkötése, a szovjet hadsereg kivonása Ausztriából és Ausztria 1955-ös semlegességi nyilatkozata, valamint a Jugoszlávia által elkezdett önálló út 1955–1956-ban sok magyarban azt a hitet keltette, hogy Magyarország számára is lehetséges egy hasonló út. 1953-ban Kelet-Németországban az új szovjet vezetés azonban könnyörtelenül megmutatta, hogy a keleti tömbben kolosszális átalakulásokat nem tűr (éppúgy, mint a szintén határozott szovjet magatartás az 1956-os lengyel válság idején).

Az 1956-os magyar felkelés okai közismert módon a lakosság széles rétegeinek szociális elégedetlenségében rejlenek, csak fokozatosan alakult ki ebből a szovjet megszállás elleni küzdelem, amely a magyar kormány 1956. október 31-i semlegességi nyilatkozatába torkollott. Ma már a számos kutatható szovjet dokumentumból tudjuk, hogy a szovjet vezetés soha nem tűrte volna el, hogy Magyarország kiváljon a Varsói Szerződésből, és nem volt szükség a semlegességi nyilatkozatra, szovjet nézőpontból célzott provokációra ahhoz, hogy meggátolják a szovjet csapatok második invázióját. Nyikita Hruscsov már az első inváziót követően is csak vonakodva vonta vissza a szovjet csapatokat – politikai okokból. Anasztasz Mikojan amellet érvelt, hogy minden politikai eszközt be kell vetni a magyarországi válság megoldására. De ezzel a véleményével akkor már teljesen egyedül maradt. Éppen budapesti tartózkodása alatt határozták el a Kremlben, hogy a magyar válságot katonai eszközökkel oldják meg.

Az orosz levéltárakban folytatott intenzív kutatások feltárták, hogy miért erőltette a Szovjetunió 1955-ben az Ausztriával megkötendő államszerződést. Az e mögött rejtekező szovjet motiváció szerint Magyarország hasonló útja már elméletileg is kizárt volt. Ausztria esetében, amely a szovjet vezetés szemszögéből „németek által” volt lakott, elsősorban a német kérdés megoldásáról volt szó, azaz a német nép és állam tartós meggyengítéséről, hogy az nehogymint ismét olyan gyorsan – amint az az első világháborút követően történt – a Szovjetunió számára veszélyt jelentsen. Az, hogy a Németországról történő tartós leválasztásával éket vertek a NATO-ban, csak egy kellemes mellékhatás volt. Gazdasági megközelítésben Ausztria megszállása túlságosan költséges lett, az óriási olajlelőhelyek, amelyeket titokban tartottak, időközben kimerültek.

Moszkva azt a reményt táplálta, hogy Ausztria egy második Finnországgá válhat, amely gazdaságilag a Szovjetuniótól függ. A teoretikusok és a pártideológusok a

¹ A 23. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon, 2016. október 20-án elhangzott előadás szerkesztett változata. Megjelent a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2016. évi 4. számában a 47–49. oldalon.

semlegességben a szocializmus előszobáját látták. Moszkva Ausztria példáján a „békés egymás mellett élést” propagálta és elsősorban a kis NATO-tagállamok esetében arra akarta ösztönözni őket, hogy lépjenek ki a NATO-ból. Az ilyen típusú propaganda – vice versa – minden bizonnyal Magyarországon is termékeny talajra találhatott.

A Kremlben nagy valószínűséggel nem mindegyik vezető személyiség lehetett elégedett a szovjet csapatok Ausztriából történő kivonásával. Molotov külügyminisztert Hruscsovnak és a gazdasági szakértő Anasztasz Mikojannak meg kellett győznie, hogy ez a lépés a Szovjetunió számára előnyöket fog biztosítani. Mikojan „az Ausztriára gyakorolt szovjet befolyást és a semlegességének biztosítását” gazdaságilag meg akarta alapozni. Molotov ellenezte az Ausztriával folytatott megnövekedett kereskedelmet. A Szovjetuniónak modern vasúti rendezőmozdonyokra és a papírgyárak számára felszerelésekre volt szüksége, de Molotov megakadályozta ezek ausztriai megvásárlását. 1956 őszén éppen ez az elsősorban Hruscsov által megteremtett osztrák modell a keleti tömb számára veszélyforrássá vált, és úgy tűnt, hogy a kritikusainak lesz igaza. A magyarországi felkelés idején az osztrák kormányt szoros megfigyelés alá vonták, a nagykövetet számtalan alkalommal beidézték a külügyminisztériumba, Ausztriát a semlegesség megsértésével vádolták. 1956. október 30-án Georgij Zsukov védelmi miniszter a moszkvai legfelső testület előtt arról számolt be, hogy „Bécs körzetében katonai szállítógepeket vonnak össze”. Ausztria ezekben a napokban ébredt annak tudatára, hogy mit is jelent a semlegességi politika a gyakorlatban. Jóllehet, mély együttérzést tanúsítottak a magyar lakossággal szemben, és segítséget nyújtottak a csaknem 180 000 Ausztriába menekült magyarnak, de nagyon sok osztrák attól félt, hogy „az oroszok vissza fognak térni”. Az aggodalom jelen volt, ennek megfelelően alakult az osztrák politikusok magatartása is: Moszkvával szemben bátor, de nem provokáló. Közvetlen következményként Ausztria lemondott arról, hogy kérelmet nyújtson be az Európai Szén- és Acélközösségbe való felvételre. Szovjet szemszögből a semlegesség a nyugati integráció lassításának az eszköze volt.

De az osztrák semlegességi modell a Kreml számára állandó látens veszélyt jelentett a keleti tömb és a jaltai rendszer aláásása miatt. A magyar felkelés leverését követően is Moszkvában ez téma maradt. A szovjet külügyminisztérium legfőbb szellemi és elemzőközpontja, az Információs Bizottság (KI), 1957 elején „új tendenciákat” észlelt az osztrák külpolitikában. Ezen tendenciák megfelelnek a nyugati hatalmak és a Vatikán terveinek, hogy Ausztriát a kelet-európai népi demokratikus országok szocialista táborról való leválasztásának eszközeként használják. A nyugati hatalmak megítélése szerint Ausztria a maga történelmi és földrajzi adottságaival fontos fegyvert jelent a szomszédos népi demokráciákkal szemben. A KI helyettes elnöke, Ivan Tugarinov úgy látta, hogy Raab kancellárt egyre inkább az a veszély fenyegeti, hogy a „semlegességet csak szűken vett katonai értelemben” értelmezze, „politikai értelemben azonban Ausztriának a Nyugattal folytatott együttműködése mellett” álljon ki. Ezáltal – véli Tugarinov – ő is az SPÖ-vezetés és a „Néppárt jobb-szárnyának” semlegességinterpretációjához közeledik. Tugarinov óvott a szocialista tábor számára terjesztett

európai „semleges övezet” propagandájának következményeitől: „Az nem kizárt, hogy Ausztria külpolitikájának a szocialista táborral ellenséges tendenciái bizonyos hatást gyakorolnak a magyar, lengyel és csehszlovák bizonytalan elemekre és ezen országok ellenforradalmi földalatti mozgalmi számára meghatározóvá válhat.”

Moszkva nézőpontjából ezért csak egyetlen járható út maradt: Ausztriának valószínűleg semlegességi politikát kell folytatnia. Az ehhez vezető eszköz a „békés egymás mellett élés” és a Bécs számára nyújtott gazdasági kedvezmények. Ennek elérésére 1957 áprilisában Mikojaunt Ausztriába küldték. Ez volt az első Nyugatra vezető út a magyar felkelés leverését követően. Ausztriának a semlegességi politikáját meg kell szilárdítania, a Kreml a kereskedelmi kapcsolatok kibővítésével csábított és ezt követően az államszerződés nyomán előírt, a Szovjetunióba irányuló ausztriai kőolajszállításokat is lényegesen csökkentették. Raab azt hangsúlyozta, hogy mind a magyar, mind a szuezi válság legalább azt megmutatta, hogy sem a Szovjetunió, sem az USA nem akar háborút.

Az osztrákok a Kádár-rendszert kezdetben elutasították, ez utóbbi viszont ismétlen azzal vádolta őket, hogy támogatták a magyar „ellenforradalmat”. De ezek a vádaskodások hamar elmaradtak, minden bizonnyal a Kreml utasítására. Moszkvának elemtérdeke fűződött az Ausztria és Magyarország közötti – a vasfüggönyön átívelő – jószomszédi viszonyhoz.

Az elkövetkező három évtizedben kifejlődött jó kapcsolatok hozzájárultak a magyar–osztrák határon húzódó vasfüggöny 1989-es lebontásához. Egyúttal szöget vertek a keleti tömb összeomlásának koporsójába, amely folyamat 1989 nyarán az NDK-beli nyaralók Ausztria határán át lezajló exodusával kezdődött.

Közép-Európa az 1950-es években (térképrészlet)

Történelmi Világatlasz, Budapest, 1991. 93.

DIE ÖSTERREICHISCHE NEUTRALITÄT 1955/56 – EINE GEFAHR FÜR DEN ZUSAMMENHALT DES „OSTBLOCKS“?

Als die Sowjetunion 1955 ihr Einverständnis zur Unterzeichnung des Staatsvertrags, der den Abzug aller Alliierten Truppen aus Österreich zur Konsequenz hatte, setzte sie auch ein klares Zeichen zum Beginn der Entspannung in Europa.¹ In Moskau hatte man in die österreichische Neutralität gewisse Hoffnungen gesetzt: Neutralität könnte eine fruchtbare Grundlage für die Ausbreitung des Sozialismus sein; und Österreich könne – ähnlich wie Finnland – in wirtschaftliche Abhängigkeit von der UdSSR gebracht werden.²

Aber auch in Washington verband man gewisse Hoffnungen mit der österreichischen Neutralität: sie wurde als Chance gesehen, den Warschauer Pakt zu untergraben, indem man Ländern wie Ungarn suggerierte, dass es auch einen vermeintlichen dritten Weg zwischen den Blöcken gab bzw. die Völker hinter dem Eisernen Vorhang Hoffnung bekamen, dass eine Loslösung aus dem sowjetischen Hegemonialbereich eventuell sogar möglich wäre.³

Genau dies trat im Herbst 1956 ein, als aus sozialen Unruhen und Protesten gegen das kommunistische Regime in Ungarn ein Volksaufstand gegen die Sowjetunion wurde.⁴ Der Impuls dafür kam freilich nicht aus Wien, sondern aus Moskau selbst: Auf dem XX. Parteitag der KPdSU im Februar 1956 hatte Nikita S. Chrusčev mit Stalins Verbrechen abgerechnet.⁵ Die Abkehr vom Stalinismus in Moskau beflügelte in den sowjetischen Vasallenstaaten Rufe nach mehr Freiheit.⁶

Am 23. Oktober 1956 versammelten sich in Budapest Tausende Demonstranten, die nach Entstalinisierung auch in Ungarn riefen. Sie forderten die Absetzung der stalinistischen Führung in Budapest. Die ungarischen Kommunisten riefen zunächst

¹ Siehe v.a. Gerald Stourzh, *Um Einheit und Freiheit: Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955. Studien zu Politik und Verwaltung*, Vol. 62. 5 (Graz et al.: Böhlau, 2005).

² Peter Ruggenthaler, *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde: Sowjetische Österreich-Politik 1945 bis 1953/55*, in: Stefan Karner – Barbara Stelzl-Marx (Hg.), *Die Rote Armee in Österreich. Beiträge*, S. 649–726, hier S. 706f.

³ Martin Kofler, *Kennedy und Österreich. Neutralität im Kalten Krieg*. Innsbruck 2003.

⁴ Siehe dazu grundlegend Csaba Békés, „The 1956 Hungarian Revolution and World Politics“, CWIHP Working Paper No. 16. Washington, DC, 1996, S. 1–20.

⁵ Siehe dazu zuletzt Kathleen E. Smith, *Moscow 1956. The Silenced Spring*. Harvard 2017.

⁶ Michail Prozumenščikov, *Ereignisse, die die kommunistische Welt erschütterten. Zum 50. Jahrestag des XX. Parteitags der KPdSU*, in: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2006, S. 49–65.

sowjetische Truppen zu Hilfe, machten schließlich aber nach weiterer Eskalation des Konflikts und ersten bewaffneten Zusammenstößen entscheidende Zugeständnisse: Imre Nagy, der 1955 abgesetzte moderate Ministerpräsident, wurde wieder ins Amt geholt. Dieser gab in der Folge vielen Forderungen der Aufständischen nach und vereinbarte mit Moskau sogar den Abzug der sowjetischen Truppen aus Budapest. Der Aufstand aber radikalisierte sich weiter. Dies, der faktische Machtverlust der Kommunisten und die Ankündigungen von Imre Nagy über einen möglichen Austritt Ungarns aus dem Warschauer Pakt mit künftiger Neutralität Ungarns nach österreichischem Vorbild, veranlasste die Kreml-Führung, ihre Entscheidung über den Truppenabzug zu überdenken.⁷

Moskau bildete nun eine neue ungarische „Arbeiter-und-Bauern“-Regierung mit Janos Kádár an der Spitze. Dieser eingeschlagene harte Kurs der Sowjetunion wurde von den anderen Warschauer-Pakt-Staaten und vor allem durch China unterstützt. Dies ebnete den Weg zur Ergreifung drastischster Mittel: Am 4. November 1956 startete die Sowjetunion die Operation „Wirbelsturm“, die nach fünf Tagen mit der völligen Niederschlagung des Aufstandes endete. Im Westen verfestigte sich mit der Niederschlagung des Ungarn-Aufstands das Bild vom „Panzerkommunismus“; die kommunistischen Diktaturen in Osteuropa konnten nur mithilfe des Einsatzes sowjetischer Panzer aufrechterhalten werden.

Imre Nagy und viele seiner Gefolgsleute wurden festgenommen und später erschossen. An die 200.000 Ungarn flüchteten ins Ausland, die meisten davon zunächst nach Österreich.⁸

1953 hatte die neue sowjetische Führung in Ostdeutschland zwar mit eiserner Faust aufgezeigt, dass kolossale Umwälzungen im Ostblock nicht zugelassen werden würden (wie ebenso die entschiedene sowjetische Haltung in der Krise in Polen 1956).⁹ Der Abschluss des österreichischen Staatsvertrags, der Abzug der Sowjetischen Armee¹⁰ aus Österreich und der Neutralitätserklärung Österreichs 1955 sowie der von

⁷ Protokolle von Besprechungen und grundlegende Beschlüsse des Präsidiums des ZK der KPdSU wurden 1998 auf Russisch publiziert. Siehe die umfassende Aktenedition V. K. Volkov et al., *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda. Dokumenty*. Moskau 1998. Schlüsseldokumente erschienen in englischer Übersetzung in: Csaba Békés – Malcolm Byrne – János M. Rainer, *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Budapest – New York 2002.

⁸ Siehe dazu grundlegend Ipolya Murber – Zoltán Fónagy (Hg.), *Die Ungarische Revolution und Österreich 1956*. Czernin, Wien 2006.

⁹ Siehe dazu grundlegend Mark Kramer, *Der Aufstand in Ostdeutschland im Juni 1953*, in: Bernd Greiner – Christian Th. Müller – Dierk Walter (Hg.), *Krisen im Kalten Krieg. Studien zum Kalten Krieg*. Bd. 2. Hamburg 2008, S. 80–126; Mark Kramer, *The Soviet Union and the 1956 Crises in Hungary and Poland: Reassessments and New Findings*, in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 33, No. 2 (Apr., 1998), S. 163–214.

¹⁰ Siehe dazu die Ergebnisse eines österreichisch-russischen Forschungsprojektes: Stefan Karner – Barbara Stelzl-Marx (Hg.), *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945–1955*. 2 Bde. Graz-Wien-München 2005.

den Jugoslawen beschrittene eigenständige Weg mögen in den Revolutionstagen in der Tat viele Ungarn dazu bewogen haben, zu glauben, dass ein ähnlicher Weg, wie ihn Österreich oder Jugoslawien ging, auch für Ungarn möglich wäre.

Die Gründe für den Ungarn-Aufstand von 1956 liegen vor allem in der sozialen Unzufriedenheit der breiten Bevölkerung. Erst allmählich wurde daraus auch ein Kampf gegen die sowjetische Besatzung, der in der Neutralitätserklärung der ungarischen Regierung am 31. Oktober 1956 kulminierte. Heute wissen wir aus den zahlreich freigegebenen sowjetischen Dokumenten, dass die sowjetische Führung einen Austritt Ungarns aus dem Warschauer Pakt niemals zugelassen hätte.¹¹ Klar ist auch, dass es keiner gezielten Provokation von ungarischer Seite wie der Neutralitätserklärung bedurfte, um eine zweite Invasion sowjetischer Truppen zu befehlen.¹² Chrusčev zog bereits nach der ersten Invasion nur widerwillig die Truppen zurück. Anastas Mikojan, einer der engsten Vertrauten Chrusčevs in der Kreml-Führungsriege, plädierte dafür, alle politischen Mittel einzusetzen, um die Krise in Ungarn zu lösen. Doch da stand er bereits allein mit seiner Meinung da. Gerade als er in Budapest weilte, wurde im Kreml entschieden, die Ungarn-Krise mit militärischen Mitteln zu lösen. Chrusčev erhielt im Kreml für seine rigide Haltung „reputation as a resolute and clear-sighted politician“.¹³

Für den Kreml war damit auch klar geworden, dass die von den USA propagierte „Roll-Back-Politik“ in Europa nicht galt und sich Washington in letzter Konsequenz an das Jalta-System hielt. Auch wenn selbst US-Präsident Dwight Eisenhower am Höhepunkt der Krise am 26. Oktober seinem Außenminister John Foster Dulles zu verstehen gab, dass er eine Neutralisierung Ungarns befürworten würde, hieß dies noch lange nicht, dass sich die USA dafür einsetzen würden. Letztlich wurde in Washington die Lage mit kühlem Kopf beurteilt: sollten sich die USA für eine Neutralisierung Ungarns einsetzen, würden die Ungarn und die Welt glauben, dass ein solcher Deal in bilateralen Gesprächen mit Moskau erreicht worden wäre. Jegliche Spekulationen beendete Dulles in einer Rede in Dallas am 27. Oktober: „we do not look upon these

¹¹ Dies war auch der entscheidende Punkt 1968, als sich die Hardliner im Kreml nicht mehr mit Zusicherungen aus Prag beschwichtigen ließen, in der Tschechoslowakei ginge es um die Durchführung sozialistischer Reformen. Siehe im Detail Günter Bischof – Stefan Karner – Peter Ruggenthaler (Hg.), *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*. Harvard Cold War Studies Book Series. Lanham et al. 2010.

¹² Volkov et al., *Sovetskij Sojuz i vengerskij krizis 1956 goda*. Moskau 1998.

¹³ See Ol'ga Pavlenko, *Between Pragmatism and Ideology: The US-Soviet Negotiating Process in the Khrushchev Era*, in: Günter Bischof – Stefan Karner – Barbara Stelzl-Marx (Hg.), *The Vienna Summit and its Importance in International History*. Harvard Cold War Studies Book Series. Lanham et al., 2014, S. 195, hier S. 183–207.

nations as potential allies”. Entscheidend für die US-Haltung in der Ungarn- aber auch Suezkrise war Eisenhowers Angst vor einem Atomkrieg.¹⁴

Intensive Forschungen in russischen Archiven haben aufgezeigt, warum Moskau den Abschluss des Staatsvertrags für Österreich 1955 forcierte.¹⁵ Die sowjetischen Motive dahinter unterstreichen, dass eine ähnliche Entwicklung für Ungarn kategorisch ausgeschlossen war. Im Falle Österreichs, das aus der Sichtweise der sowjetischen Führung „von Deutschen“ besiedelt war, ging es in erster Linie um die Lösung der deutschen Frage, sprich um die dauerhafte Schwächung des deutschen Volkes und Staates. Deutschland sollte nicht wieder so schnell – wie nach dem Ersten Weltkrieg – zu einer Gefahr für die Sowjetunion werden.¹⁶ Moskau ging es um die Sicherstellung der dauerhaften Abtrennung Österreichs von Deutschland. Dass damit auch ein geographischer Keil durch die NATO entstand, war ein angenehmes Nebenprodukt.¹⁷ Aus wirtschaftlicher Hinsicht war die Besatzung Ostösterreichs den Sowjets zu teuer geworden, die gewaltigen Erdölfunde von 1949, die geheim gehalten wurden, waren bis 1953 ausgebeutet.¹⁸ Moskau propagierte am Beispiel Österreich die Politik der „Friedlichen Koexistenz“ und wollte vor allem den kleineren NATO-Staaten wie Norwegen und Dänemark vor Augen führen, dass es besser wäre, die Allianz zu verlassen und einen Weg zwischen den Blöcken zu suchen wie etwa Schweden und Österreich.¹⁹

Nach der Niederschlagung des Ungarn-Aufstandes beobachtete der Kreml argwöhnisch die aus seiner Sicht zu prowestliche (und teilweise klar antisowjetische) Haltung österreichischer Politiker. Wien wurde der Neutralitätsverletzung bezichtigt. Der österreichische Botschafter wurde unzählige Male ins sowjetische

¹⁴ Siehe dazu grundlegend Günter Bischof, *United States Responses to the Soviet Suppression of Rebellions in the German Democratic Republic, Hungary, and Czechoslovakia*, in: *Diplomacy & Statecraft*, 22/2011, S. 61–80, hier S. 70f.

¹⁵ Peter Ruggenthaler, *Warum Österreich nicht sowjetisiert wurde: Sowjetische Österreich-Politik 1945 bis 1953/55*, in: Karner – Stelzl-Marx (Hg.), *Die Rote Armee in Österreich*, S. 649–726, hier S. 706f. Siehe auch Peter Ruggenthaler, *On the Significance of Austrian Neutrality for Soviet Foreign Policy under Nikita S. Khrushchev*, in: Bischof – Karner – Stelzl-Marx (Hg.), *The Vienna Summit and its Importance in International History*, S. 329–348.

¹⁶ Peter Ruggenthaler, *The Concept of Neutrality in Stalin’s Foreign Policy, 1945–53*. Harvard Cold War Studies Book Series. Lanham et al., 2015; Peter Ruggenthaler, *The 1952 Stalin Note on German Unification. The Ongoing Debate*, in: *Journal of Cold War Studies* 13 (4/2011), S. 172–212.

¹⁷ Vojtech Mastny, *Die NATO im sowjetischen Denken und Handeln 1949 bis 1956*, in: Vojtech Mastny – Gustav Schmidt, *Konfrontationsmuster des Kalten Krieges 1946 bis 1956. Entstehen und Probleme des Atlantischen Bündnisses bis 1956*. Bd. 3. München 2003, S. 440.

¹⁸ Walter M. Iber, *Die Sowjetische Mineralölverwaltung in Österreich. Zur Vorgeschichte der OMV 1945–1955*. Veröffentlichungen des Ludwig Boltzmann-Instituts für Kriegsfolgen-Forschung. Bd. 15. Innsbruck et al. 2011.

¹⁹ Peter Ruggenthaler – Harald Knoll, *Nikita Chruschtschow und Österreich. Die österreichische Neutralität als Instrument der sowjetischen Außenpolitik*, in: Stefan Karner et al. (Hg.), *Der Wiener Gipfel 1961. Kennedy – Chruschtschow*. Innsbruck et al. 2011, S. 759–807.

Außenministerium zitiert; man bezichtigte Österreich der Neutralitätsverletzung. Humanitäre Hilfsflüge am Wiener Flughafen wurden als westliche Unterstützung für die ungarischen Aufständischen gewertet – und Österreich bezichtigt, dies zu ermöglichen. Am 30. Oktober 1956 berichtete Verteidigungsminister Georgij Žukov im Präsidium des ZK im engsten Kreis, dass „bei Wien Militärtransportflugzeuge konzentriert werden.“²⁰ Österreich wurde sich in diesen Tagen bewusst, was Neutralitätspolitik in der Praxis bedeutete. Zwar wurde der ungarischen Bevölkerung großes Mitleid entgegengebracht, und vor allem Hilfe für die nach Österreich geflüchteten Ungarn, doch fürchteten auch viele Österreicher, dass die „Russen wiederkommen“. Die Ängste waren da – und dementsprechend war das Verhalten der österreichischen Politiker: mutig gegenüber Moskau, aber nicht provozierend.

Chrusčev setzte in der Folge auf eine Deeskalation der Spannung und intensivierte die Beziehungen zu Österreich. In erster musste er eine Gefahr für die Integrität des Ostblocks minimieren: Das Modell Österreich war gleichsam so gefährlich wie ein „Trojanisches Pferd“, es blieb im Kreml vor allem eine latente Gefahr für die Untergrabung des Ostblocks und des Systems von Jalta. Aus sowjetischer Sicht musste eines klar ausgeschlossen werden: Österreich war kein Modell für die „Volksdemokratien“.

Nach der Niederschlagung des Ungarn-Aufstands behielt Moskau diese Gefahr im Auge. Die oberste Denk- und Analytikzentrale im sowjetischen Außenministerium, das Informationskomitee (KI), warnte Anfang 1957 vor „neuen Tendenzen“ in der österreichischen Außenpolitik. Diese würden

„den Plänen der Westmächte und des Vatikans entsprechen, Österreich zum Zwecke der Abspaltung der volksdemokratischen Länder Osteuropas vom sozialistischen Lager zu nutzen. Nach Einschätzung der Westmächte stellt Österreich angesichts seiner historischen und geografischen Bedingungen eine wichtige Waffe gegen die angrenzenden Volksdemokratien dar.“²¹

Der stellvertretende KI-Vorsitzende, Ivan Tugarinov, sah Kanzler Raab zusehends Gefahr laufen, die „Neutralität nur in engem militärischen Verständnis“ auszulegen, „in politischer Hinsicht aber für eine Zusammenarbeit Österreichs mit dem Westen“ einzutreten. Damit, so Tugarinov, näherte sich er sich der Interpretation der Neutralität durch die SPÖ-Führung und des „rechten Flügels der Volkspartei“. Tugarinov warnte vor den Folgen einer Propagierung eines „neutralen Gürtels“ in Europa für das sozialistische Lager: „Es ist nicht ausgeschlossen, dass die dem sozialistischen Lager feindlichen Tendenzen in der Außenpolitik Österreichs bestimmten Einfluss auf unbeständige Elemente in Ungarn, Polen und in der Tschechoslowakei haben und den

²⁰ Ebd.

²¹ Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Novejšej Istorii [Russisches Staatliches Archiv für Zeitgeschichte], F. 5, op. 28, d. 494, S. 20–23, hier S. 20, Bericht des stellvertretenden Vorsitzenden des Komitees für Information beim Außenministerium der UdSSR, I. Tugarinov, an B. Ponomarev, 27.2.1957.

Ausschlag für eine Aktivierung des konterrevolutionären Untergrunds in diesen Ländern geben können.“²²

Damit Österreich zu keinem Nachahmmodell für Ostblockländer wurde, musste Moskau auch auf Wien zugehen. Österreich wurde nun verstärkt mit lukrativen wirtschaftlichen Aufträgen gelockt. Großzügig verzichtete auf millionenschwere österreichische Zahlungsverpflichtungen, die sich aus dem Staatsvertrag ergeben hatten.²³ Die Verheißung enger und vorteilhafter sowjetisch-österreichischer Beziehungen kam einem sanften Druckmittel des Kremls auf die Wiener Regierung gleich: die Neutralitätspolitik musste ernst genommen werden. Fortan reagierte Moskau allergisch auf jegliche (wirtschaftlichen) Integrationsambitionen Österreichs im Westen. Als Wien einen Beitritt Österreichs zur Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl (EGKS) in Betracht zog, protestierte die UdSSR äußerst scharf: dies käme, so die sowjetische Sicht, einer Verletzung des Artikels 4 des Staatsvertrags, der jede Art einer politischen oder wirtschaftlichen Vereinigung mit Deutschland unterband, gleich. Nach der Niederschlagung des Ungarn-Aufstandes 1956 unterließ Österreich jegliche Bemühungen, der EGKS beizutreten.²⁴ Somit wirkte die österreichische Neutralität auch als Mittel zur Verzögerung der Westintegration.

Aus Moskauer Sicht blieb daher nur ein Weg: Österreich müsse tatsächliche Neutralitätspolitik betreiben – das Mittel dazu lautete „Friedliche Koexistenz“ und wirtschaftliche Anreize für Wien.²⁵ Ab 1957 verbesserten sich die Beziehungen zwischen Österreich und der Sowjetunion zusehends. Eine rege Besuchsdiplomatie festigte die gute Gesprächsbasis zwischen Wien und Moskau. Den Beginn machte im April 1957 Mikojan. Es war die erste Reise in den Westen nach der Niederschlagung des Ungarn-Aufstandes. Österreich sollte seine Neutralitätspolitik behaupten, der Kreml lockte mit einer Ausweitung der Handelsbeziehung und in der Folge wurden auch die infolge des Staatsvertrags auferlegten Erdöllieferungen aus Österreich in die Sowjetunion deutlich reduziert. Der österreichische Bundeskanzler Julius Raab unterstrich dabei, dass die Ungarn- als auch die Suez-Krise zumindest gezeigt hätten, dass weder die Sowjetunion noch die USA einen Krieg wünschten.

Wien lehnte das Kádár-Regime zunächst ab. Sie wurden von diesem immer wieder bezichtigt, die „Konterrevolution“ in Ungarn unterstützt zu haben. Doch diese Anklagen hörten alsbald auf, wohl auf Geheiß des Kremls. Moskau war an einem guten

²² Ebd.

²³ Iber, Die Sowjetische Mineralölverwaltung in Österreich, S. 216f.

²⁴ Michael Gehler, Vom Marshall-Plan bis zur EU: Österreich und die europäische Integration von 1945 bis zur Gegenwart. Innsbruck 2006.

²⁵ Siehe dazu auch Wolfgang Mueller, A Good Example of Coexistence: The Soviet Union, Austria, and Neutrality 1955–1991. Wien 2011.

Nachbarschaftsverhältnis zwischen Ungarn und Österreich – über den Eisernen Vorhang hinweg – höchst interessiert.²⁶

Die in den folgenden drei Jahrzehnten entwickelten guten Beziehungen legten mit die Basis zur Öffnung des Eisernen Vorhangs an der ungarisch-österreichischen Grenze 1989.²⁷ Sie waren letztlich auch ein entscheidender Sargnagel für den Zusammenbruch des Ostblocks, der mit dem Exodus der DDR-Urlauber im Sommer 1989 über die Grenze nach Österreich begann.²⁸

²⁶ Tamás Baranyi – Maximilian Graf – Melinda Krajczar – Isabella Lehner, A Masterpiece of European Détente? Austrian–Hungarian Relations from 1964 until the Peaceful End of the Cold War, in: Zeitgeschichte 41, 2014/5, S. 311–338.

²⁷ Siehe die Beiträge in: Andrea Brait – Michael Gehler (Hg.), Grenzöffnung 1989: Innen- und Außenperspektiven und die Folgen für Österreich. Wien et al. 2014.

²⁸ Peter Ruggenthaler, Die sowjetische Perzeption der „Wende“ in Ungarn und Polen, in: Hanns Jürgen Küsters (Hg.), 25 Jahre Friedliche Revolution und Mauerfall/25 Years Peaceful Revolution and Fall of the Wall. Sankt Augustin-Berlin 2015, S. 108–124; Olga Pavlenko – Peter Ruggenthaler, Recent Studies on the 1989 Revolutions in Eastern Europe and on the Demise of the Soviet Union, in: Contemporary European History 24/1 (2015). Cambridge University Press, S. 139–150.

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

Kocsis György

Az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg megyével kapcsolatos könyvtári dokumentumai levéltárunkban

Ajánló bibliográfia

A bibliográfia célja, hogy önálló kötetek, könyvrészletek, tanulmányok, újságcikkek és dokumentumfilmek ajánlásával képet adjon azokról a levéltárunkban fellelhető könyvtári dokumentumokról, amelyek segíthetik az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét, ill. néhány tétellel Kárpátalját is érintő történéseinek, résztvevőinek mind teljesebb megismerését.

Azoknál a bibliográfiai tételeknél, ahol a cím nem nyújt elég információt a tartalomról, ott annotációt alkalmaztam. Az itt előforduló „kézirat” feljegyzés a XV. 66. fonszámú Honismereti Gyűjteményben szereplő írásokra utal.

A bibliográfia tételei a szerzők (ha nincs, a címek) betűrendjében helyezkednek el. A bibliográfiai leírások tartalmazzák a szerzőt, a címet, a megjelenés helyét, idejét, kiadóját és a dokumentum terjedelmét.

A bibliográfia elkészítését segítette Dr. László Gézáné dr. Szarka Ágota 2006-ban készített „1956 Szabolcs-Szatmár megyében” című bibliográfiája.

Az anyaggyűjtés lezárásának időpontja: 2019. január 28.

Önálló kötetek

1956 és a politikai pártok. Politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23–november 4. Válogatott dokumentumok. Szerk. Vida István. Budapest, 1998, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 571 p.

152., 202–205., 224–225., 252–253., 315–316., 356., 394., 406–407., 434. p. [Nyíregyháza], 415–416. p. [Mátészalka]

1956 kézikönyve. 1–3. köt. Főszerk. Hegedűs B. András. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.

1. köt. Kronológia. Írta, összeáll. Hegedűs B. András, Beck Tibor, Germuska Pál. 433 p. [Szórványadatokkal]

2. köt. Bibliográfia. Szerk. Litván György. Összeáll. Litván György [et al.]. 309 p. [Szórványadatokkal]

3. köt. Megtorlás és emlékezés. Szerk. Kende Péter. Összeáll. Szakolczai Attila, Germuska Pál, Boros Géza. 389 p.

A megtorlás halálos áldozatai. 101–102. p. [Szilágyi László]

A megtorlás halálos áldozatai. 102–103. p. [Tomasovszky András]

A megtorlás legfontosabb perei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. 282–284. p. [Tiszavasvári, Kisvárdai, Nyíregyháza]

1956-os emlékművek jegyzéke. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. 339–341. p. [Nyíregyháza, Gégény, Ibrány, Kálmánháza, Kisvárdai, Mátészalka, Nyírbátor, Nyírkáta, Tiszalök, Tiszavasvári, Vásárosnamény, Záhony]

1956 októbere Szabolcs-Szatmár megyében. Dokumentumok. Szerk. Vida István. Vál., a jegyz. kész. Németh Péterné. Nyíregyháza, 1989, MSZP Szabolcs-Szatmár Megyei Szervezete–MSZP Nyíregyháza Városi Szervezete, 372 p.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc kárpátaljai dokumentumai. Forrásválogatás. Vál., közread. és a bev. tanulmányt írta Váradi Natália. Szerk. Galambos Sándor. Nyíregyháza, 2012, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 191 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/1. A nagykállói járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1992, Jósai András Múzeum, 278 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/2. A mátészalkai járás. 1–2. köt. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993, Jósai András Múzeum, 453 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/3. A fehérgyarmati járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993, Jósai András Múzeum, 496 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/4. A kisvárdai járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993, Jósai András Múzeum, 400 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/5. Nyíregyháza. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1993, Jósai András Múzeum, 532 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/6. A vásárosnaményi járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1994, Jósai András Múzeum, 273 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/7. A csengeri járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1994, Jósai András Múzeum, 227 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/8. A nyírbátori járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1994, Jósa András Múzeum, 465 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/9. A nyíregyházi járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1996, Jósa András Múzeum, 393 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/10. A tiszalöki járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1996, Jósa András Múzeum, 293 p.

Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai. I/11. A baktalórántházi járás. Összeáll. Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1997, Jósa András Múzeum, 254 p.

Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban. Megyei fehér könyv. Nyíregyháza, 1957, Megyei Tanács VB, 76 p.

FAZEKAS Árpád: *1956 Szabolcs-Szatmárban a valóságban.* Nyíregyháza, 1994, Történelmi Igazságtétel Bizottság Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szervezete, 148 p.

FAZEKAS Árpád: *Forradalom Szabolcs-Szatmárban. '56-os olvasókönyv.* Nyíregyháza, 2006, TIT Jurányi Lajos Egyesület, 232 p.

FAZEKAS Árpád: *Rácz István emlékezete.* Nyíregyháza, 2001, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 50 p.

GÖRBEDI Miklós: *Adalékok Tiszalök város 56-os eseményeihez. Vízműépítő- és Erőmű Vállalat.* Tiszalök, 1994, Tiszalök Város Önkormányzata, 82 p.

GÖRBEDI Miklós: *Adalékok Tiszalök város 1956-os eseményeihez.* Tiszalök, 1993, Tiszalök Város Önkormányzata, 34 p.

ILYÉS Gábor: *1956-os emlékjelek Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* Nyíregyháza, 2017, Aranyfűz Kulturális Egyesület, 144 p.

ILYÉS Gábor: „Beszél a márvány.” *Nyíregyháza szobrai és emléktáblái*. Nyíregyháza, 2008, Szerző, 347 p.

Dandos Gyula emléktáblája, 22. p., Szilágyi László – Tomasovszky András emléktáblája, 38. p., szobrai, 59–60. p., kopjafái, 208. p., Tomasovszky András emléktáblája, 228–229. p., Tomasovszky András emléktáblája, 52. p., Csályi Ferenc síremléke, 59 p., 1956-os kopjafa, 61. p., 1956-os zászlókő, 76. p., Dr. Babicz Béla emléktáblája, 112. p., Nagy Imre emléktáblája, 119. p., Szilágyi László emléktáblája, 169. p., Bán István emléktáblája, 171. p., Dr. Dohnál Jenő emléktáblája, 174. p., Dr. Dohnál Jenő emléktáblája, 231. p., 1956-os zászló, 187. p., Rácz István emléktáblája, 190. p.

KABAY Dezső Tibor: *Forradalom az Isten háta megett és egyéb viszontagságok*. A szöveget gond. és a jegyzeteket írta Németh Péterné. Nyíregyháza, 2001, Nyíri Honvéd Egyesület, 181 p.

KERÉKES Béla: *Forradalmunk története*. Nyíregyháza, 1993, Colonel Press, 39 p.
[Tiszavasvári]

Lobogó jegenyék. Váci Mihály ismeretlen naplója 1956 októberéből, versei és vallomásai. Szerk. Tasnádi Gábor. Budapest, 2004, Közdok, 246 p.

NÉZŐ István: „...ötvenhat izzó ősze volt...” *A forradalom kisvárdai eseményei és azok utóélete*. Kisvárd, 2016, Örökségünk, 82 p.

Pedagógusok az 1956-os forradalomban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Dokumentumok. Gyűjt., vál., a jegyzeteket kész. Németh Péterné. Nyíregyháza, 1994, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete, 302 p.

STEVANYIK András: *Eleven kövek. Emléktáblák, emlékoszlopok, emlékművek Nyíregyházán*. Nyíregyháza, 2002, Möbius Print, 186 p.
[Szórványadatokkal]

TAKÁCS Péter: *Közelítések Szabolcs-Szatmár megye 1956-os hőseihez*. Nyíregyháza, 2016, Periférián Kulturális és Művelődési Alapítvány, 132 p.

Könyvrészletek, tanulmányok, újságcikkek

1956-os cselekményeikért büntetés alá vont, illetve elítélt személyek névsora, Szabolcs-Szatmár megye. Összeáll. Valuch Tibor. Debrecen, 1992, 15 p.

[Kézirat, 475 név]

Az 1956-os forradalom eseményei a téren. In Ilyés Gábor: *Amiről az utcák mesélnek. Barangolás Nyíregyházán*. Nyíregyháza, 2018, [s. n.], 83. p.

[Nyíregyháza, Hősök tere]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc. In *Szülföldünk Gyulaháza*. Kiinduló alapja Szabó Imréné gyűjtése, amit újabb fejezetekkel, kiegészítésekkel ell. ... Éles Béla. Gyulaháza, 2008, Gyulaháza Önkormányzata–Gyulaháza Múltjáért és Jövőjéért Alapítvány, 311–313. p.

AGÁRDY Sándor: 1956–57 eseményei Tornyospálcan. In Uő: *Suhogó idő. Emlékek, adatok, dokumentumok Tornyospálca község múltjából*. Tornyospálca, 2003, Szerző, 121–123. p.

BAJÁK László: Obersovszky Gyula forradalmi sajtója. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 4. sz. 456–464. p.

BAKAJSZA András: 1956. In Uő: *Szülföldem Fényeslitke*. Fényeslitke, 2013, Örökségünk, 140–147. p.

BALOGH Edina – SZŐKE Ferenc: A szocializmus négy évtizede. In Uő: Uők: *Lövőpetri*. Lövőpetri, 2001, Lövőpetri Önkormányzati Képviselő-testülete, 75–76. p.

BALOGH Elemér: Csengersima története az első világháborútól napjainkig. In *Syma-Csengersima település és a helyi Református Egyház története*. Csengersima, 2006, Szerző, 19. p.

BALOGH Géza: Árulkodott a fekete tulipán. *Kelet-Magyarország*, 1990. 248 sz. (október 21.) 8–9. p.

[Szilágyi Lászlóné, Szilágyi Erzsébet, Szilágyi Nóra]

BALOGH József: Akit fűzőláncon vittek Bibóék. *Kelet-Magyarország*, 1996. 247. sz. (október 22.) 11. p.

[Szentmártoni Sándor]

BALOGH József: Hittem, hogy megmozdul a világ. *Kelet-Magyarország*, 1992. 250. sz. (október 22.) 3. p.

[Szentmártoni Sándor]

BALOGH József: Két koporsó története. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 8. p.

[Tárnok Ferenc, Tárnok Tamás]

BARAKSÓ Erzsébet: Tudják meg a fiatalok az igazságot! Az oroszok elengedték, a magyar bíróság elítélte. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 8. p.

[Vass Menyhért; Nagykálló]

BARÁTH József: 56 Kárpátalján. In *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. Valuch Tibor. Budapest, 1995, Osiris–1956-os Intézet, 509–514. p.

BARTHA Andrea: Elítéltek, internáltak, kitelepítettek. Másfél év börtön, téesszefelosztásért. 1956-os perek a megyei bíróság előtt. *Kelet-Magyarország*, 1990. 17. sz. (január 20.) 3. p.

[Interjú dr. Kozmáné dr. Váradi Katalin bírónővel.]

BENE János: Adatok Szakoly történetéhez. In *Szakoly. Képes helytörténet, gazdasági, társadalmi változások*. Szerk. Györi András. Szakoly, 2002, Szakoly Község Önkormányzata, 36–37. p.

BENE János: Nagyközséghez csatolt kisközség. In *Szabolcs*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2003, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 98–99. p.

BENE János: Nehéz utakon a rendszerváltásig. In *Vaja*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2002, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 127–130. p.

BENE János – NEMES Csaba: A szocializmus útján. In *Tuzsér*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2002, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 95–97. p.

BENE János: Tanácsvilág Tarpán. In *Tarpa*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2002, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 114–115. p.

BERKI Antal: Forradalom a kórházban. *Új Kelet*, 1996. 247. sz. (október 22.) 8. p.

[Interjú Dr. Fazekas Árpáddal.]

BOBIK Jánosné: 1956, a nagy krízis. In *Uő: Községünk 730 éve. Részletek Kék község múltjáról és jelenéről dokumentumok és visszaemlékezések alapján*. Kék, 1998, Kék község Önkormányzata, 27. p.

BODNÁR Tibor: Halálhírére keltették, de már Melbourne-ben volt, az olimpián. *Kelet-Magyarország*, 2016, 249.sz. (október 22.) 4. p.

[Kovács Tibor visszaemlékezése testvérére, a nyíregyházi származású Kovács József atlétára.]

BORDÁN Pálma: „Amit velünk tettek, azt jóvátenni nem lehet.” Tóth László fehérgyarmati tanár visszaemlékezése az 1956-os forradalom helyi eseményeire és a börtön-évekre. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 86–105. p.

BUCZKÓ József: Helyi forradalom. In *Uő: Gúzsba kötött évtized, 1946–1956. Kulák-sors, kitelepítettek, forradalom Újfehértón*. Újfehértó, 2006, Újfehértói Városi Múzeum, 173–252. p.

CSÁKI Alexandra – SZÁRAZ Anca: „Mi így éltük meg ’56-ot.” *Kelet-Magyarország*, 2013. 247. sz. (október 22.) 3. p.

[Helyes József, Hetényi Józsefné, Póta József]

CSÁKI Alexandra: „Úgy éreztük, hogy már ezután csak jobb jöhet”. *Kelet-Magyarország*, 2015. 248. sz. (október 22.) 3. p.

[Geszten Mihályné, Figula Györgyné, Tőzsér József]

CZOMBA Ferenc: Az 1956-os események községünkben. In *Buj község története*. Szerk. és sajtó alá rend. Czomba Csaba, Géczi Ferenc. Nyíregyháza, 1994, Happy Bt., 48–49. p.

DIKÁN Nóra: Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megye együttműködése az 1956-os forradalomban. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. 2. Miskolc és Északkelet-Magyarország 1956-ban*. Szerk. Á. Varga László. Budapest, 2003, Nagy Imre Alapítvány, 177–192. p.

DIKÁN Nóra: Egy dokumentum-sorozat megszületésének története. Az 1956. október 26-i nyíregyházi tüntetés. In *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, 43. Szerk. Almássy Katalin, Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2001, Jósa András Múzeum, 365–387. p.

DIKÁN Nóra: Az értelmiségi forradalmi bizottság Nyíregyházán 1956 októberében. In *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 13. Szerk. Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva, Jánosi Zoltán. Nyíregyháza, 1999, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 99–106. p.

DIKÁN Nóra: Észak- és Kelet-Magyarország, 1956. Kiállítás Nyíregyházán. In *Történeti Muzeológiai Szemle*, 7. Szerk. Ihász István, Pintér János. Budapest, 2007, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 125–133. p.

DIKÁN Nóra: Koalíciós pártok 1956-ban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In *A vidék forradalma. az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai*. Szerk. Simon Zoltán. Debrecen, 1992, 1956-os Forradalom Történetének Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja, 69–77. p.

DIKÁN Nóra: Kulákok, szegényparasztok, Tsz-tagok. In *Dombrád*. Szerk. Németh Péter. Nyíregyháza, 2003, Dombrád Város Önkormányzata, 144–150. p.

DIKÁN Nóra: Megtorlás és politikai perek az 1956-os forradalom után Szabolcs-Szatmár megyében. In *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. Valuch Tibor. Budapest, 1995, Osiris–1956-os Intézet, 501–508. p.

DIKÁN Nóra: A megyei sajtó és a nyíregyházi rádió munkatársai az 1956-os forradalomban. In *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, 46. Szerk. Almássy Katalin, Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2004, Jósa András Múzeum, 217–229. p.

DIKÁN Nóra: Az MSZMP apparátusának összetétele és szervezeti felépítése Szabolcs-Szatmárban 1956–1957-ben. In *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Szerk. Timár Lajos, Valuch Tibor. Debrecen, 1998, KLTE Történelmi Intézet, 139–145. p.

DIKÁN Nóra: A nyírbogdányi „fegyverrejtegetés.” *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1996. 4. sz. 548–557. p.

[Interjú Zombori Lászlóval.]

DIKÁN Nóra: Szabolcs-Szatmár megye. In *A vidék forradalma, 1956*. 1. köt. Szerk. Szokolczai Attila, Á. Varga László. Budapest, 2003, 1956-os Intézet–Budapest Főváros Levéltára, 301–336. p.

DIKÁN Nóra – NAGY Ferenc: Szobortörténelem 1945, 1956. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1992. 3. sz. 262–282. p.

DIKÁN Nóra: A volt koalíciós pártok újjáalakulása 1956-ban Szabolcs-Szatmár megyében. In *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, 44. Szerk. Almássy Katalin, Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2002, Jósa András Múzeum, 339–354. p.

ENGHY Zsigmond Sándor: Élet 1945 után. In *Árvák faluja*. Szerk. Enghy Csaba. [S. l.], 2007, [s. n.], 97–104. p.

[Uszka]

FAZEKAS Árpád: Az 56-os deportálás. Rácz István tudósítása az ungvári börtönökből. *Igazunk* '56, 2000. 10. sz. (október 23.) 30–31. p.

FAZEKAS Árpád: 1956. *Futár*, 1996. 39. sz. (október 18.) 1. p.

FAZEKAS Árpád: 1956 áldozatairól újabb adatok tükrében. In *Bessenyei Almanach*. Szerk. Csermely Tibor. Nyíregyháza, 2010, Bessenyei Irodalmi Társaság, 78–88. p.

FAZEKAS Árpád: 1956 a nyíregyházi kórházban. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kórház*, 1990. 3. sz. (október) 2. p.

FAZEKAS Árpád: 1956-os írásaim és adatközlőim. In Uő: *Mozaikok az életemből*. Budapest, 2015, Szerző, 26–37. p.

FAZEKAS Árpád: 1956-os mártírok és hősi halottak az Északi temetőben. *Kelet-Magyarország*, 1994. 250 sz. (október 22.) 11. p.

FAZEKAS Árpád: *Adatközlőim az '56-os kutatásban*. Nyíregyháza, 2006, 5 p.

[Kézirat]

FAZEKAS Árpád: Az „ávós világ” Szabolcsban. *Kelet-Magyarország*, 1993. 179. sz. (augusztus 3.) 5. p.

FAZEKAS Árpád: Béke van a lelkében. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kórház*, 1990. 5. sz. (december) 3. p.

[Blanár Mihály]

FAZEKAS Árpád: Cédulaeső a rácson át. 1956-os elhurcoltak hazahozatala. *Kelet-Magyarország*, 1990. 53. sz. (március 3.) 7. p.

FAZEKAS Árpád: Dandos Gyula, a mártír diákvezér. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 4. sz. 492–496. p.

FAZEKAS Árpád: Elhurcolt magyarok. Kiegészítések '56-ról, szovjet iratok alapján. *Kelet-Magyarország*, 1993. 194. sz. (augusztus 21.) 13. p.

FAZEKAS Árpád: Ellenállás Nyíregyházán az 1956. november 4-i szovjet agresszió után. *Ausztráliai Kisújság*, 2001. 10. sz. (október) 3. p.

FAZEKAS Árpád: Ellenállási akció a gócpontban. A világhírnévre szert tett magyar szabadságharcos: Szűcs Sándor. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 8. p.

[Záhony]

FAZEKAS Árpád: Emlékezés egy orvosra. „Magyarságom és hazaszeretetem készítetett erre a lépésre.” *Kis Kelet*, 1993. június 24. 4. p.

[Dr. Babicz Béla]

FAZEKAS Árpád: A forradalmár Dandos. Sírját a Kahler-bizottság sem találta a Dunántúlon. *Kelet-Magyarország*, 1997. 36. sz. (február 12.) 9. p.

FAZEKAS Árpád: A forradalmár sorsa menekülés volt. Szmolnik Lajos repülő százados útja Nyíregyházától választott új hazájáig. *Szittyakürt*, 2000. (szeptember–október) 8. p.

FAZEKAS Árpád: Forradalmunk utóéletéből: Dankó László, üzemi munkástanács elnök. *Szittyakürt*, 2001. 1. sz. (február 6.) 10. p.

FAZEKAS Árpád: A forradalom. In Uő: *Mozaikok az életéből*. Budapest, 2015, Szerző, 12–25. p.

FAZEKAS Árpád: Ha ünnep, akkor letartóztatás. Egy pócspetri mártír a 301-es parcellában. *Kelet-Magyarország*, 1992. 187. sz. (augusztus 8.) 9. p.

[Komár József]

FAZEKAS Árpád: Hangulatjelentés Nyíregyházáról. 1956. november 4-e után megtorlások következtek. *Kelet-Magyarország*, 1999. 247. sz. (október 22.) 9. p.

FAZEKAS Árpád: A harmadik mártír. Babér István, élt 31 évet. *Kelet-Magyarország*, 1991. 139. sz. (június 15.) 7. p.

[Záhony]

FAZEKAS Árpád: Hegedűs István az öttusázó, nyíregyházi 56-os áldozat emlékére. *Igazunk '56*, 2000. 8. sz. (augusztus 20.) 31. p.

FAZEKAS Árpád: „...hogy szabad hazánk tovább erősödjék.” Október 26-án alakult meg a nemzetőrség Szabolcs-Szatmár megyében. *Kelet-Magyarország*, 2001. 247. sz. (október 22.) 9. p.

FAZEKAS Árpád: Jósza András unokáját is bebörtönözték. Dohnál Jenő főorvos pere. *Kelet-Magyarország*, 1990. 176. sz. (július 28.) 9. p.

FAZEKAS Árpád: Kanyó Bertalan mártíromsága. *Honismeret*, 2001. 5. sz. 23–25. p.

[Fülpös]

FAZEKAS Árpád: Kemecse 1956-os mártírjai. *Kelet-Magyarország*, 1991. 303. sz. (december 28.) 7. p.

[Ignéczi Károly]

FAZEKAS Árpád: Köszöntjük a 85 éves vitéz Szűcs Sándort. *A CÉH*, 2004. 10. sz. (október) 34. p.

FAZEKAS Árpád: A laktanyánál sebesült. Török János, aki visszaadta a gránátokat a tiszteknek. *Kelet-Magyarország*, 1994. 236. sz. (október 6.) 7. p.

FAZEKAS Árpád: Mártírjaink útja. Szabolcsiak a 301-es parcellában. *Kelet-Magyarország*, 1997. 244. sz. (október 18.) 13. p.

FAZEKAS Árpád: Márványtábla a Babicz-házon. *Kelet-Magyarország*, 1993, 248. sz. (október 23.) 12. p.

[Dr. Babicz Béla]

FAZEKAS Árpád: Megyénk 1956-os áldozatai. *Kelet-Magyarország*, 1992, 250. sz. (október 22.) 4. p.

FAZEKAS Árpád: Mesélnek az 1956-os kórlapok. A helytörténet kutatásának új eredménye. *Kelet-Magyarország*, 1991. 240. sz. (október 12.) 9. p.

[Gadnai József]

FAZEKAS Árpád: Négy újabb 56-os mártír. *Kelet-Magyarország*, 1998. 171. sz. (július 23.) 7. p.

FAZEKAS Árpád: Nem gyógyulnak a sebek. *Kelet-Magyarország*, 1996. 247. sz. (október 22.) 11. p.

[Boros Sándor]

FAZEKAS Árpád: Nyíregyháza első 1956-os mártírja. Meghalt: 1956. október 27-én délben. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (októbert 22.) 10. p.

[Gabulya Mihály]

FAZEKAS Árpád: Piros jelzés a vörösöknek. Egy szabadságharcos feltámadása. *Kelet-Magyarország*, 1992. 98. sz. (április 25.) 9. p.

[Szűcs Sándor]

FAZEKAS Árpád: Piros vér a pesti utcán. Az ezerkilencszázötvenhatos forradalom versei és gúnyiratai. *Kelet-Magyarország*, 2002. 247. sz. (október 22.) 3. p.

[Dr. Kovács István, Kovács Gizella, Sipkay Barna]

FAZEKAS Árpád: Rácz István börtönnaplója 1957-ből. „Sajnálom, hogy 23 éven át tanítottam.” In *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 15. Szerk. Henzsel Ágota. Nyíregyháza, 2001, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 343–351. p.

FAZEKAS Árpád: Rácz István hagyatéka (1904–1966). *Pedagógiai Műhely*, 1994. 6. sz. 41–44. p.

FAZEKAS Árpád: *Rácz István tanár életútja és családja. A forradalmár szíve meghasadt.* Nyíregyháza, 1996, 32 p.

[Kézirat]

FAZEKAS Árpád: Szabolcs-Szatmár megye és Nyíregyháza megyei jogú város ’56-os áldozatai időrendben. *A CÉH*, 2004. 9. sz. 28–31. p.

FAZEKAS Árpád: Szabolcs-Szatmár megyében a szovjetek 15 magyarot öltek meg a forradalomban. *Igazunk* ’56, 2003. 12. sz. (december 23.) 17–19. p.

FAZEKAS Árpád: Szabolcsi mártírok és áldozatok az 1956-os forradalomban. In *Bessenyei Almanach*. Szerk. Sallai József. Nyíregyháza, 2016, Bessenyei Irodalmi Társaság, 81–86. p.

FAZEKAS Árpád: Szabolcsi menekültek az ENSZ-különbizottság tanúi. *Kelet-Magyarország*, 2001. 9. sz. (január 11.) 5. p.

FAZEKAS Árpád: Szovjet orvtámadás anno 1956. A záhonyi blokk következtében a vonatszerelvények egészen Kijevig összetorlódtak. *Kelet-Magyarország*, 1994. 60. sz. (március 12.) 12. p.

FAZEKAS Árpád: Tanár a forradalom katedráján. Emlékezés Rácz Istvánra, a nyíregyházi városi munkástanács egykori elnökére. *Kelet-Magyarország*, 1994. 223. sz. (szep-tember 21.) 5. p.

FAZEKAS Árpád: Tanúskodó dokumentumok. 1956-os magyarok szovjet rabságban. *Kelet-Magyarország*, 1992. 269. sz. (november 14.) 7. p.

FAZEKAS Árpád: Tiszta lélekkel. Tomasovszky András emlékezete. *Kelet-Magyarország*, 1996. 2. sz. (január 3.) 10. p.

FAZEKAS Árpád: A tűzoltó mártírsága. *Szittyakürt*, 1998. 6. sz. (október–november) 11. p.

[Tomasovszky András (1924–1957, Nyírbogdány)]

FAZEKAS Árpád: Újabb ötvenhatos áldozatot azonosítottak. Gyirán Ferenc Biriből bevonultatott kiskatonát a képzőművészeti főiskolán lőttek agyon. *Igazunk* '56, 2002. 3. sz. (március 15.) 43. p.

[Dancs Miklós (Nyíregyháza), Gyirán Ferenc (Biri)]

FAZEKAS Árpád: Ungvári börtönök mélyén, 1956. Rácz István Nyíregyházáról deportált forradalmár emlékezéséből. *Kelet-Magyarország*, 1996. 261. sz. (november 8.) 7. p.

FAZEKAS Árpád: Ütközet a laktanyánál. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 9. p.

[Nyíregyháza]

FAZEKAS Árpád: Ütközet a nyíregyházi laktanyánál. In *Hatvanszor '56. Interjúk, visszaemlékezések 1956-ról*. Szerk. Barna Attila. Debrecen, 2016, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 139–142. p.

FAZEKAS Árpád: *Üzemi munkástanácselnök voltam*. Nyíregyháza, 2006, 20 p.

[Kézirat]

FAZEKAS Árpád: A véletlen mártírjai. A géppuska nem válogat. *Kelet-Magyarország*, 1991. 181. sz. (augusztus 3.) 9. p.

[Tárnok Ferenc, Tárnok Márton, Solymosi Ferenc]

FAZEKAS Árpád: Veres Viktória és Hortenzia. Nyíregyházi honleányok a forradalomban. *Igazunk* '56, 2002. 5. sz. (május 23.) 26. p.

FAZEKAS Árpád: Vörösteror Nyíregyházán. (Újabb levéltári kutatásaim). Bíró László tanácselnök 1957. március 25-i beszéde. *Igazunk* '56, 2001. 9. sz. 27. p.

FEKETE Zsolt: 1956 Nagyhalászon. In *Nagyhalász krónikája*. Szerk. Csonka Ottó, Istvánovits Eszter. Nagyhalász, 2013, Nagyhalász Város Képviselő-testülete, 255–261. p.

FEKETE Zsolt: A települések története az egyesülésig. In *Gávavencsellő. Tanulmányok Gávavencsellő történetéről*. Szerk. Nagy Ferenc. Gávavencsellő, 2000, Gávavencsellői Nagyközségi Önkormányzat, 175–177. p.

GOTTFRIED Barna: Tizenkilenc, ötvenhat, kilencszázhetven. In *Szatmárcseke*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2002, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 86–90. p.

GYARMATHY Zsigmond: Az értelmiség részvétele az 1956-os forradalomban, Szabolcs-Szatmár-Beregben. In *Helytörténeti tanulmányok*, 9. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1993, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 435–461. p.

GYARMATHY Zsigmond: „Ismét jöttek a tankok” – Beregsurány és Vásárosnamény között 1956 őszén. In *'56 vidéken. Zalaegerszegen 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások*. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1992, Zala Megyei Levéltár, 66–72. p.

GYARMATHY Zsigmond: Vonult a tömeg a város főterére. Levéltári tallózás 1956 megyei dokumentumaiból. A csarodaiak tiltakoztak. *Kelet-Magyarország*, 1993. 248. sz. (október 23.) 13. p.

Gyütt oszt marattt? Dr. Mikes Tivadar gyógyszerész emlékezései 1956-ra. Részlet. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2017. 3. sz. 60–69. p.

[Kisvárdá]

HAJDÚ Imre: Az 1956-os forradalom hivatalos értékelése. In Uő: *A múlt ösvényein. Tiszakarád évszázadai*. Tiszakarád–Sárospatak, 1997, Tiszakarád Nagyközség Önkormányzata, 85–86. p.

HEGEDŰS Dezső – SZURDOKI Miklós: A népfelkelés 1956-ban és a kádári rend időszaka. In *A rétközi Ibrány. Községkrónika*. Szerk. Virágh Ferenc. 2. kiad. Ibrány, 2000, Ibrány Város Önkormányzata, 294–299. p.

HEGEDŰS István: A második világháború után az átmenet és a szocializmus évei (1945–1970-ig). In Uő: *Vitka történetének hét évszázada, 1300–2000*. Vásárosnamény, 2000, Szerző, 150–151. p.

HOLP András: Szabadságharcok, háborúk a falu történetében. In Uő: *Pócspetri község története*. Pócspetri, 2001, Pócspetri Község Önkormányzata, 144–145. p.

HORVÁTH Sándor: 40 év katedrán. Október viharában (részlet). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 4. sz. 484–491. p.

HUBICKA Zoltán: Mi történt a laktanyánál? Válasz dr. Fazekas Árpád cikkére. *Kelet-Magyarország*, 1991. 278. sz. (november 27.) 4. p.

ILYÉS Gábor: 1956 bogdányi eseményei. In Uő: *Lakóhelyünk Nyírbogdány. Lakóhelyismereti tankönyv*. Nyírbogdány, 1999, Nyírbogdány Község Önkormányzata, 61. p.

ILYÉS Gábor: Kisvárdán is „izzott az ősz” 1956 októberében. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2017. 3. sz. 128–130. p.

ILYÉS Gábor: Nemesborzova története 1945-től napjainkig. Az 1956-os forradalom helyi eseményei. In *Nemesborzova. Tanulmányok a község múltjából*. Szerk. Galambos Sándor. Nemesborzova, 2001, Nemesborzova Község Önkormányzata, 99–100. p.

JAKABACSKA Andrea: *1956 történései Nyíregyházán*. Debrecen, 1993, 83 p.

[Kézirat]

JUNG Zoltánné: 1945-től napjainkig. In *Üzenet a jövőnek. Rakamaz*. Szerk. Farkas Ernő. Rakamaz, 2000, Rakamaz Nagyközség Önkormányzata, 57–58. p.

KARDOS Dezső: 1947-től. Teljes beolvadás és visszaesés. In Uő: *Vállaj község története*. Vállaj, 2000, Vállaj Község Önkormányzata, 142. p.

KASZÁSNÉ Tóth Judit: Az 56-os emlékmű leleplezése. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 109–110. p.

[Nyíregyháza, Szent Imre Katolikus Gimnázium]

KEREKES Béla: „Nem állhattam szó nélkül.” *Kelet-Magyarország*, 1996. 247. sz. (október 22.) 13. p.

[Újfehértó]

KONCZNÉ NAGY Zsuzsanna: Az 1956-os forradalom és az agrárkérdés. In *Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága, 1945–1961*. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2001, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 101–111. p.

KORMÁNY Margit: 56-os naplóm. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 106–108 p.

[Részletek]

KORMÁNY Margit: *1956-os emlékek Penyigén*. Penyige, 2006, 25 p.

[Kézirat]

KOROKNAY Gyula: Elfordított táblák. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 9. p.

KOVÁCS Albert: Menetben. Egy nyugdíjas mozdonyvezető emlékeiből. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 10. p.

KOVÁTS Dénes: In memoriam 1956. A tragédia egy pillanat. *Kelet-Magyarország*, 1990. 259 sz. (november 05.) 2. p.

[Solymosi Mihály, Solymosi Ferenc]

KRUPPA Kamilla: *A vidék forradalma. Az 1956-os forradalom és szabadságharc Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*. Kisvárdai, 2006, 25 p.

[Kézirat]

LAKATOS Sarolta: Két rendszerváltás között. In *Kállósején*. Szerk. Németh Péter. Budapest, 2002, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 112–113. p.

LÁSZLÓ-DEVERA Levente: *Beszélgetés Holik Mihállyal*. Nyíregyháza, 2006, 11 p.

[Holik Mihály, a nyíregyházi dohánygyár munkástanácsának egykori elnökhelyettese, kézirat]

LÁSZLÓ Géza: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás a kisvárdai járásban. *Pedagógiai Műhely*, 1994. 1. sz. 50–51. p.

LÁSZLÓ Gézáné: 1956 Szabolcs-Szatmár megyében. Bibliográfia. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 111–116. p.

LEKLI Béla: 1956. In Uő: *Napkor. Egy nyírségi falu története*. Budapest, 1993, ALFA Könyv- és Lapkiadó, 358–361. p.

LÉNÁRT Béla: ...egy Pobeda hátsó üléséből néztem a gyönyörű nyári estét. Egy szabadságharcos visszaemlékezése. Lénárt Béla története. In *Forradalom! 24 megtalált történet*. Szerk. Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba. Budapest, 2016, Libri-MNL, 178–211. p.

LÉNÁRT Béla: Tisza-menti forradalom 1956. 300 óra egy más világért. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 3–45. p.

LUKÁCS Jánosné: A község élete a II. világháború után. In *Balsa*. Szerk. Kiss Zoltán. Balsa, 2011, Balsa Község Önkormányzata, 77. p.

LUPKOVICS György: Az 1956-os forradalom Szabolcs-Szatmár megyei vezetőivel szembeni megtorlás végrehajtói. In *A helyi diktatúra „bája”. Mozaikok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza legújabb kori múltjából*. I. Szerk. Takács Péter. Nyíregyháza, 2016, Periférián Kulturális és Művelődési Alapítvány, 39–69. p.

LUPKOVICS György: Egy 1956-os kémértéket KGB-s iratai. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2009. 4. sz. 520–524. p.

LUPKOVICS György: Árulkodó ÁVH-s jegyzőkönyvek. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 4. sz. 504–510. p.

LUPKOVICS György: Szabolcs-Szatmár megye 1956-os deportáltjai. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2008. 4. sz. 497–509. p.

M. MAGYAR László: Egy börtönben a mártírokkal. *Kelet-Magyarország*, 2017. 247. sz. (október 22.) 4. p.

[Dr. Lénárt Béla]

M. MAGYAR László: „Reng a föld, morajlik.” *Kelet-Magyarország*, 2017. 247. sz. (október 21.) 3. p.

[Kéry Péter]

M. MAGYAR László: Üzenet a múltból az unokának. *Kelet-Magyarország*, 2012. 248. sz. (október 22.) 3. p.

[Gutyán Tamásné (szül. Szilágyi Erzsébet)]

MARKÓ György: A Debreceni Katonai Bíróság statáriális ítéletei. 1956. december–1957. október. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1996. 4. sz. 537–547. p.

Mártírjaink méltó helyen. Szilágyi László és Tomasovszky András szobrának avatása Nyíregyházán. *Kelet-Magyarország*, 1991. 105. sz. (május 7.) 1. p.

MATYASOVSZKI József: Véres vasárnap Záhonyban. *Kelet-Magyarország*, 2016. 249. sz. (október 22.) 4. p.

[Berencsi Sándor]

MOLNÁR Jenő: Így múltak el... *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1996. 4. sz. 558–571. p.

NAGY Ferenc: Az 1956-os forradalom napjai. In Uő: *Ibrány*. Nyíregyháza, 2000, Ibrány Város Önkormányzata, 186–187. p.

NAGY Ferenc: Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei. In *A megye történelme*. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2001, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete, 198–217. p.

NAGY Ferenc: A szabolcsi diákok szerepe a forradalmi eseményekben (1956). In *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 11. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1995, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 259–268. p.

NAGY Tamás – KISS János: Politikai események. In Uők: *Kálmánháza története. Bogárházától Kálmánházáig*. Kálmánháza, 2010, Magánkiad., 92–93. p.

NEMES Tiborné VONÓ Erika: 1956. In Uő: *Mándokiak*. Mándok, 2008, Szerző, 79–85. p.

NÉZŐ István: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kisvárdai eseményei. *Tariménes*, 2006. 2. sz. 66–85. p.

NÉZŐ István – SZEIFRIED Zoltán: Dr. Bujdos Géza (1899–1972). In Uők: *Élet-rajzok. Kisvárdai történelmi mozaik. XIX. század közepétől a közelmúltig*. Kisvárdai Örökségünk, 120–121 p.

[Kisvárdai Munkástanács elnöke]

A nyíregyházi Kossuth Lajos és Zrínyi Ilona Gimnáziumok, a Tanítóképző Intézet diákjainak közös követelése. Nyíregyháza, 1957. október 27. In *Diák- és ifjúsági mozgalmak, 1956–1958. Forradalom, ellenállás, megtorlás. Válogatott dokumentumok*. Szerk. Vida István. Budapest, 2007, Gondolat–Nagy I. Alapítvány, 236–237. p.

Októberi forradalom (1956). In *Kisvárdai források tükrében. Szemelvénygyűjtemény*. Szerk. Néző István, Szivák Gábor. Kisvárdai Városi Könyvtár, 358–367. p.

PAPP Sándor: Porcsalma község története. In Uő: *Az én falum*. Nyíregyháza, 2011, Szerző, 99–105. p.

PATAK Gábor: A település története. In Uő: *Gulács története. Egy beregi falu rövid monográfiája*. Gulács, 2007, Szerző, 50–51. p.

D. RÁCSZ Magdolna: Egy jó szándékú értelmiségi szerepvállalása az 56-os eseményekben. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 4. sz. 497–503. p.

[Barota Mihály]

RESZLER Gábor: Újfehértó története 1914-től 1989-ig. In *Újfehértó története*. Szerk. Buczkó József. Újfehértó, 2000, Újfehértó Város Képviselő-testülete, 361–362. p.

RESZLER Gábor: Vállaj története 1944-től napjainkig. In *Vállaj a honfoglalástól 2000-ig*. Szerk. Czövek István. Vállaj, 2001, Község Képviselőtestülete, 271. p.

SIPKAY Barna: Üzenet. *Igazunk* '56, 2003. 12. sz. (december 23.) 17. p.

Sodrásban az idővel. *Kelet-Magyarország*, 1997. 244. sz. (október 18.) 13. p.

[Bubán Ferenc, Mándok]

STANDEISKY Éva: A forradalom kis köztársaságai. Helyi önzagzatás 1956-ban. Földosztás Kocsordon. *Rubicon*, 2002. 11–12. sz. (november–december) 39–40. p.

SZABÓ Éva: Tiszaszentmárton a tanácsrendszer és az önkormányzatiság idején (1950–2014). In *Tiszaszentmárton*. Szerk. Sallai József. Tiszaszentmárton, 2014, Tiszaszentmárton Község Önkormányzata, 152. p.

SZABÓ Lajos: *Visszaemlékezés az 1956-os nyíregyházi eseményekre*. Ibrány, 2006, 4 p.
[Kézirat]

SZABÓ Róbert: Sajtó a régióban. Esettanulmány a Szabolcs-Szatmár megyei sajtó alapján. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. 2. Miskolc és Északkelet-Magyarország 1956-ban*. Szerk. Á. Varga László. Budapest, 2003, Nagy Imre Alapítvány, 193–203. p.

Szabolcs-Szatmár megye. In *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22–november 5.* Összeáll., szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Budapest, 1991, Zrínyi, 501–510. p.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. In *1956 vidéki sajtója*. Összeáll., szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert. Budapest, 1996, Korona, 591–627. p.

P. SZALAY Emőke: 1956. In P. Szalay Emőke, Szalay Csilla, Sassné Szalay Gyöngyike: *Emlékek az 50-es évekből*. Tyukod, 2011, Szalay Alapítvány, 99–101. p.
[Tyukod]

SZATHMÁRY István: Beléptünk. Kék község története, 1945–2000. Szerk. Botos Csilla, Szathmáry Edit. Kék, 2003, Szerző, 42–46. p.

SZERDI Gábor: *Apám, a forradalmár*. Dombrád, 2006, 16 p.
[Szerdi Gábor, kézirat]

SZMOLNIK Lajos: Ahogy átéltem 1956-ot. *Magyar Élet*, 1996. október 24. 14. p.
[Nyíregyháza]

SZMOLNIK Lajos: Elhagytam szeretett szülőházamat. In *Hatvanszor '56. Interjúk, visszaemlékezések 1956-ról*. Szerk. Barna Attila. Debrecen, 2016, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 21–31. p.
[Nyíregyháza]

SZÜCS István: Az 1956-os forradalom. In *Uő: Kisar község története*. Nyíregyháza, 2000, Szerző, 66–71. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihöz. 1. Nyíregyháza, 1956. *Határszél*, 1989. 21. sz. (szeptember 15.) 7–8. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 2. Tomaszovszky András védője voltam. *Határszél*, 1989. 22. sz. (szeptember 22.) 7–8. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 3. Szilágyi László: ember volt. *Határszél*, 1989. 23. sz. (szeptember 29.) 7–8. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 4. Szilágyi László, a mártír. *Határszél*, 1989. 24. sz. (október 6.) 7–8. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 5. Tomaszovszky András : a hétköznapiakban bujdosó (1923–1958). *Határszél*, 1989. 25. sz. (október 13.) 8–9. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 6. A nemzetőrség parancsnoka: Kabai Dezső. *Határszél*, 1989. 26. sz. (október 20.) 8–9. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 7. Szentmártoni Sándor: az ügyész négyünkre kért halált. *Határszél*, 1989. 27. sz. (október 27.) 8–9. p.

TAKÁCS Péter: Történeti közelítések 1956 helyi eseményeihez és szereplőihez. 8. Berekesztés helyett. *Határszél*, 1989. 28. sz. (november 3.) 8. p.

[Záhony]

TEREMY József: 1956. október 23. A forradalom kitörése, a születő remény napjai. In Uő: *Demecser története a településtől a várossá válásig, a honfoglalástól 2001-ig*. Demecser, 2005, Szerző, 40–42. p.

Tiszavasvári, volt Búdszentmihály rövid története. In *Mesél a múlt Tiszavasváriban*. Összeáll. Balogh László. Tiszavasvári, 2006, Pethe Ferenc Általános Iskola, 11–12. p.

VALUCH Tibor: Pokol Zoltán-interjú. November 4-e Záhonyban (részlet). In 1956. Szerk. Szakolczai Attila. Budapest, 2006, Osiris, 479–481. p.

VERES Sándor: *Az 1956-os forradalom Nyírbátorban*. Nyírbátor, 1996, 6 p.

[Kézirat]

VIDA István: Lupkovics György kisgazdapárti politikus 1956. októberi politikai programtervezete. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 1995. 3. sz. 380–394. p.

Vigyázzatok a zászlóra! *Kelet-Magyarország*, 2007. 247. sz. (október 22.) 3. p.

[BocsKay T. József, Bán István, Nagy Ferenc]

VÖLGYESI Zoltán: „A birodalom visszavág.” Az 1956-os magyar forradalmat követő szovjet megtorlás kárpátaljai dokumentumait bemutató kötetéről. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2012. 3. sz. 122–126. p.

„Zászlóbontás” Ibrányban. Csak az apja verte el az egyik főszereplőt. *Kelet-Magyarország*, 1991. 248. sz. (október 22.) 8. p.

[Vásárhelyi Bertalan]

Dokumentumfilmek

KÉRY Péter: „*Reng a föld, morajlik.*” 56’ Nyíregyháza. Nyíregyháza, 2006, Kölcsey Televízió, 90 perc.

MILÓ Mihály: *56 perc a nyíregyházi forradalomról.* Nyíregyháza, 2006, Nyíregyházi Televízió, 56 perc.

SEBESTYÉN Sándor: *1956-os forradalom ma még élő hősei Dombrádon.* Dombrád, 2005, 29 perc.

[Berencsi Gusztáv, Tóth Béla, Rada János, Szerdi Gábor + 2 személy]

SZITHA Miklós: *1956. Nyíregyháziak a forradalomban. 1. rész: Demeter János.* Nyíregyháza, 2002–2006, Nyíri AFK, 57 perc.

SZITHA Miklós: *1956. Nyíregyháziak a forradalomban. 2. rész: Bán István.* Nyíregyháza, 2002–2006, Nyíri AFK, 50 perc.

SZITHA Miklós: *Csenger 1956.* Csenger, 2005, Nyíri AFK, 43 perc.

[Fábián László, Tözsér Ignác, Juhos Árpádné, Kazami Tiborné (szül. Juhos Erzsébet)]

ÚJABB HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

NAGYPÁKAY BALÁZS CÍMERESLEVELE 1609-BŐL (Forrásközlés)

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára igen gazdag címeres nemeslevél-gyűjteményét Szabolcs vármegyéből 36 oklevél, míg Szatmár vármegyéből 75 oklevél alkotja. Bereg vármegye címereslevél-gyűjteménye Beregszászon található.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 2012-ben indította el az őrizetében lévő címereslevél-gyűjtemény feldolgozását. A projekt elsődleges célja, hogy egy adatbázisban¹ összegyűjtse, feldolgozza címeresleveleiket, majd távlati célként a megyei, városi és magánlevéltárak iratanyaga is bekerüljön az adatbázisba, és ezáltal mindenki számára elérhető váljon. Ebbe a munkába kapcsolódik be a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára is. Számunkra a címereslevelek egyik jelentősége abban rejlik, hogy közzétételükkel több segédtudomány is hasznát veheti az itt fellelt információknak, így nemcsak a heraldika, a paleográfia vagy éppen a szfragisztika, hanem például archontológiai kutatások is végezhetők általuk (egy vármegye tisztviselőkarának rekonstruálásához több adatot is szolgáltat).

A címereslevelet (*litterae armales*) az uralkodó (a magyar király vagy az erdélyi fejedelem) adományozta egy általa érdemesnek tartott személynek. Ezek az érdemek általában valamilyen szolgálatot jelentettek, a forrásközlésben vizsgált oklevélben ezt külön kiemelve feltüntették (katonai erények, hűsége és állhatatos szolgálat). Az adományozott csak nemességet és címet kapott az uralkodótól, de ha például földadománynyal is járt a nemesítés, akkor azt az oklevélben külön feltüntették. Egyes armálisokra felfestették a szövegben leírt címet, de akadnak olyanok is, ahol nincs címerkép. Erre az lehet a magyarázat, hogy mivel az oklevél kiállításának minden költsége az adományozottat terhelte, gyakran nem tudta megfizetni a címer megfestését.

A királyi kancellárián kiállított oklevelet minden esetben pecséttel erősítették meg. Egyes esetekben teljes egészében megmaradt a pecsét, máskor a pecsétzsinór és/vagy a zsinór helyéül szolgáló lyukak árulkodnak egykori létükről.

Forrásközlésünkben Szabolcs vármegye címeres nemeslevél-gyűjteményéből most a XV. 23. 5. jelzet alatt található pákai Nagypákay Balázs (*Blasii Nagy, Pakay de Paka*) nemességmegújító armálisát adjuk közre. II. Mátyás magyar király 1609. január 5-én megújította Nagypákay Balázs nemességét és ezt kiterjesztette feleségére, Petneházi Ilonára, fiaira, Gáspárra, Györgyre és Andrásra, lányára Katalinra, illetve valószínűleg rokonaira, Parasztnay Jánosra, Sajgó Jánosra és Nagy Istvánra is. Az irat hátoldalán két kihirdetési záradék is található. A kihirdetés két helyszínen történt meg, először

¹ <http://adatbazisokononline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis> 2018. 03. 14.

1609. augusztus 31-én a Nógrád vármegyei Losoncon tartott közgyűlés előtt, másodszor 1609. október 1-jén a Szabolcs vármegyei Tasson.²

Maga a címereslevél 58x66 cm nagyságú, jó állapotú, a hajtások mentén néhol nehezen olvasható szövegrészeket tartalmaz. Az oklevél formuláris, vagyis a klasszikus hármas felosztás (bevezetés, tárgyalás, befejezés) részeiből tevődik össze. A tárgyalásban (*contextus*) található az elbeszélés (*narratio*), amely arra szolgál, hogy kifejtse, hogy az adományozott mely tetteiért, érdemeiért kapja a nemességet. Nagypákay Balázs nemességmegújító nemeslevet kapott az uralkodótól, hogy azokat a kiváltságokat, jogokat, amelyeket eddig is élvezett, ezután rokonai is megújítva használhassák. Nagypákay Balázs, mint azt az oklevélben is feltüntetik, a Magyar Királyság régi és „gyakorlott” katonája volt, hűségét és állhatatosságát több hadjáratban is megmutatta (például a váradi és egri ütközetekben). A kutatás nem terjedt ki a Pákay család vizsgálatára, a nagyobb családtörténeti munkák közül csupán Kempelen Béla említi meg Nagypákay Balázs 1609-es nemesítését.³

A heraldika vizsgálatának középpontjában a címerkép áll, amely ezen az oklevélben kissé kopottas, ugyanakkor élénk színekkel és határozott vonalakkal tarkított. Az oklevélben megtalálható a címerkép részletes leírása, amelynek történeti szempontból nagy jelentősége van, hiszen az adományozott érdemeire, vitézségére mutat például a felfegyverzett, fehér lovon ülő magyar vitéz, aki egyik kezében véres kardot, a másikban egy levágott török fejet tart. A címerleírás szövegezése pontosan megegyezik a címerfestéssel, tehát nem utólag, hanem azzal párhuzamosan készült el. A heraldikai szakirodalom egyik legjelentősebb munkájában, vagyis a Siebmacher-féle nagy címereskönyvben (amelyben a magyarországi részt Nagy Iván és Csergheő Géza készítette) tévesen jelenik meg a címerkép leírása.⁴ Azt írják, hogy a sisakon látható katonája jobb kezében egy kulcsot (latinul *clavis*, -is f.) tart, ugyanakkor, ha figyelmesebben elolvassuk az armálist és ismerjük a latin declinatiókat, akkor biztosak lehetünk benne, hogy buzogányról (latinul *clava*, -ae f.) van szó.

Külön kiemelendő, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára eddig vizsgálat alá vett armálisai között kevés olyan van, amelynél ép állapotban, vagy teljes egészében fennmaradt volna a pecsét. E nemeslevél esetében teljesen épségben fennmaradt a magyar királyi titkospecséttel (*secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur*) ellátott függőpecsét is. Az oklevelet és a záradékokat latin átírásban, majd magyar fordításban közöljük. Hálás köszönettel tartozom Avar Antonnak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magánlevéltárak és

² ma Nyírtass

³ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/potlek-1645B/pakay-pakai-17D46/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfS2VtcGVsZW5fMSJdfSwgInF1ZXJ5IjogInBcdTAwZTFrYSJ9> 2018. 03. 14.

⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/deradel-von-ungarn-magyarország-2/csaladok-29/pakay-v-paka-5BC4/> 2018. 03. 14.

Gyűjtemények Főosztálya főlevéltárosának a nemeslevél latin és magyar nyelvű részének javításáért, illetve a szakmai észrevételekért.

pákai Nagypákay Balázs címere

A nemeslevél latin nyelvű, szöveghű átírata

Nos Matthias Secundus Dei Gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Germaniae, Bulgariaeque etc Rex Designatus in Regem Bohemiae, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Wierthembergae, Marchio Moraviae, Comes Habsburgi et Tyrolis etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nomullorum fidelium nostrorum humilimam supplicationem nostrae propterea factam Majestati, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis, fidelis nostri, Nobilis Blasii Nagy, Pakay de Paka, antiqui exercitatusque militis, quae ipse Sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae et deinde Majestati nostrae, pro locorum et temporum diversitate, praesertum vero contra infensissimos Christiani nominis hostes Thurcas, tum in diversis confiniis Agriensi videlicet et Varadinensi, tum vero generalibus et particularibus expeditionibus, non sine larga sanguinis sui effusione, sub nostro stipendio serviendo fideliter et constanter exhibuisse et impendisse, ac imposterum quoque pari fide et

constantia exhibere et impendere velle dicitur. Cum igitur ob id, tum vero ex gratia et munificentia nostra Regia, qua quosque de nobis et Republica Christiana benemerito, ac virtutis colendae studiosos, antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi eisque certa virtutum suarum monimenta, quae ad maiora quaeque praestanda, eos incitare possent, decernere consuevimus, Eundem itaque Blasium Nagy, ac per eum Helenam de Pethna Haza consortem et Gasparem, Georgium Andream, Catharinamque, filios et Ioannem Paraztnay ac Ioannem Saigo, nec non Stephanum Nagy affines de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali, exemptos, in coetum, numerum et ordinem verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae, Regnorumque et partium ei subiectarum. Nobilium, duximus cooptandos, aggregandos, annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes ut ipsi sicuti ante, a modo deinceps, futuris semper et perpetuis temporibus, omnibus illis gratiis, honoribus, privilegii, indultis, libertatibus, iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri et indubitati Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum, Nobiles, hactenus quomodolibet de iure vel consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent denuo uti, frui et gaudere possint et valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae, valeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratia et clementiae ac liberalitatis testimonium, veraeque et indubitatae Nobilitatis signum, haec arma sive Nobilitatis insignia.

Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, campo rubro in fundo stratum in quo miles Hungarus armis indutus, albo equo insidens dextrum manu frameam cruentosam sinistra vero caput Turcicum abscissum tenere inque dextrum scuti latus celeri cursu tendere visitur. Scuto incumbentem galeam militarem apertam sive craticulatam regio diademate dimidium armatum militem Hungarum, dextra manu clavam, sinistra vero albo et rubro coloribus distinctum vexillum tenentem pubetenus proferentem ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seu lemniscis, hinc albi et rubri illinc autem aurei et coelestini colorum in scuti oram fluitantibus illudque apprime exornantibus; pro ut haec omnia in capite seu principio praesentium literarum nostrarum Pictoris manu et artificio propriis suis coloribus, clarius depicta esse conspiciuntur, eidem Blasio Nagy Pakay ac per eum consorti Helena de Pethna Haza et Gaspari, Georgio, Andraeque, ac consanguinei eiusdem ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, gratiose danda duximus et concedenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum, futuris semper et perpetuis temporibus, eadem arma seu Nobilitatis insignia, instar aliorum verorum et indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium ei subiectarum Nobilium sub iisdem iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus iidem vel natura vel vero ex consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent, ubique in praeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis duellis, monomachiis, aliisque omnibus ac quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, necnon sigillis, velis cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis,

tentoriis, domibus, sepulchris: generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae, vetustae ac syncerae Nobilitatis titulo, quo eos ac haeredes ipsorum et posteritates utriusque sexus universas, ab omnibus cuiuscunque status dignitatis, conditionis et praeeminentiae homines existant, denuo insignitos et ornatos dici, nominari, haberique et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisque uti frui et gaudere in aevum possint et valeant, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint.

Imo nobilitamus damusque et concedimus praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras Privilegiales Secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur, impendenti communitas, eidem Blasio Nagy Pakay ac per cum superius nominatim specificatis personis, haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis, iam natis et nascituris gratiose [dandas] duximus et concedendas.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti. Reverendi Valentini Leepes, electi Episcopi Nitriensis, locique eiusdem Comitatus perpetui, Consilarii et Aulae nostrae per Hungariam [Can]cellarii, in Civitate nostra Vienna, quinta die mensis Januarii Anno Domini Millesimo Sextentesimo nono. Regnorum nostrorum Hungariae et reliquorum anno primo. Reverendissimis ac Venerabilibus in [Christo] Patribus dominis Francisco Forgach de Ghymes, Sanctae Romanae Ecclesiae Cardinale, Strigoniensis et Demetrio Napragy Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum electo Archiepiscopis, fratre Simone Bratulich Zagradiensis, Nicolao Micatio Varadiensis, eodem Demetrio Napragy Administratore Episcopatus Iauriensis praefato Valentinus Lepes Nitriensis, Francisco Ergelio electo Wesprimiensis, Petro Demetrovich electo quinqueecclesiensis, Paulo Almassy electo Vacziensis [Fausto] Verantis Chanadiensis, Georgio Matthesy electo Tininiensis, Ladislao Maithenii [electo] Bozneriensis et Ioanne Telegdy electo Sirmiensi, Ecclesiarum Episcopis Ecclesias dei foeliter gubernantibus, Agriensi, Transylvaniensi, Segniensi et Modrusiensi cathedralibus sedibus vacantibus.

Item Spectabilibus et Magnificis Stephano Illeshazy Regni nostri Hungariae Palatino Valentino Drugeth de Homonna Iudice Curiae, Comite Thoma Erdeody de Moniorokerek regnorum Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae Bano, Sigismundo Forgach tavernicorum, Comite Georgio Thurzo de Bethlemffalva dapiferorum, Ioanne Draskovith de Trakostian cubiculariorum, Francisco de Bathian agazonum, Andrea Doczy de Nagiluche pincenarum, Nicolao Istvanffy de Kisazonffalva ianitorum et Thoma Zechy de Rimazech curiae nostrae regalium in Hungaria Magistris, Stephano Palfy de Erdeod comite Poseniensis, caeterisque quam plurimis REGNI nostri Hungariae Comitatus tenentibus et HONORES.

Matthias m[anu] pr[opria]

Valentinus Leepes
electus episcopus Nitriensis m[anu] pr[opria]

Tiburtius Himelreich m[anu] pr[opria]

A nemeslevél hátsó oldalán a kihirdetésre vonatkozó feljegyzések

Anno domini Millesimo sexcentesimo nono ultima die Mensis Augusti in generali nostra Congregatione in Oppido Lossoncz celebrata nomine et in persona Nobilis Blasii Nagy ac reliquorum introscriptorum exhibitae sunt praesentes literae Armales per nos que solemniter publicatae et proclamatae praesentibus Egregiis Dominis Thomae Petheo de Petheoffalwa vice Comite, Michaelae Lyberchey, Caspare Sarkeozy Joanne Raday iudicibus nobelium istius Comitatus nostril Neogradiensis.

Tomas Petheo de Petheofalwa vice comes Neogradiensis manu propria

Anno Domini millesimo sextentesimo nono prima die mesis octobris in generalis congregatione universitatis dominorum nobelium Comitatus de Szabolcs in possessione Thass celebrata, introscripti domini nobiles praesentes literas Armales Sacratissimae Regiae Maiestatis exhibuerunt et praesentaverunt, quae quidem literas Armales per juratum notarium eiusdem Comitatus coram nobis solemniter publicatae sunt praesentibus generosis dominis Franciscus Naghj de Nagy Tarkany ac Nicolao de Nagy Kallo Vice Comitibus sedis et iudicibus nobilium ejusdem Comitatus universis. Idem juratus notaries Stephanus de Cegled manu propria.

A nemeslevél magyar nyelvű fordítása

Mi, II. Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Halics, Lodoméria, Kunország és Bulgária stb. királya, a csehországi királyság várományosa, Ausztria főhercege, Burgundia, Stájerország, Karintia, Krajna és Württemberg hercege, Morvaország örgrófja, Habsburg és Tirol grófja stb.

Adjuk emlékezetül jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy néhány hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérelmére, továbbá pedig figyelembe vévén és meggondolván hívünknek, nemes pákai Nagypákay Balázs régi és gyakorlott katonánk hűségét és hűséges szolgálatait, melyeket Ő először Magyar Királyságunk Szent Koronájának, azután Felségünknek különböző helyeken és időben teljesített, különösképpen a keresztény név legádázabb ellenségei, a törökök ellen, részint különböző, nevezetesen az egri és váradi végvárakban, részint általános és részleges hadjáratokban saját vérének bőséges kiontásával a mi zsoldunkban szolgálva hűségesen és állhatatosan eddig teljesített és tett, és a jövőben is hasonló hűséggel és állhatatossággal teljesíteni és tenni akar. Egyfelől tehát ezeknél fogva, másfelől királyi kegyelmünkéből és bőkezűségünkéből, melyből azoknak, akik nekünk és a kereszténységnek érdemeket szereztek és erényeik ápolására törekedtek, elődeinknek, Magyarország néhai dicső királyainak példáját követvén, erényeiknek jutalmát, mely őket még nagyobbak teljesítésére buzdítja, meg szoktuk adni, ugyanezt a Nagypákay Balázst és általa feleségét, Petneházi Ilonát, fiait, Gáspárt, Györgyöt, Andrást és Katalint

valamint rokonait, Parasztnay Jánost, Sajgó Jánost és Nagy Istvánt királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkből Magyarország és a kapcsolt Részek igaz és kétségtelen nemeseinek közösségébe, számába és rendjébe felvenni, csatlakoztatni, beszámítani és bejegyezni parancsoltuk, beleegyezvén és biztos tudásunkkal és szabad akarrattal megengedvén, hogy miként azelőtt, azon módon a jövőben is és örök időkhig mindazokat a kegyeket, méltóságokat, kiváltságokat, engedélyeket, szabadságokat, jogokat, előjogokat és mentességeket, amelyeket a többi igaz és kétségtelen nemesi Magyarországnak és a hozzákapcsolt Részeinek mostanáig jog és szokás szerint használtak és élveztek, illetve használnak és élveznek, megújítva használhassák, élvezhessék és örvendhessenek nekik, és mindkét nembeli örökösei és utódai is megtehessék. Irántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratumk és nagylelkűségünk bizonyságául, továbbá igaz és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címert avagy nemesi jelvényt adományozzuk, tudniillik egy álló kékszinű katonai pajzsot, az aljában elterülő vörös mezővel, amelyen fehér lovon ülő, felfegyverzett, jobbában véres kardot, baljában pedig egy levágott török fejet tartó magyar katona látható, amint sebesen a pajzs jobb oldala felé tart; a pajzson nyitott rostélyú katonai, királyi koronás sisakot, rajta egy fél páncélos magyar katonát, aki jobb kezében egy buzogányt, bal kezében pedig fehér és vörös színnel díszített zászlót tartva, lágyékáig kiemelkedve látható, a sisak csúcsától innen és onnan körös-körül a pajzs szegélyére leomló és azt különösen ékesítő ezüst és vörös, továbbá arany és kék színű szalagokkal és foszlányokkal, miként mindez jelen oklevelünk elején a festő keze és művészete által saját színeivel világosan megfestve is látható, Nagypákay Baláznak és általa feleségének Petneházi Ilonának és Gáspárnak, Györgynek és Andrásnak és rokonságuknak, valamint mindkét nembeli örököseiknek és utódaiknak kegyesen adni és ajándékozni parancsoltuk, elhatározván és biztos tudásunkkal, szabad akarattal megengedvén, hogy ilyen módon ők a jövőben örök időkhig ugyanazt a címert vagy nemesi jelvényt, amint Magyarországunk és a kapcsolt Részek többi igaz és kétségtelen nemesi is, az ő jogaiknak, előjogaiknak, engedélyeiknek, szabadságaiknak és mentességeiknek birtokában, amelyeket természetnél vagy pedig szokásnál fogva használtak és élveztek, illetve használnak és élveznek, és csatákban, ütközetekben, lándzsatoréseken, tornákon, párviadalokon, párharcokban és más alkalmakkor, bármely katonai és nemesi gyakorlatokban, továbbá pecsétjeiken, függönyeiken, edényeiken, ruháikon, gyűrűiken, zászlóikon, pajzsaikon, sátraikon, házaikon és síremlékeiken, általában pedig bármely esetben és hadi vállalkozásban, melyek a tiszta, régi és hamisítatlan nemesség címe alatt – mellyel hogy őket és mindkét nembeli örököseiket és utódaikat bármely állapotú, méltóságú, helyzetű és kiváltságú ember újra felruházottnak és díszítettnek mondja, nevezze, tartsa és ismerje, akarjuk és parancsoljuk – hordhassák, viselhessék és ezt örök időkhig használhassák, élvezhessék és örvendhessenek neki, és mindkét nembeli minden örökösük és utódjuk is megtehesse azt. Sőt, megnemesítjük [őket], valamint adjuk és adományozzuk [mind ezt] jelen oklevelünk erejével. Ennek emlékére és örök erősségére jelen, Magyarország királyaként használt titkospecsétünkkel függőleg megerősített kiváltságlevelünket

ugyanennek a Nagypákay Baláznak és általa a fent név szerint említett személyeknek és mindkét nembeli, már megszületett és születendő örököseinek kegyesen adni és adományozni parancsoltuk.

Kiadatott a mi őszintén kedvelt hívünk, a tisztelendő Lépes Bálint választott nyitrai püspök, ugyanazon vármegye örökös főispánja, tanácsos és udvarunk magyarországi kancellárja kezei által, Bécs városunkban január havának ötödik napján, az Úr ezerhatszázkilencedik esztendejében, magyarországi és egyéb országainkbéli uralkodásunknak az első évében, amikor a főtisztelendő és tiszteletre méltó atyák a Krisztusban, Ghimesi Forgách Ferenc, a Római Anyaszentegyház bíborosa, esztergomi [érsek] és Naprágyi Demeter, a kalocsai és a bácsi egyházak választott érseke, Bratulich Simon testvér zágrábi, Migazzi Miklós váradi, ugyanazon Naprágyi Demeter, a győri egyházmegye adminisztrátora, a már említett Lépes Bálint nyitrai, Ergely Ferenc választott veszprémi, Domitrovics Péter választott pécsi, Almássy Pál választott váci, Verancsics Fausztusz csanádi, Máthésy György választott tinnini, Majthényi László választott boszniai és Telegdy János választott szerémi püspökök Istennek tetsző módon kormányoznak, az egri, az erdélyi, a zenggi és a modruszi katedrák üresedésében lévén, továbbá amikor a tekintetes és nagyságos [urak, úgymint] Illésházy István, Magyarországunk nádora, Homonnai Drugeth Bálint országbíró, gróf Monyorókeréki Erdődy Tamás, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja, Forgách Zsigmond tárnok-, gróf Bethlenfalvi Thurzó György asztalnok-, Trakostyáni Draskovich György kamarás-, Batthyány Ferenc lovász-, Nagylucsei Dóczy András pohárnok-, Kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós ajtónálló- és Rimaszécsy Széchy Tamás udvarnokmester Magyarországon, Erdődi Pálffy István pozsonyi ispán, valamint sokan mások viselik Magyarországi ispánságait és egyéb méltóságait.

Mátyás saját kezűleg

Lépes Bálint, választott nyitrai püspök saját kezűleg
Himmelreich Tiburtius saját kezűleg

A nemeslevél hátsó oldalán a kihirdetésre vonatkozó feljegyzések magyar fordításban

Az Úr 1609. évében, augusztus hónap utolsó napján a Losoncon tartott közgyűlésünkön nemes Nagy Balázs és a többi belül írt személy nevében és képviselőjében bemutatták a jelen címereslevelet, és mi ünnepélyesen közzétettük és kihirdettük vitézlő Pethőfalvi Pethő Tamás alispán, Libercsey Mihály, Sárközy Gáspár, Ráday János Nógrád vármegye szolgabírái jelenlétében.

Pethőfalvi Pethő Tamás nógrádi alispán saját kezűleg

Az Úr 1609. évében, október 1-jén Szabolcs vármegye nemes urai egyetemének Tass birtokon tartott közgyűlésén a belül írt nemes urak a legszentebb királyi felség jelen oklevelét bemutatták és megmutatták, amely címereslevelet ugyanazon vármegye jegyzője előttünk ünnepélyesen kihirdette a vitézlő Nagytárkányi [N]agy Ferenc és Nagykállói [Kállai] Miklós alispánok és ezen vármegye valamennyi szolgabírája előtt. Ugyanazon Ceglédy István hites jegyző saját kezűleg

pákai Nagypákay Balázs oklevela

II. Mátyás magyar király függőpecsétje pákai Nagypákay Balázs oklevelén

„KÖNYÖRGŐK AZÉRT NAGYSÁGODNAK MINT KEGYELMES ASSZONYOMNAK”

Bornemissza Anna erdélyi fejedelemasszonyhoz intézett kérelmek

(Forrásközlés)

I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem feleségéhez, Bornemissza Annához¹ rendszeresen fordultak ügyes-bajos dolgaikkal mind a tisztviselők, mind a fejedelemség egyszerű lakosai. A kérvények közül jó néhány fennmaradt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában.²

A fejedelemasszonyról közismert volt, hogy erős kézzel ellenőrizte a fejedelmi javakat, mind a bevételekről, mind a kiadásokról pontos számadásokat kért a tisztviselőktől. Ezek az uradalmi számadások bekerültek a gazdasági naplójába,³ amelynek köszönhetően pontosan tudjuk, mennyi pénzt vagy természetbeni juttatást adott ki a kezéből. A Bornemissza Annához intézett supplicatiókból⁴ ugyanakkor az is kiderül, hogy a fejedelemasszonyt bátran és rendszeresen keresték meg az alattvalói, ha támogatásra volt szükségük. Válaszaiban törekedett a méltányosságra, a fejedelmi gazdaság aktuális állapotának leginkább megfelelő adomány juttatására, amelynek kiadásáról a területileg illetékes uradalmak tisztviselőinek rendelkezett. Általában szerepel a kérelmekben a tisztviselő feljegyzése is a kérések megadásáról.⁵ Néhány kérelem maga a fejedelemasszony vezette fel a döntést. Bornemissza Anna mélyen hívő asszony volt, aki törődött a fejedelemség területén élő szegény emberekkel: Fogarason ispotályt is létesített, ahol gondoskodott az elesettek ellátásáról.⁶

A Lymbusban⁷ fennmaradt több mint 80 kérelem 1661–1678 között keletkezett. Ezek a kérések rendkívül különbözőek, ezt mutatja a közlésre szánt 13 supplicatio is. A

¹ Erdélyi fejedelemasszony 1661–1688 között.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, F 12. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Lymbus. XI. csomó. 107/b. A forrásokat mikrofilmen tekintetem meg (X 38, 43593. tekercs).

³ I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása: Bornemissza Anna gazdasági naplói (1667–1690). Szerk. Szádeczky Béla. Budapest, 1911.

⁴ supplicatio: nyilvános könyörgés

⁵ A kérelmek átírásánál a kérelmet, az erre adott választ, valamint a megadásról készült feljegyzést *-gal különítettem el.

⁶ Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Fogarasi Református Egyházközség iratai, Fasc. XXXII. nr. 319.

⁷ Az állag a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárának irataiból a rendezés során kiemelt dokumentumokat, főként a fejedelmek levelezését, valamint a fejedelmi udvartartásra, igazgatásra vonatkozó iratokat tartalmazza.

kérelmek egy részét egyszerű emberek intézték Bornemissza Annához, akik között sok az olyan asszony, aki nyomorának enyhítése érdekében fordult a fejedelemasszonyhoz. Apafi nejéhez fohászkodott pl. Dési Istvánné, aki télre ruhát és cipőt kért.

Váradi Istvánné pedig kérelmében arról panaszkodott a fejedelemasszonynak, hogy férje Lengyelországban raboskodik. II. Rákóczi György 1657-ben vezetett oda hadjáratot, amelynek során az erdélyi elit nagy része a krími tatárok fogságába esett vagy meghalt. Bornemissza Annának is meg kellett tapasztalnia férje hiányát, hiszen Apafi is több mint három évig raboskodik a Krímben.⁸ Váradi Istvánné élelmet kért Apafinétól.

Szintén ezért fordult a fejedelemasszonyhoz Fejérvári Jánosné is, mivel az ő férje az oszmánok közé állt, elhagyva őt és gyermekét, akivel így most nyomorognia kell.

Papp Jánosné is azért kért búzát, hogy el tudja látni a lánya után maradt árva unokáit. Vajda Péter pedig a lovait nem tudta etetni, ezért könyörgött szénáért és szalmáért.

A kérelmek egy másik csoportját alkotják az alkalmazottak supplicatiói. Ők a legtöbb esetben elmaradt praebendájuk és fizetésük kiadását kérik a fejedelemasszonytól. Az egyes alkalmazottak úgynevezett praebendát, vagyis napi ellátást (cipőt, bort stb.) kaptak munkájukért. Emellett fizetés is járt nekik, amelyet pénzben és természetben kaptak meg, általában kántoronként.⁹

Bornemissza Anna értett a gazdálkodáshoz, erről tanúskodnak a levelei is, melyekben gyakorlati tanácsokat is adott ismerőseinek, rokonainak, tisztviselőinek, pl. a káposzta termesztéséhez. Az egyes uradalmakban ugyanakkor a dísznövények gondozását általában a kertészek végezték. A görgényi kertész arról tájékoztatta a fejedelemasszonyt, hogy a munkát már nem tudja egyedül ellátni, ezért a fia segít neki. Kérte, hogy neki is juttasson praebendát, mert ő nem tudja eltartani. Hajdú István szőlőpásztor, valamint a fehérvári kertész pedig azt jelezte, hogy nem kapott conventiót.¹⁰ Utóbbi arról is említést tett, hogy a munkavégzéshez ollóra is szüksége lenne. Szevesztreni András kocsis elmaradt conventiós búzájáért könyörög, a Bandi Jacab kőműves után maradt árvák pedig édesapjuk munkabérének még ki nem fizetett részét kérik. Az utóbbi kérelemre adott válaszban a fejedelemasszony utasítja a számtartót az ellenőrzésre. Eből látszik, hogy alaposan megnézték minden kifizetést, nem szerettek volna valamit duplán kiadni. Egy másik kocsis másnap tartandó lakodalmához kért és kapott különböző élelmiszereket.

Olyan szomorú sorsokkal is találkozhatunk, amilyenek Karabucz Tivadar és Droczo János kérelméből ismerhetők meg. A kérelmezők teljesen elszegényedtek, más földjén éltek, saját házuk sem volt, vagyonuk arra sem volt elegendő, hogy magukat és marháikat ellássák. Ebben kérték a fejedelemasszony segítségét, aki az élelmiszerek

⁸ Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Budapest, 2002. 170.

⁹ kántor: itt negyedév

¹⁰ conventio: szerződés, megállapodás, fizetés

mellett építőanyagot is a rendelkezésükre bocsátott. Baka Márton kereskedővel is engedékeny volt Bornemissza Anna, pedig ő maga is bevallotta kérelmében, hogy kénese¹¹ – amelynek árusítása fejedelmi monopólium volt – tulajdonított el.¹² Ez ki is derült, és a teljes szállítmányt lefoglalták, valamint bírságot is kiszabtak rá, amit azonban nem tudott megtéríteni, mert minden pénzén higanyt vett. Büntetése elengedését kérte és – természetesen – esküdözött, hogy ezután becsületes életet fog élni.

Bár a kérések is nagyon érdekesek, de ettől talán még fontosabb az, hogy milyen élethelyzet, történet bújik meg ezek mögött. A közölt források egy része ebbe is betekintést nyújt, még ha töredékesen is.¹³

FORRÁSOK

Bornemissza Anna fejedelemasszonyhoz intézett kérelmek

I. Elesettek kérelmei

1. sz.

Dési Istvánné kérelme (1665)

Dési Istvánnénak alázatos könyörgése Nag[yságo]dhoz mint irgalmas Keg[ye]l[me]s Asszonyához.

K[e]g[ye]lmes Asszonyom, az Nag[yságo]d Istenes szárnya alatt az elmúlt télre ruháztam vala, és egy kevés cipőbeli alamisnáját is veszem naponként (mikor el-esettségem engedi) Nag[yságo]d[na]k, de mivel Isten még az életben nyomorganom hagyta, kényszerítetém Nag[yságo]dot busítottani. Hogy telljességgel az hidegh megh ne vegyen, fejemre valót, s lábambelit ne neheztelljen ismét Nag[yságo]d adatni; és ...¹⁴ egy süldőcskével meghsegélteni. Az Isten adgyon ezér annyit Nag[yságo]tok[na]k s maradékjának érette.

N[agyságodtól mint] K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

¹¹ kénese: higany

¹² A forrás alapján nem egyértelmű, hogy Baka Márton a fejedelmi udvar által a higany eladásával megbízott kereskedő volt-e, és ennek során a megvásárolt áru egy részét tulajdonította-e el, vagy eleve illegális vásárlás útján jutott-e a higanyhoz.

¹³ A források átírásánál a Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Szerk. Kovács András. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1998. átírási elvei alapján jártam el. <http://mek.niif.hu/02800/02844/02844.pdf> 2018. március 4.

¹⁴ bizonytalan olvasat

A fejérvári udvarbíró tsináltasson egy sarut neki, az számtartó is aggyon egy szajtot[!] neki. Fejérvár, 2. Novem[bris] 1665. A[nna] Bornemisza m[anu] p[ropri]a.¹⁵

Mivel saru nem vala, adott ő Keg[ye]lme egy szattyán csizmát, melyről adom ez írásomat.

Dési Istvánné m[anu] p[ropri]a.

2. sz.

Váradi Istvánné kérelme (1666)

1666. die 9. Novembris, Váradi Istvánné supplicatioja, rá való választétele A[s]zszonyunk[na]k ő Nag[yság]ak

FejérVáratt nyomorgó Váradi Istvánné ügyefogyott, erőtelen szegény aszszony könyörögh N[a]g[yság]od[na]k mint K[e]g[ye]l[me]s Aszszonynak. K[e]g[ye]lmes Aszszonyom, kényszerítem¹⁶ N[a]g[yság]od[na]k jelentenem, az urám LengyelOrszágba maradott, ki annak előtte gondot viselt rám. Annak utána is az erőtelen nyomorult ínség reám nehezédvén, sok betegség, nyomorúság vett környül, annyira, hogy magam táplálására telljességgel alkalmatlan vagyok. Naponké[n]t csak úgy nyomorgok, ha valamely Istenes ember vagy egy falat kenyeret nyújtja. Kihez képest folyamodván a N[a]g[yság]od k[e]g[ye]lmességihez. Könyörgök annak okáért N[a]g[yság]od[na]k igen alázatosan, az Istent s az én nyomorult ügyefogyott, erőtlen állapotomat k[e]g[ye]lmesen meghtekintvén, méltóztatnék valami p[rae]bendácskát, czipót, s hétszámra bár csak egy ejtel¹⁷ kását rendeltetni s adatni. Ne halljak itt éhel[!] meg ilyen nyomorult állapotomban, hanem ami kevés napjai még életemnek hátra vadnak, a N[a]g[yság]od k[e]g[ye]lmessége által, azokat tölthetné[m] el csendesen, mivel nincs arra való erőm, hogy házanként kereshessem mindennapi kenyeremet. N[a]g[yság]odat az irgalmaságnak Istene megáldgya érette. N[agyság]odtól mint K[egy]elmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Az itt való számtartó, ha el ...¹⁸ adgyon napjába négy-négy czipót és egy hétre font túrórt, avagy szajtot[!], egy véka kását adgyon három hónapra neki. Fejérvár, Die 9. Novembris, Anno 1666. A[nna] Bornemisza m[anu] p[ropri]a.

Holt meg ez örögh asszony 2. Aprilis 1667.

¹⁵ saját kezűleg

¹⁶ az iraton pecsét van, így bizonytalan a szó vége

¹⁷ ejtel: régi úrmérték, kb. két deciliter

¹⁸ bizonytalan olvasat

3. sz.

Vajda Péter kérelme (1667)

Vajda Péter alázatosan könyörög N[a]g[yság]odnak

K[e]g[ye]lmes A[s]sz[onyom], nyilván lehet N[a]g[yság]odnak szegény legény voltom, lovaimat szénával, abrakkal nehezen tarthatom. Minek okáért N[a]g[yság]odnak alázatosan könyörgök, méltóztassék hozzám k[e]g[ye]lmessígít mutatni, az lovaim[!] az valami kevés szénát, abrakot rendelni, mivel K[e]g[ye]lmes A[s]sz[onyom] költséggel el nem győzőm. Alázatosan meghszolgálom az N[a]g[yság]od k[e]g[ye]lmességét. N[agyságodtól mint] K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Addasszan[!] az udvarbíró három köbbel abrakat s három szekér szannát.[!] Fogaras, die 3. Decembris 1667.¹⁹

A[nno] 1667. Die 4. Decembris levaltam²⁰ és sublicacio[!] szerint zabatt 3 köblett, melyről quetulam²¹ in Fagaras. Vajda Péter[!] m[anu] p[ropri]a.

4. sz.

Pap Jánosné kérelme (1668)

Pap Jánosnének alázatos supplicatioja Nag[yság]odhoz, mint K[e]g[ye]lmes Aszszonyához.

Keg[ye]lmes Aszszonyom, alázatosan kelletik jelentenem Nag[yság]od[na]k szegény ügyefogyott, erőtellen állapotomat vénségemhez képest. Egy megholt szegény leányomtól valami árva unokáim marattanak reám, kiket öreg erőtellen állapotomhoz képest különbe[n] nem táplálhatok, hanem a keresztyének[ne]k alamsnájával. Nag[yság]od[na]k alázatosan esedezem, egy vagy két köböl búzával keg[ye]lmesen segéllyen meg, mellyért az árvák[na]k I[ste]ne Nag[yság]odat áldgya meg és búvséges jutalommal fizesse vissza az életh a mind a következők, szíbüln kívánom. N[a]g[yság]odtól mint Keg[ye]l[me]s Aszszonyo[m]tól K[egyelmes] v[álaszt] várok.

Boer István adasson három véka búzát. Fogaras, 9. Martii 1668. A[nna] Bornemissa m[anu] p[ropri]a.

K[e]g[yelme]d Bán Gergely ur[am] adgyon ezen szegény As[s]z[oyinna]k három véka búzát az ő Nag[yság]a parancsollattya szerint. In Fog[aras], die 11. Martii 1668. Boer István m[anu] p[ropri]a.

¹⁹ Bornemissza Anna autográf feljegyzése.

²⁰ levo: emel, támogat

²¹ quietal: nyugtát ad

En, Fogarasba[n] lakó Christoph deák. Asszonyunk ő Nag[yság]a paranczolatja szerént adta megh Bán Gergely uram Pap Jánosnének az három ...²² véka búzát, az mellyet írtam fide mea mediante.²³ Christoph deák m[anu] p[ropri]a.

5. sz.

Fejérvári Jánosné kérelme (1668)

Fejérvári Jánosnének, szegény megnyomorodott, gyámoltalan, árva asszonynak alázatos könyörgése N[a]g[yság]dhoz mint K[e]g[ye]lmes Asszonyához. Már K[e]g[ye]lmes Asszonyo[m] szintén esztendeje, hogy az én uram engemet elhagyván az pogányok közü ment, és ugyan törökké lett, és engemet szegény árvát egy gyermekkel együtt nagy gyámoltalan árvaságra hagyott, s oly nyomorultul élek, hogy gyermekemmel együtt éhel[!] kell meghhalno[m]. Könyörgök annak okáért N[a]g[yság]d[na]k mint K[e]g[ye]lmes Asszonyom[nak]k, méltóztassék k[e]g[ye]lmes jó akarattját én hozzám mutatni, hogy az N[a]g[yság]d k[e]g[ye]lmessége által életemet táplálhassa, mellyért az I[ste]n megáldja N[a]g[yság]d[a]t. N[agyság]odtól mint K[egyel]mes Asszonyomtól kegyelmes v[álaszt] v[árok].

Az számtartó adgyon az fejérvári két véka búzát. Fejérvár, 28. Apr[ilis] 1668. A[nn]a Bornemisza m[anu] p[ropri]a.

II. Alkalmazottak kérelmei

1. sz.

A görgényi kertész kérelme (1663)

Nag[yság]d görgényi kertészsze mint Keg[ye]lmes Asszonyának könyörögh alázatoso[n]

Keg[ye]lmes Asszonyo[m] alázatoso[n] jelente[m] Nag[yság]odna[k], mivel erőtelem ember vagyok az Nag[yság]tok ebbéli szolgálattját magam ereiből végben nem vihetem. Léven egy fiam, ki arra az munkára elégséges magammal együtt, eddég sem praebendája, sem fizetése nem járt. Magam is szegény ember vagyok, nem tartathato[m] és nem ruházható[m], mivel Isten meglátogatott az mostani drágasággal. Mint Keg[ye]lmes Asszonyom[na]k, igen alázatoso[n] könyörgök, meghtekintvén az élő Istent az az én erőtelen voltomot, méltóztassék Nag[yság]d keg[ye]lmesen kevés praebendáczkát és ruházatot neki rendeltetni. Kiért megháldgya Isten Nag[yság]dot jó szerenczsés hosszú élettel. N[agyság]odtól mint K[egyel]mes Asszonyomtól kegyelmes v[álaszt] v[árok].

²² bizonytalan olvasat

²³ bizonyításom által

Adasson az udvarbíró napjában három-három cipót neki, valami gyapjat is ruházattyára. Görgény, 14. Decembris 1663. A[nna] Bornemisza m[anu] p[ropri]a.

2. sz.

Simon György, fehérvári kertész kérelme (1666)

Simon György Nag[yságo]tok fehérvári kertésze könyörögh N[a]g[yságo]d[na]k mint Keg[ye]lmes Aszszonyának.

Keg[ye]lmes Aszszonyom, Nag[yság]tok engemet ide hozatván kertészségre, sem künn, sem benn nem vagyok az aránt, hogy conventio nekem nem adatott, mint más kertészeknek. N[a]g[yság]od[na]k azért mint Keg[ye]lmes Aszszonyom[na]k könyörgök alázatosan, méltóztassék nekem is a szerint conventiot adatni, mint ennek előtte való kertészeknek. Egy puszpáng h tisztítani való olló is kívántatván, arra három forintot adatni. A kis kerten is valami deszkával való becsinálás kívántatván, méltóztassék udvarbíró ur[amna]k parancsolni, csináltassa be a szerint, mint ez előtt volt, mert az agarak s egyéb ebek ki s bé járván kárt tesznek. Annak felette, mivel szemem gyógyításában még h adóss vagyok N[agysá]god[na]k mint Keg[ye]lmes Aszszonyom[na]k könyörgök alázatosan, méltóztassék tizenöt forintot adatni mostan. N[a]g[yság]od Keg[ye]lmességit alázatosan meghszolgálok. N[agysá]godtól mint K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Mint az előtte való kertésznek, a szerint fizessenek a conventionalis szerint. Az olót mi számunkra melyet válcsa ki a fehérvári számtartó. Borát, mikor lészen, adják ki. Húsért heti pénzt adgyon ...²⁴ 20 a számtartó²⁵ praefectus ur[am] két hólnapra valót. Az legénnek is illendő fizetést rendeltessen praefectus ur[am]. Albae,²⁶ 14. Junii 1666. A[nna] Bornemisza m[anu] p[ropri]a.

3. sz.

Szevesztreni András kocsis kérelme (1667)

Nag[yság]od kocsissa, Szevesztreni Andr[ás] könyörög Nag[yságo]d[na]k

K[e]g[ye]lmes Aszszonyom, én ide való kötelesség[e]m[ne]k meg akarván felelni, itt szolgállok. Feleségem[ne]k, gyermekim[ne]k búzabeli szükségeket szomorúan érte[m], mivel azért két cantoromra egy-egy köből búzám ki nem adatott. Alá[zato]ssan könyörgök N[a]g[yságo]d[na]k, méltóztassék két köből búzám[na]k conventiom szerint kiadattatása felől parantsolni, küldhessem haza szegény házam népe szükségére.

²⁴ bizonytalan olvasat

²⁵ áthúzza az eredeti szövegben

²⁶ Gyulafehérvár

Alá[zato]ssan megszolgálom a N[a]g[yságo]d k[e]g[ye]lmességét. N[agyságotól mint] K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Az fogarasi udvarbíró adassa ki számtartójával, conventiojába felírván. Fejérvár, 4. Junii 1667. A[nna] Bornemissa m[anu] p[ropri]a.

K[e]g[yelme]d Dési János deák ur[am] fogarassi számtartó látvá[n] az mi K[e]g[ye]l[me]s Asszonyunk választételét supplicatiOjára²⁷ s véve az é[n] commissiomat²⁸ és adgya ki kétt kis köből buzáját ~ Cub. sax. nro. 2 Conventiojára felírja, quietantiat²⁹ is vegye[n] és ez commissiomat is meghtartvá[n] acceptáltatik.³⁰ Albae, die 8. Junii 1667. Beli Ferencz m[anu] p[ropri]a.

A[nno] 1667. die 17. Junii referala én előttem azon supplicans, hogy adatt fogar[asi] Sáfár Gergely deák ur[am] azon comissiora Szevesztreny Andr[ás] kocsisnének búzátt Cub. nro. 2//., melyről én is adom ő K[e]g[ye]lme[kne]k az kezem írássát pro futu[ra] cutella[!].³¹ Datu[m] in Arce Fogar[as],³² 1667. die ut supra.³³ Morganday György fogar[asi] porkollab m[anu] p[ropri]a.

4. sz.

Ebesfalvi ... kocsis kérelme (1670)

Ebesfalvi K.nyi³⁴ N[a]g[yság]tok edgyik kocsissa alázatossan könyörögh N[a]g[yságodna]k

K[e]g[yel]mes Asszonyom, Is[ten]nek rendelkezéséből én is meghmátkásodtam, lakodalmunk holnap lészen, melynek véghezvitelére igen szegény állapattal lévén, folyamodom az N[a]g[yságo]d keg[yelmes]ségéhez, könyörögvén ige[n] alázatossan N[a]g[yságodna]k lakadalmomra méltotassék N[a]g[yságo]d edgyetmásból keg[yelmes]ségét mutatni. Alázatossan megshszolgálom N[a]g[yságodna]k. N[agyságotól mint] K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Adassan az udvarbíró két véka lisztet s két font szallónát, valami kápasztát, [írós]³⁵ vaj hat ejtelt, bort, ...³⁶ Balásfalva, die 26. Aprilis 1670.³⁷

²⁷ az oldal szélén betoldás: # Szevesztreny Andrsh[!]

²⁸ commissio: megbízás

²⁹ quietantia: nyugta

³⁰ acceptál: elfogad

³¹ pro futura cautela: fenntartással

³² kelt fogarasi várunkban

³³ mint a fent írt napon

³⁴ szakadt az irat, olvashatatlan a hiányzó rész

³⁵ elmosódott felvétel, bizonytalan olvasat

³⁶ elmosódott felvétel, bizonytalan olvasat

³⁷ Bornemissza Anna autográf feljegyzése.

5. sz.

Bandi Jacob kőműves árváinak kérelme (1670)

Bandi Jacob, az N[a]g[yság]tok most megholt kőművessinek árvái könyörögnek N[a]g[yság]dnak mint K[e]g[ye]l[me]s Asszonyok[na]k

Alázatossan kénszerítették N[a]g[yság]d[a]t, mint K[e]g[ye]l[me]s Asszonyunkat megtalálnunk, mivel az szegény atyánk, N[ag]yság]tok conventios szolgája lévő[n] hogy megholt, esztendeje is ekkor telvén még, jobb része fizetésének hátra vagyó[n]. Könyörgünk N[a]g[yság]d[na]k mint K[e]g[ye]l[me]s Asszony[un]k[na]k ige[n] alázatossan, ilyen nyomorult árvaságra jutott ügyünket megtekintvén k[e]g[ye]l[me]se[n] méltóztassék N[a]g[yság]d Isten indulattából fizetést meghadni. Isten meghálgya N[a]g[yság]d[a]t érette. N[agyság]d[na]t mint K[egy]elmes Asszonyunktól kegyelmes] v[álaszt] v[árunk].

Az számtartó vessen számott velle, s informálljon mi[j]e restál vagy többet vett fel fizetésiben. Fejérvár, 16. Octobr[is] 1670. A[nna] Bornemissa m[anu] p[ropri]a.

6. sz.

Hajdú István kérelme (1671)

Borberekbe[n] lakó Hajdú István alázatos supplicatioja N[a]g[yság]dhoz mint K[e]g[ye]l[me]s Assz[o]nyához

K[egye]l[me]s Asszonyom, alázatosan kelleték N[a]g[yság]dnak mint K[egye]l[me]s Asszonyomnak jelentenem, hogy noha jól lehet, nemes ember vagyok, mind az által az szükségkel kénszerítettven kelletett az szőlő pásztorságot felvállalnom, holott lévén az N[a]g[yság]tok két szőlői is. Azoknak is őrzésében szintén úgy munkálódtam és fáradoztam, mint az másokéban, mellyért nem lévén semmi rendelt fizetésem. N[a]g[yság]d[na]k igen alázatosan könyörgök, megtekintvén k[egye]lmesen sok időmigh való, éjjeli és nappali nyughatatlan fáradságimat, méltóztassék bár csak valami kevés búzabéli k[egye]l[me]s[ség]ét mutatni. Kiért I[ste]n is N[agyság]d[na]t boldogul meghálgya. Én is nagy alázatossággal N[agyság]d[na]k meghálálhassam. N[agyság]d[na]t mint K[egy]elmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Adasan az udvarbíró három véka búzát neki. Vincz, die 24. Oct[o]b[ri]s 1671.³⁸

³⁸ Bornemissza Anna autográf feljegyzése.

III. Egyéb kérelmek

1. sz.

Karabucz Tivadar és Droczo János kérelme (1669)

Karabucz Tivadar és Droczo János alázatossan könyörögnek N[agy]s[á]godnak, mint K[e]g[ye]lmes Asszonyoknak.[!]

K[e]g[ye]lmes Asszonyunk, alázatossan kinszerítettünk N[agy]s[á]godat meghtálnunk. Most, itt Törben se[m] házunk, sem vetemínyünk nincse[n], hane[m] csak más emberek háta megett lakunk, ige[n] nagy szorosságban, ne[m] lévén sem magunkat, sem marháinkat mivel táplálunk. Mi penigh K[e]g[ye]lmes Asszonyunk másokkal együtt akarnók N[agy]s[á]godat igazán szolgálni magunk értékével, de mostan ha N[agy]s[á]god K[e]g[ye]lmes[s]íge ne[m] accedal hozzánk elígtelenek vagyunk magunk táplálására, mivel csak egy marék búzánk s egyéb élésünk nincse[n]. Könyörgünk alázatossan N[agy]s[á]godnak mint Kegyelmes Asszonyunknak, méltóztassék N[agy]s[á]god udvarbíró uramnak parancsolni, adasson ő K[e]g[ye]lme háznak való fát s vesszűt, hogy lassa[n]-lassa[n] szegény állapotunkhoz képpest építhess[ünk] valami kunnyócskákat magunk[na]k, ne szoruljunk már ige[n] sokáigh más ember háta megett. A mellett tekintse megh N[agy]s[á]god mostani szegénységünket, méltóztassék N[agy]s[á]god valami gabonácskat adatni, hadd páplálhassunk[!] magunkat az N[agy]s[á]god k[e]g[ye]lmes[s]íge által addigh mégh az magunkét kezünkbe[n] keríthittyük. Mely N[agy]s[á]god k[e]g[ye]lmes[s]ígét az I[ste]n is meghfizeti N[agy]-s[á]godnak. N[agyságodtól mint] K[egyelmes Asszonyunktól kegyelmes] v[álaszt] v[árunk].

Addassan az udvarbíró fát, vesszűt nékik, az melyik erdő nem soros, abból pénzöképpen búzát, vaj három-három vékat. 7. Novembris 1669.³⁹

1669. 20. Novembr[is] meghadták búzánkatt. X. X.

2. sz.

Baka Márton kereskedő kérelme (1670)

Baka Márton kereskedő szegény ember könyörög alá[zato]ssan Nag[yságo]d[na]k mint K[egyelmes] Assz[onyá]na[k]

K[e]g[ye]l[me]s Asszonyom, tagadhatatlan dolog emberi gyarlóságomtól viseltetvén az ördögtől is (ki az bűnnek Attya) készttetvén, amaz közönséges mondás szerént – az alkalmatosság választya az lopótt – én is Nag[yságo]d méltóságos személye ellen vétkeztem. Lopás[na]k vétkébe[n] leledzette[m], mellyért a törvény

³⁹ Bornemissza Anna autográf feljegyzése.

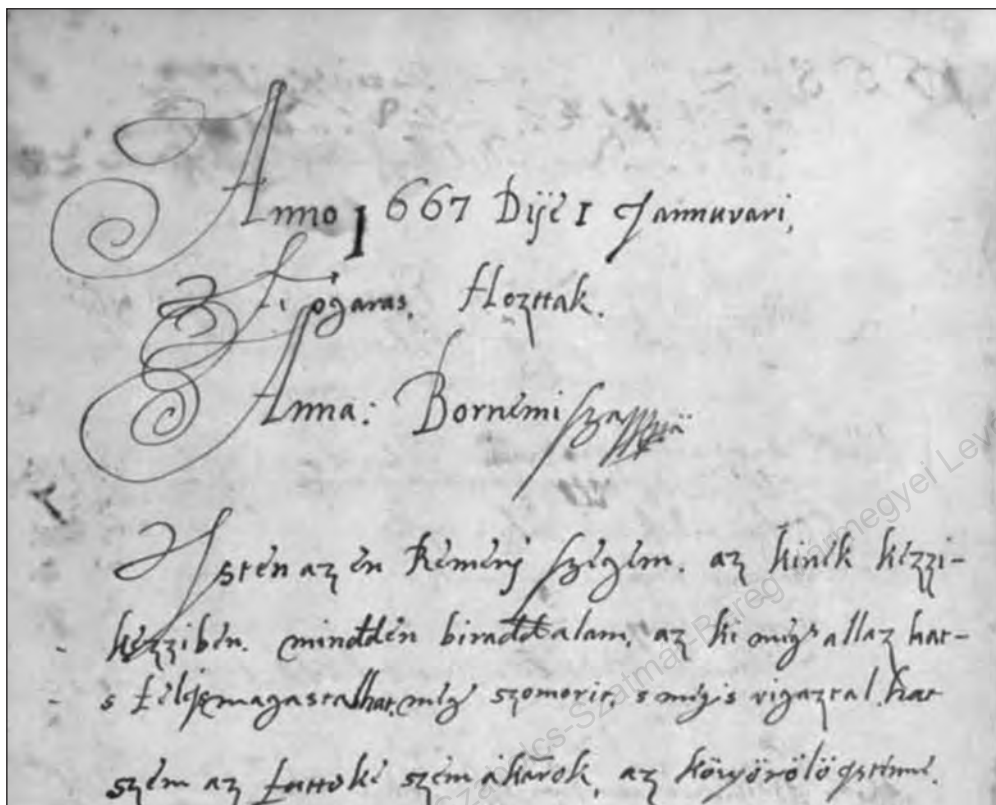
meg is sententiázott. Két mása kénesőnek elvesztésén és díjjomon, fl. 60. con⁴⁰ maradvá[n]. De mivel díjjomat le ne[m] tehete[m], mert valamim volt, mind az két mása kénesőbe[n] adta[m] volt, s ez az oka, hogy ma is a Nag[yság]od zalathnai tiszteitől aretus alatt tartato[m]. Alá[zato]ssa[n] könyörgők azért Nag[yság]odnak, mint K[e]g[ye]l[me]s Assz[onyomna]k az emberi gyarlóságott természeti k[e]g[ye]l[me]ssége szerint tekintvén én benne[m], megesett gyarló emberbe[n], méltóztassék néke[m] megkegyelmezni. Bártsak díjjomatt megengedvén, ha immár mind két mása kénesőm (mellyekbe[n] minden költsége[m] vagyon) elvétetik. Lám Isten ő fölsége sem bünteti embert érdeme szerint. Ennek utánna én is bizony ne[m] loppok K[e]g[ye]l[me]s Asszonyom, hanem Nag[yság]od szerentsés birodalmáért I[ste]n imádó leszek. N[agyságodtól, mint] K[egyelmes Asszonyomtól kegyelmes] v[álaszt] v[árok].

Díját megengették, fél mását adjanna[k]⁴¹ vissza. Fejérvár, Die 4. Februarii 1670.⁴²

⁴⁰ Az eredeti szövegben kétszer áthúzva.

⁴¹ A szöveg a lap szélén van, így a végződés nehezen olvasható.

⁴² Bornemissza Anna autográf feljegyzése.

Részlet Bornemissza Anna gazdasági naplójából

Bornemissza Anna autográf feljegyzése, 1667. január 1.

(A forrás eredetije a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár tulajdonában van.

Digitálisan elérhető: <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/24983>)

AZ EVANGÉLIKUS VALLÁS MINT A NYÍREGYHÁZA ÉS A FELVIDÉK KÖZÖTTI KAPCSOLATI HÁLÓ FONTOS SZÁLA

Nyíregyházi lelkészek, segédlelkészek 1753–1848 között

Nyíregyháza lakosságszáma a 18. század első felében a hadak átvonulása és a birtokosváltozások miatt folyamatosan csökkent. Bár az átlagos falvaktól népesebb volt a település, nagy határát teljes egészében művelés alá fogni még az itt élő 200-300 jobbágy se tudta. Amikor pedig többen elvándoroltak, akkor panaszkodtak a település urai, hogy „csak szél fújdogná puszta helyeit”. Az osztatlan település egyik birtokosa az 1740-es évek végén Palocsay Istvánné Petheő Rozália, a másik 1748-tól gróf Károlyi Ferenc volt.¹ 1752-ben a földesúr számára készült összeírásban a református templom és parókia környékén a Károlyi-részen 14, Palocsayné részén 2 gazdát, a görög katolikus templom körül lévő „pap, mester, egyházfi” környékén 6 gazdát, tőlük északra 11 gazdát, délre szintén 7 gazdát találtak az összeírók. A településen volt még két kocsmaház, két malom, a vármegyének egy háza és a majorház.² 1754-ben már 49 adózó családfő élt Nyíregyházán.³

A Nyíregyháza életében fordulópontot jelentő 1753–1754-es újratelepítés előtt az egyik jelentős felekezet a református volt, róluk több 17. századi forrás is szól. Lelki életüket a lelkészüik és rektoruk irányította. Lorántffy Zsuzsanna 1649-ben figyelmeztette a tanítót, hogy „igyekezzék tisztiben, hivataljában serényen eljárni, nem részesegkedéssel és restséggel az időt héjában mulatni.”⁴ A rektort a lelkész járandóságának egyharmada illette meg,⁵ míg az esketésért és a halotti beszédért fél ezüst forintot vagy egy váltóforintot kapott. A fiatal lelkészek és rektorok általában a sárospataki és debreceni kollégiumokból kerültek ide, az idősebbek más parókiákról jöttek. Hogy korábbi lakóhelyükkel tartották-e a kapcsolatot, és ez befolyással volt-e az itteni gyülekezet életére, az valószínűsíthető. Azt, hogy a debreceni, sárospataki és eperjesi kollégiumot többször segítették pénzzel, terménnyel és fával, számos dokumentum bizonyítja. Debrecen nemcsak mint a református képzés fellegvára, hanem mint a régió kiemelkedő,

¹ Károlyi Ferenc az Ecsedi-uradalmat megvásárolva jutott Nyíregyháza fele részének birtokába.

² Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) Országos Levéltára, Károlyi Levéltár, P 392 Lad. 44. No. 98. Az ugyanebben az évben kelt adóösszeírásban 39 adózó neve szerepel, öt nevet lehúztak. Közölve: Pro memoria. Nyíregyházi összeírások (1752–1850). Forrásválogatás. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2003. (a továbbiakban Kujbusné, 2003.) 27–30.

³ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban SZSZBML), IV. A. 1. Fasc. 55. No. 436. 1754. Közölve: Kujbusné, 2003. 41.

⁴ Lukács Ödön: Nyíregyháza szabad, kiváltságolt város története. Nyíregyháza, 1886. (a továbbiakban Lukács, 1886.) 372.

⁵ A lelkész a gazdáktól 1 véka gabonát, 1 véka búzát, 8 garast, fára pedig egy márvást kapott. Lásd Protocollum a Nyíregyházi református gyülekezet irattárában; Megjelent: Lukács, 1886. 385.

híres országos vásáros helye is jelen volt a nyíregyháziak életében, bár szorosabb gazdasági, pénzügyi szál nem kötötte össze őket.

1754-ben 35 orosznak mondott görögkatolikus családfőt írtak össze. Papjuk 24 forint 55 krajcárt kapott és a kótaji határban egy köblös föld is megillette a kántoré és a református lelkészé mellett. A Munkácson, Ungváron képzett kántorizáló rektor tanította a gyerekeket katekizmusra, imádkozásra, egyházi énekekre és az ehhez szükséges szintig olvasásra, írásra.⁶

A kisebb létszámú, 11 családfőből álló, sokáig az orosi egyházközséghez tartozó római katolikus híveknek Egerben képzett lelkészük és kántor-tanítójuk volt.⁷

A lakosságszám robbanásszerű növekedését jelentő 1753–1754-es impopuláció a felekezeti viszonyok megváltozását is eredményezte, hiszen Károlyi kb. 300 evangélikus vallású szlovák családot – vagy ahogy magukat nevezték, tótot – telepített be Békés megyéből, illetve befogadta a Felvidékről spontán vándorlással érkezett hittestvéreiket is. Mindezek következtében nemcsak a lakosoknak, hanem a városvezetésnek is megváltozott a felekezeti aránya. Nyíregyháza az 1750-es évek végére többezres faluvá, 1786-ra hét és félezres mezővárossá vált. A lakosok több mint 80%-a volt evangélikus. A gyülekezet tagjai a Békés megyei településeken kívül Árva, Bars, Gömör és Kis-Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Túróc és Zólyom megyékből származtak. A betelepítést követően Nyíregyháza szlovák evangélikus szigetként állt a főként katolikusok és reformátusok által lakott Szabolcs megye közepén.

A másik három felekezet híveinek, főleg a római katolikusoknak az aránya a beköltözést követően azért is csökkent, mert többen elmentek innen. A régi lakosok ugyanis nem kapták meg azokat a gazdasági és jogi kedvezményeket,⁸ mint az újak. Ráadásul a szótöbbséggel történő tisztújítás alkalmával már 1753-ban többségbe került békésiek választhattak maguk közül bírakat és tisztségviselőket, akik földesúri jóváhagyással megváltoztatták a határhasználat rendjét⁹ és migrációs kibocsátó helyeikkel, a felvidéki településekkel alakítottak ki kapcsolatokat. Az igazgatás és a gazdálkodás szervezésében a 18. században még Békés volt számukra a minta, de a 19. századtól már a felvidéki, különböző joggal bíró városok lettek a követendő példák. A hitbéli és kulturális kapcsolatok azonban már az 1760-as, 1770-es évektől a Felvidék felé irányultak.

⁶ Ember Győző: A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1747. évi összeírása. http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/Ember%20Gy%C5%91z%C5%91/ember_munkacsi_osszeiras.pdf 100. old. 2016. 09. 19.

⁷ Róluk a kutatás még nem tárt fel értékelhető adatokat, sőt a képzőhelyeikhez kötődő egyházi, kulturális, gazdasági kapcsolatok is a helytörténetírás fehér foltjai közé tartoznak.

⁸ Az új lakosok az éves adómentességen túl házaik építéséhez fát kaptak a földesúrtól, a határban igaerő arányában művelhették a nyílászáróval nekik jutó földterületet, valamint részesedhettek a község által bérelt földesúri haszonvételekből. Mindezekért gazdánként évi egy arany adóval tartoztak.

⁹ Békési mintára a határt szállásokra osztották fel. Lásd Balogh István: Határhasználat és gazdálkodás Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. *Ethnographia*, 1970. 2–4. sz. 221–231.

Bár vallásszabadságukkal II. József türelmi rendeletéig nem élhettek, de a korlátozás ellenére is erős volt a hitük, ez volt a közösségük egyik legfontosabb kohéziós ereje.¹⁰

A Nyíregyházára érkezett új lakosok számára Károlyi udvarbírája egymás mellett osztotta ki az egyenlő nagyságú telkeket. Az újonnan nyitott utcák origójában az evangélikus templom, mellette a paplak és az iskola állt. A betelepülők nagy része fiatal gazda volt, aki családjával érkezett. A hitélet gyakorlásához így már az első pillanattól nemcsak az anyanyelvükön beszélő papról kellett gondoskodniuk, hanem a gyermekeiket oktató tanítóról is.

Lelkészek

A telepítésről hallva Wandlik Márton csabai lelkész jelentkezett Károlyinál, hogy szívesen eljön az „új gyarmatra”. Az első telepésekkel együtt érkezett, de hamarosan el kellett innen menekülnie a római katolikusok által szított üldöztetés miatt. Debrecenbe költözött át. A lelkészi szolgálatot ekkor a szintén békési Johanidesz Márton tanító látta el, de egy év után ő sem bírta a zaklatásokat és elment.

A Wandlik utáni papok már nem békésiek voltak, hanem a Felvidékről jöttek a folyamatosan és nagy számban érkező spontán betelepülőkkel, így ők alkották a Nyíregyháza és a Felvidék között kialakuló kapcsolati háló fontos elemeit. A Felvidékhez kötötték a lakosságot rokonaik is, de az előjáróság szintén innen vette a gazdasági, jogi gyarapodáshoz nélkülözhetetlen példát. Erről a vidékről jöttek a közéletben mindinkább szerephez jutó kézművesek, ide fordultak tanácsért és hitelekért a város küldöttei, és még közel egy századon át errefelé kerestek anyanyelvükön beszélő papokat és tanítókat az eklézsia megbízottjai.

A vallásüldözés éveiben igen gyakran indult útnak a papjelöltet kereső küldöttség. A Wandlik utáni Beck János ugyanis, aki Toporcról jött, 2 év múlva meghalt. Volt utána itt Szikszórol egy öreg lelkész, akit Tircs János György gecelfalvai pap váltott, ők is mindketten hamar elhaláloztak. 1770 karácsonyán Topolcsányi Györgyöt hívták Köviből, de rektor név alatt csak istentiszteletet tarthatott, papi szolgálatot nem teljesíthetett. 1783-ban ment el. Helyére Schmál Sámuel érkezett. Ekkor már II. József türelmi rendeletének köszönhetően szabadon gyakorolhatták a vallásukat, sőt engedélyt kaptak templomépítésre is. A gyülekezet hathatós támogatásával készült nagytemplomukat 1786. október 22-én szentelték fel.

Az evangélikusok világlátásának, értékítéletének formálói, az oktatás felügyelői a lelkészek voltak. 1789-ben már olyan nagy volt a gyülekezet, hogy segédlelkészt, káplánt, sőt második rendes lelkészt is hívtak. Így jött Schmál Sámuel mellé Schulek János, aki 1820-ban bekövetkezett haláláig volt a nyíregyháziak szeretett papja. „1754-ben

¹⁰ Többen a vallásszabadság hiánya miatt akarták elhagyni a település. Lásd Kujbusné Mecsei Éva: Migráció Nyíregyházán 1753–1837 között. In: Migráció. Szerk. Novák Veronika. Galánta, 2001. 113–121.

született Velitsna [Nagyfalu] helységében, volt egyike azon öt derék pap és egy iskolatanító testvéreknek, kik az Evangelikus Egyháznak valódi diszére szolgáltak” – olvasható a gyülekezet életét rögzítő Történetkönyvben.¹¹

A papkereséskor szívesen fogadta az eklézsia az eperjesi kollégium ajánlatát, de nem utasították vissza a helybeli vagy ismerős lelkészek javaslatait sem. Ez idő tájt ugyanis már kiformalódott az az egyházi értelmiségi réteg, amelyet többgenerációs pap- és tanítócsaládok alkottak. A lelkészek fiai is lelkészek lettek – akik pedig nem fejezték be a teológiát, azokból tanítók, esetleg ügyvédek váltak. A paplányoknak is a legációban járók közül választottak párt, vagy az ismerős lelkészcsaládok boronálták össze a fiatalokat, esetleg a gyülekezet tanítója, a település jegyzője jöhetett szóba még elfogadható partiként. Nyíregyházán a nemes nagygazdák vagy fiaik is sikerrel pályáztak a népes papcsaládok lányainak kezére.

A papok és a tanítók oda mentek, ahova a gyülekezet hívta őket, és csak addig maradtak, amíg máshonnan jobb ajánlatot nem kaptak. Előfordult, hogy elküldték őket, mert a presbiterek kifogást találtak életvitelükben, tevékenységükben, így több helyen is megfordultak. A Nyíregyházára érkezők hozták magukkal a korábbi lakóhelyükön szerzett ismereteiket, ismerőseik révén pedig hozzájárultak a város kapcsolati hálójának építéséhez.

Schmál Sámuel 1801-ben bekövetkezett halála után helyére Nagy Sámuel-t hívták, aki Kisszebenben született, Eperjesen tanult, ahonnan házitanítónak ment, majd Hanusfalván tanított, Kassán pedig papi szolgálatot látott el szlovák és magyar nyelven Nyíregyházára jövetele előtt. Az egyházközség történetét összefoglaló Történetkönyv szerint „jeles egyházi szónok, kivált szívre és érzésre tudott hatni beszédével, miért az Ekkles[ia] őt nagy betsben tartotta, a társasági körben vidám és mulattató volt.”¹²

Halála után helyét Farbak Dániel foglalhatta el, aki 36 évig szolgált a nyíregyházi gyülekezetet. „Papfíként” apja hivatását folytatta. A grammatikai osztályt Osgyánban, a syntaxist Késmárkon végezte, retorikát Pozsonyban tanult, a bölcselkedés és hit tudományait előbb Magda Pál vezetésével Besztercebányán, aztán Eperjesen hallgatta.

¹¹ A Történetkönyvet a Nyíregyházi Evangelikus Egyházközség Levéltára őrzi az E/5/1. jelzet alatt. Címlapján a következő felírás van: „TÖRTÉNETKÖNYV mellyben a NYÍREGYHÁZI EVANGELIKA EKKLÉSIÁNAK XIX^{dik} századtól kezdve évenkénti történetei – Miklósfy Sámuel-től szerkesztve és Nagy Sámuel, Susztek Sámuel és Mihályik Mátyás által írva a két első tizedben kivált T. Jurányi Ádám kéziratából más két tizedben már gazdagabb kút főkből merített adatok szerint 1841^{ik} és 42^{ik} években lehetőképp összegyűjtve és leírva az EKKLÉZIA oltárára hálás szívvel letétettek és akkori nagy érdemű Presbyter Uraknak ajánlottak.” (a továbbiakban Történetkönyv) Nyomtatásban megjelent: Történetkönyv. A nyíregyházi evangélikus gyülekezet története. 1753–1855. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2018.

http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Teljes_T%C3%B6rt%C3%A9net%C3%B6nyv.pdf. 2019. 01. 10. Eredetiben olvasható:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/E_Nyiregyhaza_Jkv_Egyhaz_Tortenet_1753_1855/?pg=0&layout=s 2019. 01. 10. A papokra vonatkozóan ez az egyetlen forrás. A tanítók közül néhányan bekerültek abba az egyesületi jegyzőkönyvbe, amelyben életrajzukat is közölték.

¹² Történetkönyv, 119.

Volt házitánító, járt tanulmányúton Németországban, majd hazatérve a nagy tekintélyű evangélikus egyházkerületi felügyelő, Berzeviczy Gergely gyermekének nevelője lett. 1820-ban érkezett Nyíregyházára. Segédlelkésze, Greguss Tamás Nyíregyházán született és ismerkedett a betűvetéssel, aztán az eperjesi kollégium diákjaként gyarapította tudását. Tanított fiúintézetben, a grammatica és syntaxis professzoraként Kassán, Németlipcsén. Felszentelése után mint segédpap is szolgált. A grammatica és syntaxis professzoraként 1815 májusában jött Nyíregyházára a latin iskola oktatójának és káplánnak, 8 év múlva a gyülekezet papjának választották.

Halála után nagyon nehezen találtak a helyére új lelkészt. A kiválasztottak legtöbbször visszariadt attól, hogy magyarul, sőt néha németül is prédikálnia kell. Végül a Bánkon szolgáló Benczúr Sámuel, Farbak Dániel lelkész rokonát sikerült megnyernie a küldöttségnek. A papcsaládból származó Benczúr, akinek bátyja is lelkész volt, Aszódon, Selmecbányán, Pozsonyban járt iskolába, majd volt a Tisza család házitánítója, Bécsben katona, a hartyáni Gosztonyi kisasszonyok nevelője, 1813-tól a losonci, majd a bánki egyház lelkésze. 1827-ben jött Nyíregyházára, azonban 3 év múlva meghalt.

Utódja Mikuss/Miklósffy Sámuel lett. A Losoncon iparoscsaládban született fiú Selmecen, Pozsonyban tanult. Filozófiai és teológiai tanulmányait befejezve házitánítóskodott, majd a bécsi akadémián folytatta tanulmányait. Hazatérve újra házitánító-nak állt. A gömörhosszúszói parókián kezdte papi szolgálatát, ahonnan éppen a kolera idején jött Nyíregyházára. A nagy veszteségeket szenvedett, sok bajjal és bánattal küzdő gyülekezetnek nagy szüksége volt rá. „Nagylelkűleg ajánlottak számára 20 köből gabonát, 6 köből búzát, 1 köből köles-kását, 2 véka paszulyt, 50 font szalonnát, és a szálláson lévő őszi szalmát.”¹³ Itt nősült meg, a Rozsnyón született, felvidéki iskolákban, majd a jénai egyetemen tanult híres statisztikus, geográfus, pedagógus, akadémikus Magda Pál leányát vette el. Szívügyének tekintette a gyermekek hatékony oktatását, támogatandónak tartotta a város többre törekvését, például hozva a felvidéki városokat, a gyülekezet történetének írásban való rögzítését. 1856-ban bekövetkezett haláláig híven szolgált a nyíregyháziakat.

¹³ Uo. 253.

1. sz. táblázat
Evangélikus lelkészek Nyíregyházán az újratelepítés századában

<i>Lelkész neve</i>	<i>Szolgálat éve</i>	<i>Lelkész neve</i>	<i>Szolgálat éve</i>
Wandlik Márton	1753–1766		
Beck János	1766–1768		
Sárkány Márton	1768		
Tircs János György	1768–1769		
Topolcsányi György	1770–1783		
Schmál Sámuel	1783–1802	Schulek János	1789–1820
Nagy Sámuel	1802–1820		
Farbaky Dániel	1820–1855	Greguss Tamás	1823–1825
		Benczúr Sámuel	1827–1830
		Mikuss/Miklósffy Sámuel	1831–1856

Segédlelkészek, káplánok

A népes gyülekezet teendőinek ellátására a papok mellé – főként, ha azok betegek vagy öregek voltak – olyan kántort, segédlelkészt fogadtak, akik ún. „hitjeleltek” voltak és még nem fejezték be tanulmányaikat. Emiatt csak rövid ideig, legfeljebb három évig tartózkodtak Nyíregyházán. Többüket kedvelték a lelkészek és a gyülekezet tagjai, de voltak olyanok is, akik képzetlenségük, alkalmazkodási problémáik vagy összeférhetlen természetük miatt hamarabb távoztak és nem a legjobb emléket hagyták maguk után.

1805-ben Schulek János mellé kerestek segítőt. A kinevezett küldöttség előbb Eperjesen, majd több helyen is érdeklődött és két heti utazás után talált rá Barcs Andrássra, akinek az alábbi meghívólevelet adták át: „Nem tudjuk eléggé magasztalni az Istent, hogy városunkban nem csak evang[elikus] ekklesiát alapított 's mind eddig kegyelmesen megtartott, de azt naponkint gyarapítja is. Illy kegyelmes gondviselését, méltányolva neki tartozó hála mellett érezzük abbéli kötelességünket, hogy mennél inkább ez az isteni kegyelem neveli számunkat, mi is annál nagyobb készséggel, jó idején és minden halogatás nélkül arról gondoskodjunk, miszerint sem most sem jövőben a' lelkieken senkinek fogyatkozása ne legyen. Méltó figyelembe véve egyszersmind a' mi lelkészeinknek egés[z]ségét és életét, kik eddig olly sok ezer lelek mellett bokros munkával terheltettek, és őszintén óhajtvá nekik némi könnyebbítést szerezni, egy szívvel abban állapotunk meg, hozzájok egy segédpapot rendelni. Minthogy pedig tisztelt uraságodban mind a' próbatétel mind egyéb bizonyítványoknál fogva, mellyeket uraságod tudománya és ker[esztény] élete felől nagyon tisztelt férjfiaktól vettünk, egy olyan

egyedet találtunk, ki ezt a' hivatalt köztünk Isten segedelmével jó sikerrel viselhetné, ezen írással és nekünk adott tel[l]yes hatalomnál fogva uraságot a' mi ekklesiánkba káplánnak meghívjuk. Hogy pedig uraságod tudhassa ezen hivatal' kötelességeit, szükségesnek láttuk megjegyezni, hogy uraságod a' mi két lelkészeink oldala mellett minden papi functiókat, a' mint azt a' szükség kívánandja, tartozik vinni, velek együtt tiszta és ev[angelikus] ag[ostai] hitv[allású] ekklesia tudományát hirdetni, úr vacsoráját kiszolgáltatni velek együtt, egyéb papi kötelességekben eljárni, és ez az, a' mit mi jó reményben várunk. Valamint pedig mi nem kételkedünk abban, hogy uraságod példás élete mellett előjárói iránt engedelmisséggel 's tisztelettel fog viseltetni, és mindenekkel, de kivált az egyházi személyzettel szép egyességben élni; úgy szívünkől óhajtjuk, hogy mind abban, a' mitől akarmelly más, de különösen a' mi ekklesiánkban legtöbb függ, a' mi igaz kívánatainknak megfelelni igyekezzék. Mivel pedig minden munkás megérdemli a' maga bérét, mi is azon jutalmon kívül, mellyet minden hív lelkész Istentől és lelkiismeretétől várhat, szívesen és önkényt esztendei salarium fejében ajánlunk 300 Rft, olly móddal, hogy T[isztelt] uraságod 200 Rft salariumkép[p] húzzon, a' harmadik száz pedig kosztért, mellyet majd egyik majd másik lelkésznél fontos okoknál fogva kapni fog, fizettség. Ígérjük ezen felől T[isztelt] U[raságod] nem csak ilendően tisztelni, 's minden fáradozásaiért szeretni, de minden bántás ellen is pártolni. Azon édes reményben, hogy T[isztelt] U[raságod] illy szíves meghívást meg nem vetend állandó jó egész[z]séget kívánván, és Isteni segédelmet 's minden szándékaihoz áldást könyörögvén maradunk Eperiesen Mart[ius] 7^{ikén} 1805. T[isztelt] U[raságod] jó akarói: Insp[ector] és a' nyíregyházi ekklesia tagjaitól erre felhatalmaztatott; Bogar Tamás, Sulyan Josef, Nagy Sámuel lelkész.”¹⁴

Barcs András Eperjesen született, itt tanult a főiskolán 17 éves koráig, majd Késmárkra ment. 1801-ben tért vissza Eperjesre. Nyíregyházán 1805 és 1808 között élt, innen Nagykárolyba ment rendes papnak, onnan Svábolasziba hívták, ahol haláláig szolgált.

Az utána jövő segédpapot viszonylag hamar megtalálták az eklészia küldöttei. A javasolt jelölt, Bodiczky Ádám a klenóci lelkész és esperes fia volt. Szülei tanították meg írni és olvasni. Iskolába Késmárkon öt, Eperjesen két évig járt, majd házitanítónak állt. „Itt négy esztendőt töltött el, példás étellel 's hivatali szorgalommal.”¹⁵ Az eperjesi Keczer háznál volt nevelő, amikor a nyíregyháziak megkeresték. Azzal a feltétellel jött ide, hogy „a francia háború lecsendesedésével” továbbtanulhat a németországi egyetemeken. Végül innen Jolsvára ment, majd Nandrástra, Gecelfalvára hívták.

1815-ben Greguss Tamás, aki a professzori iskola tanára volt, látta el a kápláni feladatokat. „Kik közelébb ismerték, mondják őt szelídlelkűnek, tréfásnak és nötelessége mellett adakozónak.”¹⁶ 1823-tól már rendes lelkésznek választották, így újabb

¹⁴ Uo. 32–34.

¹⁵ Uo. 48–49.

¹⁶ Uo. 88.

segédlelkészt kellett keresni. A libetbányai lelkész fia, Schulek József – mint „hittudomány jeleltje” – nagybátyja, Schulek János segítségével érkezett 1817-ben Nyíregyházára. Szülei tanították gyermekkorában írni és olvasni. Iskolába Tiszolcon járt, majd az ott papi szolgálatot teljesítő nagybátyja, Schulek Mátyás tanította. Lőcsén, valamint az eperjesi kollégiumban bölcsészetet és hittudományt hallgatott. Eperjesről jött és két évig maradt. Házasságot kötött Nagy Teréziával, majd Felsőlehotára ment tanítónak. Még rektorkodott Nagyrőcén, mielőtt Nandráson, majd Feketepatakon parókiát kapott.¹⁷

1820 tavaszán újra nyíregyházi születésű jelöltje lett az eklézsiának: Nagy Mihály, aki Aradon volt éppen házitanító. Már korábban is hívták, de akkor még nem hagyta ott neveltjét, annak a Ganzaugh Józsefnek a fiát, aki a város egyik fontos hitelezője volt az örökválság idején. Segédlelkészi jövedelemként a nyíregyháziak évi 300 forintot, kényelmes lakást és tisztességes ételmezt ígértek neki, ha hazajön. 1820-ban végül megérkezett, de csak egy évig maradt, innen Miskolcra ment tanítónak, majd Tállyán megörökölve apósa parókiáját lelkész lett.

1823-ban megpróbálták a professzori és kántori feladatok összevonását Krmeszky Jánossal, de ő is csak egy évig maradt.

1824-ben újra egy Nyíregyházán született ifjúra, Homolya Jánosra esett a választás. Apja, Homolya András és anyja Sztupár Mária „korán észre vévén fiokban szép lelki tehetségeket, tudományok iránti hajlandóságát, őt a tudományos pályára rendélék. Neveltetésének első éveit hon tölté, előbb Király János, Mihóky Mátyás és Burghard Mihály Oktatók vezérlése alatt; azután a Nyelvtudományi Osztályba áthelyeztetve lévén Karlovsky József és Greguss Tamás Professorok gondos kezeik alá került. További tudományos kimíveltetése kedvéért az Eperiesi Collegiumba költözött 1816^{ban}, hol a szókötési Osztályban Keresztessy Sámuel, ékes szónoklatiban Morvay, bölcsészetiben Greguss Mihály, istenészetiben Majer András, és jogiban Csupka András tanításait szorgalmasan hallgatta. Ez idő alatt mint házi nevelő, Greczár, Reviczky, Holländer és Dráveczky nemes ifiaknál nagy haszonnal működött. Elvégezvén az említett Collegiumban pályáját, a magyar nyelv alaposabb megtanulása kedvéért, a S[áros]Pataki Collegiumba ment 1824^{ben}, de itt kevés ideig mulatott, mert a N[eme]s Nyíregyházi Eklésiától Segédlelkésznek közakarattal választatván, a meghívást elfogadta, s hivatalába 1824. T[iszteletes] Farbaky Dániel helybeli lelkész által béigatott. Ezen hivatalban, minekutánna három évekig nagy szorgalommal és lelkesméreatesen foglalatoskodott volna, a N[emes]s Eklésiától búcsút vett, Német honba további kiképeztetése és tapasztalás végett menendő” – jegyezték fel róla a Történetkönyvben.¹⁸ Jénai és hallei tanulmányaihoz az eklézsia – méltányolva érdemeit – 300 pengő forinttal járult hozzá. Visszatérve Tiszolcon lett segédlelkész, de hamar elhunyt.

¹⁷ Uo. 98.

¹⁸ Uo. 212–213.

Távoztása után az eperjesi kollégium rektorától kértek tanácsot, de ő nem tudott olyat javasolni, aki tótul és magyarul is jól beszélt volna. 1828 májusában így ismerősök ajánlására Bakay Jánost hívták meg a már betegeskedő Benczúr Sámuel lelkész helyettesítésére. Bakay Balassagyarmaton született iparos családban. Kiskorában Szarvasra költöztek. Orosházára a magyar nyelv elsajátítása érdekében ment. Tanult Sajógömörön, Selmecen, Sopronban, sőt Wittenbergbe is eljutott két évre. Visszatérve Osgyánban volt házitanító, majd több helyen segédtanító, a csabaiaknál segédlelkész, a derencsieknél lelkész, majd rektor a gömöri esperesség különböző gyülekezeteiben, mielőtt Nyíregyházára jött. De itt sem maradt sokáig, decemberben elfogadta a gömörpanyitai lelkészi meghívását. Az eklézsia, annak ellenére, hogy csak hét hónapot volt itt, kifizette neki nagylelkűen az egy évre járó 300 forintot.

Ezt követően több mint egy éven át nem volt segédlelkész, pedig Benczúr betegsége miatt szükség lett volna rá. Az eklézsia is belátta a helyzet tarthatatlanságát és a főfelügyelő superintendens ajánlását kérte. Több jelölt is akadt, végül a fűrészi lelkész fia, Honéczy Dániel mellett döntöttek, aki elvégezte a szokásos iskolákat Tiszolcon, Osgyánban, Eperjesen, Késmárkon, Rozsnyón és Pozsonyban. „Minthogy pedig akkor a német egyetemekre kijárás tilalmaztatott, a Bécsi evang[elikus] hittani intézetnek lett tagjává, hol két évet töltött el.”¹⁹ Apja mellett volt segédlelkész, amikor a nyíregyháziak megkeresték. Két évet tartózkodott itt. Nagyon megszerette a gyülekezet példás és szerény magaviselete miatt. Amikor 1832-ben elment Kitére lelkésznek, 80 forinttal is megjutalmazták.

[1833] „Már több mint egy év óta nem lévén Káplány, Ekklesiánk annak meghívása iránt már komolyabban kezdé rendelkezni. A' megnevezett [Longaver Lajos] hittan jeleltje a' Gömöri Esperességben tartózkodott, 's onnét meghívattván Julius 14^{én} tartott templomunkban tót nyelven próba-beszédet, mellyel a' Presbyterium meg vala elégedve, de mindjárt el nem választatott, következő vasárnapon még magyarul is prédikálendő. Ezt miután teljesíté, Julius 21^{én} Segédlelkésznek választatott el. Meghívó levelében 350 Vft 25 font gyertya, alkalmas kvartély és tisztességes tartás vala beírva.”²⁰ Longaver is papfi volt, apja Szügyön szolgáló lelkészként tanította írni-olvasni. Ezután Selmecen,²¹ majd a pozsonyi főtanodában volt hallgató. A bécsi teológiai intézetben 9 hónapot töltött, mielőtt Nyíregyházára jött. Vidám természetű, heves vitakozóként jegyzi fel a Történetkönyv, mint aki szorgalmasan olvasta könyveit. Másfél éve káplánkodott itt, amikor lelkészi meghívást kapott Bodonyba „kivált Valentinyi János Nógrádi Főesperesnek atyafiságos közbenjárás[ra] 's ajánlására.”²²

Helyettesét nehezen találták meg. Eltelt újra egy év, amikor Munyay Lajos eperjesi oktató ajánlására jött a hrussói lelkész fia, Botto László. Lőcsén, Selmecen, Eperjesen tanult. Megválasztották a szokott juttatás mellett, bár magyarul nem igazán tudott, és

¹⁹ Uo. 263.

²⁰ Uo. 267.

²¹ Selmecbánya

²² Történetkönyv, 278.

nem is prédikált. Három évig volt itt, majd 1839-ben visszatért apjához segédnek, később Hámosfalvára hívták rendes papnak.

A Bottót követő segédlelkész, Novák Sámuel nem volt ismeretlen a nyíregyháziak előtt. Mint eperjesi tanuló már gyűjtött élelmet a városban, ezáltal ismeretségeket is szerzett. Hallva, hogy elment a segédlelkész, maga jött jelentkezni az eklézsiánál. A tarnóci mészáros fia Késmárkon, Sajógömörben, majd Eperjesen tanult. Szentpéteren tanított is egy rövid ideig, mielőtt Nyíregyházára jött. Bár magyarul nem tudott, bizalmat szavaztak neki azzal a feltétellel, hogy fél év alatt meg kell tanulnia a nyelvet. Három évig volt itt, ennek a feltételnek mégsem tett eleget. Mindezek ellenére szeretett volna 3. rendes pap lenni, de erre a gyülekezetnek nem volt meg a költségfedezete, és a két másik pap is tiltakozott ellene. Amikor az utolsó vasárnap megtartotta búcsúprédikációját, másnap „reggel könyörgés után az asszonyok templomból kijövén az utcán állongáltak tanácskozáni mi módon tarthatnák meg őt harmadik papul, végre a Felügyelőség tudatván velök az Egyház végzését személyes aláírásra utasítá őket. Így az asszonyok egy helybeli ügyvéd házában néhány napig kivált reggeli órákban tartának aláírást, mely in fine finali²³ körülbelül 45 Vfra rúgott. Ezt a méltatlanságot látván az előkelők, mennyire ment légyen és milly csúfosan üzetik a dolog, tisztelt Caplan úrnak nem a legbarátságosabban megmondák, hogy első alkalommal takarodjék el. Így Ő Június 25^{én} nagy bosszúsággal, mintha megcsalódott volna, elhagyá a várost. A helybeli lelkészeknek sok kellemetlenséget okozott, sőt az iránta bőkezű Eklézsiának is ártogatott.”²⁴

1842-ben egy különleges utat bejárt pap került Nyíregyházára. Nem alkalmassága miatt hívták meg, hanem inkább könyörületből. Zsatkovits István ugyanis, aki kármelita barátként több évet töltött Lembergben, sok viszontagságokat és üldözést állt ki a vallásért. A katolikusról áttért az evangélikus hitre, Berlinben az egyetemen levizsgázott, majd visszatért Magyarországra. Itt azonban nem kapott meghívást sehova, végül az eperjesiek ajánlására augusztusban Nyíregyházára jött.²⁵

1844-ben Lőcséről érkezett az ottani tót káplán, a nagyrócei születésű Homolya Venczel István, akit próbaprédikációi után meg is választottak. Nem sokáig volt itt. A papokat és az egyházi szokásokat gyakran kritizálta. Nem véletlen, hogy a múltat rögzítő Történetkönyvbe ez a vélemény került be róla: „nem annyira tanulni, ’s engedelmeskedni mint tanítani és igazgatni akaró, még nem rég a Lőcsei iskola növendéke a Panslavismus elveit ’s irányát olly szerencsésen fölfogá, hogy néhány év múlva válhatik

²³ végül

²⁴ Történetkönyv, 396. Utólag a margóra írva: „[1842] l. 1. Tim. 3 v 6. Az Eklézsiának 47 f[orint]ba került új palástot magával elvitte, mintha övé lett volna!” Lásd Timóteus 3:6. Ne legyen gyülekezeti vezető olyan, aki még csak nem régen kezdte el Jézust követni. Az ilyen ember ugyanis könnyen beképzelt és büszke lesz, és ugyanolyan ítélet alá kerül, mint a Sátán.

²⁵ Történetkönyv, 398–399.

belőle minden Panslavok panslavja, ezek dicsőségeért mindeneket szívesörömetest teendő, ha csak tudománya 's tehetsége volna..."²⁶

Az utolsó három káplán sokat panaszkodott amiatt, hogy a papok sok munkát végeztetnek velük és prédikálni se engedik őket vasárnapokon, csak a temetéseken. Emiatt a presbiterok választmányt neveztek ki azzal a céllal, hogy új szabályzatot dolgozzanak ki és pontról pontra határozzák meg a káplán kötelességét. Mivel azonban nem ismerték a papok feladatait, ezért abban állapodtak meg, hogy minden marad a régiben és a káplán a professzorral váltva prédikál magyarul.

1846-ban indult el újra a küldöttség segédlelkészt keresni, mert egyik papjuk betegsége miatt a másikkra teljesíthetetlen feladatok hárultak. Előtte Tiszolcra és Eperjesre írtak, tanácsot kérve. A superintendens a világlátott Chotvács Andrást ajánlotta, aki Köviből származott. Apja szegény földművelő volt. Pappá válásában szerepe volt a gyermekkorában megélt csodának is.²⁷ Rozsnyói tanulmányai után Tapolcsányban Latkoczyéknál, Csizben Kubinyiéknál, majd Plathyéknál lett házitánító. Késmárkon tanult tovább. Ratkón két évig ideiglenes leánytanítóként dolgozott. 1841-ben peregrinus lett: Pestről Bécs, Prága, Drezda, Lipcse, Altenberg városokon keresztül Jenába ment, egy szemeszter után Weimar, Erfurt, Gotha, Göttinga, Hálán keresztül Berlinbe, ahol a második félétet töltötte. Megfordult az alábbi helyeken: Potsdam, Rudolfstadt, Coburg, Freiburg, Bamberg, Aschaffenburg, Frankfurt a[m] Main, Mainz, Heidelberg, Karlsruhe, Strassburg, Párizs. 1842-ben ismét Ratkón vállalt tanítóságot, majd Alsóbalogon a Gaszner háznál lett nevelő, mielőtt Nyíregyházára jött. Itteni működése nem volt problémamentes, mert hamar előállt szokatlan kéréseivel: „fehérruha mosást kívánt, ami eddig nem volt, de neki bizonyos feltételek alatt megígértetett, majd azt kívánta, hogy a gyermekágyas asszonytól, mikor otthon ő beavatta, járuló 1 Vft stóla²⁸ övé legyen, mit egyszer valóban meg is tartott; majd azt, hogy a temetési czédulát maga a pap neki átvigye; majd azzal jöve elő, hogy ha csak egy, bár legkönnyebb functio van is, az őt nem illeti; majd ismét azt kívánta, hogy a r[endes] pap őhöz küldje a temetést beírató embert, mikor ez a temetés reá esik. Mind ezekért a Felügyelő őt szelíd és barátságos hangon megintette, de azzal ő mit sem gondolt. Türtük jó ideig ros[s]z kedélyeit, sőt lehet mondani, makacsságát, mert több ízben visszaküldte a temetési czédulát, melly őt illeté és nem is temetett. De végre ő magánál megfogyott a béketűrés 's azon boldog gondolatra jöve, hogy kérelmet írjon a convent elibe, mellynek foglalata ez volt: »Én a nemes Egyháznak Káplánja vagyok, mert tőle meghívattam és fizettetem is, minthogy pedig az egyháznak mindegy akárhol legyen kosztom, tehát arra kérem, méltóztassék vagy úgy határozni, hogy egyedül T[isztelen]dő Farbaký úr asztalához járjak, vagy a' lelkészeknek fizetni szokott kosztpénzt nekem fizetni, mert én ezen túl Miklósfy úrhoz kosztba járni nem akarok, ennek okát nem mondom ki, de ha a

²⁶ Uo. 452.

²⁷ Elvesztette látását, amit csodának tulajdonított módon visszanyert.

²⁸ A pap számára keresztelekő, esketőkő, temetőkő, bizonyos iratok kiállításakor adott adomány.

N[eme]s egyház tudni akarja, azért nem, hogy a további súrlódásokat kikerülhessem.« Ezen kéréssel következtében Junius hó 2^{án} leült a nyolcz tagból álló választmány a bibliothékában hogy a dolog mibenlétét megismérvén megítélhesse kihallgatta a segéd panaszait, azután a lelkésznek minden pontra megkívántatott magyarázatát 's felvilágosítását, és kisült, hogy Káplán úr a temetés és esketés iránt szokott a maga szobájában, ne mondjam, alkudozni, legalább egy kis mellékstólát kérni, kisült, hogy ő nem akarna a' lelkészeknek alárendelve lenni, hanem csak az egész ekklesiától füg[g]ni... Kisült, hogy ő kéjelemszerető és a pap helyett semmit tenni nem akaró Káplán s. a t. azért komolyan megmondattott neki, mikép[p] az egyház a káplántartást egészben nem fizeti csak 140 Vft-tal évenként pótolja, 's a' segédpap nemcsak az egyházé, sőt ép[p]en a' lelkésztől füg[g] mindenben, kivéve a meghívást és elbocsátást; a' lelkészek nem tartoznak neki temetési czédulákat oda hordani, de ha valamiben kétsége van ő alázza meg magát, és a temetés vagy bármely functio iránt ne merjen azontúl alkudozni, sem stólat, mint már néhányszor követelt 's el is vett, senkitől kívánni a betegágyas aszszonytól járó 1 Vf tartozik a' lelkészeknek átadni, a neki átadott functiót elfogadni, nem pedig amint már többször tett, visszautasítani, ellenben minden igaz ügyét és panaszát a' Felügyelőnek felterjeszteni. Ezek után Miklósfy lelkész úgy nyilatkozott, hogy bár a káplántartást kötelességének ismeri, de ezt a mostanit, ki semmi segítségére nem lévén, illy nagy drágaságban még a' kosztban válogatni mer, 's a dolgot már kihírlelte, többé tartani nem fogja. De végre a káplán zavarba jött 's a sok intésre mégis kezét nyújtva a lelkésznek bocsánatot kért, 's a dolog régi mellett maradt.”²⁹

A vizálkodásnak az vetett véget, hogy a káplán meghívást kapott a vizesréti ekléziától és elment Nyíregyházáról. Távozása sem volt túl dicsőséges. Egy hétig házról házra járt búcsúzkodni és pénzt gyűjteni az útiköltségére. „Színes[z]kedő, panslav jellemével, és szünet nélküli látogatása által sokaknak szívét, kivált a' köznépét szerencsés vala meghódítani” – írták róla a Történetkönyvben.³⁰

A rövid időt itt töltő segédlelkészek nem tudtak úgy beilleszkedni a közösségbe, mint a két rendes lelkész. Munkájukra azonban szükség volt, mert a lelkészek a nagy lélekszámú gyülekezetet még akkor sem tudták ellátni, ha nem akadályozta őket betegség. A konfliktusok elkerülése érdekében azonban szükségesnek látták az új segédlelkész meghívólevelében pontosan rögzíteni a feladatokat. A megyében több helyen házitanítóskodó Huljuk Mihály ezért kapta meghívásakor az alábbi szerződést: „Meghívó levél. Tiszteletes Hitjelölt Úr! A' jelenleg megsokasodott lelkészi foglalatosságokat rendes lelkészeink kellő pontossággal teljesíteni nem győzván, egyház közsegileg a megürült segédlelkészi hivatal betöltését meghatároztuk, melyre Tiszteletes Hitjelölt urat, miután magyar és tót nyelven tartatott próba szónoklatai után azon hivataloskodáshoz megkívántató tehetségekkel felruházottnak lenni tapasztaltuk, ezennel meghívjuk. Egyrészről azonban az itt szokásban lévő segédlelkészi kötelességeket, és a' rendes lelkész urakhozi viszonyait következőleg adjuk elő: 1^{en} Minden

²⁹ Történetkönyv, 518–519.

³⁰ Uo. 519.

segédlelkész közvetve az Egyház, közvetlenül pedig T. Rendes lelkész urak rendelkezése alá tartozik; 2^{or} Minden Vasárnap rendszerint három templomi lelkészi foglalatosság és sz[ent] hivataloskodás lévén, azok közül egyet a' segédlelkész teljesíteni köteles; 3^{or} Valahányszor a rendes lelkész urak több hivatalbeli eljárásokkal terheltetnek a segédlelkész őket mindenkor kipótolandja; 4er A' hitfelekezeti betegekhez és temetésekre való járás parentatziók és halottak fölötti szónoklatok gyakran összeütkezésbe esvén, az azokbani sz[ent] foglalkozás minden lelkészt egyenlően illeti, mind az által a működés felosztása és személyenkénti kijelölése a rendes lelkész urak jogához tartozik; 5^{or} A lelkészi segédelmet óhajtó betegek és áldozók körül tett fáradozás díja mindig az eljáró akár rendes, akár segédlelkész önkéntes jutalma: azonban a gyermekágyas asszonytól fizetni szokott 1 Vf[t] stóla kirekesztőleg a rendes lelkészek sajátjai; 6^{or} Midőn hetenként a Szentegyházban, vagy azon kívül három temetési szónoklás szükségére áll elő, a harmadik a segédlelkész által teljesítettik; 7er Minden Segédlelkész az egyházközség közpénztárának a felszentelési költségeket azon mennyiségben, mely a vele utazott Küldöttség által bejelentetik és jegyzőkönyvbe ígattatik, az egyházi törvények értelmében megtéríteni köteles; 8^{or} Ezeken felül egyházközségünk az ezen segédlelkészi hivatallal öszvekött szelíd erkölcsöket, tudománybeli művelődést, és azt, hogy a rendes lelkész uraknak minden a fentebbiekben elő nem számlálhatott körülményekben valódi segédjök legyen és hivatalában folytonost szorgalommal és hűségesen eljárjon, szorosán megkívánja. Más részről mi Nyíregyházi ag[ostai] szentegyház T[isztelet] hitjelölt úrnak, mint segédlelkésznek, az e mai napon hozott határozás nyomán évenként 120, az az egyszázhusz ezüst forintokat, minden forintba három ezüst húszast számítva fogunk fizetni, alkalmas lakásról, fűtésről, világításról – mely 25 font gyertyából álland, és T[ekintetes] T[iszteletes] Rendes Lelkész uraknál nyerendő élelemlről gondoskodni. Melly meghívó levelünkre egyenes válaszát elvárva maradunk Nyíregyházán 1847 év. Octob[er] 22. napján tartatott egyház községi ülésünkben a hitjelölt úrnak szíves szolgálai.

Kralovanszky András Felügyelő, Miklósfy Samuel r[endes] lelkész.”³¹

A szabályozás azonban nem küszöbölte ki a problémákat, amelyek főként jellemhibából adódhattak. Ha hinni lehet az egyháztörténetet papírra vetőknek, akkor az új segédpap felszentelése után nagyravágyóvá, tudományával kérkedővé és a' társas körökben veszekedővé vált. Ráadásul a szeminaristák tót nyelvű oktatását felhasználta a pánszláv eszmék megismertetésére, előfizetőket gyűjtött tót újságokra, sőt az újságban megjelent nemzeti dalt, a „My Slawy”-t iskolás fiúkkal másoltatta. Ezzel felkavarta az állóvizet a magyarosítás és a pánszlávizmus terjedése között egyensúlyt tartani akaró egyházközségben. Több tanácskozás után végül úgy döntöttek, hogy mennie kell a káplánnak, aki végül önként távozott.³²

³¹ Uo. 534–535.

³² Uo. 562–563.

2. sz. táblázat

Evangélikus segédlelkészek Nyíregyházán az újraterelítés századában

<i>Lelkész neve</i>	<i>Szolgalat éve</i>	<i>Lelkész neve</i>	<i>Szolgalat éve</i>
Sramko Péter Pál	1802	Bakay János	1828
Barcs András	1805–1808	Honéczy Dániel	1830–1832
Bodiczky Ádám	1808–1812	Longaver Lajos	1833–1835
Greguss Tamás	1815–1817	Botto László	1836–1839
Schulek József	1817–1819	Novák Sámuel	1839
Nagy Mihály	1820–1821	Zsatkovics István	1842
Krmesky János	1823	Homolya István	1844
Schulek József	1823–1824	Chotvács András	1846
Homolya János	1824–1828	Huljuk Mihály	1847

Nyíregyháza újraterelítés utáni társadalmában jelentős helyet foglalt el a lakosság közel 80%-át kitevő evangélikusok gyülekezete, amelynek gondolkodását, szemléletét személyes példamutatásukkal, prédikációikkal folyamatosan formáltak a közösség lelkészei. A türelmi rendelet után hívtak közül többen néhány évtizeden át, halálukig szolgáltak itt. A bölcsőtől a koporsóig részesei voltak a hívek életének, mellettük álltak örömeikben, bánatukban. Rokonságuk, révén hidat teremtettek az ideterelített lakosok korábbi származási helye, a Felvidék és Nyíregyháza között, segítve a gazdasági és kulturális kapcsolatok kibontakozását, ezáltal a város fejlődését.

A BEREGSOMI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG ÉLETE A SZÁZADFORDULÓTÓL 1944-IG A PRESBITERI JEGYZŐKÖNYVEK TÜKRÉBEN¹

Beregsom Beregszásztól 22 km-re, a Csap–Nagydobrony–Beregszász országút mentén fekszik. Árpád-kori település. Nevében a „Bereg” előtagot valószínűleg azért használták, mert az első világháború végéig Magyarországhoz tartozó Bereg vármegyében fektet.²

Fényes Elek 1851-es leírása szerint³ Somot 10 római katolikus, 16 görög katolikus és 512 református lakta. A falu lakossága 1851–1910 között mintegy megkétszereződött.

Beregsom református népessége a reformációt követő évtizedekben a mezőkaszonyi egyház fiókegyházaként tevékenykedett. Az első, reformált hitű, név szerint ismert prédikátora 1576-ban „Bernardus Presbyter” volt, aki később „Békányi Bernát”-ként is ismeretes volt.⁴ A 16. század utolsó évtizedeiben a mezőkaszonyi anyagyülekezet lelkipásztorai látták el a somi egyházban is a szolgálatot. 1605-ben a somi gyülekezet prédikátora Paltrohai/y János lett. 1607-ben Elikinus Mihály, majd Szeghalmi Tamás, 1610-ben Cégény Tamás volt a gyülekezet papja. Ekkor Rápolti András volt a somi egyház lelkesze, aki mellett Kende Sámuel tanító vezette a helyi iskolát.⁵ Az egyház anyakönyvei 1773-tól maradtak fenn.⁶

A gyülekezet 1830-ban kezdett templomot építeni, amely 1833-ra, tornya pedig 1837-re készült el. A templom építését Lónyay Péter özvegye, bernátfalusi Bernáth Anna támogatta, akit 1848. január 7-én temettek el a településen. Ezenkívül Lónyai József özvegyét, Bernáth Zsigmondot és Bay Károlyt is az egyház jótevőiként emlegetik még napjainkban is.⁷

A 19. században újabb kisebb építkezések voltak a templomban és környezetében. A templom épülete egyszerű kerítéssel körbevett kertben áll. A hajó elé épített torony háromszintes. Elülső sarkain támpillérekkel van megerősítve, mindhárom szinten

¹ A 2017. évi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei helytörténeti pályázaton 1. helyezést nyert dolgozat szerkesztett változata.

² Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 1993. 62.

³ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851.

⁴ Szántó János: A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei. Beregszász, 2006. 18.

⁵ Magyar Református Egyházak javainak tára. Szerk. Tenke Sándor. Budapest, 2000. (a továbbiakban Tenke, 2000.) 94.

⁶ Zágonyi Á. Károly: Beregi Egyházmegye Emlékkönyve. Közreadja: Csatáry György. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva, Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 2005. 211.

⁷ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monographiája. III. köt. 2. rész. Ungvár, 1881. 699.

A somi református templom

(A szerző felvétele)

négy oldalról keretelt-zsalugáteres ablakok díszítik, amelyeket a sarkoknál függőlegesen végigfutó, szürke alapokon nyugvó fehér vakolatdísz tesz látványosabbá. A toronyóra hely fölött a szögletes, kúpos formájú sisak ívelten indul a templomfalról, közepét párkány töri meg ablaknyílásokkal. A templom hegyében található tüskés gombon egy szétárt szárnyú kakas látható. A sík famennyezettű hajó két végében faoszlopok tartotta karzat épült, amelyet az oszlopfőkön és a mellvéd alján fűrészelt fadísztés szegélyez. A mellvédet piaszterek⁸ tagolják, közeikben csúcsíves díszítés található. Az orgona neoklasszicista, aranyozott díszítésű. A Mózes-szék egyszerű felmagasodó háttámlája timpanonnal zárt. A fából készült szószelek ugyancsak csúcsíves díszítésű, a szószékkorona sokszögű párkányon nyugvó, bordás

félgömb, teteje kicsúcsosodik. Az úrasztala csúcsíves fakerítéssel van körülvéve. A padok elején szintén csúcsíves díszítés található, terrakottás mennyezete fából készült. Az ablakokat és asztalokat eredeti beregi szőttesek és csipkék borítják.⁹

1900-tól egészen 1934-ig Mízsák Péter végezte a lelkészi teendőket a Somi Református Egyházközségben.¹⁰ Őt nemcsak szolgálatkész lelkésznek, hanem kiváló embernek is tartották. Ahogy tudott, úgy segített a település lakosain. Példamutató volt alázatával és szeretetével.¹¹ Mind ő, mind a felesége nagyon sokat tettek Som és a Somi Református Egyházközség jövőjéért, sok értékes adománnyal gazdagították az egyház úrasztali felszerelési tárgyait.¹²

Az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Bereg megye elmaradottsága igencsak szembetűnő volt.¹³ A lakosok jobbára a mezőgazdaságból éltek. A somi községi képviselő-testület – a többi település elöljáróságához hasonlóan – 1902. szeptember 21-én rendkívüli közgyűlést tartott Kossuth Lajos emlékének megörökítésére. Döntöttek arról, hogy a helybéli református templomban ünnepi istentiszteletet tartanak, amelynek

⁸ piaszter: itt fémlemez

⁹ Uo. 95.

¹⁰ Kárpátaljai Református Levéltár (a továbbiakban KRL), A Beregsomi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve, 1–3. köt., 1889–1940. (a továbbiakban Jkv.), 1900. január 25.

¹¹ Tenke, 2000. 98.

¹² Uo. 98.

¹³ Sütő Kálmán: Óda mely történelem (kézirat). Beregsom, 1990.

költségeire 20 koronát különítettek el.¹⁴ Az ünnepi istentiszteletre 1902. szeptember 28-án került sor, amelyen jelen volt a falu apraja-nagyja, az istentisztelet után pedig népünnepélyt rendeztek a református templomkertben.¹⁵

A reformátusok iratai közül a fennmaradt, 1889–1911 között íródott presbiteri jegyzőkönyv nemcsak a gyülekezet, hanem a falu életének legfontosabb eseményeit is rögzítette. Ebbe jegyezték be a támogatókat is. A Somi Református Egyházközség segítség nélkül nehezen tudott volna boldogulni, még kevésbé népünnepélyt rendezni, de a település lakói mindig bízhattak a Lónyay családban, amely már több alkalommal segítette ki mind a települést, mind az egyházat.¹⁶ A falu lakosainak története akkor fonódott össze a családéval, amikor 1633-ban, királyi adomány folytán Lónyay Zsigmond lett a település új tulajdonosa.¹⁷ A Lónyay családnak volt a legnagyobb befolyása a falu életére, különösen nagy hatása volt id. Lónyay Albertnek, aki még igen fiatal korában költözött a településre, és a település lakóival kölcsönösen tisztelték egymást. Ez nem volt nehéz, mert id. Lónyay Albert igen segítőkész és nagy tudású volt, aki a faluban eltöltött évek alatt folyton azon fáradozott, hogy segítsen az embereken.¹⁸ Éppen ezért nagy megrázkódtatást jelentett a községnek, amikor Mizsák Péter lelkész az 1904. március 13-i református gyűlésen a jelenlévő egyházztagokkal fájdalmasan tudatta, hogy méltóságos id. Lónyay Albert 1904. március 3-án Budapesten elhunyt.¹⁹ Prédikációjában meleg szavakkal emlékezik meg a megboldogultnak a községben eltöltött életéről, aki érdeklődést tanúsított az egyház ügyei iránt is. Az érdeklődésének alapjai a nép iránti jóakarátában s szeretetében mutatkoztak meg. Szeretetét a falu lakossága a megboldogult halála után is érezhette, mivel id. Lónyay Albert halála előtt a község lakosaihoz intézett búcsúját írásba foglalta. „Som község összes lakosainak! Kedves gyermekeim, úgy hiszem, megillet benneteket ezen megszólítás, s ehhez jólesik nekem eztet kihasználni, mert a somiakhozi benső érzelmem mindig apai volt, még a kornál és az együtt átélt időnél fogva is.”²⁰ Levelében visszaidézi, hogy több mint 54 évvel ezelőtt költözött a településre és mindvégig a szíven viselte a község érdekeit, és az egyház iránti kötelezettségeket. Mindig örömet okozott neki, ha tettel vagy tanáccsal segíthetett. „Többet egy félszázadnál töltöttem veletek, szerettem a Somba érkeztemkor talált tisztas öregeket, meleg érzéssel voltam a községnek apraja nagyja iránt. Ezekből többé mit sem látok, ezért ezen levelemben aztat kívánom: Legyen és maradjon az egész községnek lakossága istenfélő, boldog elégedett, kérem reátok az Úr Istennek áldását

¹⁴ KRL, Jkv. 1906. április 22.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján, Ungvár–Budapest, 1993. 63.

¹⁷ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye. Szerk. S. Benedek András, Vári Fábián László. Budapest–Beregszász, 1996. 656.

¹⁸ KRL, Jkv. 1904. március 13.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

és tartsatok meg engemet jó emlékekben.”²¹ A búcsúlevél felolvasása után a presbitérium nekilátott a részvétnyilvánítási kivonat elkészítéséhez, amelyet elküldtek a gyászoló családnak.

1906. május 20-án a bécsi béke 300. évfordulójáról emlékeztek meg.²² Az ünnepi istentisztelet alkalmából Mizsák Péter tiszteletes hangsúlyozta a gyülekezet előtt, hogy kötelességük megemlékezni arról a szerencsés küzdelemről, amely 1604. október 14-én éjjel, az álmosdi csatával megkezdődve, s 1606. június 23-án a bécsi békekötéssel véget érve alapja lett az alkotmányos és vallásos szabadság további fejlődésének, s kötelességük megemlékezni arról a férfiról, akit válságos időkben vezérül adott a gondviselés, mikor is a magyar nép politikai és lelkiismereti szabadsága forgott kockán. Ez a férfi Bocskai István volt, Magyarország és Erdély választott fejedelme, akit kortársai méltán neveztek a „magyarok Mózes”-ének, aki a király iránti hűség és a hazaszeretet egyforma érzelmével fogott fegyvert a fenyegetett alkotmány és a vallásszabadság védelmére, s kinek saját feladata megoldásán kívül az a szerep jutott, hogy az utána következő szabadságharcok mintája, s kezdő útmutatója legyen.²³ A tiszteletes arra biztatott, hogy ne csüggedjen el a gyülekezet a szegénység ellenére sem, s továbbra is bízson Isten segítségével. Arra ösztönzött, hogy vegyenek példát Bocskairól, aki a pogány félhold és a római szent birodalmi korona határán megállva, a legnehezebb helyzetben is ember, protestáns és független magyar maradt: a szorongatásban el nem csüggedt, a győzelemben el nem bizakodott, az előbbiben erősnek, az utóbbiban magyarnak és államférfinak bizonyult. A tiszteletes kijelentette, hogy a nehéz helyzetben az összefogás segíthet a legjobban, nem pedig az, ha önzően csak a magunk érdekeivel törődünk, a mások érdekein pedig átgázolunk.²⁴ Az istentisztelet végén újra felhívta a gyülekezet figyelmét arra, hogy Bocskai is istenfélő ember volt és ennek is köszönhette azt, hogy elérte célját. Nem csak nagy katona és a legbölcsebb politikus, hanem a legnagyobb magyarok egyike, az első magyar szabadsághős, aki diplomáciai rangra emelte a honi nyelvet, aki írásaiban még az idegen szó használatát is kerülte. Bocskai mindig is a magyar–magyar összetartásra intett, s ezt tanácsolta Mizsák Péter is a gyülekezetének. Az istentisztelet végén a tiszteletes felidézte a szerencsi országgyűlésről kiadott első magyar vezényszót: „Ha Isten velünk, ki ellenünk!” Az orgona zúgása mellett pedig felhangzott: „Erős várunk nekünk az Isten!”²⁵

A Somi Református Egyházközség nemcsak a nemzeti hősök, hanem a református egyház megalapítója előtt is fejet hajtott. 1909. október 31-én a beregsomi egyházközség presbitériuma hálás kegyelettel emlékezett meg Kálvin Jánosról, a nagy reformátorról és egyházalapítóról születésének négyszázadik évében.²⁶ Mizsák Péter lelkész az

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

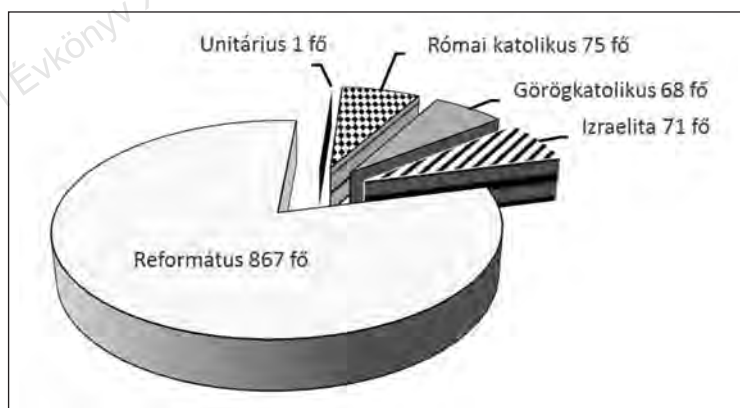
²⁶ Uo. 1909. december 26.

istentiszteleten hálát adott azért, hogy a Kálvin János által hirdetett evangéliumi világosság s igazság, s az általa megalkotott egyházi szervezet ereje megtartotta az egyházat, és a történelem bizonyágot tett arról, hogy a magyar református egyház az emberiség közös kincseiért: a hitért, a szabadságért és a felvilágosodásért vívott harcaival, az örök igazság törvényei szerint is érdemes a világ elismerésére, a maradandó életre, s érdemes a hallhatatlanságra: „Az elmúlt, s jövődő századok küszöbén, a múltakba kegyelettel a jövőndőbe teljes reménységgel és megnyugvással tekintve dicsőítjük egyházalapítónk áldott emlékezetét, feliratilag a legmélyebb hódolattal járulunk a magyar szent koronához, s ezzel megkoronázott apostoli magyar királyunkhoz, I. Ferencz József őfelségéhez, kinek uralkodása alatt egyházunk az alkotmányos önkormányzat áldásaival felruházva halad a megerősödés útján, s végzi hivatásszerű nemes munkáit.”²⁷ Az istentisztelet végén a tiszteletes felhívta a gyülekezet figyelmét arra, hogy milyen nagy jelentősége van annak, hogy Kálvin János megalapította a református egyházat, és áldotta az Istent, hogy ilyen bölcs s igazhitű vezetővel áldotta meg a magyarságot, mint I. Ferenc József.²⁸

Az egyház 1906-tól az évtized végéig felújította a lelkésztanítói lakást, átfestette a templombelsőt, csúrt készítettet stb.²⁹ A felújítások kivitelezéséhez pénzre volt szükség, amit az egyház a birtokos családok támogatásával és a hívek közötti gyűjtéssel tudott előteremteni.

A település lakossága 1910 decemberében 1082 fő volt.³⁰ A lakosság legnagyobb része, 867 fő református volt, de élt még itt 75 római katolikus, 71 izraelita, 68 görög katolikus, és 1 unitárius személy is.³¹

1. sz. ábra
Beregsom lakosságának vallási megoszlása 1910-ben

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo. 1908. augusztus 11.

³⁰ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, I. rész. Budapest, 1912.

³¹ Uo.

Somban a lakosok többségét híveinek tudó református egyház irányította a közösség mindennapi életét, gondolkodását. Joga volt az egyházadó mellett a különböző gyűjtésekre, sőt a bírságolás kezdeményezésére is. A falut érintő sok ügyről is a lelkész és a presbitérium döntött.

Az 1914. július 28-án kitört első világháború a Somi Református Egyházközséget is több szempontból sújtotta. 1916. március 9-én Baksa János, az egyház gondnoka tudomására hozta a presbitériumnak, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy az egyház földjét bevegyék azok az emberek, akik azt felvállalták, mivel részben hadba vonultak, részben jószáguk sincs hozzá.³² Ezért intézkedésre hívta fel a presbitériumot, mert a föld már a múlt évben is parlagon volt, és nem jövedelmezett. A presbitérium ezután megbízta a gondnokot, hogy árverésen egy évre adja bérbe az egyház földjét.³³

Az 1916. november 29-i presbitéri gyűlésen Mizsák Péter lelkész tudatta a presbitériummal, hogy I. Ferenc József király november 21-én, 86 éves korában csendesesen elhalálozott. Ezután a tiszteletes méltatta a nagy uralkodó érdemeit, amelyet hosszú időre terjedő uralkodása alatt úgy a haza, a nemzet, mint az egyház haladásában, szellemi és anyagi jólétének előmozdításában „letörölhetetlen betűkkel írta bele a történelem lapjaiba”. Indítványozta, hogy a presbitérium is örökítse meg a nagy király emlékét jegyzőkönyvének lapjain. Megköszönte a gondviselésnek, hogy ilyen „hosszú élettel áldotta meg az ő szolgáját, megajándékozta kötelességtudással, bölcs és szerető szívvel, erős lélekkel, mely úgy béke, mint háború napjaiban biztosan tartotta azt a kormánypalcát, mellyel a nemzetet, s az egyházat a boldogabb jövő felé tántoríthatatlanul kormányozta.”³⁴

A háborús viszonyok és a nincstelenség ellenére 1917 szeptemberében a somi presbitérium és a lelkész elhatározták, hogy ki kell festetni a lelkészlakást, amelyet még a világháború előtt terveztek, de a kivitelezését elhalasztották. A falak a legutóbbi renoválás óta roskadoztak, a festék lepattogott, a háború vége pedig még bizonytalan volt, az árak folyton emelkedtek, így a presbitérium elhatározta, hogy nem halogatja tovább a lelkészlakás kifestését. A festést egy nagybégányi festő végezte, aki kívül-belül rendbe tette a lelkészlakást s a rajta lévő kőműves munkákat is elvégezte 370 korona fejében. Az egyház meszet, portlandet (cement) és homokot adott a munkához, továbbá ételt és szállást biztosított a festőnek.³⁵

Számos egyházközség mellett a Somi Református Egyházközség is megemlékezett a reformáció 400 éves évfordulójáról az 1917. október 31-én tartott presbitéri gyűlésén.³⁶ Mizsák Péter lelkész üdvözölte a presbitériumot és a gyülekezetet. Beszédében rámutatott a reformáció 400 éves emlékűnnepének nagy jelentőségére. Hálát adott a gondviselő Istennek, amiért a református egyházat négy évszázadon keresztül vérszben és

³² Adatközlő Kődöböcz József somi lakos, szül. 1928.

³³ KRL, Jkv. 1916. március 9.

³⁴ Uo. 1916. november 29.

³⁵ Uo. 1917. szeptember 7.

³⁶ Uo. 1917. október 31.

viharban megtartotta. Felhívta a gyülekezet figyelmét, hogy „az Úr választotta ki őket arra, hogy e nagy határkő mellett megilletődött lélekkel s Istennek szentelt ünnepi érzelmekkel elhaladjanak.”³⁷ A konvent is küldött minden gyülekezethez „Emlékirat”-ot, amelyet megörökítés végett a presbitérium a jegyzőkönyvhöz csatolt. Ezután a lelkész biztatta a gyülekezetet, hogy ne veszítsék el az Istenben való hitüket még ilyen nehéz időkben sem, s bízzanak abban, hogy Isten hamarosan véget vet a háborúnak.³⁸

Nem is kellett sokat várni. Az Osztrák–Magyar Monarchia az 1918-as fegyverletétel után összeomlott. Az első világháborúban 34-en veszítették életüket Som lakosai közül. A háború áldozatainak tiszteletére a község 1927-ben emlékművet állított fel a templom kertjében, amelyen fel vannak tüntetve a hősök nevei: Baksa Béni, Baksa Gábor, Barkaszi Béni, Barta Gábor, Barta Gyula, Békássy István, Fejes Lajos, Filep Ferenc, Hegedűs Bálint, Juhász József, Kis Sándor, Khun József, Kondor Péter, Kódus Ferenc, Ködöböcz Bertalan, Ködöböcz Béni, B. Ködöböcz Ferencz, M. Ködöböcz Ferencz, B. Ködöböcz János, F. Ködöböcz János, Ködöböcz József, Ködöböcz Lajos, Ködöböcz Károly, Ködöböcz Sándor, Nagy Béni, Nagy László, Nagy Péter, Rosenthal Izidor, Simon János, Simon József, Simon Lajos, Tóth Gábor, Tóth Pál, Tuba Mihály.

Az I. világháború áldozatainak emlékműve a somi templomkertben
(A szerző felvétele)

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

1918. november 16-án kikiáltották a Magyar Népköztársaságot.³⁹ Ezután természetesen még mindig akadtak királypártiak, legitimisták az országban, az ő táborukba sorolható a Somi Református Egyházközség is. Ezt bizonyítja az alábbi eset. A debreceni református egyház presbitériumának 1918. november 25-én tartott rendkívüli közgyűlésén született 1450/1918. p. számú végzés értelmében a presbitérium 36 szavazattal 15 szavazat ellenében kimondta, hogy dr. Baltazár Dezső püspök viselkedését a legteljesebb mértékben helyteleníti, elítéli, és hasonló határozathozatal végett a tiszántúli református egyházkerület egyházközségeit is megkeresi. Dr. Baltazár Dezső püspök ugyanis a református gyülekezeteknek írott körlevelében kiállt a királyság mellett akkor is, amikor már az egész ország a köztársasági államformát fogadta el.⁴⁰ A somi református presbitériumban is felolvasták a debreceni református egyház presbitériumának 1450/1918. p. számú végzését, amelyet a község presbitériuma teljes mértékben elítélt. Kinyilvánították, hogy „ezekben a baljós időkben midőn a magyar haza, s vele együtt a református egyház is az élet-halál elválasztó vonalán küzd a mindenfelől reánk támadó nemzetiségekkel, mély és igaz szomorúság fog el bennünket, hogy a debreczeni református presbitérium a maga nagyságát, vezetésre hivatottságát egy ilyen határozatban véli a kisebbeknek példát állítani, melyben személyes támadásával a gyűlölség és pártoskodás magvait igyekszik elhinteni, hogy egyházunkat a vészes időkben gyengítse, kipróbált, és szeretett vezetőjének önfeláldozó munkáját megbénítsa.”⁴¹

Az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-i egyezmény értelmében Kárpátalját s ezáltal Beregsomot is bekebelezte a Csehszlovák Köztársaság, amely nem sokat késlekedett azzal, hogy megpróbálja beolvasztani Kárpátalját.⁴² Sok helyi intézmény nemcsak, hogy nem ellenkezett, hanem önként csatlakozni kívánt a hasonló csehszlovák intézményekhez, mivelhogy a kárpátaljai reformátusok rá voltak kényszerülve, hogy az új állam keretei között megszervezzék magukat. A kárpátaljai református egyházmegyék közös bizottságának 1922. augusztus 16-án 50/1922. szám alatt keltezett felhívása javasolta, hogy a Podkarpatska Ruszban lévő református egyházmegyék tömörüljenek egyházkerületté, illetve, hogy a megszerveződő „Kárpátaljai Református Egyházkerület” konventi és zsinati viszonylatban alkotó részévé lehessen a „Csehszlovákiai Magyar Református Egyetemes Egyháznak.” Sőt még azt is megemlézték, hogy Podkarpatska Rusz az egyházkerületté való átalakulást közigazgatási államsegéllyel is kész támogatni.⁴³ Azonban a csehszlovák állam hosszú ideig nem volt hajlandó elismerni a Kárpátaljai Református Egyházkerületet, s ott akadályozta-nehezítette annak működését, ahol csak tudta. A somi református presbitériumban is megvitaták a fent említett 50/1922. számú felhívást, és 1922. szeptember 3-án a presbitérium egyhangúan hozzájárult ahhoz, hogy a Podkarpatska Ruszban lévő református egyházmegyék

³⁹ Móricz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Budapest, 2001. 34.

⁴⁰ KRL, Jkv. 1918. december 15.

⁴¹ Uo.

⁴² Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon. Budapest–Szeged, 1991. 23.

⁴³ KRL, Jkv. 1922. szeptember 3.

Kárpátaljai Református Egyházkerületté tömörüljenek, amely konventi és zsinati viszonylatban alkotó részévé válhatott a „Csehszlovákiai Magyar Református Egyetemes Egyháznak”.⁴⁴

Ekkor még a presbitérium tagjai nem tudhatták, hogy nemsokára igencsak meggyűlik a bajuk a csehszlovák kormánnyal, mivel a csehszlovák éra 18 éve alatt a kormány állandóan arra törekedett, hogy megnehezítse a kárpátaljai református egyház-
községek mindennapjait. Az egyházat anyagilag alig-alig támogatta, amit jelentősen megsínylett a Somi Református Egyházközség is.⁴⁵ 1925. április 8-án a presbiteri gyűlés nagy perpatvarba torkollott, amikor is Mizsák Péter tiszteletes felemelte szavát a Csehszlovák Köztársaságnak a kárpátaljai református egyházakat elnyomó politikája ellen. Két presbiter, Deme Viktor és Fejes Norbert kérdőre vonták a tiszteletest, amiért az államat bírálta. Felszólították a lelkészt, hogy azonnal vonja vissza a kijelentését, miközben dicsőítették a csehszlovák államot, s felhívták a presbitérium és a tiszteletes figyelmét arra, hogy sokkal jobb helyzetben vannak, mint ha a Szovjetunió kötelékében élénének. Azonban a tiszteletesnek, s a többi presbiternek sem nyerte el a tetszését a két presbiter kijelentése, és az ülést feloszlatták.⁴⁶ Egy héttel később, 1925. április 15-én a presbitérium rendkívüli ülésén Mizsák Péter megvonta a bizalmat Deme Viktor és Fejes Norbert presbiterektől, s kérte a presbitériumot, hogy titkos szavazással döntsék el, hogy maradhatnak-e az illető személyek a tisztségükben, vagy helyt adnak a tiszteletes indítványának. A titkos szavazás eredményeként a presbitérium döntő többsége a tiszteletes mellé állt, így a két presbitert eltávolították tisztségükből.⁴⁷

A csehszlovák éra alatt a Somi Református Egyházközségben a viszontagságok ellenére fejlesztések is történtek. Az egyházkerületi közgyűlés 25/1930. számú határozatában kijelentette, hogy az építés alatt lévő villanytávvezeték mentén fekvő egyházi közösségek vezettessék be a villanyt a lelkészi és tanítói lakásokba. A somi református presbitérium 1931. április 6-án úgy határozott, hogy ha a községgel a villanyszerelő cég megkötö a megegyezést, a presbitérium is belátja ennek fontosságát, és a villanyt be fogja vezetetni.⁴⁸

1931. októberi 31-én, a Somi Református Egyházközség presbiteri gyűlésén a lelkész jelentette a presbitériumnak, hogy a „Morvaországi Boleslav-i villanyszerelő cég képviselője, ki e vonalon a villany belső felszerelésével meg van bízva, s a községgel már megkötötte a szerződést és kéri a presbitériumot, hogy a villany felszerelést, illetve bevezetést a lelkész és tanítói lakon, valamint az iskolába, ha szükségesnek és jónak találván úgy most erről hozzanak határozatot, s ha a bevezetés mellett döntenek határozzák meg, hogy minden lakásnál hány lámpát látnak szükségesnek, és a szerződést

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo. 1924. május 13.

⁴⁶ Uo. 1925. április 8.

⁴⁷ Uo. 1925. április 15.

⁴⁸ Uo. 1931. április 6.

kössék meg.”⁴⁹ A presbitérium szükségesnek találta a villany bevezetését a lelkész és tanítói lakba és a bevezetés mellett határozott. Azonban tekintettel úgy az egyház, mint a nép nehéz anyagi helyzetére, csak a legszükségesebb mennyiségű lámpa beszerelését engedhette meg. A lelkészlakba 6, a tanítói lakba 4, az iskolába 2, összesen 12 lámpa beszereléséről döntöttek 1160 korona értékben. Az összeg egyharmad részét kifizették az első számla benyújtása után. Az egyezség értelmében a fennmaradó összeget egy fél év alatt törlesztik majd.⁵⁰

A technikai újítások mellett tovább folytatódott az állam fellépése a nemzetiségi és az egyház ellen. A Somi Református Egyházközség 1933. április 16-án tartott közgyűlése felháborodással vette tudomásul a kormány új törvénytervezetét az iskola államosításáról és kemény hangon bírálta az állam oktatáspolitikáját.⁵¹ Abban, hogy az egyház kiállt az érdekei mellett, nagy szerepe volt Mizsák Péternek. Talán a sok küzdés és idegeskedés, illetve az idő múlása is közrejátszott abban, hogy az 1934. július 20-i gyűlésen a tiszteletes egészségi állapotára hivatkozva bejelentette lemondását.⁵² Az esperes 820/1934. számú leiratának értelmében a nyugdíjba vonult Mizsák Péter helyét 1935 januárjától Illyés István csonkapapi református lelkész vette át, aki az új lelkipásztor megválasztásáig volt kihelyezve.⁵³

1935. április 9-én tartották meg a lelkészválasztó egyházközségi közgyűlést, amelyen titkos választással a 75 érvényes szavazatból 55 igennel Rózsa Lajos munkácsi segédlelkészt választották meg az egyházközség vezetőjévé. A lelkészválasztó közgyűlésen részt vett az esperesi küldöttség is, amely felhívta az egybegyűlteket figyelmét, hogy a választás ellen 15 napon belül fellebbezést adhatnak be, amely akkor érvényes, ha az egyházközség legalább 10 szavazattal bíró tagja aláírja. Mivel fellebbezés nem történt, 1935. szeptember 29-én sor kerülhetett a lelkészbeiktató istentiszteletre.⁵⁴

Az újonnan beiktatott Rózsa Lajos tiszteletes az 1935. október 25-i gyűlésen közölte a presbitériummal, hogy a villanyszerelők a templomig már bevezették a villanyvezetékét, s indítványozta, hogy amennyiben tehetik, a templom belsejébe is vezessék be a villanyt, mivel sokszor hasznát vehetné a gyülekezet. A presbitérium szükségesnek tartotta a bevezetést, s elhatározta, hogy kapcsolatba lép az illetékes szervekkel.⁵⁵ Két hét elteltével sikerült bevezetni a villanyt a templom belsejébe.⁵⁶

1938. február 22-én a református közösség nagy fájdalomra nagytiszteletű Mizsák Péter nyugdíjas református lelkész, aki a Somi Református Egyházban 40 éven keresztül hivatalát kiváló kötelességtudással, odaadó buzgósággal és szakértelemmel nagy

⁴⁹ Uo. 1931. október 31.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo. 1933. április 16.

⁵² Uo. 1934. július 20.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 1935. szeptember 29.

⁵⁵ Uo. 1935. október 25.

⁵⁶ Uo. 1935. november 10.

közmegelégedésre töltötte, elhalálozott.⁵⁷ A presbitérium fájdalmas szívvel vette tudomásul szeretett lelkészének halálát, „aki úgy, mint lelkész, úgy, mint ember hivatalos és magánéletében szeretetteljes modorával az egész gyülekezet szeretetét kiérdemelte.”⁵⁸

A bécsi döntés értelmében 1938. november 2-tól a csehszlovák uralom megszűnt és Kárpátalját, így Somot is újra Magyarországhoz csatolták. Az 1939. január 24-ei közgyűlésén az elnöklő lelkész a magyar himnusz eléneklése után megható imával nyitotta meg a gyűlést, amelyben hálát adott Istennek a 20 évi rabságból való szabadításáért. Kérte a presbitériumot, hogy Istennek kedves és tetsző életet éljenek, s a magyar hazának hasznos polgárai legyenek.⁵⁹

1939. szeptember 1-jén kitört a 2. világháború. A község református gyülekezete az első világháborúnál is nehezebb anyagi helyzetbe került. Az egyház teljesen eladósodott, támogatást sehonnan nem kapott, hiszen az állam inkább a háborúra való felkészülésre költötte a pénzt. Magyarország 1941. június 27-i hadba lépése után a helyzet még rosszabbra fordult, a férfiak hadba vonulása miatt sokszor az asszonyok végezték el a férfiak teendőit is.

A háború viszontagságai mellett természeti csapások is sújtották a falu lakosságát. 1942 februárjában a nagy hótakaróval és a rettentő hideggel kellett megvívni a harcot a lakosságnak. Ez év novemberében hastífusz járvány ütötte fel a fejét Somban és a környező falvakban.⁶⁰ Továbbá meg kellett küzdeni azokkal a spekulánsokkal, akik a háborús viszonyokat kihasználva a szegény falusiakon szerettek volna meggazdagodni és az állam által megszabott ár többszörösét kérték portékáikért.⁶¹ A viszontagságok ellenére vigasz volt az a somiak számára, hogy számíthattak az állam segítségére. 1942. november 3-án Bereg vármegye alispánja elrendelte Beregsom egész lakosságának 3 évestől 60 éves korig való beoltását, amellyel meg tudták fékezni a járvány további terjedését.⁶² 1942-ben kellő eréllyel felléptek a zugkereskedők ellen. A Magyar Királyi Közellátási Miniszter 203/137/1942. számú rendelete értelmében megállapították az áruk maximális állami árát, amelytől nem volt szabad drágábban árulni, és utasították a csendőrséget, hogy fokozottan ellenőrizték a falvakban árusítókat.⁶³ „Somban Barta Lajos kocsmárost el is vitték a rendőrök, mert a nehéz háborús helyzetet kihasználva szeretett volna meggazdagodni, s mindent dupla áron adott, mint ahogy szabad lett volna.”⁶⁴

Ám ekkor még sem a község lakói, sem a Somi Református Egyházközség tagjai nem tudhatták, hogy a háború befejezése után mi vár rájuk.⁶⁵

⁵⁷ Uo. 1938. február 22.; Adatközlő Balogh Margit somi lakos, szül. 1925.

⁵⁸ Uo. 1938. március 27.

⁵⁹ Uo. 1939. január 24.

⁶⁰ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban KTÁL), Fond 576., opisz 7., od. zb. 27., lap 15. 756/1942.

⁶¹ Adatközlő Istvánfi Margit somi lakos, szül. 1931.

⁶² KTÁL, Fond 576., opisz 7., od. zb. 27., lap 15. 756/1942.

⁶³ Uo. 8., od. zb. 26., lap 3. 4275/1942.

⁶⁴ Adatközlő Kődöböcz Gyula somi lakos, szül. 1936.

⁶⁵ Adatközlő Kődöböcz József somi lakos, szül. 1928.

1944. október 28-án a szovjet csapatok bekebelezték Kárpátalját Beregsommal együtt, s csak ezután kezdődtek az igazán nagy megpróbáltatások az itt élő magyarság számára.⁶⁶ Az egyház megtartó ereje felértékelődött a település életében, sokszor csak az összetartásnak köszönhetően maradhatott fenn a gyülekezet. Az egyház anyagi helyzete megrendült, olyannyira el volt adósodva, hogy még a felekezeti iskolát sem tudta önállóan fenntartani.

Az új politikai érában a hit, a nyelv és a hagyományok megtartásában kiemelt feladat hárult a református egyházra és papjaira.

⁶⁶ Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–45. Nyíregyháza, 2005. 365.

A BEREGI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE RÖVID TÖRTÉNETE (1914–1923)¹

Az első világháború kirobbanása sorsfordító volt a magyarországi református egyház életében. A harc a beregi egyházmegye területét sem kímélte, megtépázott családokat, zavart és bizonytalanságot hagyott maga után.

Várady Gyula egyházmegyei gondnok 1915. március 24-én elhangzott beszédében így jellemezte helyzetüket: „A középkor borzalmai megismétlődnek, a civilizáció zászlóvivőinek vélt nemzetek sárba tiporták a szent jelvényt, az adott szó szentségét, a nemzetközi egyezmények kötelező erejét pedig csak annyiban ösmerik, amennyiben céljait szolgálják. ...Különösen a lelkész uraknak növekedett meg kötelességük... Híveinknek nagy része hadba vonult... a hazáért, szeretteikért feláldoznak mindent, hullatják a drága vért, meghalnak. Közülök oly sokan idegen földön, jeltelen hantok alatt alusszák örök álmukat, amely hantokra nincs ki virágot ültessen, nincs ki azokat könnyeivel áztassa... a 11-ik honvéd és 65-ik sor-gyalogezred, amelyben fiaink szolgálnak, a legnagyobb megpróbáltatásoknak voltak kitéve: a csatatéren legtöbben közülük hunyták le örökre szemeiket... hiszem, hogy az az emberi voltokból kivetkőzött rabló had, amely megyénk felső részét és a szomszéd Galíciát elpusztította, lakóit kifosztotta, hajléktalanná, hazátlanná, földönfutóvá tette, lábát többé hazánk szent földjére nem teszi.”²

Az ellenséges erők Bereg vármegye jó részét hónapokig megszállás alatt tartották, így a háborús események közvetlenül a beregi egyházmegye területét is érintették. Bertók Béla³ esperes így a fennálló veszélyhelyzet miatt 1914. december 15-től 27-ig az esperesi irodát kénytelen volt Vásárosnaményba áthelyezni. A körülmények miatt az esperesi hivatal csupán adminisztrációs munkát látott el, a közgyűlések alkalmával így

¹ A 2014. évi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei helytörténeti pályázaton 1. helyezést nyert dolgozat szerkesztett változata.

² Kárpátaljai Református Egyházkerületi Levéltár és Múzeum (a továbbiakban KRL), A Beregi Református Egyházmegye (a továbbiakban BRE), 1915. évi március hó 24-én Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyházmegyei főjegyző. Munkács, 1915. (a továbbiakban Sütő, 1915.) 2–3.

³ Bertók Béla 1873. november 3-án született Munkácson Bertók János és Pap Borbála 9. gyermekeként. Az elemi iskolát, illetve a gimnázium alsóbb osztályait Munkácson, a gimnázium felsőbb osztályait, illetve a teológiát pedig Sárospatakon végezte el. 1897-ben Győrteleken, 1898-ban Fehérgyarmaton volt segédlelkész. A zápszonyi lelkészi állást 1901 novemberének elején foglalta el, majd 1903-ban a beregsurányi egyházközség hívta meg lelkészül, ahol 1914 július végéig munkálkodott. 1914. augusztus 2-án került a munkácsi gyülekezet élére. A Beregi Református Egyházmegye esperesi székét 1914. április 15-én foglalta el, 1922-ben azonban a tisztségről lemondott. 1923. június 7-től 1939. november 2-ig a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke volt. 1941 júliusában vonult nyugdíjba.

több ízben bírósági ügyek megtárgyalására sem kerülhetett sor. Az ügyintézés az egyházmegye ügyészenek hadba vonulása is megnehezítette, valamint problémát okozott az akadozó postai szolgáltatások miatt több napra megtorpanó levélforgalom.⁴

A hadba vonulás kérdése természetesen az egyházmegye életében is jelen volt, amely leginkább a tanítókat érintette. A tábori lelkészség ügye legtöbb helyen nézeteltérésekhez vezetett. Azonban arra hivatkozva, hogy a papnak a háborúban is lelkésznek kell maradnia, a tábori lelkészséget isteni parancs teljesítéseként hirdették meg a lelkipásztorok között.⁵ Az egyházmegye kötelékében lévő lelkészek közül elsőként (1914. augusztus 4-én⁶) Joó Miklós beregrákosi lelkész kezdte meg szolgálatát. A 39-ik hadosztályhoz osztották be, ahol a beregiek is küzdöttek. 1915 szeptemberéig 14 hónapot töltött a tűzvonalban. Az esperes többször is kérte a püspöki hivattól Joó szolgálatának felfüggesztését a lelkész rossz fizikai állapotára, valamint a tábori lelkészi szolgálat elhúzódó időtartalmára hivatkozva: „A beregi egyházmegye kötelékéből Joó Miklós beregrákosi rendes lelkész 1914. aug. 4. óta teljesít tényleges tábori szolgálatot s ez idő alatt szabadsága egyáltalán nem volt s mint hozzám jan. 4-ről keltezett levelében írja kimerülten és betegesen fekszik a neu-sandeci kórházban.”⁷

1914 novemberétől Fábíán Sándor beregardói és Hörömpő Dezső bilkei segédlelkészek, illetve Szeles Sándor beregdaróci rendes lelkész kezdte meg szolgálatát a sebesült-szállító lelkészi osztagban. Természetesen a fellépő lelkészhiányt pótolni kellett. Ennek folytán Lánczy Béla beregdédai lelkész lett kinevezve beregdaróci felügyelő lelkésszé, Beregardóba pedig Fekete János segédlelkészt rendelték ki. Szeles Sándor 1915. július 20-án felmentést kapott, így visszatérhetett gyülekezetéhez.⁸

Bertók Béla körlevélben szólította fel a lelkészeket a tábori szolgálatra, a jelentkezők névsorát pedig felterjesztette Baltazar Dezső püspök elé. A tábori lelkészi posztra történő kinevezés ugyanis az egyházkerület püspökének feladata volt. A megfelelő személy/személyek kiválasztása több szempont figyelembe vételével történt. Azokat a lelkészeket részesítették előnyben, akik családtalanok voltak, megfelelő fizikai állapotnak örvendtek, illetve feladataik elvégzésének átruházása nem ütközött nagyobb akadályba. Bertók 1915. januári jelentése szerint Róthe Lajos asztélyi és Szendrey István mezőkaszonyi rendes lelkészek, Juhász Imre beregszászi hitoktató-segédlelkész, illetve Fábíán Sándor Besztercebányára beosztott betegápoló lelkész jelentkezett tábori lelkészi szolgálatra. Az esperes leginkább Róthét ajánlotta a püspök figyelmébe, mivel a lelkész családtalan volt, egyházközségének irányítását pedig az esperes is el tudta látni. A sebesülteket szállító lelkészi osztagban történő munkavégzésére hivatkozva Fábíán Sándor kinevezését is javasolta. Míg Juhász Imre jelentkezését nem látta

⁴ Sütő, 1915. 3–4.

⁵ Protestáns Szemle, 1914. 26. évf. I–X. füzet 564–565.

⁶ Sütő, 1915. 19–20.

⁷ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (a továbbiakban: TtREL), I. 1. c. 226.

⁸ A tiszántúli református egyházkerület püspöki hivatala iratai. 1915. jan. 25. 118. sz.

⁸ Sütő, 1915. 19–20.

helyénvalónak, mivel a Beregszászi Főgimnáziumban végzett hitoktatói munkáját nem tudta másra bízni, Szendreyt pedig be sem ajánlotta a püspöknek, mivel családos ember volt, illetve a lelkészválasztás előtt álló csonkapapi egyházközséget is ő adminisztrálta, helyettesítését így nem tudták megoldani.⁹

Hadba vonult egyházmegyei tanítók

Bertók 1915. szeptember 27-ei jelentése szerint az egyházmegyében munkálkodó tanítók közül szintén többen – az egyházmegye 24 egyházközségéből 25-en – hadba vonultak.

1. sz. táblázat
Hadba vonult egyházmegyei tanítók (1914–1915)¹⁰

<i>Egyházközség</i>	<i>Tanító neve</i>	<i>Egyházközség</i>	<i>Tanító neve</i>
Balazsér	Krasznay Ferenc	Gelénés	Homoki Ferenc
Barabás	Kosztá Zoltán	Gulács	Bertók László
Barkaszó	Szabó Sándor	Hete	Kiss Endre
Beregdéda	Husztí József	Kígyós	Trencsényi Pál
Beregrákos	Kiss Lajos	Nagygut	Pataky József
Beregsom	Nagy Béla	Nagybégány	Lenkei András
Beregsurány	Kovács Gyula	Nagybereg	Füsti Molnár László
Beregújfalu	Füsti M. Béni	Nagyborzsova	Maly Sándor
Bótrágy	Horváth János	Nagymuzsaly	Sütő István
Csaroda	Szász Jenő	Sárosoroszi	Bitai Dénes
Csonkapapi	Bán János	Tákos	Balla Lajos
Gát	Tóth László	Tarpa	Meleg István
Gát	Husztí Imre		

Közülük Krasznay Ferenc, Husztí József, Kovács Gyula, illetve Füsti Molnár László hadifogságba esett. Kiss Endre, Pataky József,¹¹ Kiss Lajos¹² pedig hősi halált halt. Szász

⁹ TtREL, I. 1. c. 226. 1915. jan. 28. 541. sz.

¹⁰ Sütő, 1915. 20.

¹¹ 1915. április 9-én halt meg. Lásd Sütő, 1915. 20.

¹² 1915. május 22-én Ivangorod mellett vesztette életét. Lásd KRL, A Beregi Ref. Egyházmegye 1916. évi március hó 23-án Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyházmegyei főjegyző. Munkács, 1916. (a továbbiakban Sütő, 1916.) 4.

Jenő csarodai tanítóról a jegyzőkönyvek is beszámolnak, kiemelve, hogy bár a katonai szolgálat alól felmentést kapott, nem élt a lehetőséggel.¹³

A hadi események 1916-tól már közvetlenül nem érintették az egyházmegye területét. A háború okozta nehézségek azonban tovább éreztették hatásukat. A gyülekezeti tagok és a tanítók nagy része katonai szolgálatot teljesített, sokan életüket veszítették.¹⁴ Ugyanakkor az újabb katonai behívások abban az évben sem maradhattak el: Gacsályi József munkácsi, Andorkó László vásárosnaményi és Balla Kálmán vári önálló orgonista-vallásitanítók vonultak be katonai szolgálatra.¹⁵

Szervezeti változások az első világháború után

Míg 1918 elején¹⁶ az egyházközségek anyagi helyzetét illetően pozitív irányú fejlődés volt megfigyelhető, 1918. szeptember 25. után forradalmi láz ragadta magával az országot. A Beregi Református Egyházmegye nagy része is katonai megszállás alá került. Az 1919. évi április 3-ára tervezett közgyűlést a személyi biztonság érdekében elhalasztották, későbbi megtartása pedig a cseh, illetve román katonai megszállás, valamint a politikai viszonyok teljes bizonytalansága folytán lehetetlen volt.¹⁷

A trianoni békediktátum következtében a magyarországi református egyháztagok száma 2 765 737 főről 799 762 főre csökkent. Csehszlovákia területére 228 000 hívő került, míg Romániába 719 000, Jugoszláviába 52 000, Ausztriába 6000, Fiumébe pedig 1000. Az anyaország területén az 57 egyházmegyéből 19 teljes és 10 csonka, a 2086 anyaegyházból 1010, a 2063 lelkészből 1035, az 1753 elemi iskolából 1117, az 5 óvodából 2, a 3215 tanárból 2252, a 27 gimnáziumból pedig 18 maradt.¹⁸

A Csehszlovákiához csatolt Kárpátaljához közel 70 gyülekezet került 65 000 lélekkel. Ebben az esetben így a területvesztés kapcsán a Magyarországi Református Egyház két egyházkerülete volt érintve: a Tiszántúli és a Tiszáninneni. A Tiszántúli Egyházkerület beregi egyházmegyéjének 42 anya- és egy leányegyháza, a máramaros-ugocsai egyházmegye 23 anya- és 1 leányegyháza lett elszakítva az anyaországtól.¹⁹ A Tiszáninneni Egyházkerület ungi egyházmegyéjéből 12 egyházközséget szakítottak le,

¹³ Sütő, 1915. 13.

¹⁴ Sütő, 1916. 2.

¹⁵ Uo. 8.

¹⁶ KRL, A Beregi Ref. Egyházmegye 1918. évi szeptember hó 25-én Beregszászban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyházmegyei főjegyző. Munkács, 1918. (a továbbiakban Sütő, 1918.) 4.

¹⁷ KRL, A Beregi Református Egyházmegye 1920. évi november hó 25 napján Beregszászban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyh. m. főjegyző. Beregszász, 1924. (a továbbiakban Sütő, 1924.) 2.

¹⁸ Bíró Sándor–Bucsay Mihály–Tóth Endre–Varga Zoltán: A magyar református egyház története. Budapest, 1949. 43.

¹⁹ Fritz Peyer-Müller: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Budapest, 1994. (a továbbiakban Peyer-Müller, 1994.) 129.

amely gyülekezetek ugyanakkor jogilag a Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület ungi egyházmegyéjéhez tartoztak, politikailag azonban Ungvárhoz.²⁰

Az elszakított területeken az egyház szervezete és anyagi alapja összeomlott.²¹ A kormány megkezdte az egyházakkal történő tárgyalásokat egy önálló, az anyaországtól független egyházi szervezet létrehozását követelve.²² Természetesen mindez nagy horderejű döntés volt, amely megoldandó kérdéseket állított az elszakított egyházme-
gyék vezetői elé. Mindeközben közgyűlést a beregi egyházmegyében még nem tart-
hattak, csak 1920. november 25-én – 26 hónapnyi szünet után – kerülhetett rá sor. A
problémák és a fennálló nézeteltérések miatt Bertók lemondott esperesi hivataláról.
Tisztségét azonban senki nem volt hajlandó átvenni, így kénytelen volt folytatni mun-
kásságát az egyházmegye élén.

A megváltozott körülmények miatt az egyházi élet régi megszokott rendje kizök-
kent a rendes kerékvágásából. „Egyházmegyénkben is megbénult minden munkásság
s bár itt-ott az egyházak tisztviselői ellen is megnyilatkozott az indulat, meg kell állapí-
tanom a tényt, hogy tudtommal számba vehető személyes sérelem egyik egyházközség-
ben sem érte az egyházi tisztviselőket” – mondta Bertók az 1920. novemberi közgyű-
lést köszöntő, megnyitó beszédében.²³

Az egyházi élet megbénulása nem meglepő, hiszen a területcsonkítás váratlanul
érte az egyházmegyét. A Podkarpatszka Rusz első évekbeli bizonytalan politikai hely-
zete is negatívan hatott az egyházi életre. Sokáig napirenden maradt a hovatarozás
kérdése; nehéz volt döntést hozniuk az önálló egyház létrehozásáról. „A megszállás
első éveiben kialakult véleményünk volt az, hogy egyházkerületté nem szervezkedünk,
csak ha ratifikálják a békeszerződéseket s kénytelenek leszünk megalakulni” – emléke-
zett vissza Bertók Béla önéletírásában.²⁴ Az ügy tisztázatlanságát bizonyítja, hogy Ber-
tók Béla még 1919–1921-ben is részt vett a Tiszántúli Egyházkerület gyűlésein.²⁵

A 1920. december 21-én Kassán tartott közgyűlésen megalakult a Szlovenszkói
Tiszáninneri Egyházkerület. Püspöke Czinke István lett. Az egyházkerület ügyeinek
rendezése céljából kialakított bizottság egy ideig a kárpátaljai két egyházmegyét is kép-
viselte. A minisztériummal folytatott tárgyalások során egyértelművé vált, hogy az au-
tonómia, a vallásszabadság, illetve az államsegély biztosításáért nem csupán az önálló
egyházi szervezet kialakítását kéri, hanem megkövetelték a lelkészek és gondnokok

²⁰ Uo. 77–78.

²¹ Visky Károly: A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között. http://epa.oszk.hu/01500/01515/00005/pdf/mediarium-iii_048-061.pdf. 2014. 03. 20.

²² Csáthy Ferencz: A magyar felvidék szülöttei a világ népeihez. Közzéteszik a Debreczenben és Nagyváradon lakó felvidéki származású polgárok. Debrecen, 1919. 18–19.

²³ Sütő, 1924. 2–3.

²⁴ TtREL, I. 8. d. 23. Bertók Béla életrajza. Munkács

²⁵ Peyer-Müller, 1994. 69.

hűségesküjét is.²⁶ Czinke levélben kérte a beregi, illetve a máramaros–ugocsai egyházmegyék csatlakozását a szlovenszkói egyházkerülethez. A vezető tisztségviselők azonban nem akartak önállóan egyházmegyéjük jövőjének kérdésében dönteni: „E[gyház] m[egyei] közgyűlésünk tisztelettel fogadja ugyan a felhívást, azonban a maga részéről a kérdés nagy horderejére való tekintettel ez idő szerint megváltozott körülmények érdemleges határozatot nem hozhat. Érezvén azonban az együttműködés szükségességét, felkéri a máramaros–ugocsai e. megyét, annak elnökségét, hogy a szlovenszkói egyházkerülethez való csatlakozásunk jegyében egy bizottságot válasszon vagy nevezzen meg, amely bizottság e. megyénk bizottságával közösen részletesen megtárgyalná e nagyjelentőségű kérdést...”²⁷

Pár héttel később az 1920 decemberében Kassán megjelenő Esti Újság közölte a kormányzóság tanügyi vezetőségének a hűségesküvel kapcsolatos hirdetményét, felszólítva az egyházi tisztségviselőket arra, hogy december 31-ig tegyék le fogadalmukat. Az újságközlemény privát úton már 30-án eljutott Bertókhoz. Az esperes 31-én egy levélben reagált az olvasottakra: azzal a kéréssel fordult a kormányzóhoz, hogy autonómiájuknak megfelelően oldják meg a hűségeskü kérdését.

Előbb Bertóknak mint esperesnek kellett letenni a fogadalmat december 27-én 10 órakor. Bertók bár a kitűzött napon és időpontban egy tolmács kíséretében megjelent az alkormányzónál, aki Pesek tanügyi referenshez utasította, ő azonban nem tartózkodott otthonában. Bertók ezért a helyetteséhez ment, aki az ügyről semmit nem tudva az egyházügyi referenshez küldte, ahol azt a tájékoztatást kapta, hogy minden lelkésznek külön-külön kell letennie a fogadalmat. A fogadalomtétel így elmaradt. A felmerülő kérdéseket nehéz volt megoldani ilyen körülmények között. Bertók így arra a hírre, hogy Beneš január elsején Munkácson lesz, sérelmeiket papírra vetve elé járult. Kérésében nagy hangsúlyt fektetett a református ügyosztály felállításának fontosságára, amelyet hozzáértők alkotta csoportnak képzelt el.²⁸

A közös bizottság 1921. január 19-i ülésén sem jutottak megállapodásra: az egyházmegyék a várakozás mellett döntöttek. Ezt az állásfoglalást igazolta az esperesi hivatalhoz pár nappal később érkezett levél a szlovenszkói tiszánnineni püspökségtől, amely szerint az általuk benyújtott memorandumra adott válaszában a kormányzó kijelentette,

²⁶ Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztyén Egyház húszéves története (1918–1938). Ungvár, 1940. 12–18.

²⁷ Sütő, 1924. 11.

²⁸ Uo. 6–7.

hogyan a Podkarpatszka Ruszban²⁹ a református egyháznak külön kell szervezkednie. A csatlakozás kérdése tehát tárgytalanná vált.³⁰

Az új kerület megalakításának terve természetesen napirenden maradt. E célból került sor 1921. augusztus 2-án a kárpátaljai három egyházmegye képviselőinek újabb tanácskozására Beregszászban.³¹ Biki Ferenc ugocsai esperes az önálló kerület megalakítása ügyében szólalt fel. A résztvevők azonban nem tudtak egyezséget kötni. Egyesek Biki esperest támogatták, hogy minél hamarabb be tudjanak kapcsolódni a másik két egyházkerülettel együtt összehívandó zsinati munkálatokba. Többen azonban halasztásra ítélték a kérdést, amely döntés mellett maradtak a közgyűlés végén is. Előrelépésnek tekinthető azonban, hogy előirányozták egy közös bizottság létrehozását, amelyben mind a három egyházmegye képviselhetette magát. A közös bizottság 1921. november 29-i ülésén pedig Bihary Lajos lelkészt választották meg elnökké. Bihary Lajos körlevélben fordult a kárpátaljai gyülekezetek presbitériumaihoz, hogy határozzanak a kerület megalakításának kérdésében. Többségében a Kárpátaljai Református Egyházkerület megszervezése mellett tették le voksukat, ezért Bihary Lajos meghívta a gyülekezeteket az 1922. október 31-én, Beregszászban tartandó alakuló gyűlésre. Egyelőre azonban csupán egy ideiglenes elnökséget választottak Biki Ferenc rangidős esperes és Ráthonyi Ákos személyében, illetve egy újabb bizottságot. A bizottság feladata a kormánnyal történő államsegély ügyének rendezése, költségvetés készítése, valamint a 12 ungi egyházmegyei egyházközség hovatartozásának ügyében való intézkedés volt.³²

A különálló egyházkerület kialakításának útjában állt továbbra is azonban a fogadalmak kérdése, amelyet 1922-ben a beregi egyházmegye 12 lelkésze – az állampolgárság kötelező érvényének elutasítása miatt – még nem tett le.³³ Az állampolgársághoz egyébként sem volt könnyű hozzájutni, valamint akadtak olyanok, akik tartózkodási, illetve munkaengedéllyel sem rendelkeztek.³⁴

Az önálló egyházkerület létrehozásával kapcsolatos ügyek lassan tisztázódni látszottak, a kormány az állami támogatás mellett foglalt állást, illetve folyamatban volt a Kárpátaljai Ungi Egyházmegye megalakulása is. Biki ekkor 1923. március 8-ra gyűlést hívott össze Beregszászba, ahol kimondták az egyházkerület megalakítását és választást írtak ki a tisztségek betöltésére. A Kárpátaljai Református Egyházkerület 1923. június 7-én Munkácsra tartott első közgyűlésén beiktatták a megválasztott

²⁹ Megválasztották a Podkarpatszka Rusz egyházmegyei közti bizottságának tagjait is. Rendes tagokká Bertók Béla esperest, Sütő Áron főjegyzőt, Dr. Szabó Bertalan gondnokot, Sikó Endre tanácsbíró, Dr. Polchy István ügyészt, ugyanakkor Mészáros Pétert, Bary Gyulát, Toldy Ignácot, Bakó Bertalant, illetve Füstös M. Lászlót póttagnak nevezték ki.

³⁰ KRL, A Beregi Református Egyházmegye 1921. évi szeptember hó 15. napján Beregszászban tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Szerk. Sütő Áron egyh. m. főjegyző. Beregszász, 1921. (a továbbiakban Sütő, 1921.) 5., 10.

³¹ Uo. 5.

³² Peyer-Müller, 1994. 83–86., 94–98.; 101–110.

³³ Sütő, 1924. 6.

³⁴ TtREL, I. 8. d. 23. Bácsy Gyula önéletrajza. Munkács

tisztségviselőket is.³⁵ Bertókot, a beregi egyházmegye korábbi esperesét választották meg püspökké, amely beosztásban – az egyházkerület terület-visszacsatolásáig – 1939. november 2-ig munkálkodott.³⁶

Az egyházmegye felépítése, irányítása

A református egyház alulról felfelé építkezik, alapegysége tehát az egyházközség.³⁷ Az egyházmegye községei közül a trianoni békediktátumig mindegyik Bereg vármegye területén helyezkedett el. Az anyaegyházak mellett rendelkezett egy leányegyházzal (Fejércsével, amely Hete filiája³⁸ volt), két missziói körrel (Munkács és Bilke), társegyház volt Ugornya és Gergelyi,³⁹ illetve több szórványegyházközség volt a területén.

Egy-egy különálló egyházközség⁴⁰ élén a választott presbitérium és a lelkész állt, illetve az egyházközségi közgyűlés, amelynek tagja volt minden adófizető református. 1914-ben az egyházmegye kötelékében 64 rendes, 12 segédlelkész, 55 rendes és 2 helyettes tanító, tanítónő, valamint 5 önálló énekvezér, 1 előkönyörgő, illetve 67 gondnok munkálkodott.⁴¹ A lelkész-, valamint a tanítóállományban állandó változások mentek végbe a vizsgált időszakban is, amely egyrészt a világháborús események, másrészt a trianoni békediktátumot követő politikai helyzetnek volt az utóhatása.

Néhányan kiléptek az egyházmegye kötelékéből, illetve több lelkészi állás haláleset útján üresedett meg. A posztokat természetesen pótolni kellett. Mindazonáltal a világháborús események közepette a hiánypótlás sokszor akadályokba ütközött. (A lelkészekről bővebben lásd a mellékletet.)

Iskolák a Beregi Református Egyházmegyében

A vizsgált korszakban 44 egyházközségben volt református iskola, ugyanakkor csupán az alábbi 14 egyházközségben zajlott zavartalanul a tanítás: Asztély, Beregdaróc,

³⁵ Peyer-Müller, 1994. 101–110.

³⁶ TtREL, I. 8. d. 23. Bertók Béla életrajza. Munkács

³⁷ Egyházi törvények az evangélium szerint reformált Magyarországi keresztyén egyházban. Készítette: Tóth Sámuel. Budapest, 1899. 8.

³⁸ filia: leányegyház

³⁹ Sütő, 1915. 13–19.

⁴⁰ Dr. Csohány János doktori értekezésében a következőképpen írt az egyházközség fogalmáról: „Az egyházközség az egyház tagjainak meghatározott területen élő és az egyházi törvény szerint szervezett gyülekezete. Az egyházközség területe általában egybeesik a közigazgatási alapegységgel, de az sem kizárt, hogy több helység területére kiterjedjen.” A gyülekezet fogalma tehát nem azonos az egyházközség fogalmával, mivel a gyülekezet az egyházközséggel ellentétben nincs jogilag szervezve.

⁴¹ Sütő, 1915. 11.

Dercen, Fornos, Halábor, Harangláb, Heteny, Kisbégány, Márokpapi, Szernye, Tiszaadony, Tizsakerecseny, Tizsaszalka, Jánd.⁴²

Az iskolai körlátogatóság⁴³ jelentése alapján Szentimrey József 1913. március 30-án írt összegzése tükrözi a helyzetet és a megoldandó problémákat.

Az izsnyéti körben a legfőbb problémát a járványos betegségek jelentették, amelyek folytán több iskolát kellett rövidebb, vagy huzamosabb időre bezárni. Kajdanó, Rákos és Dávidháza iskolái még október elején is zárva voltak, ugyanakkor Dercen község iskolájának kapuit csupán október 20-án nyitották ki. Pozitívumként említendő azonban, hogy az iskolák felszerelése mindenhol teljesnek bizonyult.

A nagymuzsalyi kör jelentését Csáfordy Ferenc körlátogatói lelkész terjesztette be. A jelentés alapján szeptember 15-ig minden gyülekezetben kezdetét vette a tanítás. Ugyanakkor Csetfalván egy kolera beteg miatt október 4-én bizonytalan időre bezárt az iskola. Az iskolamulasztók száma ugyanakkor minimális volt, azonban a tanuláshoz szükséges eszközök a benei és a halábori tanítványok esetében hiánycikknek számítottak.

A beregsomi körben az iskolakezdés mindenhol megtörtént. Zápszonyból és Hetenyből nem küldtek be statisztikát. Somban, Barabásban, Gelénesben és Atyában a felszerelés teljes volt, azonban Csonkapapiban és Kisharanglábban hiányos. Emellett megkezdte működését Somban, Bótrágyban, Hetenyben és Csonkapapiban a tanítói könyvtár, Barabásban, Gelénesben, illetve Atyában pedig a tankötelesek számára is nyílt könyvtár. Haranglábban azonban pénzhány miatt nem kezdtek bele a könyvtár kialakításába.

Lánczy Béla körlátogatói lelkész jelentése szerint a beiskolázás a makkosjánosi kör gyülekezeteiben is megtörtént. Az iskolai könyvtárakat illetően a munkálatokat Asztélyban, Kisbégányban, Balazséron, Beregdarócban, Beregdédában és Gáton kezdték meg. Az iskolák felszerelése kielégítő volt; azonban járványokból kifolyólag akadtak fennakadások, például Makkosjánosiban himlő miatt kellett bezárni az oktatási intézményt. Mindemellert Nagybégányban tanítóváltás miatt csak szeptember 29-én kezdődhetett meg a tanítás.⁴⁴

A tizsakerecsenyi körben szeptember folyamán megtörtént a beiskolázás, az oktatás pedig akadálymentesen folyt. Tizsaszalkán, Tizsakerecsenyben, Tiszaadonyban és Ugornyán a felszerelést kellőnek, míg Nagylónyán teljesnek ítélték meg. Az iskolai könyvtár kialakítása Tizsakerecsenyben, Ugornyán, Tizsaszalkán, Tiszaadonyban, illetve Nagylónyán volt folyamatban.

⁴² Sütő, 1924. 23.

⁴³ Az oktatás eredményességével, valamint a felmerülő problémák vizsgálatával az iskolai körlátogatói bizottságok voltak megbízva. (Az egyházmegye területén különböző csoportokba osztották be az iskolával rendelkező gyülekezeteket – természetesen területi elhelyezkedésük függvényében –, amelyeket meghatározott időnként látogatták az ún. körlátogatói bizottságok.)

⁴⁴ Sütő, 1915. 32–33.

A csarodai kör jelentését Lánczy József terjesztette be. Szeptember hatodikáig a beiratkozások mindegyik közösségben megtörténtek, valamint a felszereléssel kapcsolatban sem találtak hiányosságot. Tarpán és Tivadaron ugyanakkor kolerajárvány ütötte fel a fejét, amely miatt a körlátogatóság tagjai sem tudták elvégezni az ellenőrzést. Az iskolai könyvtár Tákoson, Surányban, Fejércsén, Csarodán és Gulácson volt felszerelve, míg Hetében és Márokpapiban a tanítói könyvtár működött.⁴⁵

A világháborús állapotok a tanügyre is hatalmas súllyal nehezedtek. A tanítók és énekvezérek közül több mint 30-an vonultak be katonai szolgálatra. A helyettesítést sok helyen nem tudták megoldani, ezeken a településeken az iskoláztatás szünetelt. Több helyen járvány ütötte fel a fejét, valamint az átvonuló katonaság az iskolákban kapott szállást. A statisztikai adatok beszolgáltatásával kapcsolatban is problémák adódtak, több egyházból nem küldtek be információt. A körlátogatói körök közül is csupán a bótrágyi, az izsnyétei, a makkosjánosi, valamint a csarodai körök küldték be jelentésüket 1915-ben.⁴⁶

Zavartalanul folyt a tanítás ugyanakkor – de csupán a hadbavonult tanítók helyettesítésével – 16 gyülekezetben:⁴⁷ a tanítót a lelkész helyettesítette Gulácson, Hetében, Nagybégányban, Nagylónyán, Sárosolasziban, Rafajnaújfaluban, az otthon maradtak tanítottak bevonult kollégáik helyett is Barabásban, Beregújfaluban, Csarodán és Nagyberegben, míg Beregdédán, Beregsomban, Bótrágyon, Nagyborzsován és Barkaszón helyettest alkalmaztak.

Több egyházközségben azonban a növendékek állami iskolákba iratkoztak át. Ugyanakkor több oktatási intézményt katonai célokra foglaltak le. Beregrákoson 1914. október 20-ig, majd 1916-ban több hónapra. Gáton két ízben lett lefoglalva az iskola épülete 1914-ben 1-1 hónapra. Kígyóson 1915. január 25. és március 1. között, Dercenben pedig 1916-ban huzamosabb ideig nem jártak iskolába a gyerekek.⁴⁸

Egyes iskolákban teljesen lehetetlenné vált a tanítói munka. Az izsnyétei körben a munkaerőhiány folytán a felsőbb évesek csupán mezőgazdasági munkák végével télen kezdték látogatni az iskolát. Szernyén, Barkaszón, Izsnyétén, Fornoson és Kajdanón ismétlőiskola működött. Ugyanakkor Rafajnaújfaluban járványok miatt többször szünetelt az oktatás.⁴⁹

1917-ben sem javult a helyzet; Balazsér, Beregsurány, Csonkapapi, Gelénes, Nagygut, Tákos, valamint Ugornya egyházközségek iskoláiban teljesen szünetelt az oktatás.⁵⁰ A munkácsi állami főgimnáziumban és állami polgári leányiskolában a háborús viszonyok miatt csak megszakítással végezték az oktatást.⁵¹ 16 egyházban (Asztély,

⁴⁵ Uo. 34.

⁴⁶ Uo. 9–10.

⁴⁷ Uo. 29.

⁴⁸ Sütő, 1924. 24–25.

⁴⁹ Uo. 7–8.

⁵⁰ Uo. 24–25.

⁵¹ Sütő, 1915. 29–30.

Barabás, Beregdaróc, Beregdéda, Dercen, Fornos, Kisbégány, Makkosjánosi, Nagybé-
gány, Kisgut, Nagylónya, Tarpa, Tiszaadony, Tiszaszalka, Vámosatya, Hete) a felsőbb
osztálybeliek csupán november elsejétől jártak iskolába. A fornosi tanító novembe-
rig egyébként indokolatlanul csak az első és a második osztályt járatta fel iskolába.
Muzsalyban a vallásitanításról gondoskodtak, az énektanításról nem. Ez év során Sütő
József tanügyi előadó is ellátogatott az iskolákhoz. Több helyen dicséretes tanerőt talált
(pl. Nagyberég).⁵² Az asztélyi iskola idős tanárával ugyanakkor nem volt megeléged-
ve. Sütő szavaival élve: „Tudva, hogy egy közbecsülésben álló régi idős tanítóval állok
szemben, akit megszokott, hogy úgy mondjam megcsontosodott szokásaitól már elté-
ríteni alig lehet – lehetőleg enyhén kívántam működését elbírálni. Azt azonban a leg-
jobb akarat mellett sem hallgathattam el, hogy éppen a vallás és ének tanítás alig több
a semminél.”⁵³ Kiss Jánosnak tett megjegyzései után a tanító azzal védte magát, hogy
Sütőt iskolaellenesnek nevezte. Arra a kérdésre, hogy a növendékek miért nem tudnak
énekelni, azt felelte, hogy nincs ideje az ének tanítására. A tanügyi előadó emellett elis-
merően nyilatkozott a tanító munkájáról az írás, olvasás, számtan területén.⁵⁴

1917-ben némileg pozitívabb képet tükröznek a jegyzőkönyvek. A tanulók és taná-
rok egyaránt próbáltak visszazökkenni a régi kerékvágásba. Az iskolákat látogató bi-
zottság is több iskolát tudott az 1916–1917. tanévben szemügyre venni. A vizsgálatok
során természetesen több negatív és több pozitív dologra is fény derült, pl., hogy a vári
tanintézményben a számtan eredmények kapcsán javulás mutatkozott. Ugyanakkor a
fornosi iskola tarthatatlan jellegéről is megbizonyosodhatott a körlátogatóság. Dercen-
ben pedig a 4-5-6. osztályokban az előző évekhez képest sokkal gyengébb volt a tantár-
gyakban való előrehaladás. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a tanulók csupán no-
vember 1-jétől látogatták az iskolát.⁵⁵ A tankönyvekkel való ellátottság terén szintén
nagy eltérés figyelhető meg.

Huzamosabb ideig állandó problémának számított, hogy a legtöbb felekezeti iskola
nem felelt meg a higiéniai követelményeknek.⁵⁶ A legnagyobb gond az ivóvízellátás hi-
ánya volt. Fornoson pl. a gyermekek haza jártak vizet inni, mivel az iskola körül nem
volt kút, és nem is lehetett fűrni. Mindez kockázatos járványforrásnak tekinthető. Az
egyházmegye ezért fontosnak tartotta az összes tantermet felszerelni higiénikus víztar-
tó edényekkel, amelynek beszerzését pedig a közpénztárnak kellett előlegeznie.⁵⁷

Az 1918–1919. iskolai évben sem történt előrelépés. Ennek oka nem csupán a há-
ború okozta nehézségekből, hanem egyrészt a forradalom, másrészt a proletárdiktatú-
ra által előidézett körülményekből adódott. Az 1919–1920. tanévben minden egyház-
községnél szünetelt a tanítás. 1920 szeptemberében sem került sor a beiskoláztatásra,

⁵² Uo. 8–9.

⁵³ Sütő, 1924. 11.

⁵⁴ Uo. 11–12.

⁵⁵ Uo. 12–13.

⁵⁶ Uo. 20.

⁵⁷ Uo. 7.

így már lassan 7 év nehézségei gyengítették, sőt több esetben akadályozták a tanítás-tanulás folyamatát.

A Tanügyi Osztály 1921-es rendelete alapján tekintet nélkül arra, hogy állami vagy felekezeti-e az oktatási intézmény, továbbá a vallásától is függetlenül több helyen véggyíteni akarták az osztályokat. Bertók ez ügyben személyesen tárgyalt Ungváron, kérve a rendelet visszavonását, amit elutasítottak. Ugyanakkor azokban a községekben, ahol a lelkész és a presbitérium nemtetszését fejezte ki, meghagyták a korábbi állapotokat.⁵⁸

MELLÉKLET

Lelkeszi posztban történő változás (1914–1923)⁵⁹

Egyházközség	Lelkész/segédlelkész
Asztély	Róthe Lajos 1920. július 20-án váratlanul halt meg.
Badaló	Kazay Gyula Kazay Gyula 1865. szeptember 25-én született a Szatmár megyei Körmörő községében. 1877. szeptember 1-től kezdte meg tanulmányait a szatmári református gimnáziumban. A 7. és 8. osztályt Debrecenben végezte el. 1885 őszén kezdte meg teológiai tanulmányait Debrecenben. 1889-ben kifogástalan magaviseletéért és szorgalmas tanulásáért 50 ft erénydíjat kapott, a debreceni kaszinótól pedig egy pályamunkáért 15 aranyat nyert. 1890. február elsejétől segédlelkész lett Derecskén, 1892. május 1-től pedig Nagykunmadarason. Egy év múlva a gyügyei egyházközség hívta meg lelkészének, ahol nagyapja, Kazay István is szolgált. 1901. november 28-án választották meg lelkésszé Badalóban. 1916. január 22-én, 51 éves korában hunyt el.
	Kóta Lajos 1918. év október 17-én halt meg spanyolnáthában.
	Rácz Miklós A meghívás útján foglalta el 1919. március 2-án.

⁵⁸ Uo. 6–7.

⁵⁹ Uo. 2–9.; Sütő, 1915. 11., 81–82., 3–4., 13., 5., TtREL, I. 8. d. 21. Szútor Jenő önéletrajza. Beregszász, 1942. június hó 15-én, TtREL, I. 8. d. 23. Bertók Béla életrajza. Munkács

<i>Egyházközség</i>	<i>Lelkész/segédlelkész</i>
Barabás	Seres Ábrahám 1863. május 19-én született Tiszadadán. A teológiát Sárospatakon kezdte, majd Debrecenben fejezte be. 1887. február 3-án Révész Bálint püspök ajánlatára Horvát István beregi főispán házához került nevelőnek, és egyben hetefejércsei segédlelkésszé is kinevezték. 1887. október 1-én Gutra helyezték, majd 1888 márciusában Hetenybe, 1890 áprilisában pedig Beregszászba. 1894 márciusában a barabási gyülekezet hívta meg lelkipásztorául. 1902-ben lelkeszi aljegyzővé, 1907-ben pedig főjegyzővé választották, amely tisztséget 1912-ben az egyházmegyei közpénztárnoksággal cserélte fel. 1916-ban hunyt el.
	Gacsályi József 1917-től töltötte be a lelkeszi posztot.
Barkaszó	Ladányi Mihály 1916. augusztus elsejétől augusztus 28-ig segédlelkész.
	Simon Károly 1916. szeptember 1-től segédlelkész.
	Fóris Endre A debreceni segédlelkész 1917. március 18-án lett lelkeszként beiktatva.
Bátyú	Ladányi Mihály 1916. augusztus 28-tól segédlelkész.
	Sass Mihály 1916. március 15-től segédlelkész.
Bene	Kiss Péter 1919. március 8-án hunyt el.
	Toldy György 1919. július 18-án lett megválasztva lelkesznek.
Beregardó	Filep Sándor 1915. októberében Beregsurányból rendelték át, az ottani lelkesz nyugdíjba vonulása következtében helyettes lelkeszé nevezték ki.
	Pataky Imre 1915-ben nyugállományba vonult.
	Kallós Béla A posztot 1915. november 14-én foglalta el.

Egyházközség	Lelkész/segédlelkész
Beregrákos	Pap Károly 1830. november 30-án született Nagybéányban. Szülei ősi nemesi család sarjai voltak. Édesanyja Szabó Mária, édesapja Pap János nagybéányi református lelkész volt. Hat lánytestvére mellett nevelkedett. Iskoláit, majd a teológiát is Sárospatakon végezte, jó eredményei folytán külföldi egyetemek is szívesen látták volna, azonban az 1848–1849-es forradalom miatt nem tudott elutazni. 1853-tól édesapja mellett lett segédlelkész Beregrákoson, 1856-ban Munkácsra helyezték át, 1857-ben pedig Balazsérre. 1861-ben édesapja szolgálatát vette át, emellett pedig édesanyjáról és testvéreiről is gondoskodott. Rengeteget köszönhetett neki a beregrákosi gyülekezet, leginkább az 1900-ban átadott kétemeletes iskola építésének ügyén fáradozott, amely 52 ezer korona költséggel járt. A rutén iskolák körlátogatója volt, valamint tanácsbíróként is tevékenykedett. 1912. augusztus 15-én munkássága elismeréseként a koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. 1914-ben hunyt el.
	Joó Miklós Külön kérvényezésre hagyhatott fel tábori lelkeszi szolgálatával, 1917. szeptember 14-én távirati parancs folytán újból be kellett vonulnia.
	Szécsényi István Joó Miklós tábori lelkeszi szolgálata idejére teendői ellátásával Szécsényi István kajdanói lelkészt bízták meg.
Beregsurány	Filep Sándor Az egyházkerület püspöke 1915. november 15-től Beregardóból helyezte át.
Beregszász	Kiss János 1915. december 1-től lett Beregszászba kirendelve segédlelkésznek.
	Molnár Ferenc 1916. június 1-jétől segédlelkész.
	Szarka László 1916. szeptember 1-től segédlelkész.
	Toldy György 1918. augusztus 1-jén Beregszászba lett áthelyezve segédlelkészként.
	id. Kallós Tivadar A lelkész, egyházmegyei tanácsbíró 1919. február 19-én hosszú betegség után hunyt el.

<i>Egyházközség</i>	<i>Lelkész/segédlelkész</i>
Beregszász	Szútor Jenő 1920 februárjától kezdte meg lelkészi szolgálatát. Az egyházmegye területéről történő kiutasítások során többeket erőszakkal vittek át a trianoni határon, így Szútor Jenőt is, aki 1923 áprilisától kezdődően 8 hónapot kényszerült gyülekezetétől távol maradni.
Bilke	Kölcsey Zsigmond 1915. év elején nyugállományba vonult.
	Szabó Zoltán 1915. május elsején lett felszentelve a megüresedett bilkei lelkészi posztra.
	Csok József Helyettes lelkészként szolgált április 1-ig.
	Tornyay János Kígyóásra ment át.
Csonkapapi	Darcsy Bertalan 1915. május 1-én szentelték fel bilkei lelkésszé.
	Fekete János 1915. június 1-én szentelték fel lelkésszé. 1919. július 7-én hunyt el 31 évesen.
	Illyés István A halálozás folytán megüresedett lelkészi állást 1919. október 14-én töltötte be meghívás útján, szolgálatát 1919. november 9-én kezdte meg.
Gát	Simon Károly Segédlelkész 1915. március 14-ig.
	Rác István 1915. november 25-től helyezték át Gátra segédlelkésznek. 1916. január 13-án hunyt el.
	Rámeszdorfer György 1916. március 1-től segédlelkész. 1917-ig volt itt lelkész.
	Simon Károly 1917. március 15-től helyezték ide.
	Kovács Dezső 1918. február 15-től segédlelkész.
Gelénes	Hézszer Lajos 1915. november 1-től helyezték ide segédlelkésznek.

<i>Egyházközség</i>	<i>Lelkész/segédlelkész</i>
Gut (Kis- és Nagygut)	Sárkány Kálmán 1872. január 13-án született Izsnyétén. A gimnáziumi, illetve a teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte. 1894 júliusától kezdve Gáton szolgált segédlelkészként, 1898-ban pedig a kis- és nagyuti egyház-község választotta meg lelkészévé. 1916-ban hunyt el.
	Ladányi Mihály 1916. december 1-től segédlelkészként szolgált.
	Rámeszdorfer György 1917-ben nevezték ki lelkésznek.
Halábor	Szabó Bertalan 1920-ig szolgált.
	Harsányi Bertalan 1920. június 6-tól kezdte meg lelkipásztori tevékenységét.
Hetyen	Tóth Béla 1916. december 30-án elhunyt.
	Pói József 1917. január 1-től lett segédlelkész.
	Fekete János 1917-től szolgál itt.
Kajdanó	Tornyay János 1915. november 1-től ment Kigyósra lelkésznek.
	Szécsényi István Joó Miklós beregrákosi tábori lelkeszi szolgálata idejére teendői ellátásával bízták meg. A lelkeszi állást 1915. november 1-jén foglalta el.
Kigyós	Fekete János Mint segédlelkész 1914-ben kilépett az egyházmegye kötelékéből.
	Széles Ferenc A segédlelkészt a püspök 1915. február elsejétől Szalacsra helyezte át, így az egyházmegye kötelékéből kilépett.
	Dávid Lajos 1915. április 16-án hunyt el. A szigorú katonai szabályok miatt az esperes sem tudott elutazni a temetésére.
	Tornyay János A megüresedett lelkeszi állást meghívás útján foglalta el 1915. november 1-től. Innen Bilkére ment.

<i>Egyházközség</i>	<i>Lelkész/segédlelkész</i>
Kisbégány	Angyal Viktor 1917. március 25-én lett lelkészi állásában megerősítve.
Kisharangláb	Dayka Ignác 1916. december 24-én elhunyt.
	Pói József 1917. február 15-től nevezték ki segédlelkésznek.
Mátyus	Illyés István 1919 októberében elment Csonkapapiba lelkésznek.
	Szabó Bertalan 1920-tól teljesített szolgálatot, mint lelkész.
Munkács	Sütő Kálmán 1914-ben mint munkácsi lelkész és beregi esperes hunyt el.
	Bertók Béla Egyházmegyei esperesként lett munkácsi lelkésznek megválasztva, beiktatása kapcsán azonban problémák adódtak. Bár 1914. augusztus 2-án már elfoglalta a munkácsi lelkipásztori állást, felszentelésére azonban a hadba lépés miatt nem kerülhetett sor, mivel a városban működött a hadkiegészítő parancsnokság székhelye, Baltazár Dezső – akkori tiszántúli püspök – így nem tudott elutazni a felszentelésre. A beregi egyházmegyében mindeközben beiktató lelkészről nem tudtak gondoskodni, mivel a hadkiegészítő területről az összes, katonai korban lévő lelkész hadba vonult: „Ily körülmények között a beiktatandó lelkészt, ki esperesi állását már április 15-én elfoglalta – mint esperese az E. T. II. tc. megfelelő szakasza alapján maga iktatta be hivatalába.” ⁶⁰
	Sass Mihály 1916. július 1-től segédlelkész.
	Toldy György 1916. október 1-től segédlelkész.
	Gaál István 1918. augusztus 1-től segédlelkész.
	Ladányi Zsigmond Segédlelkész 1920-ban.
	Kájel Mihály Segédlelkész, elment Zápszonyba.

⁶⁰ TtREL, I. 8. d. 23. Bertók Béla életrajza. Munkács

Egyházközség	Lelkész/segédlelkész
Nagybereg	Urbán Endre Mint segédlelkész 1914-ben kilépett az egyházmegye kötelékéből.
Nagyborzsova	Boros Sándor 1919. január 1-jén nyugdíjba vonult.
	Kovács Dezső 1919. május 27-től segédlelkész.
Nagylónya	Ecsedy Károly Ecsedy Károly régi papi családban született 1824. január 28-án. Fel-sőbb iskolát és a teológiát is Debrecenben végezte el. Szoboszlai Pap István szuperintendens nevezte ki a debreceni ref. főgimnázium 4. osztály tanítójának, majd Nagylónyára került a Lónyay családhoz nevelőnek. Itt érte 1848-ban a szabadságharc. Jelentkezett a Bocskay huszárezredhez, 1849. február 7-én pedig Mészáros Lázár tábornok kinevezte a 17-es számú Bocskay huszárezredhez táborig lelkészének. A kinevezést február 13-án Szoboszlai is megerősítette. A táborban kapitányi rangot viselt. A szabadságharc után a Lónyay családnál bujkált. E család határozott kérésére választották meg 1851-ben a meg-üresedett lónyai lelkészi állásra. 64 éven keresztül munkálkodott itt. Első felesége Rákóczy Mária volt, 14 gyermekük született. Második felesége Zilahi Kiss Berta volt, akivel még 17 évig éltek együtt. 1915. november 14-én halt meg.
	Szútor Jenő Beiktatására 1916. május 28-án került sor, lelkészi állását június 1-jén foglalta el. 1920 februárjáig szolgált.
Rafajnaújfalu	Szabó Géza Tiszakerecsenyben született 1886. április 19-én. Édesapja is lelkész volt. A gimnáziumot Beregszászban, teológiai tanulmányait pedig Debrecenben végezte. Szolgált Nagylónyán, Székelyhídon, majd Beregszászban. 1910-ben választotta meg a rafajnaújfalui gyülekezet lel-készévé. Spanyolnáthában betegedett meg, Beregszászban gyógyítat-ták, de 1919. szeptember 18-án meghalt.
Sárosoroszi	Illyés Mihály 1875. szeptember 22-én született Beregardóban, ahol elemi iskoláit is végezte, majd a beregszászi polgári iskolában tanult. Az 5. osztályt Sárospatakon fejezte be. 1899-ben Cigándra került káplánnak, 1900 szeptemberétől pedig Mátyuson lett helyettes lelkész-tanító. Egy év múlva rendes lelkésszé is megválasztották. 1903-tól Sárosorosziban lett lelkész-tanító. 1918. december 28-án 44 évesen hunyt el.

Egyházközség	Lelkész/segédlelkész
Sárosoroszi	Benkő Viktor A sárosoroszi lelkészi állást meghívás útján nem sikerült betölteni, pályázat útján pedig a politikai helyzet miatt lehetetlen volt. Egy időre így a benei lelkész, Toldy György felügyelete alá helyezték az egyházközséget. A sárosoroszi gyülekezet tagjai azonban engedélyt kértek az esperestől a lelkészi poszt betöltésére történő újabb meghívásra. Ennek törvénytelen voltára Bertók felhívta figyelmüket, a választani jogosultak azonban a nehéz körülmények miatt kitartottak elhatározásuk mellett. Mindazonáltal a jövőbeni problémák elkerülése végett elhatározásukról nyilatkozatot küldtek Bertók Bélához, amelyben biztosították az esperest arról, hogy amint ez ügyben bármilyen feddésben részesülne, ők támogatni fogják. Bertók végül engedélyezte a másodszori meghívást, és a korábban Dolhán lévő Benkő Viktor megkezdte a lelkészi szolgálatot 1920. július 18-án.
Szernye	Hadar Gyula A betegeskedő Kiss János lelkész mellett lett segédlelkész 1920-ban.
Tiszaadony	Csatáry Zoltán 1915. június 1-től helyezték ide segédlelkésznek.
Tiszakóród	Gacsályi József 1917-ig volt itt lelkész.
Tivadar	Sipos Kálmán Budapesten született 1883-ban. Középiskolába Nyíregyházán járt. Előbb jogot kezdett el tanulni, de később a teológiára váltott, amit Sárospatakon, Pápán és Budapesten végzett el. Előbb Faddon (1908), majd Drávaiványiban (1909) volt helyettes lelkész, itt kötött házasságot Varga Irmával. Meghívás útján került a tivadari gyülekezet élére 1910 januárjában. 1915. december 13-án hunyt el.
	Filep Sándor 1916. július elsején érkezett, július 9-én iktatták be.
Újdávidháza	Simon Zsigmond Helyettes lelkész 1920-ban.
Zápszony	Czövek Zoltán Mint segédlelkész 1914-ben kilépett az egyházmegye kötelékéből.
	Boldizsár Bertalan 1921-ben Rafajnaújfaluból ment Zápszonyba lelkésznek.
	Tóth József Bótrágyról ment Zápszonyba lelkésznek.

<i>Egyházközség</i>	<i>Lelkész/segédlelkész</i>
Zápszony	Ifj. Czövek János 1921. március 31-én hunyt el.
	Kájel Mihály Munkácsi segédlelkésségét hagyta ott és ment Zápszonyba lelkésznek. ⁶¹

⁶¹ A lelkész pótlására történő intézkedéseket az esperesi hivatal sokáig nem tudta megtenni, mivel a gyülekezet nem akarta biztosítani a javadalmat a megválasztandó lelkész számára. Már az is felmerült eshetőségként, hogy esetleg leányegyházzá alakítsák át a gyülekezetet. Az év folyamán azonban sikerült tisztázni a lelkészi fizetés mértékét. Ezt követően Bertók elindította a lelkész-választási eljárást. A szavazatok többségével Kájel Mihály munkácsi segédlelkészt tisztelték meg.

ELSŐ VILÁGHÁBORÚS HARANGREKVIRÁLÁS SZABOLCSBAN ÉS SZATMÁRBAN

A görögkatolikusok harangjainak háborús célokra fordítása

Az első világháború – vagy ahogy a kortársak nevezték a Nagy Háború – minden addigi képzeletet felülmúlt, mivel ez volt az a háború, amely a legtöbb emberi életet követelte, hatalmas anyagi megterhelést rótt a résztvevőkre, következményei pedig alapjaiban változtatták meg a világot, benne Európát és természetesen Magyarországot is. A hadviselő országok társadalmainak a mindennapokat is befolyásoló áldozatokat kellett meghozniuk annak érdekében, hogy támogatni tudják hadseregeiket. A mindenki által remélt katonai sikereknek mindent alá kellett rendelni. A hátsorúak úgy is támogatta a hadsereget, hogy a tulajdonában lévő fémtárgyakat a hadvezetőség számára önként vagy állami kényszer hatására átadta. Az effajta áldozatvállalás nemcsak az egyén számára vált kötelességgé, hanem olyan jogi személyeknek is, mint a társaságok és különböző egyesületek, valamint az egyházak, amelyek ehhez úgy járulhattak hozzá, hogy hadicélokra felajánlották harangjaikat. Tanulmányomban a Hajdúdorogi Egyházmegye szabolcsi és szatmári harangjainak rekvirálását mutatom be.

E munka megírásához a forrásokat a debreceni Görögkatolikus Püspöki Levéltárban megtalálható harangrekvirálás dokumentumai adják, melyek között találunk hivatalos levelezéseket, harangleszerelési jegyzőkönyveket, a teljes egyházmegyét lefedő harangkimutatásokat is. Sajnos a források nem teljesek, mivel sok nem maradt meg. Azok az iratok, amelyeket az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldtek az egyházi hatóságok, 1956-ban megsemmisültek.

A Hajdúdorogi Egyházmegyét 1912-ben alapították meg, központja Debrecen volt, 162 parókia állt fennhatósága alatt.¹ 1914-ben Miklósy István püspök ellen megkísérelt bombamerénylet után a püspöki hivatal Nyíregyházára költözött. Innen irányították a területileg rendkívül nagy kiterjedésű egyházmegyét, melynek Bereg, Bihar, Borsod, Csanád, Hajdú, Heves, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Ugocsa vármegyékben voltak egyházközségei, valamint Marosvásárhely központtal egy külhelynökség a Székelyföldön. A legtöbb magyar görögkatolikus Szabolcs és Szatmár vármegyékben élt, ezért ebben a két vármegyében volt a legtöbb egyházközség és templom.

¹ Lásd Házađ ékessége. Görögkatolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon. Szerk. Puskás László. Nyíregyháza, 1991.

Fémek begyűjtése

Az első világháború átalakította a hadviselést. Ez volt az első modern gépi háború, amelyben az ipari forradalom újításait széles körben alkalmazták. A nagy létszámú hadseregeket új fegyverekkel látták el, amelyek tűzereje sokszorosa volt a korábbiaknak, így a pusztítás mértéke minden addigi képzeletet felülmúlt.² A szembenálló felek rájöttek, hogy a háború kimenetelét az fogja eldönteni, hogy melyik állam miként tudja megszervezni és hadianyaggal vagy nyersanyaggal ellátni saját hadigazdaságát.³ A háború anyagháborúvá változott, nagy erőfeszítésekre volt szükség a gazdaság minden szereplőjétől.⁴

A háborút megelőző években a Monarchia gazdasága kritikus állapotban volt.⁵ 1907-től minden évben nőtt a deficit, a gazdaság több szektora pangott, és nagyobb fejlesztések is csak a hadiiparban voltak. Míg a dualizmus időszakában jelentős mennyiségű francia tőke áramlott Magyarországra, a háborút megelőző években jelentősen csökkent az arányuk, s komolyabb kereskedelmi kapcsolat csak Németországgal maradt fenn.⁶

Magyarország a Monarchia részeként úgy lépett be a háborúba, hogy nem készültek átfogó gazdasági tervek háború idejére.⁷ A magyar kormányzat nem kívánt komolyabban beavatkozni a gazdaságba, a hadsereget kiszolgáló ipar fejlesztésekor sem kívánt kilépni az állam és magántulajdonosok közötti hagyományos üzleti kapcsolatok keretei közül.⁸ A hadiipar fejlesztése mögött tudatos lépések álltak, sokszorosára nőttek a hadsereg megrendelése (flottaépítés, lőszergyártás, tüzérség, repülőgépgyártás), azonban a nyersanyaghiány miatt ez a fejlődés elmaradt a többi országhoz képest.⁹ A potenciális hadiszállítók nehezen vették fel a haderő által megkövetelt ütemet.¹⁰

A hadigazdaságra való áttérés a zavarokat csak fokozta, hogy bár a hadügy közös volt a Monarchiában, a gazdaság irányításáért külön felelt Bécs és Budapest. A magyar hadigazdaság különálló egységként csupán együttműködött, a háború végéig mindvégig önálló volt a magyar gazdaságpolitika.¹¹ Az egységes birodalmi hadigazdaság hiányában nem volt eléggé hatékony a gazdasági erőforrások felhasználása, szemben

² Völgyesi Zoltán: Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság. Levéltári Szemle, 2014. 4. sz. (a továbbiakban Völgyesi, 2014.) 35.

³ Uo. 35–36.

⁴ Uo. 35.

⁵ Hajdu Tibor–Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918. Budapest, 2014. (a továbbiakban Hajdu–Pollmann, 2014.) 159.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 160.

¹⁰ Dombrády Lóránd–Germuska Pál–Kovács Géza Péter–Kovács Vilmos: A magyar hadiipar története. A kezdetektől napjainkig, 1880–2015. Budapest, 2017. (a továbbiakban Dombrády et al., 2017.) 28.

¹¹ Hajdu–Pollmann, 2014. 159.

Németországgal, ahol komoly gazdasági döntéseket hoztak annak érdekében, hogy a hadsereg ellátása zavartalan legyen. Berlinben az árakat maximalizálták, bevezették az általános munkakötelezettséget, lényegében államkapitalizmust építettek ki. Magyarországon ez ismeretlen volt, így a fentebb taglalt liberális gazdaságfelfogás miatt az első korlátozó intézkedések igencsak meglepték a gazdasági szereplőket.¹²

Súlyos mulasztás volt, hogy Magyarország nem gondolt a nyersanyagigény pótlására ellenséges bojkott vagy blokád esetén.¹³ A hadiipar és vasipar legfontosabb nyersanyaga a vasérc volt, melyet itthon jó minőségben bányásztak, de éppen úgy importra szorult az ország, mint rézből, ólomból, nikkelből, ónból, cinkből.¹⁴ A Monarchia külföldről behozott rézből volt kénytelen megoldani a tűzérési és gyalogsági lőszer, illetve töltényhüvelyek, tűzérési gyújtók gyártását.¹⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia Németországon keresztül jutott nagy mennyiségű amerikai importrézhez.¹⁶

A háború kitörésekor minden hadviselő fél gyors győzelemmel számolt, 1915-ben azonban rá kellett döbbsenniük, hogy elhúzódó háborúra kell berendezkedni. A központi hatalmak országainak ipara jelentős nyersanyagimportra épült, ezt kihasználva az antant gazdasági szankciókat vezetett be ellenük. A kieső nyersanyagokat belső forrásból kellett pótolni. Németországban Walter Rathenau szervezte meg a német hadigazdaságot. Ennek kulcseleme volt a hadiipar nyersanyagainak a biztosítása. A hadügyminisztériumon belül külön nyersanyagosztályt állítottak fel. Németországszerte több mint 200 hadianyag-társaságot alapítottak, melyek részvénytársaságok formájában működtek. Központilag osztották el a nyersanyagot és az árukészleteket, hatósági árszabályozást vezettek be, katonai irányítás alá vontak gyárakat és üzemeket. Mindezek következtében Németország meg tudta oldani a nyersanyagproblémáit, sőt még a termelést is fokozta.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára Németország volt a minta, ezért törekedtek a német megoldások hazai bevezetésére. Míg Németországban a hadigazdaságot a hadsereg felügyelte, a Monarchiában ez csak részben valósult meg. Ausztriában a hadvezetés felügyelte a gazdaságot, Magyarországon továbbra is a kormány.¹⁸ A háború előrehaladtával a nyersanyagok beszerzésében megjelent a centralizáció, a kieső fémek pótlására 1915-ben létrehozták a Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Rt.-t. Nemcsak a fémek beszerzését központosították, hanem anyagközpontokat alapítottak a bőr-, pamut-, lenáru beszerzésére, vagy a szénbehozatalra is. A kisebb és

¹² Uo. 162.

¹³ Hajdu–Pollmann. 2014. 159.

¹⁴ Völgyesi, 2014. 42.

¹⁵ Dombrády et al., 2017. 38.

¹⁶ Völgyesi, 2014. 42.

¹⁷ Uo. 38.

¹⁸ Uo. 39.

nagyobb üzemeket katonai ellenőrzés alá vonták, azonban ezek tulajdonosi viszonyait az állam nem változtatta meg.¹⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia annyiban készült fel a háborúra, hogy 1912-ben megalkották az LXIII. törvényt, amely olyan döntésekre is feljogosította a kormányt, mint a legfontosabb élelmezési cikkek legmagasabb árának megállapítása, a posta ellenőrzése, népgyűlések és felvonulások korlátozása.²⁰ Az 1914-es L. törvény, amely az előző kiegészítése, rendelkezik az értékes tárgyak bejelentéséről, életszükségleti és már elsőrendű cikkek átengedéséről, az üzemek feletti irányítás átvételéről. Amennyiben a tárgyak beszolgáltatása vagy az irányítás átengedése során konfliktusok alakulnának ki, a kormány jogosulttá vált a karhatalom bevetésére is. A törvény szerint a kényszerítő lépések ellen lehetett fellebbezéssel élni, amely azonban halasztó hatállyal nem bírt.²¹

Ezek a változtatások megteremtették a rekvirálás bevezetésének feltételeit. A szükséges fémek beszerzését először fémgyűjtő akciók keretében indították el. Az Országos Hadisegélyező Bizottság több alkalommal hirdetést, illetve felhívást tett közzé a Nyírvidék hasábjain is a különböző fémgyűjtésekről. Az első 1915. április 25-én jelent meg Fémek a hadseregnek címmel.²² Ebben kihirdették, hogy beadandó a vas és acél kivételével minden olyan házi-, konyha- és egyéb tárgy, amely vörösréz, sárgarézből, bronzból, nikkelből, cinkből, ónból és ólomból készült. Olyan tárgyakat kellett leadni 1915. május 15-ig, mint a sütők, lábasok, fazekak, tartályok, kanalak, szűrők, kannák, mozsarak, kádak, kilincsek, lámpák vagy éppen játékok.²³ Ez a gyűjtés jellegét tekintve inkább csak egy felkínált lehetőség volt a lakosság számára, hogy fémek adományozhasson a hadiipar számára. A Fémközpont Rt. hirdetményét október 17-én közzétette a Nyírvidék. Ekkor már beszolgáltatási kötelezettségük volt a háztulajdonosoknak, a szállodák és vendéglők tulajdonosainak, egyesületeknek és rendezvényeknek egyaránt. A megnevezett fémtárgyakat le kellett adni (főzőedények, konyhaszerek, üstök, súlyok, függönyrudak stb.), a még le nem adott tárgyakat más tárgyakká nem lehetett átdolgozni, tilos volt elidegeníteni. Az állam lehetőséget adott a rekvirált tárgy elcserélésére, például a Rézmozsarat vasmozsárért akció keretében.²⁴ Az 1915-ös év végéig újabb felhívások jelentek meg a fémgyűjtési és csereakciók propagálására. A háború végéig a Nyírvidék folyamatosan közzétette a fémek átvételére szerződött vállalkozók nevét és címét, ahol kötött áron vették át a fémtárgyakat.

A Fémközpont Rt. a háború alatt 50 ezer tonnányi fémeket kezelt, melynek 55,7%-a vörösréz, 13,3% ólom, 10,3% sárgarézből volt, a fennmaradó részt ón, nikkel és horgany tette ki.²⁵ A nagy mennyiségű réz azért vált nélkülözhetetlenné, mert a tűzérzségségi és

¹⁹ Dombrády et al., 2017. 29–32.

²⁰ Magyar Törvények. 1912. évi törvények. Budapest, 1913. 618–628.

²¹ Magyar Törvények. 1914. évi törvények. Budapest, 1915. 508–514.

²² Nyírvidék, 1915. április 25. 5.

²³ Uo.

²⁴ Uo. 1915. október 17. 6–7.

²⁵ Dombrády et al., 2017. 42.

gyalogosági löszerek legyártásához kellett. Egyes hadműveletekben a löszerfelhasználás mértéke rendkívül magas volt. A 10. és 11. isonzói csatában a Monarchia tüzésége 1,6 és 2 millió tüzéségi löszert használt fel, a 12. isonzói csata során 25 nap alatt 130 millió puskatöltényt lőttek ki. A Magyarországon gyártott puska- és pisztolytöltényeket a Weisz Manfréd Művek és a Fegyvergyár állította elő.²⁶ Ilyen mennyiségű löszergyártáshoz minden rézre szükség volt, ezért is tűnt kézenfekvőnek a harangok rekvirálása.

A harangrekvirálás előkészítése

Harangok hadicélokra való leszerelése évszázados jelenség, mivel korábban is számos harang fegyverré újjászülve tett szolgálatot a háborúkban: „Attól kezdve, hogy az ágyú belépett a hadi fegyverek sorába, vagyis a XVI. század végétől kezdve, a harangok fölött Damoklesz kardjaként ott lebegett annak a veszélye, hogy ágyút öntenek belőlük.”²⁷

Az ágyúkat és a harangokat azonos ötvözetű bronzból öntötték: 78 százalék rézből és 22 százalék ónból.²⁸ A 18. század elején még a harangöntő mesterek egyben ágyúöntők is voltak, ezért volt több harangöntő pecsétjében és címerében a harang mellett ágyú is.²⁹ A 19. század végére a harangöntő kéziipar megszűnt, a vasúthálózat kiépülésével gyorsabban és nagyobb mennyiségű harangot lehetett a megrendelőkhöz szállítani, így csak néhány nagyobb városban és a fővárosban maradtak meg a harangöntő műhelyek. A korábbi kisebb műhelyeket nagyobb üzemekké fejlesztették, ahol a harangok mellett olyan öntvényeket is előállítottak, mint a tűzoltószerkezetek, fecskendő, szivattyú.³⁰ A nagy üzemek rendelkezésre álltak arra, hogy szükség esetén a nagy mennyiségű rézkinyerés érdekében beolvasszák a rekvirált harangokat, ezzel is enyhítve a magyar hadiipar fémhiányát.

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. június 16-án bizalmasan kezelt levélben³¹ afelől érdeklődött, hogy vannak-e használaton kívüli, művészeti értékkel nem bíró harangok a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozó templomokban, amelyek ellenszolgáltatás nélkül önként átengedhetők a hadvezetőség számára. Három nappal később, június 19-én a püspöki hivatal továbbította a kérést az esperesi hivataloknak, hogy bizalmasan és kellő körültekintés mellett tudakolják meg, vannak-e ingyen átengedhető harangok.³² 1915 szeptemberében a Hajdúdorogi Egyházmegye

²⁶ Kovács Vilmos: A magyar hadiipar helyzete az Osztrák–Magyar Monarchia integrált hadiiparában. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2011. 12. sz. 97–98.

²⁷ Patay Pál: Zempléni harangok. Miskolc, 2009. 138.

²⁸ Patay Pál: Harangrekvirálás az I. világháborúban. Kohászat, 2017. 2. sz. (a továbbiakban Patay, 2017.) 59.

²⁹ Patay Pál: Évszázados harangok. Budapest, 1963. (a továbbiakban Patay, 1963.) 18–19.

³⁰ Uo. 32.

³¹ Görögkatolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban GKPL), I-1. a. Hajdúdorogi Püspöki Hivatal iratai, 1837–1999 (a továbbiakban I-1. a.) 1893/1915.

³² Uo.

teljes területén először hét harangot, majd összesen kilenc egyházközség tíz harangot ajánlott fel. Ezek súlya 25 és 50 kg között változott.³³

A Monarchia rézellátása továbbra is megoldatlan lévén, elkerülhetetlenné vált további harangok begyűjtése. A hadvezetőség ekkor már azzal számolt, hogy az elhúzódó háború miatt bővíteni kell azok körét, akik nagy mennyiségű rezes tudnának a hadvezetőség számára bocsátani, ezért a kormányzat nekilátott a harangok hivatalos úton történő begyűjtéséhez, azaz a rekviráláshoz.³⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium augusztus 18-án a 7093/1915. elnöki számú átiratban³⁵ „fokozódó áldozatkészséget” követelt meg az egyházaktól. A VKM felszólította az egyházi hatóságokat, hogy készítsenek kimutatást a hozzájuk tartozó egyházközségek és hitközségek tulajdonában álló harangokról. Az átirat pontos iránymutatást adott arra nézve, milyen harangösszeírást vár el. Törvényhatóságokként és járásonként kellett összeírni a településeket, a lakosságszámot, a hitközség lélekszámát, a templomokat, kápolnákat, a bennük lévő harangok számát, a harangok öntésének idejét, hozzávetőleges súlyukat kg-ban megadva, meg kellett jelölni a fémkeveréket is. Több harang esetén külön meg kellett jelölni azokat, amelyeket meg szerettek volna tartani, valamint fel kellett tüntetni, hogy egyes harangoknak milyen műértékük vagy történelmi jelentőségük volt. Hogy mely harangok számítanak történeti és művészeti értékkel bírónak, ekkor ezt még nem szabályozták. A részletes harangkimutatás elkészítésének és beküldésének határideje szeptember 15-e volt, de csak szeptember 25-én küldték meg a kormányzathoz. Sajnos az összeírás nem teljes, ugyanis az egyházi hatóság is elismerte, hogy egyes egyházközségektől még nem érkeztek meg a kért válaszok, de ígéretet tett arra, hogy a még hiányzó adatokat rövid időn belül pótolják, ezt jelzik a zöld tintával beírt pótlások is. A felterjesztett részletes harangkimutatás³⁶ szerint 184 templom és 23 kápolna összesen 570 darab haranggal bírt, ezek összsúlya 116 750 kg volt. Szabolcs vármegyében 36 egyházközség 41 templomában és 1 kápolnájában 148 harang függött, súlyuk összesen 31 791 kg-ot tett ki. Szatmár vármegyében 42 egyházközséget tüntettek fel, ahol 48 templom, 4 kápolna, bennük 172 harang volt 32 644 kg összsúlyban.³⁷ Ez a két vármegye adta a Hajdúdorogi Egyházmegye harangjainak több, mint felét. A legnagyobb, 1200 kilogrammos harangnak a szatmárnémetieké számított, a legkisebb pedig a nagykállói kisharang, súlyát 8 kg-ra becsülték. Érdekesség, hogy ez a harang volt a legrégebb is, a kimutatások szerint 1416-ben öntötték.³⁸ A legfiatalabb

³³ Uo.

³⁴ Patay, 2017. 59.

³⁵ GKPL, I-1. a. 1893/1915.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Az 1915-ös harangkimutatásban ez a kállói (kiskállói) harang a legrégebb. Ez az egy 15. századi harang volt az egyházmegye területén, Mándokon és Csegöldön 16. században öntött harangok voltak, amelyeket 1525-ben és 1596-ban öntöttek.

harangok a Szatmár vármegyében lévő Batizvasváriban³⁹ voltak. A négy harangot még ki sem fizették, ennek ellenére a három nagyobbat hadicélokra felajánlották. Miklósy István püspök a betérjesztéskor azzal a kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy „ahol a hitközség külön óhajt nem fejezett ki, híveink szegénységére való tekintettel, a harangjaink közül a legnagyobbak az egyház birtokában meghagyassanak.”⁴⁰

Két nappal a kimutatás elküldése után a VKM újabb kérésekkel és intésekkel fordult az egyházhoz. A 9715/1915. elnöki számú bizalmas átiratában Jankovich Béla miniszter már a harangok ellenszolgáltatás nélküli, a hadvezetés számára önkéntes felajánlásról írt, amelyet a rézanyagok gyors fogyásával indokolt. Továbbá udvarias formában felszólította az egyházakat, hogy a lehető legnagyobb mennyiségben adják át a harangokat, „abban a biztos hitben lévén, hogy az egyházakkal szemben a hadszolgáltatási törvény alkalmazására nincs szükség.”⁴¹ Szintén ebben a levélben közölték az egyházzal, hogy „templomonként egynél több harang alig volna hagyható, sőt az is ott, ahol a harangnak az időjelzés tekintetéből praedominans szerepe van”, továbbá „a nagyobb harangok a hazafias felajánlás ez actiójából semmi esetre sem lesznek kihagyandók”, valamint a művészeti vagy történeti értékkel bíró harangokat vörös tintával meg kell jelölni a nemrég elkészített kimutatásban, ugyanis ezek mentesülni fognak a rekvirálás alól.⁴² A kimutatásban feltüntették a művészeti és történeti értékkel bíró harangokat, azonban nem jelölték meg azokat vörös tintával, így azt újra el kellett küldeni. A következő állomás a harangrekvirálás előkészítésében a megtartandó harangok megjelölése volt úgy, hogy a megtartandó harangok aránya nem haladhatta meg a létező harangok összsúlyának 1/3-át, ez esetben a 38,5 tonnát. 1915. december 23-án a VKM egy újabb átiratban⁴³ jelezte, hogy a felajánlott harangok összsúlya alig több mint az összes harang súlyának 2/3-a, ezért felkérték az egyházi hatóságot, hogy a visszatartandó harangok mennyiségét csökkentsék. Új jelöléssel, zöld tintával kellett a kimutatásban megjelölni a megtartandó harangokat, nehogy összekeverjék a vörös tintával megjelölt, művészi és történeti értékkel bírókkal. A többször is módosított kimutatást mihamarabb vissza kellett volna juttatni a minisztériumba, ám erre még 1916. február végén sem került sor. Február 22-én a VKM sürgette a Hajdúdorogi Egyházmegyét, amely még azért nem készült el, mert több egyházközség nem nyilatkozott a megtartandó harangjairól. Az egyházi és világi hatóságok közötti levelezés során a Vallás- és Közoktatási Minisztérium március 21-én tudatta az egyházakkal, hogy az időközben beérkezett harangkimutatás egyik példányát a rekvirálendő harangok megjelölésével kiegészítve a hadügyminisztériumba küldték, ahonnan az illetékes katonai parancsnoksághoz továbbították, a másikat pedig vissza

³⁹ Oșvărau, ma Románia

⁴⁰ GKPL, I-1. a. 1893/1915.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

fogják küldeni az egyházaknak. A harangok leszereléséhez és átvételéhez a hadügyi kormányzat pályázatot hirdetett, a rekviráláshoz a katonaság egy-egy tisztet, népfőlkelő mérnököt, valamint hivatalnokot bízott meg.⁴⁴

A rekvirálás elindításához szükséges harangkimutatás végleges változata 1916 szeptemberében készült el, amelyet két példányban terjesztettek fel a VKM-hez. Ebben az összeírásban a Hajdúdorogi Egyházmegye a harangjai összsúlyának kétharmadát ajánlotta fel hadi célokra, ez 80 084 kg volt. Ami Szabolcs és Szatmár vármegyéket illeti, a két vármegyéből felajánlott harangok aránya több mint kétharmad, 68 és 82 százalék.⁴⁵ Ennek magyarázata, hogy itt voltak a nagyobb harangok. A székelyföldi templomokban kisebb méretű és súlyú harangok voltak, többségük súlya nem érte el a 80–100 kg-ot. Ha a felajánlott harangok számát a kimutatásban szereplőkkel összevetjük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Szabolcsban a harangok 60, Szatmárban 63 százalékát jelölték ki leszerelésre. Miklósy István püspök egyik utolsó levelében úgy fogalmaz, hogy a harangokat egyházmegyéjének közösségei csak úgy hajlandók átengedni, ha minden egyház, minden felekezet az igazságosság elvének megfelelően egyenlő elbánásban részesül.⁴⁶ Ezzel a harangrekvirálás előkészítése lezárult. 1916 utolsó harmadában megkezdődtek a leszerelések.

A harangrekvirálás

Az első harangrekvirálás, amely a Hajdúdorogi Egyházmegyét érintette, az a budapesti Rózsák terei templom harangjainak leszerelése volt 1916. augusztus 23-án.⁴⁷ 1917 januárjában a budapesti katonai parancsnokság területén lévő templomok harangjainak leszerelése a végéhez közeledett,⁴⁸ amikor az ország más részein még el sem kezdődött. A szabolcsi és szatmári harangok rekvirálása 1917 tavaszán vette kezdetét.

Minden harangleszerelésnél jegyzőkönyvet kellett készíteni, amelynek formáját részletesen leírta a VKM.⁴⁹ A leszerelési, pontosabban átvételi jegyzőkönyv egy olyan formanyomtatvány volt, mely tartalmazta a helyiség megnevezését, az átvett harangok számát, súlyát, a kilogrammonként 4 koronában megállapított kártalanítás összegét és a katonai hatóság megnevezését.⁵⁰ Az egyházaknak három hét állt rendelkezésükre, hogy a lelkészeiket tájékoztassák a harangleszerelések idejéről és módjáról. Amikor megtörténtek a leszerelések, a jegyzőkönyveket három példányban kellett kiállítani, amelyből egyet a katonai hatóság kapott meg, kettőt pedig a helyi egyház képviselője.

⁴⁴ GKPL, I-1. a. 80/1916.

⁴⁵ A Nyírvidek 1915. október 14-ei száma arról tudósított, hogy a Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozó Középszabolcsi Egyházmegye 46 gyülekezete 112 harangot ajánlott fel, a Szabolcs vármegyei 36 görögkatolikus egyházközség 89-et, a 42 szatmári 108-at.

⁴⁶ GKPL I-1. a. 80/1916.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 346/1917.

⁴⁹ Uo. 80/1916.

⁵⁰ Uo.

A két egyházi példányból az egyiket tovább kellett küldeni a püspöki hivatalnak. A VKM és a katonai parancsnokságok lehetőséget biztosítottak arra, hogy a rekvirált harangok feliratait és öntési jegyeit lefényképezhessék, vagy lenyomatot készíthessenek róluk.⁵¹ Azokon a helyeken, ahol a templomok előtt szilárd burkolatú tér vagy utca volt, ott csörlőkkel kellett leeresztetni a harangokat, nehogy kárt okozzanak. A falusi templomok tornyaiból egyszerűen kidobták a leszerelt harangokat, így több közülük megsérült, összetört. Amennyiben a harangok leszerelése során károk keletkeztek a templomtornyokban, azokat a katonai parancsnokság köteles volt a saját költségén kijavítani.⁵² Minden leszerelt harang mérése a katonai parancsnokság képviselője és a plébános vagy lelkész jelenlétében történt. A harangátvétel során az olyan elválasztó alkatrészeket, mint például a harangnyelv, amelyek nem tartalmaztak rézet, nem vették át.⁵³

A legtöbb egyházközség ügyelt arra, hogy a legnagyobb harang megmaradjon, de voltak olyan közösségek is, amelyek jelezték, hogy nem tudnak egyet sem átengedni az állam számára. Néhány erdélyi templom mellett a máriapócsi Szent Bazil Rend szerette volna elérni, hogy a kegytemplom harangjai mentesüljenek a rekvirálás alól. Kérésüket azzal indokolták, hogy a hely fontos zarándokhely, így a harangok megtartása elsősorban egyházi szempontból kívánatos. A kassai katonai parancsnokság végül 1916. november 23-án arról értesítette Miklósy István megyéspüspököt, hogy a hadügyminiszter döntése alapján a máriapócsi kegytemplom harangjait egyelőre meghagyják.⁵⁴

A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban 83 leszerelési jegyzőkönyv maradt fenn, ebből Szabolcs vármegyéből 18, Szatmárból pedig 35. Az első harangokat Budapesten és Miskolcon szerelték le 1916. augusztus 23-án és november 30-án. Szabolcsból először 1917. március 28-án a kállósejéni templomból vittek el egy 125 kg és egy 32 kg súlyú harangot, az utolsót Nyírpilisről 1917. november 12-én, ami 230 kg volt. Szatmárban március 1-jén Reszegen⁵⁵ kezdték el a begyűjtést egy 50 és egy 15 kg súlyú haranggal, és november 11-én Szatmárzsadányban⁵⁶ fejezték be egy 576 kg-os harang leszerelésével. A „felajánlott” harangok többségét 1917. március és július között szerelték le. Szabolcsból és Szatmárból ezekben a hónapokban 98 harangot vittek el, összsúlyuk majdnem 13 tonna volt. A rekvirálás végrehajtásáról szóló jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy az esetek döntő többségében a kimutatásokban megjelölt harangokat szállították el. Az egyházi hatóságok számára megküldött egy példányt kísérő levelek egyikében sem olvashatunk olyan panaszt, hogy a leszerelést végző bizottság más harangokat vagy egyéb réz tartalmú tárgyakat is magával vitt volna.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Resighe, ma Románia

⁵⁶ Sătmărel, ma Románia

A rekvirálás előrehaladtával több igen értékes harangot is leszereltek országszerte. 1917. április 23-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 5277/1917. elnöki számú átiratában úgy rendelkezett, hogy az 1700 előtt öntött, vagy történelmi szempontból nevezetes felírással és művészi értékkel bíró harangokat azonnal mentesíti a leszerelés alól. Minden ilyen harangról részletes leírást kellett készíteni. Amennyiben sehol sem volt feltüntetve az öntés éve, és a plébánia levéltárában sincsenek róluk adatok, akkor azokat 1700 után öntött harangnak kellett tekinteni. Minden egyházi hatóság május végéig köteles lett volna kimutatást készíteni ezekről a harangokról.⁵⁷ A minisztérium egyúttal megküldött egy 17 harangból álló országos listát, amelyben műemlék harangok voltak, de még azokat nem olvasztották be. Ebben a levélben megadták a harangok méreteit, a feliratokat, valamint a harangdíszítéseket is. Ezek között azonban egy sem volt, amelyet a Hajdúdorogi Egyházmegye valamelyik templomából vittek el.

Egy hónappal később a hadügyminisztérium elrendelte minden olyan harang rekvirálását, amelynek átmérője nagyobb, mint 25 cm. Csak a történeti és művészeti értékkel bíró, valamint a vasúti berendezésekhez tartozó, és a hajókon lévő harangokat hagyhatták meg. A Műemlékek Országos Bizottsága és a hadügyi tárca közösen döntötték el, mely harangok kaphattak műemléki védelmet. Négy hét állt rendelkezésére az egyházaknak, hogy a rendelet kézbesítésétől számítva önként, de térítés ellenében felajánlhassák a megmaradó harangjaikat, négy hét letelte után pedig a már ismert rekvirálási rend lépett életbe.⁵⁸ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 5701/1917. számú átiratában kimutatást kért az egyházi hatóságoktól, hogy a rekvirálások után mennyi harang maradt az egyházaknál. A Hajdúdorogi Egyházmegye elkészítette a saját harangösszeírását. Sajnos ez a lista sem teljes, ugyanis több szabolcsi és szatmári egyházközség hiányzik, továbbá Székelyföldről egyáltalán nem érkeztek adatok. Míg az 1915-ös, a rekvirálás alapjául szolgáló kimutatásban majdnem az összes templom fel volt tüntetve, most csak 168, amelyekben 224 harang maradt meg, ezek összsúlya 50 364 kg volt.⁵⁹ Mivel a dokumentumon nem szerepel dátum, így azt valószínűsíthetjük, hogy 1917 júniusában készülhetett, mivel májusban a papok és a kerületi esperesek sorra küldték be a harangok adatait. A kimutatásban elenyésző a megtartható harangok aránya, így ha a rekvirálást maradéktalanul végrehajtották volna, akkor a legtöbb templomtoronyban egyetlen egy harang sem maradhatott volna, mint azt az 1. táblázat mutatja.

⁵⁷ GKPL I-1. a. 346/1917.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

1. sz. táblázat
Megmaradt műemlék harangok

Ssz.	Hitközség neve	Vármegye	A harang súlya	Öntésének éve	Megjegyzés
1.	Mándok	Szabolcs	40 kg 30 kg	1525 1525	II. Lajos korabeli műemlék
2.	Piricse	Szabolcs	–	1692	
3.	Kiskálló (Nagykálló)	Szabolcs	20 kg 8 kg	1650 1416	
4.	Csegöld	Szatmár	120 kg	1596	
5.	Érendréd ⁶¹	Szatmár	40 kg	1700	
6.	Nyírparasznya	Szatmár	30 kg	1751	
7.	Cséke ⁶²	Zemplén	–	1700	
8.	Dámóc	Zemplén	80 kg	1651	

Hogy ez nem valósult meg, annak köszönhető, hogy az állami szervek felismerték, nem szerelhetők le ilyen nagy mennyiségben a harangok, mivel hiányuk számos nehézséget okozna. A harangszó egyfajta igazodás volt ekkor az emberek számára. Nemcsak az egyházi ceremóniákra hívta a híveket, hanem jelezte a hajnalt, a delet és az estét is. Félreverték a harangokat tűz esetén, de akkor is, ha valamilyen veszedelem fenyegette a közösség életét. Sőt, még a viharfelhők eltérítésére is alkalmasnak találták a harangok zúgását.⁶²

Miután a kormányzat megkapta a megmaradt harangok listáját, 1917. június 28-án a VKM arról értesítette az egyházakat, hogy rekviráláskor úgy kell eljárni, hogy lehetőleg a legkisebb súlyú harangot meg kell hagyni. A döntést azzal indokolták az állami szervek, hogy Ausztriához hasonlóan, amennyiben csak a műemlék harangok maradnának, akkor alig lenne megmaradt harang a templomokban, „ami úgy szociális, mint tűzrendészeti szempontból is nagyobb mértékben veszélyes volna.”⁶³ Nagy János államtitkár augusztus 2-án a hadügyminiszter Abt. 8/HB. 10.204. számú rendeletéről tájékoztatta az egyházi főhatóságokat, amely szerint „egy harang, a legkisebb, egyelőre mindegyik templomban meghagyatik.”⁶⁴ 1917. október–november hónapokban a rekvirálás második, de rövidebb szakaszában már csak azokat a templomokat keresték fel a leszerelést végző bizottságok, melyekben egynél több harang volt, vagy ahová korábban

⁶⁰ Andrid, ma Románia

⁶¹ ma Lácacséke, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

⁶² Patay, 1963. 13–14.

⁶³ GKPL, I-1. a. 346/1916.

⁶⁴ Uo.

még nem jutottak el. Mindössze 11 harang leszereléséről maradtak fenn iratok, köztük a nyírpilisi harangokról. A szabolcsi falu templomából 1917. november 12-én egy 230 kg súlyú harangot vittek el. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján Nyírpilis volt az utolsó település, amely érintett volt a szabolcsi és szatmári görögkatolikus harangok rekvirálása során. A szabolcsi falu templomtornyában három harang függött, de csak egyetlen egyet szereltek le, mert a legkisebb megrepedt.

A Hajdúdorogi Egyházmegye területét is érintő harangrekvirálás során 166 leszerelését rögzítették a megmaradt jegyzőkönyvek, ezek együttes súlya meghaladta a 28 és fél tonnát. Szabolcs és Szatmár vármegyékből 109 harangot rekviráltak (40 és 69), súlyuk 16 és fél tonna (5,2 és 11,3).

A harangkárok felmérése

A rekvirálást az egész országban egységesen hajtották végre, ami a harangállomány nagyarányú pusztulását eredményezte. Országosan a harangveszteség 55–60%-ra becsülhető, ugyanakkor vidékenként változó, aszerint, hogy az egyes felekezetek milyen arányban vannak képviselve.⁶⁵ Patay Pál a rekvirált szatmári és beregi harangok arányát 45 százalékra teszi, mely magába foglal minden egyházi harangot.⁶⁶

A Hajdúdorogi Egyházmegye harangkárainak felmérése nem egyszerű feladat. A legnagyobb nehézséget kétségtől az jelenti, hogy nagyon sok harangleszerelési jegyzőkönyv hiányzik. Nehezítő körülmény az is, hogy nem készült olyan kimutatás a háború végén vagy közvetlenül utána, mely részletesen megmutatná, mekkora harangkár érte a görögkatolikus egyházmegyét, ráadásul az egyházközségek levéltárai a második világháború során komoly károkat szenvedtek. Harangösszeírást legközelebb 1940-ben készítettek, ebben a kimutatásban azonban már csak azok az egyházközségek szerepeltek, amelyek 1940-ben Magyarországhoz tartoztak.

A nagy háborút lezáró békék során létrejövő új államhatárok nemcsak Magyarország új határait jelölték ki. A határmódosítások következtében az egyházi közigazgatás is nagy változásokon ment keresztül. A Bodroghözben lévő zempléni falvak egy része Csehszlovákiához került, Székelyföldet és a bihari, szatmári települések többségét Romániához csatolták. Az 1940-ben készített összeírás tanúsága szerint az első bécsi döntés következtében a zempléni egyházközségeket visszacsatolták a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez, a történeti szatmári és bihari közösségek a Nagyváradi Egyházmegye fennhatósága alatt maradtak. Ennek azért van jelentősége, mert az elcsatolt területek harangveszteségét csak az 1917-es csonka összeírás és a leszerelési jegyzőkönyvek alapján tudjuk meghatározni.

A rekvirálás megkezdése előtt a leszerelendő harangokat úgy kellett kijelölni, hogy azok súlyát tekintve több legyen az összes harang súlyának kétharmada. Ha

⁶⁵ Patay, 2017. 60.

⁶⁶ Uo.

megvizsgáljuk az 1915–1916-os kimutatásban és a leszerelési jegyzőkönyvekben lévő súlyadatokat, akkor jelentős eltérések vannak a megadott és a mért értékek között, amint azt a 2. számú táblázat néhány egyházközség esetében mutatja.

2. sz. táblázat
A leszerelt harangok kora és súlya

<i>Település neve</i>	<i>Öntés éve</i>	<i>Leszerelés előtt</i>	<i>Leszerelés után</i>
Nyírtass	–	200 kg	144 kg
	–	85 kg	68 kg
	–	30 kg	25 kg
Nagykálló	1794	140 kg	145 kg
	1878	50 kg	33 kg
Nyíracsd	–	375 kg	300 kg
Napkor	–	200 kg	57 kg
	–	100 kg	41 kg
Nyírgyulaj	–	130 kg	76 kg
	–	70 kg	28 kg
	–	40 kg	17 kg
Porcsalma	1900	135 kg	180 kg
	1900	25 kg	50 kg
	1900	20 kg	12 kg
Szatmárnémeti, ⁶⁸ Szent Miklós templom	1879	700 kg	599 kg
	1879	400 kg	320 kg
	1827	150 kg	180 kg

Ezen eltéréseknek több oka van. Magyarországon 1876. január elsejével vezették be a métermértéket (kilogramm, méter, liter). Az eddig használt súlymérték a font volt. Korábban többféle fontrendszer létezett (budai, pozsonyi, erdélyi), a 19. század elejétől a bécsi font volt az irányadó.⁶⁸ Egy bécsi font 0,56 kg-nak felelt meg, 1851-től már csak 0,5 kg volt.⁶⁹ Az 1915–16-os harangösszeírásban a harangok súlyát kilogrammban kellett megadni, így fordulhattak elő olyan esetek is, hogy a korábban fontban számolt súlyadatokat adták meg. A harangok súlyát az átmérő és magasság alapján

⁶⁷ Satu Mare, ma Románia

⁶⁸ Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. 122–124.

⁶⁹ Bogdán István: Régi magyar mértékek. Budapest, 1987. 28–29.

is megpróbálták megbecsülni. Ez azért problematikus, mert egyáltalán nem lehetünk abban biztosak, hogy két azonos átmérőjű és magasságú harang súlya megegyezik. Az eltérés oka a harang peremének vastagsága, a vastagabb peremű akár kétszer súlyosabb is lehet a másikinál. A nagy eltérések magyarázata lehet továbbá, hogy egyáltalán nem tudták, hogy mikor öntötték a harangokat, így egyszerűen csak beírtak egy számot. Mivel a harangkimutatásban és a kerületi esperesek leveleiben szereplő adatokban nem bízhatunk meg, ezért nem tudjuk pontosan megállapítani a rekvirált harangok súlyát.

A hodászi templom kivételével mindenhol meghagytak legalább egy harangot. A szatmári településen azért nem maradt egyetlen egy harang sem, mert még a harangok felajánlásakor úgy döntöttek, hogy az összeset átengedik a hadvezetőség számára.

Ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani a leszerelt harangok számát, össze kell vetnünk a kerületi esperesek jelentéseit, az 1915–1916-os kimutatást és az 1917-es összeírást. A szabolcsi görögkatolikusok 89 harangot ajánlottak fel, a leszerelt harangok száma 91. A legtöbb harangot Máriapócsról vitték el, pedig a kegytemplom felmentést kapott a rekvirálás alól. Nyolc harangból leszereltek hetet. Szatmár vármegye egyházközségei 108 harangot kívántak átadni hadi célokra, végül 115-öt rekviráltak. A két vármegyében a harangpusztulás mértéke 60 és 67%, ami magasabb, mint az országos átlag.

A rekvirálás során a legkisebb harangokat kellett volna meghagyni, ez azonban csak az esetek kisebb részében valósult meg. Ennek az az oka, hogy a rekvirálás első szakaszában a legtöbb esetben nem a legnagyobb harangokat szerelték le annak ellenére, hogy azokat kellett volna ajánlani rekvirálásra.

A fennmaradt dokumentumok alapján megállapíthatjuk, hogy a rekvirálás során az egyházi hatóságok és a papság együttműködött a Kassai Katonai Parancsnoksággal. Nincs tudomásunk olyan esetről, amikor akadályozták volna a harangok leszerelését. Egyedül a máriapócsi bazilita rendház főnöke próbálta meg minél későbbre halasztani a kegytemplom harangjainak leszerelését egy 1917. május 23-án írt levele szerint. A harangok megtartását a már korábban is hangoztatott érveléssel igyekezett elérni, miszerint Máriapócs kiemelt búcsújáró hely.⁷⁰ Szabolcsban és Szatmárban nem tudunk olyan esetről sem, mint ami Bodrogzsadányban⁷¹ történt. A hívek szerették volna megmenteni a nagyobb harangjaikat a rekvirálástól, így a két nagyobb harangot leszerelték és a Bodrog iszapjában elsüllyesztették, ezért a zsadányi templomból csak egy 159 kg-os harangot vitt el a rekviráló bizottság.⁷² Az elsüllyesztett harangokat a háború után megpróbálták kiemelni az iszapból, de csak a kisebb, 130 kg-os harangot sikerült visszaemlenni a templomtoronyba.⁷³

⁷⁰ Uo. 346/1917.

⁷¹ ma Sározsadány, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

⁷² GKPL, I-1. a. 346/1917.

⁷³ Patay, 2009. 68.

A rekvirált harangok pótlása

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a rekvirálás legelején, már 1915. augusztus 18-án jelezte, hogy a hadügyi kormányzat az átengedett harangért kártérítést fog majd fizetni. Ez azonban nem segített a harangok pótlásán, mivel az első világháborút követően a magyar fizetőeszköz devalválódott, így az újabb harangok öntését vagy vásárlását csak közadakozásból tudták előteremteni.⁷⁴ Mivel a harangok elvesztése érzékenyen érintette az egyházközségeket, voltak olyan tehetősebb közösségek, amelyek megtehették azt, hogy közvetlenül a háború után pótolni tudták a rekvirált harangokat.

A bronzharang pótlását a korábbi évszázadokban vasból öntött haranggal oldották meg. A kohászat a 19. század második felében komoly fejlődésen ment keresztül, ezért felmerült az acélharangok beszerzésének a lehetősége is. Egy külföldi cég 1916-ban megkereste a vallás- és közoktatási minisztert, hogy ajánlja az egyházak figyelmébe az általa öntött acélharangokat. A magyar kormány a háborús helyzetre való tekintettel úgy döntött, hogy megpróbálja elejét venni az acélharangok gyors beszerzésének. A kereskedelmi miniszter július 22-én levélben hívta fel az egyházi vezetők figyelmét arra, hogy nem javasolt a külföldi eredetű acélharangok vásárlása, mert károsnak tartotta azt ipari és közgazdasági szempontból egyaránt. A rekvirálás során fizetett pénzt a kormányzat több okból is Magyarországon szeretne volna tartani. Elsődleges szempont volt, hogy „a pénz a hazai termelés alimentálására fordíttassék”,⁷⁵ a második: Ausztriában sem öntöttek acélból harangokat, a harmadik: a pénz vámkülföldre⁷⁶ jutna, így nemcsak a háború alatt, hanem az utána követő külföldi beszerzések következtében a magyar korona is erősebb próbára fog tétetni.⁷⁷ A felhívásban a kormány azt tanácsolta az egyházaknak, hogy a rekvirált harangok pótlását mindenképpen a háború utáni évekre halasszák, s ha lehet, akkor az újakat csak bronzból öntessék. Ezt azzal indokolták, hogy a háború után Magyarország ugyanúgy rézhiányban fog szenvedni, mint a háború kitörésekor, így a bronzharangok megfelelő fémtartalékot jelentenek.⁷⁸

A háborút követő években több egyházközség igyekezett a lehetőségeihez képest pótolni a rekvirált harangokat. A Görögkatolikus Püspöki Levéltárban több harangszentelési ünnepségre szóló meghívó is található, a Nyírvidék is beszámolt néhányról. Az 1940-es harangösszeírás szerint a görögkatolikus szabolcsi egyházközségektől az első világháború idején 91 harangot rekviráltak, majd főként az 1920-as, 1930-as években 75 újat öntettek. A határváltozások nyomán megcsonkított szatmári közösségek 33 új harangot szereztek be a leszerelt 44 helyére. (A Romániához csatolt települések harangpótlásairól nincsenek adatok.)

⁷⁴ Patay, 2017. 60.

⁷⁵ GKPL, I-1. a. 80/1916.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

Az új harangok többsége jóval nagyobb lett, mint elődeik. A szabolcsi görögkatolikus egyházközségek közül 25, Szatmárban 7 öntetett nagyobb harangot. A szabolcs-veresmartiaktól 1917-ben leszerelték a nagyobb, 150 kilósna vélt harangot, s maradt egy 100 kg-os. 1940-ben három harangjuk volt. A 100 kilóst most 88-ra becsülték, majd egy 618 és egy 310 kg súlyú harangot szereztek be. Az 1940-es összeírás adatainak vizsgálatakor figyelni kell arra, hogy több esetben az 1917-ben megmaradó harangok adataival való összehasonlítás során nagy eltérések mutatkoznak. Ennek az oka, hogy a megmaradt harangokat újraöntötték, és az újakkal együtt egyszerre több harangot szenteltek. A megcsonkított Szatmár vármegyében lévő Ópályiban a rekvirált két harang pótlására újra öntötték a megmaradt harangot, és három új nagy harangot szereztek be. A penészeleki hívek két megmaradt harangot újraöntettek és két új harangot vásároltak, a nagyobbik súlya meghaladta az egy tonnát. A máriapócsi mellett olyan egyházközségek sem tudták pótolni teljesen rekvirált harangjaikat, mint Kisléta, Tornyospálca, Csegöld, Fábiánháza, Nyírderzs vagy Nyírvasvári. Érdekes, hogy a szabolcsiak a harangok súlyát növelni tudták, a szatmári egyházközségek eddig nem tisztázott okok miatt nem tudtak több új harangot öntetni.

Összességében a harangok pótlásáról elmondható, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyének 1940-ben a harangállománya Szabolcs és Szatmár vármegyében nagyobb súlyú volt, mint az első világháború előtt. Ezt azért fontos kiemelni, mert az 1940-es harangösszeírás alapján jelölték ki 1943-ban azt a 26 tonnányi harangot, amelyeket 1944-ben rekviráltak a második világháborúban, ez azonban már egy másik történet.

A NYÍREGYHÁZI FERENCES RENDHÁZ ÉS TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A ferencesek Magyarországon a 20. század első felében

A ferenceseknek a középkortól több rendtartománya működött Magyarországon, amelyek részben területileg különültek el, részben a rend különböző ágaihoz tartoztak. XIII. Leó pápa 1897-ben egyesítette a rend ágait. 1900-ban a magyar ferences rend vezetése az ország területén lévő provinciákat területi és nyelvi alapon átszervezte, többek között a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományhoz, amelyhez később a nyíregyházi rendház is tartozik, csatolta a Legszentebb Üdvözítőről nevezett provincia területét. Így területe a Duna–Tisza közére, a Délvidék, valamint a Felvidék keleti részére terjedt ki.¹ A reform tartalmi része a jozefinizmus nyomán elvilágiasodott életmóddal való szakítás. A koldulórend fő feladata a szegények támogatása. Emellett megjelenik az oktatás, s a századfordulót követően egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a lelkipásztori feladatok, különösen a gyóntatás, a lelkigyakorlatok és zarándoklatok szervezése. A trianoni békeszerződés után két provincia és több rendház is az országhatáron kívülre került. A két világháború között számos új alapítás történt, ami a szerzetesek létszámbeli gyarapodását is maga után vonta: 1925-ben 18 rendházban 180 rendtag volt, míg 1948-ban 27 rendházban már 339.

A ferencesek letelepítése Nyíregyházára

A 20. század első felében szép számmal telepedtek le szerzetesrendek Nyíregyházán, különösen olyanok, melyek a betegápolás vagy az oktatás terén tevékenykedtek. Korompay Klekner Károly, az Erzsébet Közkórház igazgató főorvosa már 1921-ben irgalmas nővéreket hívott az intézetbe a betegápolás javítása céljából. A nővérek kápolnát is létesítettek a kórház mellett, s még abban az évben megkezdték működésüket Nyíregyházán. Három év múlva az angolkisasszonyok Sancta Maria Intézet néven négyosztályos felső kereskedelmi iskolát nyitottak a városban, majd ezt követte 1930-ban a népiskola és a leánylíceum beindítása. A líceum fokozatosan nyolcosztályossá bővült, közben a Vallás- és Köznevelési Minisztérium rendelkezése szerint 1935-ben leánygimnáziummá alakították. A felső kereskedelmi iskola 1940-ben kereskedelmi leány-középiskola lett.² Az 1921-ben alapított Királyi Katolikus Főgimnázium 1931-ben

¹ A Boldogságos Szűz Máriáról nevezett rendtartományhoz tartozott a Dunántúl és a Felvidék nyugati része. A Szent István királyról nevezett rendtartomány Erdély területére terjedt ki, míg a zágrábi Szent Cirill és Metód provincia a horvát területekre.

² Ilyés Gábor: Az angolkisasszonyok Nyíregyházán. Nyíregyházi Napló, 2017. május 12. 16.

az Érseki Szent Imre Fiúinternátussal bővült, mely az intézmény kollégiumaként szolgált. Itt a háztartás vezetésével és a beteg diákok ápolásával az Isteni Megváltó Leányai apácarend tagjait bízták meg.³ A ferencesek megtelepedése is erre az időszakra tehető. A Nyírvidék egyik beszámolója 1932 júniusából Virányi Sári énekművésznő és Szuchy Elek görögkatolikus lelkész énekestjéről szól. A műsort a Ferences Misszió Szövetség rendezte Pádúai Szent Antal halálának 700. évfordulója alkalmából. A bevételt és az „adományokat a rendezőség a Nyíregyházán épülő ferencrendi zárda és templom javára fordítja.”⁴ Ezek szerint ekkor már volt szándék egy rendház és templom építésére a városban. Erre utalt Szmrecsányi Lajos egri érsek is, amikor 1937-ben hivatalos levelében felajánlja a rendházat a Kapisztrán Szent János Ferences Rendtartomány részére. Ebben a levélben mutatott rá az érsek, hogy már 1928-ban egy Nyíregyházán tartott katolikus gyűlés alkalmával kifejezte szándékát a szerzetesek városba telepítésére, sőt a gyűlés egyik fő feladatává tette e cél érdekében a papság és a hívek megnyerését.

A szerzetesek letelepítésének szükségességét is hangsúlyozta: „Amikor tervbe vettem egyházmegyém keleti végeinek az átszervezését, újabb templomoknak és kath. népiskoláknak az építését... azt is elhatároztam, hogy megvalósítom Erdődy Gábor püspöknek nagy gondolatát: letelepítem Szent Ferenc rendjét a Tiszántúlon, Nyíregyházán és ennek a Rendnek a segítségével indítom meg azt a lélekmentő munkát, melynek célja: híveinknek szent hitükben való megerősítése és az őseikben az Egyháztól elpártoltaknak szent Egyházunkba való visszavezetése.”⁵

A rendház ügye azonban néhány évig nem lépett tovább a letelepítési szándék megfogalmazásánál és a jótékony célú gyűjtéseknél. Az egri egyházmegye papsága Szmrecsányi Lajos egri érsek gyémántmiséje alkalmából már 1933-ban felajánlja a ferenceseknek, hogy ha közadakozásból megteremtik a nyíregyházi kolostor és lelkigyakorlatos ház felépítésének alapjait, akkor letelepedhetnek a városban. Egy 1934-es cikk arról számol be, hogy dr. Szmrecsányi Lajos egri érsek intencióinak megfelelően mozgalom indult meg Nyíregyházán a Szent Ferenc rendi atyák templomának és rendházának megépítése érdekében.⁶

Rimanóczy Gyula tervei

1935 februárjában már arról ír a helyi sajtó, hogy elkészültek a tervek. „A ferencesek nyíregyházi letelepedése a megvalósulás stádiumába jutott. Rimanóczy Gyula okleveles építésmérnök, a hírneves építőművész elkészítette a nyíregyházi Ferencesek

³ A Nyíregyházi Királyi Katolikus Gimnázium Évkönyve az 1941–42. tanévről az iskola fennállásának 21. évében. Szerk. Hommer László. Nyíregyháza, 1941. 51.

⁴ Virányi Sári holnapi fellépését általános érdeklődéssel várják. Nyírvidék, 1932. június 5. 2.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (továbbiakban MNL SZSZBML), XII. 33. Nyíregyházi Ferences Rendház iratai, 1932–1950. (a továbbiakban XII. 33.) 1. d. 5743/1937.

⁶ Nyíregyházáról jelentik. Budapesti Hírlap, 1934. május 2. 8.

templomának, rendházának, kultúrházának tervét, amelyet a rend megbízottai, illetve a nyíregyházi r. k. egyházi képviselő-testület egyházi elnöke, Énekes János prelátus-kanonok beterveztett a városi képviselő-testülethez.”⁷ Sem a megbízás, sem a teljes tervdokumentáció nem lelhető már fel, azonban a rendház és templom későbbi tervei között megtalálhatóak Rimanóczy Gyula épületeinek alaprajzi tervei. A város építészeti foglalkozó munkák nem is említik Rimanóczy Gyula nevét a kolostorral kapcsolatban, vagy csak annyit jegyeznek meg, hogy eredetileg máshova tervezték az épületet. A korabeli újságcikkekből, a megmaradt alaprajzi tervekben, illetve az építés más hasonló munkáiból lehet kísérletet tenni a tervezett épület bemutatására.

A tervek a rajta szereplő dátum szerint 1934. november 21-ére készültek el. Ekkor Rimanóczy még alig egy éve önállósította magát. 1933-ban készítette el a pasaréti Páduai Szent Antal plébániatemplom harmadik tervváltozatát, amelyet alig egy hónappal a nyíregyházi tervek befejezése előtt szenteltek fel. E két templom alaprajza között sok hasonlóság fedezhető fel, hiszen nemcsak a tervezője ugyanaz, s csak egy év választja el a kettőt egymástól, de mind a kettő mellé rendház is kapcsolódik, ráadásul mindegyik a Kapisztrán Szent János Ferences Rendtartomány megbízásából készült. 1935. február 10-én megjelent a Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap tudósítása, amely részben bemutatja a terveket: „A terv gyönyörű kiképzésű modern templom, rendház és kultúrház terve, amelynek megvalósítása nagyszerű építészeti szépséggel gazdagítja Nyíregyháza architektúráját. Az építmények sima falát művészi reliefek díszítik.”⁸

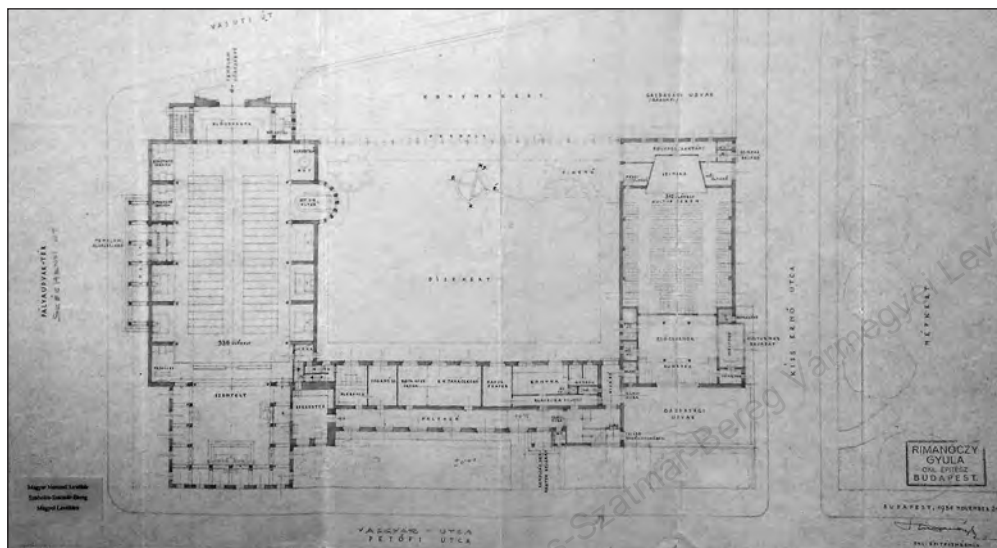
Sajnálatos, hogy a templom külsejét csak ez a pár sor mutatja be. Az alaprajzból és a cikkből, valamint az ekkoriban elkészült pasaréti templomból lehet következtetni a tervezett épületgyűttes külsejére.

Az alaprajz alapján a tervezett templom egy vasbeton szerkezetű, háromhajós épület, amely kelet-nyugati tájolású. A templom nyugati főbejáratát bélétes szerkezetűre tervezték. Ezenkívül lett volna egy hét tagú oszlopsorral ellátott déli bejárat is, amely a vasúti pályaudvar előtti térre néz. Az elképzelés szerint a mellékhajókban gyóntatófülkék, illetve oltárok helyezkedtek el. A főbejárat déli oldalára tervezett keresztelőkút után egy mellékkápolna következett, amely a Szent Sír oltárnak adott helyet, s félköríves záródása északi irányba a díszkert felé mutatott. Rimanóczy a főhajóba 336 ülőhelyet tervezett két oszlopban. A szentély hagyományosan a templom keleti végében kapott helyet. Ez mutatja, hogy a tervező már ismerte a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartomány igényeit, hiszen a nekik készült pasaréti templom első, 1931-es terveiben még megpróbálkozott egy centrális elhelyezkedésű szentéllyel, mely azonban a második és a végső 1933-as tervben már nem szerepelt. A szentély egyenes záródású és szentélykörüljáróval épült volna. Az együttes második szintjéről készült alaprajz megmutatja az orgona helyét a főbejárat fölötti karzaton, illetve azt, hogy a szentély

⁷ Elkészült a Szent Ferenc rendiek nyíregyházi templomának, rendházának, kultúrházának terve. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1935. február 10. 3.

⁸ Uo.

és a főhajó találkozásánál az északi oldalon helyezkedett volna el a szószék, amely megközelítését a rendház oratóriuma felől tervezték. A félköríves szószék terve csak egy későbbi változatban szerepel, ezt bizonyítja, hogy csak ceruzával rajzolták az első emeleti alaprajz tervére.

1. sz. ábra

Rimanóczy Gyula-féle földszinti alaprajz (1934 november)⁹

A második emelet alaprajza számos érdekességet tartogat, ami a templom külsejét illeti. Az egyik, hogy a szentély, a főbejárat, valamint a főhajó középső része egy szinttel kimagaslik a mellékhajók és az oldalbejárat fölé. Ez némi hasonlóságot mutat a pasaréti templom első, 1931-es terveinek főhajójával. Ezt a részt a főhajó teljes hosszában az észak-déli oldalon ablakok törik meg, Rimanóczy feltehetőleg hasonlóan oldotta volna meg a hajó megvilágítását, mint a már említett tervnél. Szembetűnik az alaprajzokon az is, hogy az első és a második emeleten a sekrestye, oratórium és raktárak falai szélesebbek, amelyek – ha figyelembe vesszük Rimanóczy Gyulának a pasaréti Pádusi Szent Antal templomhoz korábban készített terveit – minden bizonnyal egy torony alapjait képezték volna a templom északkeleti oldalán.¹⁰

A hosszú, téglalap alapú rendház az elképzelések szerint a szentély vonalában csatlakozott a templom északkeleti részéhez a torony mellett és összekötötte volna a

⁹ MNL SZSZBML, V. B. 83. Nyíregyháza Rendezett Tanácsú Város (1929-től Megyei Város) Mérnöki Hivatalának iratai, 1840–1983. (a továbbiakban V. B. 83.) III. 7. d. A Nyíregyházi Ferences Rendház tervei

¹⁰ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. A Ferences rendház tervei, Rimanóczy Gyula tervei, 1. és 2. emeleti alaprajz

kultúrházzal. A négyszintes épület pince szintjén a raktárak és a két kazán – külön gőzfűtésű kazán a templomnak – kapott helyet, a földszinten a plébániai és az egyházközségi irodák, a sekrestye, a konyha és gazdasági szobák lettek volna. Az első emelet terve a refektórium mellett a könyvtárat és a tartományfőnök, valamint a házfőnök lakosztályait foglalta magába.¹¹ Az épület második emeletén öt szerzetesatya, két szerzetes-testvér és két vendég cellája helyezkedett el. Minden szint keleti oldalára folyosót terveztek, ezen az oldalon lett volna a rendház bejárata is. A szerzetesek csendes elvonulásáról külön lépcsőház és a földszinten külön klauzúra folyosó gondoskodott volna.¹²

Az épületegyüttes harmadik tagja a négyzet alapú kétszintes kultúrház. Rimanóczy tervei szerint az épület bejárata az északi oldalra került, ezzel biztosítva egyfajta elkülönülést a templomtól és a kolostortól. Továbbá kialakított az U-alakú épületegyüttes által határolt területen egy belső udvart, ahova az építész egy díszkertet tervezett, amely mögött konyhakert helyezkedett volna el nyugati irányban. A tervek szerint egy szélfogón áthaladva érkezünk a kultúrház bejárathoz, innen egy impozáns előcsarnokba jutunk, melynek keleti oldalán a ruhatár lett volna. A 312 főt befogadó kultúrtermet két bejáraton át lehetett megközelíteni, nyugati végében színpad, raktárak és férfi- és női öltözők helyezkedtek el. Az épület egyenes falazatát az alaprajzok tanúsága szerint csak az első emelet magasságában törte meg a 4-4 ablak.¹³

Nyugodtan megállapíthatjuk, hogy mind az időbeli közelség, mind pedig az alaprajzi hasonlóság alapján a templom a pasaréti templom második tervváltozatának továbbgondolása. Az alaprajzon is látható az olasz hatás (oldalt álló torony, hosszú, a templom oldalából nyíló rendház). Ritka, hogy az építész egy három épületből álló együttest tervez.¹⁴

Az is szembetűnik a terveken, hogy eredetileg nem a mostani rendház helyére tervezte azokat Rimanóczy Gyula. Az utcanevek alapján – mint például Vasúti tér, Kiss Ernő utca, Vasút utca, Petőfi út – az állomáshoz sokkal közelebb eső, lényegében annak tözsomszédságában lévő terület lehetett kijelölve az építkezésre.¹⁵ A város azonban később mégsem ezen a területen adta meg az engedélyt, hanem a Széchenyi utca, Vasgyár utca sarkán a Népkert másik oldalán, a terven pedig egyszerűen átírták az utcaneveket. Az, hogy mi lett a tervek sorsa, s miért nem ennek a változatnak a megépítése kezdődött el, nem tudni. A levéltári iratokból az is kiderült, hogy az építkezés elindulása, de még a kért telekcseré is a Rimanóczy Gyula-féle terveket használja. Ezt támasztja alá Dutkay Pál pápai prelátus, kanonok, érseki helyettes levele az egri főegyházmegyei papság nevében, amelyet Szohor Pál polgármesternek írt, és amelyben a régi vasúti temetőből egy 2000 négyszögöles telket kért díjmentesen

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Harsányi István–Vladár Ágnes: A pasaréti Pádai Szent Antal templom. Budapest, 2009. 24–29.

¹⁵ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. A Ferences rendház tervei, Rimanóczy Gyula tervei, 1. emeleti alaprajz

a várostól a létesítendő ferences rendház és templom számára. Ezt igazolja a dátum, hiszen a februárban megjelenő, már említett újságcikk még Rimanóczy terveiről írt, míg a levél januárban kelt. Alátámasztja ezt az érseki helyettes szava is, amely monumentális templomról beszél.¹⁶

Mindenesetre két év múlva már szó sem volt Rimanóczy Gyula terveiről. Igaz, ez idő alatt a sikeres telekadományozást, s így a templom építésének ügyét egy sajnálatos vita árnyékolta be. A város azonban így is részese lehetett a Rimanóczy-életműnek, hiszen az építész tervei szerint épült fel 1951-ben a Dohányfermentáló.

Az építési telek ügye

1935. január 28-án az egri főegyházmegyei papság nevében az érseki helyettes levelében a következő óhajt fogalmazza meg: „A város érdeke pedig azt kívánja, hogy a Ferenc-rendiek monumentális temploma és kolostora főútvonalon építtessék fel a városnak díszére.”¹⁷ E szándékot a város részéről hamarosan tett is követte, s a városi képviselő-testület 1935. április 26-i közgyűlésén a polgármester javaslatot tett a régi vasúti temető díjmentes átengedésére. A javaslatot ellenzők nevében Paulik János evangélikus lelkész szólalt fel, s arra hivatkozott, hogy a temetőt hivatalosan csak 1913-ban zárták be, így törvény szerint építkezés céljára nem lehet felhasználni, hiszen nem járt le a törvényileg előírt 30 év. Emellett sérelmezte azt is, hogy a lutheránusok temetkezési helyül szolgáló területet kellene átadni a katolikusoknak. Ezért azt javasolta, hogy a ferencesek keressenek más, alkalmasabb helyet a rendház számára, az ingyen telekátengedést azonban mindenképpen kifogásolta. Az ajándékozás mellett felszólalók között volt Tóth Pál törvényszéki elnök, aki azzal érvelt, hogy a kérdéses terület a temető jellegét már jóval korábban elvesztette, nagy része elvadult, másik részét pedig beszántották. A képviselő-testület többsége végül megszavazta a terület átengedését. A Budapesti Hírlap május elsején így tudósított: „Énekes János prelátus, kanonok mozgalmat indított, hogy Szmrecsányi Lajos egri érsek aranymiséjének emlékére telepedjék le a Ferencs-rend Nyíregyházán. Nyíregyháza város a mozgalmat magáévá tette és két-holdnyi területet ajándékozott a rendnek, hogy arra templomot és rendházat építsen. Az építkezéseket még a nyár folyamán megindítják.”¹⁸

A telek átengedését azonban később megtámadták. Dr. Geduly Henrik evangélikus püspök felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a hívek nevében 1935. június 28-án.¹⁹ A nyilatkozat mellé csatoltak egy 37 oldalas listát a tiltakozók nevével, valamint egy másik listát azzal a 298 névvel, akiket 1905 és 1912 között ebbe a temetőbe temettek.²⁰

¹⁶ MNL SZSZBML, V. B. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai, 1872–1950. (a továbbiakban V. B. 77.) IV. 10/1935. K. 03124/1935.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Nyíregyházáról jelentik. Budapesti Hírlap, 1935. május 1. 10.

¹⁹ MNL SZSZBML, V. B. 77. IV. 10/1935., 166/1935.

²⁰ Uo. 168/1935.

A felülvizsgálat és a tiltakozás miatt csak szeptember 2-án hagyták jóvá a határozatot, amely kimondta 2400 négyszögöl vasúti temetői rész díjmentes átengedését. Azt, hogy ebben az esetben sokkal inkább felekezeti békétlenségről volt szó, mint az építkezés ellenzéséről, mutatja az is, hogy 1937-ben a Magyar Államvasutaknak adták el a vasúti temető sokkal jelentősebb részét, pedig még szintén nem járt le a törvényben előírt 30 év, ez azonban nagyobb ellenállást már nem váltott ki az evangélikus egyház képviselőiből.

1935. szeptember 14-én Szohor Pál polgármester és pater Hermann Hermenegild ferences tartományfőnök megkötötték az ajándékozási szerződést, amelyben az is szerepel, hogy a tehermentesített telekre négy éven belül felépítik a rendházat, a kultúrházat és a templomot.²¹ A tehermentesítés azonban csak 1936 nyarán történt meg teljesen. Az egri egyházmegye addig sem tétlenkedett. Az Egrei Újság egy 1935. decemberi számának címlapján arról írt, hogy Szmrecsányi Lajos érsek pásztorlevelében megköszöni az egri székeskáptalan és az egyházmegye papságának, hogy gyémántmiséje alkalmából jövedelmének öt, illetve két százalékát tizenöt éven át a Nyíregyházán építendő ferences templom és rendház építésére ajánlották fel, sőt az egyházmegye papsága eddig már ötvenezer pengőt össze is gyűjtött e nemes célra.²²

A Wälder Gyula-féle építési tervek

Az építkezés megkezdésére azonban sokáig várni kellett. Hermann Hermenegild 1937. június 10-én kért építési engedélyt a város polgármesterétől. Az engedélyen azonban bekövetkezett egy változás: az épületegyüttes tervezője már nem Rimanóczy, hanem Wälder Gyula. A budapesti építész neve nem csengett ismeretlenül a városlakók és a helyi katolikus egyház előtt sem, hiszen 1928-ban az ő tervei szerint épült fel a katolikus bérpalota. Az azonban, hogy miért következett be a tervező személyét érintő változás, a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem tudható. A terveket elnézve talán a nagyobb építési terület, s a funkciók részbeni átalakulása, bővülése lehet az egyik ok.

1937. július 16-án a Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap már öles betűkkel számolt be arról, hogy megindult az építkezés.²³ Részletes interjút közöltek Tutkovits Ferenc építőmesterrel, az építkezés kivitelezőjével. Első lépésben az építőanyagok tárolásának helyét alakították ki. A kivitelező megmutatta a terveket is, amelyeket az újság így méltatott: „Amint nézzük a gyönyörű barokk-vonalú, a történelmi stílus lelkiségét árasztó, művészi hatású tervek vonalait, megkapja lelkünket a belőlük áradó hangulat, a komoly

²¹ Uo. 23074/1935.

²² Az Érsekfőpásztor pásztorlevelében is köszönetét mondott a Főkáptalannak és a papságnak a nyíregyházi ferences intézmények létesítéséért. Egrei Újság, 1935. december 22. 1.

²³ Megindult a Ferences Rendház nyíregyházi építkezése. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1937. július 16. 2.

vallásos szellem és áhítat hangulata.”²⁴ Arról is nyilatkozott Tutkovits, hogy a terv három lépésben valósul meg. Először a rendház és lelkigyakorlatos ház, majd ezt követően a templom és végül a kultúrház épül fel. A funkció bővülése már az első szakaszban tetten érhető, hiszen Rimanóczy Gyula tervei egy olyan rendházat mutattak, a kultúrház és a templom mellett, amely plébániai teendőket is ellát, most azonban a lelkigyakorlatos ház mint új funkció jelenik meg. Az építkezés ezután a földmunkákkal folytatódott. A városvezetés, a helyi római katolikus egyház, sőt a cikk írója is hangsúlyozta, hogy milyen nagy szociális jelentősége van az építkezésnek, hiszen jó ideig biztos megélhetést nyújt a környék számos munkásának, szakemberének.

A munkálatok olyannyira előrehaladtak, hogy 1937. augusztus 8-án több ezres tömeg jelenlétében, nagy külsőségek közepette, a virágokkal, faágakkal, zászlókkal és diadalkapuvál ékesített építkezési területen Török Ferenc kanonok és Hermann Hermenegild ferences tartományfőnök elhelyezték az épületegyüttes alapkövét. A tartományfőnök beszédében külön köszönetet mondott az érsek és a helyi papság mellett Wälder Gyulának, „aki a gyönyörű terv barokk álmát megálmodta”,²⁵ helyettesének, Barucha József mérnöknek, Tutkovits Ferenc kivitelezőnek, illetve valamennyi munkásnak, akik a rendház és lelkigyakorlatos ház munkálatain fáradoztak.²⁶

A lendületesen induló építkezés azonban újabb akadályba ütközött. Az ünnepélyes alapkövetélt követő hétfőn a kőművesek beszüntették a munkát és sztrájkba léptek. A sztrájk a Magyar Építőipari Munkások Országos Szakszervezetének utasítására történt. Az oka az volt, hogy a kevesellték a városban a megállapított munkabért, s csak tíz filléres, azaz 20%-os órabéremelés után hajlandóak újra dolgozni. A sztrájkról az Építőmesterek Lapja is beszámolt, s a tudósítás megjelenésekor, augusztus 12-én sem sikerült még megegyezni a sztrájkolókkal, ráadásul Tutkovits az előjegyzett napszámokat se tudta alkalmazni, amíg a sztrájk tart, ez pedig csak növelte az elégedetlenséget. Ugyanakkor az újság közölte, hogy az építkezés, noha kisebb mértékben, de folyik tovább olyan kőművesek bevonásával, akik nem tagjai a szakszervezetnek.²⁷ A megegyezés hamarosan megtörtént, hiszen egy augusztus 20-án megjelent cikk, amely a képviselő-testület gyűléséről számolt be, már nem tett említést az ügyről.²⁸ A munkálatok ősszel már oly mértékben előrehaladtak, hogy október 4-én Szmrecsányi Lajos érsek levelet írt Hermann Hermenegild tartományfőnöknek, melyben felajánlotta az épülő lelkigyakorlatos házzal egybekötött rendházat a Kapisztrán Szent Jánosról Nevezett Ferences Rendtartomány számára. Az érsek optimizmusát jól mutatja levelének

²⁴ Uo.

²⁵ Ezek jelenlétében helyezte el Török Dezső kanonok a Ferencesek templomának és rendházának alapkövét. Nyíregyháza-Szabolcsi Hírlap, 1937. augusztus 11. 3.

²⁶ Uo. 2–3.

²⁷ Nyíregyházán is kőműves sztrájk tört ki. Építőmesterek Lapja. A munkaadó, 1937. augusztus 12. 2.

²⁸ Nyíregyháza r. kat. egyház képviselő-testülete hódoló feliratban köszöntötte Szmrecsányi Lajos dr. érseket. Nyíregyháza-Szabolcsi Hírlap, 1937. augusztus 20. 3–4.

néhány sora: „Wälder Gyula min. tanácsos, műegyetemi tanár tervei alapján mintegy 230 000 pengő költségen még az 1937. évben folyamatba tétessék, és ez az épület Isten segítségével a tél beállta előtt tető alá hozassék.”²⁹ Kijelentette, hogy a rendház jövő év tavaszán teljesen felszerelve fog átadatni. Ezenkívül az érsek kitért a templomra is, mint az építkezés következő fázisára. „A rendház mellett felépítendő templom Szűz Mária oltalma alá helyeztessék, s búcsújának ünnepe augusztus 15-én Nagyboldogasszony napján tartassék.”³⁰ Ezek szerint mind az anyagi feltételek, mind a munkaerő rendelkezésre álltak, s az érsek a teljes terv megvalósítását tűzte ki célul.

A tavaszi átadás azonban elmaradt. Augusztus végén Károlyi Antal mérnök és Tutkovits Ferenc kivitelező sajtóbemutatót tartottak a felszentelés előtt álló kolostorban. Az újság részletesen leírta a már elkészült lelkigyakorlatos házzal egybekötött rendházat, s természetesen nem mulasztotta el méltatni a tervező érdemeit.³¹ 1938. szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén Kriston Endre egri segédpüspök a kolostor mellett, a Károlyi Antal – a 34. Eucharisztikus világkongresszus alkalmával kiírt tervpályázat második helyezettje – által tervezett oltárnál megtartott szentmise után felszentelte a kolostort.³² Hamarosan az összes berendezési tárgy is a helyére került.³³ A lelkigyakorlatos ház ebédlőjének helyén egy ideiglenes kápolnát rendeztek be, amelynek oltárát Wälder Gyula tervezte.³⁴ Az elszámolásokat nézve az is szembevetendő és egyben dicséretes dolog, hogy a kisvárdai kivitelezőt és a mázoló munkát végző, szintén oda való mestert leszámítva az építkezésnél alkalmazott iparosok mind helyi emberek voltak.

Az épületegyüttes leírása

Az 1937. február 24-én készült alaprajzokon is jól kivehető az épület két funkciójának elkülönülése. A négyzet alapú kétszintes épület északkeleti sarkához egy tizennégy-szer húsz méteres rész csatlakozik, mellyel így az épület kiér az utcára. A Vasgyár utcai homlokzat egyszerű, a vidéki barokk hangulatát mutatja. Az épület felső szintjén található tíz ablak, amelyből három az utcára kifutó részen van, egyszerű egyenes záródású, kőkerettel és párkánnyal van ellátva. Az épület földszintje ennél valamivel díszesebb

²⁹ MNL SZSZBML, XII. 33. 1. d. 5743/1937.

³⁰ Uo.

³¹ A barokk ízlés finomult hangulatát varázsolta Nyíregyházára Wälder Gyula egyetemi tanár, a Ferencesek rendházának és templomának európai híru tervezője. Sajtóbemutató a felszentelés váró kolostorban. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1938. augusztus 27. 3–4.

³² Kriston Endre püspök felszentelte a nyíregyházi új ferences kolostort. Egri Újság, 1938. szeptember 11. 3.

³³ MNL SZSZBML, XII. 33. 1. d. Tutkovits Ferenc elszámolása a bútorokról 1938. szeptember 28-án

³⁴ A barokk ízlés finomult hangulatát varázsolta Nyíregyházára Wälder Gyula egyetemi tanár, a Ferencesek rendházának és templomának európai híru tervezője. Sajtóbemutató a felszentelés váró kolostorban. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1938. augusztus 27. 4.

kialakítást kapott. Itt szembevetőd az eltérés a két rész között. A hosszabbik szárny 1-5-1-es elosztású ablakai közül a középsők boltívesek, s az őket keretező kökeret egészen a lábázig tart. A két szélső ablak párkánya is díszesebb kivitelű. A rövidebb részen 3-1-3-as elosztásúak az ablakok, középen egy nagy ovális ablak található. A hat kisebb ablak úgy helyezkedik el, hogy felső részük esik egy vonalba a másik szárny ablakaival, ezért jóval magasabban vannak. Az utcafronti ablakokat gazdagon megmunkált vasrács védi, amelyet szintén Wälder tervezett. Az egész épületet sátozott fedő.³⁵

2. sz. ábra

A Wälder-féle épületek Széchenyi utcai homlokzatának látványterve³⁶

A Széchenyi utcai homlokzat, az épület déli oldala a legegyszerűbb kivitelű mind közül. Ez a rész foglalja magába a lelkigyakorlatos házat. A homlokzatot 7-7, illetve a Vasgyár utcai rész oldalát 4-4 ablak tagolja. Ezek mindegyike egyszerű, egyenes záródású, kökerettel és párkánnyal van ellátva. A földszint ablakait itt is rács fedi. Az egyetlen eltérés a homlokzati résszel szemben az, hogy az első emeleten szépen megmunkált könyöklőrácsok vannak az ablakok párkányain. Az egyetlen díszes elem ezen a homlokzati részen a nagy barokk bejárati kapu. Ez a gazdag ornamentikájú kapuzat, melynek közepén elhelyezkedő szoborfülkéjében Assisi Szent Ferenc szobra található,

³⁵ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. Nyíregyházi Ferences Rendház tervei, Wälder Gyula tervei, Vasgyár utcai homlokzat

³⁶ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. Nyíregyházi Ferences Rendház tervei, Wälder Gyula tervei

a rendházat és a templom tornyát összekötő magas főpárkánnyal ellátott falszakaszon van, amely beljebb, a szárny utolsó egyharmadának vonalában helyezkedik el.³⁷ Az épület járókelők által is látható részein ez az egyetlen olyan elem, mely hangsúlyozottan a barokk stílust hordozza. A puritán homlokzatot kritikával is illette a korabeli sajtó, bár erre az építész válasza elég kézenfekvő volt: a „ferences egyszerűségre” hivatkozva a felépülő impozáns templom még nagyobb hangsúlyt kaphatott.³⁸

3. sz. ábra

Wälder Gyula udvari homlokzatterve³⁹

A rendház udvari, északi homlokzata a legdíszesebb. A többi homlokzatrésszel ellentétben ez nem tagolatlan. Ezt a homlokzati részt – a gazdasági bejáratot nem számítva – három rizalit töri meg. A homlokzat ablakainak elosztása, 2-1-3-3-3-1-1, szimmetriát mutat. Az oldalrizalitok egy-egy udvarra nyíló ajtót foglalnak magukba, melyek fölött nagyméretű egyenes záródású ablak helyezkedik el, melyet a többitől eltérő, valamivel díszesebb, de még így is egyszerű keret szegélyez. Ezeket a rizalitokat manzárdtető zárja le. A homlokzat leghangsúlyosabb része a középrizalit. Itt helyezkedett el a refektórium, illetve az első emeleten a vendégtatyák szobái. Ezt a szakaszt négy, az első emelet párkányaitól induló és a lábazatig tartó pilaszter tagolja tovább. Ezek tetején kővázák találhatók. A középrizalitot íves oromzat zárja le. Ennek közepén egy ovális szoborfülkében Szűz Mária szobra, mint a mennybe felvett királynő látható. A földszint ablakain lévő rácsok még hangsúlyosabbá teszik a középrizalitot, hiszen míg az épület egészen finoman díszített, de lényegében apácarácsra emlékeztető

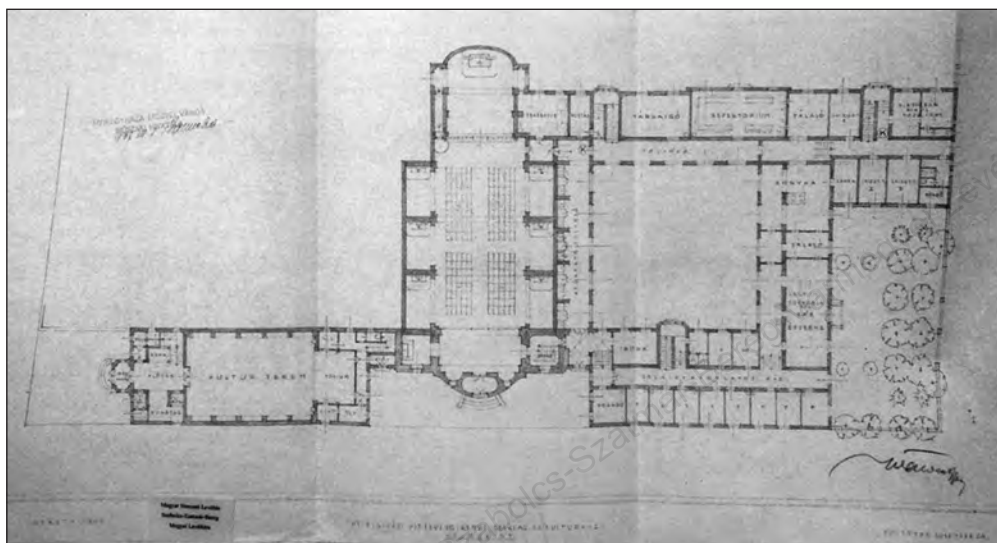
³⁷ Uo. Széchenyi úti homlokzat

³⁸ A barokk ízlés finomult hangulatát varázsolta Nyíregyházára Wälder Gyula egyetemi tanár, a Ferencesek rendházának és templomának európai hírű tervezője. Sajtóbemutató a felszentelés váró kolostorban. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1938. augusztus 27. 3.

³⁹ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. Nyíregyházi Ferences Rendház tervei, Wälder Gyula tervei

ablakrácsok vannak, addig itt már a barokkra jellemző íves és gazdagabb megmunkálású rácsokat találunk.⁴⁰

Leginkább az alaprajz mutatja az épület kettős funkcióját. A földszint déli s keleti részén a lelkigyakorlatos ház helyiségei vannak. Itt található tíz szoba és egy étkező a lelkigyakorlatozók részére, valamint egy iroda, az első emeleten további tizennégy szoba, valamint az étkező fölött egy lelkigyakorlatos terem.

4. sz. ábra

A Wälder Gyula-féle épületegyüttes alaprajza⁴¹

A keleti szárny azon része, mely a Vasgyár utcáig húzódik, tekinthető az északi oldal folytatásának is. Itt található a refektórium, a társalgó, két laikus testvér szobája, illetve egyéb gazdasági egységek, kamrák. Az első emeleten a tartományfőnök és a házfőnök lakosztályai, valamint négy páter, három laikus testvér szobája, illetve két vendégszoba is helyet kapott. A házfőnök és a tartományfőnök lakosztálya külön fürdővel rendelkezik, míg a többi atya a ferences egyszerűség jegyében közös fürdőn osztozik. A terveken egyetlen változás történt, ami az 1937. májusi rendházi alaprajzon jól látszik. A földszinten lévő lelkigyakorlatozók számára kialakított ebédlő helyére ideiglenesen kápolnát tervezett Wälder, amelynek keleti oldalába az előkert felől egy bejáratot tervezett. Ez a februári terven is szerepel, de nem állapítható meg biztosan, hogy utólagosan rajzolta volna-e a készítő. A kialakított ideiglenes kápolna oltárát Wälder Gyula maga tervezte, mint ahogy az épület faburkolatait is.

⁴⁰ Uo. Udvari homlokzat

⁴¹ Uo.

A nyugati oldal földszintjén pillérekkel tagolt fülkéket találunk. Ez lett a gyóntatófolyosó, s a pillérek közé gyóntatószékek kerültek. Mennyezetét halványpiros, majdhogyan narancssárga, oszlopos faburkolat fedte.⁴² A pillérek azonban nem esztétikai célt szolgáltak, ezek ugyanis a templom falának támpillérei voltak. Elmondhatjuk, hogy a rendház elkészültekor a templom falának egy kis szakasza már állt. A rendház épületén és területén található szobrok és a szép bejárat kapuzat Osváth Imre szobrász alkotásai.

Az együttes meghatározó eleme a kéttornyú, egy impozáns hosszhajós, kápolnasoros neobarokk templom lett volna, amelyet a rendház és a kultúrház közé terveztek, az utca vonalától bentebb. A templom főhajójának apszisa félköríves záródású. Belül a főoltáron kívül hat mellékoltár kapott volna helyet a két oldalt húzódó kápolnasorban. Az épület egyik legizgalmasabb része a félkörívesen, domborúan előreívelő bejárat homlokzat. Erre az építészeti megoldásra hazánk barokk emlékei között kevés példát találhatunk. Ihletője feltehetően az egri minorita templom volt, amelynek felújításán szintén dolgozott Wälder.

A templom homlokzatát a mozgalmasság jellemzi. A tornyokat 1-1 pilaszter szegélyezi, amelyek nem nyúlnak le a lábazatig, hanem a bejárat ajtó magasságában körbefutó párkányzatba olvadnak be. A tornyok sisakja a francia-svájci párnázott süveg formáját követi. Wälder mindkét toronyba tervezett órát. A tornyokat 3-3 ablak tagolja, melyek közül az alsó félköríves záródású. A középrizalit kivételével az ablakok keretezése egyszerű. A félkörívesen, domborúan előreívelő középrizalit foglalja magába a bejáratot. Ezt hat pilaszter tagolja 1-2-2-1 arányban, ami még inkább kiemeli az impozáns bejárat kaput. Az ajtó felett egy kronosztikon található, majd e fölött a középrizalit három hatalmas ablakának egyike díszesebb párkányzattal. A két torony közötti díszes oromzat közepén egy szoborfülkében feltehetőleg Szent Ferenc szobra kapott volna helyet. A templom egy része alá pedig kriptát terveztek.⁴³

A templom mellé építeni szándékozott kultúrház Széchenyi utcai, déli homlokzata a rendházhoz hasonló egyszerűséget mutat. A földszinten csak a két szélen lévő ablak töri meg a homlokzatot, míg felül valamivel díszesebb. A hét ablak alsó része díszes íves párkányzattal van ellátva. Sajnos az alaprajz szerint az épület figyelemre méltó részéről, a főbejáratot magába foglaló keleti homlokzatról nem készült távlati vagy homlokzati terv. Az alaprajz és a déli homlokzat rajza alapján annyi állapítható meg, hogy egy díszesen kialakított kapuzaton keresztül juthatott volna be a látogató az előtérbe, amelyet két oldalt egy-egy ruhatár szegélyez, innen pedig egy széles bejáraton keresztül lehetett megközelíteni a kultúrtermet. Ez az épület a rendházhoz hasonlóan szintén kétszintes. Az első emeleten vezetői irodát, két öltözőt találunk, valamint itt helyezkedtek

⁴² A barokk ízlés finomult hangulatát varázsolta Nyíregyházára Wälder Gyula egyetemi tanár, a Ferencesek rendházának és templomának európai hírű tervezője. Sajtóbemutató a felszentelés váró kolostorban. Nyírvidek-Szabolcsi Hírlap, 1938. augusztus 27. 3.

⁴³ Egeri Főegyházmegyei Levéltár. Archivum Novum. Tervtár. Num. 1. Ferences templom tervei.

el a kultúrterem megvilágítását szolgáló ablakok is. Az épület a rendházhoz hasonlóan csatlakozott volna a templomhoz, ezzel tökéletes szimmetriát teremtvé, s kihangsúlyozva a középen álló épületet.⁴⁴

A templom felépítésének megghiúsulása

A munka következő szakasza a templom felépítése lett volna. A levéltári iratok tanúsága szerint erre mind a szándék, mind pedig az anyagi fedezet megvolt. Ezt támasztja alá, hogy egy, a lakhatási engedélyhez szükséges változtatásokat tartalmazó megjegyzésre, amely a kápolnaként használt étkező ajtajainak befelé nyílását sérelmezi, Wälder Gyula válaszul a dolog ideiglenes voltát hozza fel. Ekkor, 1939 márciusában így gondolta: „ebédlőnek készült és a templom felépültével, melynek építése ez év folyamán valószínű, eredeti rendeltetését fogja szolgálni.”⁴⁵ 1939. szeptember 1-je azonban sok mindent megváltoztatott. A II. világháború kitörésével és Magyarország 1941. június 27-ei hadba lépésével kezdődően az építkezés folyamata lelassult. 1940-ben csak a telket határoló betonkerítés épül meg Pisszer János építész kivitelezésében.⁴⁶ Ebben az évben kért telekcserét a házfőnök a rend nevében a lelkigyakorlatos ház részére egy parcosított sétány kialakítása céljából.⁴⁷

A nehéz időkre tekintettel a kolostor is plébániai jogot kapott, azonban 1941-től folyamatos létszámhiánnyal küzdött.⁴⁸ Ennek ellenére a templom ügye továbbra is téma maradt. 1941. február 26-án a ferences rendházban tartottak egy megbeszélést, ahol megalakult a Templomépítő Bizottság.⁴⁹ 1944-ben úgy határoztak, hogy a háborús események és a várható infláció hatására megvásárolják az építőanyagokat a templom számára az eddig összegyűjtött összegből. 1944 májusában szerződést is kötöttek Löwe Henrik bodrogkeresztúri bányatulajdonossal.⁵⁰ 1944 júniusában Réz Marián kötött szerződést az építési anyagok elszállítására és a rendház udvarán történő gondos elhelyezésére.⁵¹ Közben a plébániai teendőkön felül a szerzetesek rendületlenül

⁴⁴ MNL SZSZBML, V. B. 83. III. 7. d. Nyíregyházi Ferences Rendház tervei, Wälder Gyula tervei, 1937. februári alaprajzok.

⁴⁵ MNL SZSZBML, V. B. 77. IV. 10/1935., 5808/1939.

⁴⁶ MNL SZSZBML, XII. 33. 1. d. 764/1940.

⁴⁷ A Ferences Rend lelkigyakorlatos hely céljaira a várostól telekcserét kér. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1940. szeptember 21. 2.

⁴⁸ MNL SZSZBML, XII. 33. 1. d. Ebben a dobozban a rendfőnöknek és az egri érseknek írt, 1941–1944 közötti kérelmek is találhatók.

⁴⁹ MNL SZSZBML, V. B. 77. IV. 10/1935.

⁵⁰ MNL SZSZBML, XII. 33. 1. d., megrendelőlapok Löwe Henrik részére.

⁵¹ Uo. Iktatószám nélküli szerződés 1944. június 25-én Szatke József, Demes József, valamint P. Réz Marián között.

szervezték a lelkigyakorlatokat és a zárándoklatokat, kivették a részüket a társadalmi munkából, játszóteret alakítottak ki.⁵²

1944. szeptember 6-án, szerda délelőtt 120 amerikai repülőgép bombázta Nyíregyházát. A mindössze 15 perces, három hullámból álló támadás hatalmas károkat okozott és 80 halálos áldozatot követelt. Emellett szinte teljesen megsemmisítette a Dohánybevéltőt, a Közraktárak és az állomás épületét, valamint az azzal szemben álló Szabolcs szállót. Súlyos károkat szenvedtek a szintén az állomással szemben lévő utcák lakóházai is. Ha a rendház az eredeti, 1934–1935-ös terveken jelölt helyen épül meg, valószínűleg semmi sem marad belőle.⁵³ A ferences kolostor is súlyos károkat szenvedett. Erről tanúskodik egy 1947 júniusában készített költségvetés a helyreállítási munkákról, amelyek 25 709,80 forintba kerültek.⁵⁴ 1944. október 31-én a szovjet hadsereg végleg elfoglalta a várost. A következő napok borzalmi közepette az építési anyag is eltűnt a rendház telkéről, s ezzel szertefoszlott a templom és a kultúrház megépítésnek terve.

A ferences rendház a második világháború után

A rendház 1950-től állami tulajdonba került, később a Városi Tanács vette birtokba. 1989-ben német és osztrák katolikusok segítségével 250 ezer dollárért vásárolta vissza az egyház, hogy papi otthont és kápolnát létesítsen. Az otthont 1990-ben bővítik az északi szárny vonalában. 1991-ben ez épület déli részére egy alacsony tornyot helyeztek. Még ugyanekkor a nyugati oldalra, a templom tervezett helyén került kialakításra egy másik épületrész. Újra használni kezdték a kápolnát is a lelkigyakorlatos házban. Berendezése és az oltár német felajánlással került ide, mert a Wälder-féle berendezést nem sikerült visszaállítani.⁵⁵

A ferences épületkomplexum hármasaról forráshiány miatt keveset tudunk. Bár a ferences templom tekintetében néhány kérdés további kutatást igényel, a komplexum egy egységként való bemutatása még nem történt meg. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában a ferences rendház tervei között található Rimanóczy Gyula-féle tervekkel senki nem foglalkozott behatóan, meg sem kísérelték a jelenleg csak alaprajzában ismert épület elhelyezését az építész munkásságában. Rimanóczy alaprajzi tervei sok hasonlóságot mutatnak a pasaréti ferences templom első és második tervváltozatával. Azoknak egy átgondoltabb, s funkcióbővítés miatt komplexebb hatást keltő változatát képviselik.

⁵² A városi Gyermekej játszótér helyzete és jövőbeni fejlődése. Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap, 1943. szeptember 4. 5.

⁵³ Lásd részletesen Bene János: Nyíregyháza bombázása. Városvédő Füzetek, 29. Nyíregyháza, 2014.

⁵⁴ MNL SZSZBML, V. B. 77. IV. 10/1935. Költségvetés a helyreállításokról. 1947. június 12.

⁵⁵ Papszentelés Nyíregyházán. Magyar Nemzet, 1991. június 17. 5.

A megvalósulásnak induló építési szakasz tervei Wälder Gyulához kötődnek. Margócsy József talán joggal nevezi ezt a városképileg meghatározónak szánt épületegyüttest a budapesti ciszterci templom, rendház és kolostor vidéki párjának.⁵⁶ A nyíregyházi tervei azonban sokkal szabadabban, finomabb vonalakban használják a barokk elemeket. Mivel a fővárosi tervek részben 1927-ben, majdnem tíz évvel a nyíregyházi épület előtt születtek meg, így hatásuk mellett a fejlődés, a letisztultság felé törekvés is megfigyelhető. A ferences épületek középső elemét, a templomot szánta Wälder az együttes leghangsúlyosabb elemének. Ezen egyértelműen felfedezhető az Egerben eltöltött évek nyoma. A Magyarországon ritka, domború bejáratú homlokzattal ellátott kéttornyú templom az egri minorita templom hatását mutatja. Ha felépül, Wälder életművének egyik jelentős alkotása lehetne, sőt fontos helyet tölthetett volna be a vidéki neobarokk épületek sorában. Az elkészült rendház mindazonáltal jól szemlélteti az építész neobarokk épületfelfogásában bekövetkezett változásokat, s egyfajta befejezetlen mementóként mutatja, hogy a második világháború pusztítása sok mindent derékba tört.

A nyíregyházi ferences rendház és templom építése, noha időben nem nyúlik hosszúra, remekül felöleli a két világháború közötti egyházi építészét történetét, s annak két leginkább meghatározó irányvonalát: a történeti stílust, a múlt nagyságában való feltöltődést kihangsúlyozó neobarokkot és a praktikumot, új irányt megmutató modern stílust. A tervek sajátosságából adódóan pedig nagyon jól mutatja Wälder Gyula és Rimanóczy Gyula munkásságának jellemzőit.

⁵⁶ Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. 2. köt. Újabb fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza, 1986. 128.

**A CSEHSZLOVÁK–MAGYAR LAKOSSÁGCSERE KERETÉBEN
NYÍREGYHÁZÁRA TELEPÍTETT FELVIDÉKI MAGYAROK
ELHELYEZÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI**
(*Forrásközlés*)

A második világháború végén a győztes hatalmak visszaállították Csehszlovákia szuverenitását. A visszatérő vezetés az ország szétbomlászáért a német és magyar kisebbséget tette felelőssé, ezért 1944 őszén kezdetét vette a csehszlovákiai magyarok jogfosztása a nyelvhasználat korlátozásával, amelyet azután vagyonekbevételek, állampolgári jogokat, személyi szabadságot sértő dekrétumok követtek, és tízezreket hurcoltak csehországi kényszermunkára. Eduard Beneš a nemzetiségi kérdést kitelepítéssel akarta megoldani, azonban a magyarok áttelepítéséhez nem kapott nemzetközi támogatást. Elhúzódó csehszlovák–magyar kormányközi tárgyalások eredményeképpen 1946. február 27-én Budapesten írták alá a lakosságcsere egyezményt. A cserétől a magyar fél a felvidéki magyarok kálváriájának végét remélte, a csehszlovák államvezetés pedig azt, hogy magyar kisebbségétől legitim úton megszabadulhat. Az egyezmény értelmében Magyarországon önként jelentkezhetett minden magát szlováknak vagy csehnek valló állampolgár, míg Csehszlovákiában a magyarországi jelentkezők számának megfelelő arányban jelölhettek ki felvidéki magyarokat áttelepítésre. A lakosságcsere legfontosabb közös kérdéseinek rendezésére vegyesbizottságot állítottak fel.

A jelentkezések egy részét a magyar hatóságok érvénytelenítették, mert azokat egyezményelleneseknek nyilvánították, sokan pedig, akiket csak a propaganda csábított el, a következő hónapokban maguk vonták vissza szándéknyilatkozatukat. Nyíregyházáról és a hozzá tartozó tanyabokrokból 1946 tavaszán több mint hatezer fő jelentkezett a Csehszlovákiába való áttelepülésre. Ez a szám még az előzetes csehszlovák várakozásokat is felülmúlta, akik csupán négy és félezer szlovák áttelepülésére számítottak a magyarországi városból.

Az egyoldalú transzportokkal 1946 őszén 576 vagyontalan jelentkezőt költöztettek át teherautókon Csehszlovákiába, de a szervezett kétoldalú csere megindulására, amikor a gazdasági erővel is bíró lakosok elhagyták a vidéket, még hónapokat kellett várni. Nyíregyházáról az első cserevonatok 1947. április 11-én indultak el. A nyíregyházi szlovákok részére Lévát és környékét jelölték ki telephelyként. A lévai magyarokat ezzel párhuzamosan kezdték el a korábban németek által lakott déli országrészbe telepíteni.

A telephelyek kijelölése a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény alapján elvileg az ún. ikresítés elvei szerint történt. Vagyis elvben azonos társadalmi státusú és megközelítőleg azonos vagyonnal rendelkező családoknak kellett volna helyet

cserélniük. Azonban ennek gyakorlati megvalósítását akadályozta az, hogy amíg a lakosságcsere a csehszlovák vezetés a vagyonos és birtokos magyar földműves rétegtől kívánt megszabadulni, addig a Csehszlovákiába való önkéntes áttelepülés leginkább a szegényebb, biztos egzisztenciával nem rendelkező magyarországi szlovákokat vonzotta. A mintegy hatezer jelentkező összesen csak 4168 hold saját és 1363 hold juttatott földet birtokolt.¹ Ezzel szemben a Nyíregyházára irányított felvidéki földműves családok fejenkénti földkvótája a fennmaradt ideiglenes juttatási leltár tanúsága szerint is kb. 2,4 kataszteri hold volt, vagyis egy kisebb, öttagú család is átlagban 10 holdnyi saját földet hagyott hátra.²

A magyarországi szlovákok hátrahagyott ingatlanairól még a költözés előtt az összeíró bizottságok részletes kétnyelvű leltárt készítettek és az egyezmény értelmében zárolták azokat a későbbi telepítés részére. A családok, mint gazdasági egységek, egyben tartása érdekében a házastársaknak együtt kellett áttelepedniük, és a 18 éven aluli gyermekeknek is költözniük kellett velük. A feleség ugyan jelentkezhetett a hadifogságban lévő férj távollétében, akinek hazatérte után szintén nyilatkoznia kellett, hogy vállalja-e az átköltözést.

A lakosságcsere kezdetekor a magyarországi letelepítést lebonyolító szervek még nem álltak készen a felvidéki magyarok fogadására. Egyrészt a németek kitelepítése még folyamatban volt, másrészt pedig a magyarországi szlovákok ingatlanainak telepítésre való felhasználása is nehézségekbe ütközött a jelentkezők visszavonása, valamint az ingatlanok tulajdonjoga és minősége miatt. A jelentkezőknek tilos volt elidegeníteniük föld- és házvagyukat, azonban a rendeletbeli tiltás ellenére történtek erre kísérletek, mint ahogyan előfordult az is, hogy a kitelepedők a lakások tartozékait igyekeztek pénzzé tenni, néhányan megrongálták, lakhatatlan állapotban hagyták maguk után házaikat.³ A kiterjedt tanyavilágban az üresen álló házak megőrzése is gondot jelentett. Továbbá nyilvántartásba vettek előzetesen olyan lakásokat is, amelyek nem voltak az átköltözők saját tulajdonában, vagy más okból nem lehetett azokba új lakókat költöztetni. Mindezek miatt az előzetesen elkészített ikresítési jegyzékek jobbára használhatatlanná váltak a magyarországi letelepítésnél.⁴

A Földbirtokrendező Alapba került, hátrahagyott ingó- és ingatlanvagyon felett telepfelügyelőknak kellett őrködni. Többször visszatérő panasz, hogy nem látták el megfelelően munkájukat. 1948. szeptember 27-én a 11533/1948. ikt. sz. földhivatali

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, XIX-A-15-d. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság iratai. Áttelepülők nyilvántartó lapjai, magyar–szlovák névjegyzékek, vagyonösszeírások, statisztikai kimutatások. 136. tétel. A Szlovákiába áttelepülők ingatlanstatisztikai kimutatásai községek szerint, valamint foglalkozás szerinti kimutatások és összesítők, 1946.

² Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), XXIV. 1. Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 2. számú (nyíregyházi) Kirendeltségének iratai, 1947–1948 (1950) (a továbbiakban XXIV. 1.), III/c. 7. tétel, Nyilvántartás a Csehszlovákiából áttelepített magyarokról, 1947–1948.

³ Uo. 14/II-K/1947.

⁴ Kugler József: Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Budapest, 2000. 115.

körrendelet utasította a területi vezetőket a telepfelügyelők fokozottabb ellenőrzésére főleg a kallódó javak (pl. termények) tekintetében.⁵ Amennyiben eltérést, szabálytalanságot észleltek, kötelesek voltak azonnal hivatali vizsgálatot indítani, és ha beigazolódtott a mulasztás, bűnvádi feljelentést tenni. Amennyiben a hivatal átadásra került, szigorúan el kell számoltatni a felügyelőt, jegyzőkönyvet kellett készíteni. Nyíregyházán az is előfordult, hogy a telepfelügyelői felelősséggel megbízott tanyabíró maga hordta szét a kitelepült után maradt terményt.

A nyíregyházi betelepítésre kijelölt ingatlanok alacsony minősége ismert volt, amivel tisztában voltak az ide irányítottak is. A lakhatási körülményeken túl a tanyák messzesége, a város és a vidék háborús kárai és a föld minősége is ellenszenvessé tették Nyíregyházát. Ezért több alkalommal is tiltakoztak az áttelepítés helye ellen. A lakosságcsere kezdeti szakaszában még volt arra lehetőség, hogy ezeket a transzportokat máshová irányítsák, azonban később megszigorították a telephelycserék feltételeit.

Az már a lakosságcsere előkészítésekor nyilvánvaló volt, hogy a szlovákiai magyarokat sehol sem lehet megfelelőképpen ellátni a magyarországi szlovákok elhagyott javaiból.⁶ A lakosságcsere óriási adminisztrációs feladatot jelentett a hatóságoknak: számba kellett venni a kitelepülők valamennyi saját tulajdonú, illetve bérelt ingatlantulajdonát, ezekről részletes kimutatást kellett vezetni és fel kellett térképezni, hogy az elhagyott telephelyeken túl milyen telepítési lehetőségek vannak. Továbbá biztosítani kellett a zárolt ingatlanok megőrzését, előkészíteni az átmeneti szállásokat és gondoskodni az érkező magyar családok segélyezéséről, ellátásáról. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság koordinálta a feladatokat, amely területi kirendeltségeket hozott létre. A nyíregyházi 2. számú kirendeltség 1947. március 20-án⁷ kezdte meg működését. A berendezkedés sem volt egyszerű, ugyanis a közigazgatási hivatalok túlsúlyossága miatt nehezen sikerült irodahelyiséget és bútorokat biztosítani az új szervnek.⁸ Már az első napokban látszott, hogy a jelentkezések visszavonása miatt a magyarok letelepítése a vártnál is nehezkesebb lesz, az ide érkezett bizottság a közhangulat alapján úgy vélte, hogy akár a jelentkezők 30–40 százalékának a visszalépésével is számolni kell.⁹ Az ingatlanok problémája annál is inkább ijesztőnek tűnt, mert a bizottság március végén az első szerelvényekkel 800–1000 fő áprilisi letelepítésével számolt.¹⁰

Ezzel szemben a tervezettnél két héttel később, 1947. április 22-én érkeztek meg Nyíregyházára az első, magyarokat szállító szerelvények 165 fővel. Eddig az időpontig

⁵ MNL SZSZBML, XXIV. 201/d. Szabolcs Vármegye Földhivatala Telepítési Osztály iratai, 1946–1950. (a továbbiakban XXIV. 201/d.), 51.135/V/1948.

⁶ Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről. Pozsony, 2007. 273.

⁷ A dátum bizonytalan, a kirendeltség felállításáról adott jelentésekben március 20-ra és március 21-re egyaránt hivatkoznak.

⁸ MNL SZSZBML, XXIV. 1. 3/II/1947.

⁹ Uo. 16/II/1947.

¹⁰ Uo. 17/II/1947.

1946-ban 576 fő, 1947-ben pedig 3417 személy települt át a városból. A csere legintenzívebb időszakában, 1947 áprilisa–májusa folyamán 3254 szlovák hagyta el Nyíregyházát, helyükre 755 felvidéki magyar, összesen 176 gazdasági egység érkezett, vagyis négy kitelepülő helyébe érkezhetett egy áttelepített. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy 17 egységet juttatás nélkül továbbírányítottak, az arány még rosszabb. 1947 végéig összesen 1210 főt irányítottak Nyíregyházára, a következő évben pedig még 176-ot.

1. sz. táblázat
A lakosságcsere üteme Nyíregyházán

Év	<i>A nyíregyházi körzetből Csehszlovákiába áttelepedett szlovákok száma</i>	<i>A nyíregyházi körzetbe telepített felvidéki magyarok száma</i>
1946	576	–
1947	3417	1210
1948	515	176
Összesen	4508	1386

A felvidéki magyarok fogadása nemcsak a telephelyek silány minősége és elégtelen száma, de a lakosság és a hatóságok hozzáállása miatt is nehézségekbe ütközött. A nyíregyházi városvezetés munkáját mind Szabolcs vármegye főispánja, mind a kormánybiztosság elégtelennek tartotta. A főispán, aki a telepítéseket felsőbb hatóságként fogta össze, többször is figyelmeztette a polgármestert a szükséges jelentések megtételére és a munka megkezdésére. (Lásd az 1. sz. forrást!) A gyakorlatban megvalósított munkákról szóló jelentéstételt Fazekas János polgármester azzal odázta el, hogy az ügy érdekében bizottság állt fel. A városvezetés, illetve a városi tisztviselők munkájára és magatartására több panasz is érkezett. Egyrészt az áttelepülésre jelentkezőket sokszor megsértették a hivatal köztisztviselői, vagy olyan adókat próbáltak behajtani, amelyeket már nem állt jogukban. Előfordult, hogy megtagadták az igazolványok (pl. örlési engedélyek) kiállítását, más alkalommal vitába keveredtek a jelentkezőkkel, vagy azokkal, akik a jelentkezésüket éppen vissza kívánták vonni. A kormánybiztosság sem volt elégedett a polgármesteri hivatal közreműködésével. A lakosságcsere jelentősen igénybe vette a közigazgatási hatóságokat is, mert ugyan a kormánybiztosság viselte a lakosságcserével kapcsolatos költségeket, a munkát a polgármesteri hivatalnak kellett megszerveznie és meg kellett előlegeznie a kiadásokat is.

A városháza és az áttelepítési kirendeltség elszámolási vitába keveredett a felvidékiek számára összegyűjtött összegekkel kapcsolatban. (Lásd a 3. sz. forrást!) A városvezetés a pénzt nem az áttelepítettek közvetlen segélyezésére fordította, hanem az átmeneti szállások előkészítésére használta fel. A kormánybiztosság szerint ezek a javítások feleslegesek voltak, mert egyből a telephelyekre vitték a betelepítetteket. Ugyanakkor a

földhivatali jelentésekből tudjuk, hogy a betelepítés lassan zajlott, még 1948 tavaszán is éltek tömegszállásokon. A közhangulat lakosságcsere-ellenességét a márciusban ideérkezett bizottsági tagok a legsúlyosabb kérdésnek tartották. (Lásd a 2. sz. forrást!)

A nyíregyházi kirendeltség novemberi megszűnése után a kormánybiztosság a városi számvevőségen keresztül utalta a segélyeket, amit ugyancsak terhesnek érzett a hivatal. A telephelycserék és költözések miatt Budapesten nem mindig volt követhető, hogy a felvidéki telepes pontosan hol lakik, így nem tudták közvetlenül utalványozni a pénzt. A lakosságcsere kezdeti szakaszában előfordult, hogy a családok az ország más részébe vitették magukat – igénybe véve ehhez a kormánybiztosság infrastruktúráját –, ahol ráadásul megélhetési lehetőségük sem volt biztosítva. A többletköltségek, a konfliktusok és az ellenőrizhetetlenség miatt egy idő után rendeletben tiltották meg az önkényes telephelycseréket.

Problémás volt a hátramaradt ingatlanok összeírása is, mert valamennyi olyan ingatlant nyilvántartásba vettek, amelyből Szlovákiába átköltöztek, figyelmen kívül hagyva, hogy abban esetleg régi jogon bérlők maradtak, vagy állapotuknál fogva nem voltak megfelelőek. Az 1948 augusztusában kelt telepítési jelentés szerint a megyében összesen 716 ingatlan maradt az áttelepültek után, ezekből 354-et juttattak, de a juttatás ténye nem jelentette azt, hogy abba a telepések be is költözhettek.

A juttatott házak sokszor az alapvető igényeknek sem feleltek meg. (Lásd a 4. sz. forrást!) A csehszlovákiai életkörülmények és a nyíregyházi lakásviszonyok között éles kontraszt volt. A Nyíregyházára irányított 328 gazdasági egység összesen 297 házat birtokolt, vagyis az áttelepült családok 88%-a számít háztulajdonosnak. A felvidékiek legalább szoba-konyha bútorzattal érkeztek, a családok csaknem fele pedig nem egy, hanem kétszobányi bútort hozott magával. A részükre kiutalt új otthonokba sokszor a bútorait sem tudták bevinni. Megfelelő méretű és állapotú melléképületek hiányában az állatállományuknak sem volt hely. 1947 novemberében a földhivatal 150 db ingatlan alapvető felújítására kért ajánlatot. (Lásd az 5. sz. forrást!) Ahogyan az indoklásban írták, a javítások elmaradása esetén félt, hogy az ide irányítottak továbbállnak. 1948 februárjában a földhivatal úgy vélte, hogy tekintettel a házak rongált állapotára, valamennyi telepes igényt tarthat és jogosult egy kisebb javítási segélyre.¹¹

A letelepítettek lakásgondjai csak nehezen oldódtak meg. A lakosságcsere következő évében, 1948-ban csak 176 főt tudtak a városba irányítani, közülük 141 fő az április 4-i transzporttal érkezett, a többiek pedig különböző időpontokban.

Amikor a letelepítést vizsgáljuk, annak sikeressége nem írható le csak a juttatott házak és földingatlanok minőségének és mennyiségének összehasonlító elemzésével. Az életminőségre ugyanekkora hatást gyakorolt a közösség is, amelyben sokáig idegenként kezelték a felvidéki magyarokat. Ugyan felvilágosító munkával igyekeztek tudatosítani a lakosságban az egyezmény végrehajtásának szükségességét, és együttérzést kiváltani a szülőföldjükről elűdözött magyarsággal szemben, a homogén szlovákajkú

¹¹ MNL SZSZBML, XXIV. 201/d. 50.210/V/1948.

evangélikus nyíregyházi tanyavilágba mégiscsak hívatlanul érkeztek a felvidékiek és kívülállók, „gyütt-mentek” maradtak.

FORRÁSOK

1. sz.

1947. március 4.

A magyar–csehszlovák egyezmény alapján kitelepítésre kerülő magyarok elhelyezése

Szabolcs vármegye főispánja

Ikt. sz.: 352/1947.

Hiv. szám: K. 1619/1947.

Polgármester Úrnak, Nyíregyháza

Fenti tárgyban még a múlt év december hó 12. napján 2477/1946. szám alatt, majd folyó év január hó 21. napján 104/1947. sz. rendeletet adtam ki Polgármester Úrnak s valamennyi járás járási főjegyzőjének.

Az egyes járások járási főjegyzői rendelkezésemnek valamennyien a kívánalmak szerint megfeleltek, Polgármester Úr részéről azonban mind mostanáig az érdemleges elintézkést nélkülözöm.

Első ízben kiadott rendeletemre 1946. december 18. napján 20739/1946., majd további rendeletemre folyó évi január 29. napján és február hó 12. napján 1619/1947., illetve ismételten is 1619/1947. K. szám alatt jelentést terjeszt be, valamennyi jelentés azonban oda concludál, hogy a kitelepítésre várók elhelyezésével kapcsolatban bizottságot alakít, s a bizottság összehívására újabb és [újabb] határidőket tűz ki.

Valamennyi jelentés és ennek során tett intézkedés mindez ideig gyakorlati jelentőséggel és eredménnyel nem bír.

Ismételten is felhívom Polgármester Úr figyelmét az 1946. december 12. napján, majd ezt követőleg 1947. évi január hó 21. napján kiadott 2477/1946., illetve 104/1947. szám alatti alaprendeleteimnek alapos áttanulmányozására, s ennek elintézkéseként a még elintézetlen kérdés gyors és gyakorlati megoldására.

A kiadott és fent hivatkozott alaprendeleteim pontosan és félreérthetetlenül megszabják Polgármester Úr kötelességeit, az eljárási módot, s feladatává teszik azon személyek és lehetőségek megállapítását, akik és amelyek felhasználásával a kívánt névjegyzék elkészíthető. A bizottságok alakítása, a bizottság folytonos és nem szűnő munkába állításával a kérdés állandó napirenden tartása és még eredményesebb kimunkálása nem szükségtelen ugyan, de ettől függetlenül sokkalta fontosabb a tényleges eredmények elérése. Az elmúlt év december közepétől több mint két hónap állott rendelkezésre ahhoz, hogy a Szlovákiából kitelepítésre váró magyarok elhelyezésének biztosításánál a város tényleges eredményt produkálhatott volna.

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni azt a fontos nemzeti feladatot, mely a hontalanná vált magyar családok elhelyezésével kapcsolatosan a közigazgatási hatóságokra hárul, s éppen ezért elvárom, hogy Polgármester Úr ennek fontosságát átérezve, jelen rendeletem kézhezvételétől számított 8 napon belül tevőleges eredményről fog beszámolni.

A Szlovákiába kitelepült lakosság egyik – országosan is legjelentősebb szigete – Nyíregyháza város és környéke, ahol ennek következtében számos visszahagyott ingatlan adódik s éppen ezért érthetetlen és indokolatlan is, hogy egyrészt erre figyelemmel, másrészt Nyíregyháza város jóérzésű, segítő szándékú lakosságának készségét ismerve, hogy éppen ez a város zárkózik el az annyira kívánt segítségnyújtástól.

Felhívom Polgármester Urat, hogy 8 napon belül az alaprendeletben közölt névjegyzékhez alkalmazkodva, jelentse be a város területén elhelyezhető személyek, illetve családok számát s azok elhelyezési körülményeit.

Nyíregyháza, 1947. évi március hó 4. napján

Tomasovszky Mihály
főispán

MNL SZSZBML, IV. B. 401. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k. e. e. vármegyék főispánjának iratai, 1874–1949. 36/1947.

2. sz.

1947. március 30.

Az összeíró bizottság jelentése a lakosságcsere előkészítéséről

[Tárgy és iktatószám nélkül]

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 2. számú kirendeltségének
Nyíregyháza, Vay Ádám utca 15.

Alulírott összeíró bizottsági tagok a részünkre kijelölt bokrokban hivatalosan kiszálltunk, amiről a következőket jelentjük:

Feladatunk volt az olyan bokrokban, ahol kitelepülő szlovákok vannak, helyi magyar bizalmi bizottságot alakítani, amely bizottság összekötő a 2. sz. kirendeltséggel. Feladata még a felvilágosítás és az ide települők elhelyezése és fogadása. Ezek a bizottságok állanak legalább 2-3 személyből, amiben benne van a tanyabíró, földigénylő bizottsági tag, esetleg tanító vagy tanítónő vagy egyéb, helyismeretekkel bíró megbízható magyar ember.

1947. 03. 27-én indultunk a rendelkezésünkre bocsátott fogaton és a Tamás bokori iskoláig vitt. Innen már mindenütt gyalog folytattuk utunkat, amelynek jegyzőkönyvét

csatoljuk. Ezzel a bizottsággal megvizsgáltuk a kitelepülők vagyoni helyzetét, amit szintén csatolunk.

Innen még aznap délután átmentünk a púposhalmi bíróhoz, akinél megalakítottuk a kis- és nagypúposi bizottságot. A mellékelt jegyzőkönyv és névsor szerint jártunk el.

1947. 03. 28-án a púposhalmi Újsoron ismét egy bizottságot alakítottunk és tettünk vizsgálatot a mellékelt jegyzőkönyv és névsor szerint.

Aznap délután a Lakatos bokori bíróval vizsgáltuk felül a kitelepülők névsorát, azonban bizottságot itt nem alakítottunk. Ez vonatkozik Bánfi bokorra is.

Utána átmentünk Bundás bokor bírójához, ahol a bizottság felállítása után gyorsan elvégeztük a vizsgálatot. A jegyzőkönyv és névsor csatolva.

Még aznap este átmentünk Horvát bokorba, ahol a bírónál éjfélig tartó munka után a bizottságot megalakítottuk és az adatokat felülvizsgáltuk. Itt egyszerre Horvát, Ferenc, Halmos bokrot intéztük el.

1947. 03. 29-én délelőtt a Bedő bokorban hasonló munkát végeztünk. A jegyzőkönyv és névsor mellékelve. Aznap délután a királyteleki állomásról vonaton visszatértünk.

A három nap alatt személyenként legalább 40 km-t gyalogoltunk, mert a tavaszi sürgős munka miatt előfogatot nem tudtunk szerezni. Minden egészséges felnőtt ember kint dolgozott a földeken. A bírókkal, valamint a többi bizottsági tagokkal csak este vagy előre üzenve tudtunk beszélni.

Általános benyomásunk a következők:

A Szlovákiába kitelepülők legnagyobb része a fenti bokrokból el akar menni, kivéve a módosabbakat. Ennek dacára művelik földjeiket ritka kivétellel. A kitelepülőknek sok juttatott földje van, mert sok a gyerek egy-egy családban. Igen bonyolult családi vagyonkérdések vannak, amelyek igazságos elintézése igen nehéz lesz. Ennek dacára sok üres ház fog maradni utánuk. Ezek a házak majd mind vert falból vannak, nád vagy szalmával vannak fedve. Akad köztük kis számban lakhatatlan odú, vagy kunyhó is, ahol nagy a szenny és a nyomor. Ezekbe csak átalakítással lehet betelepíteni magyarokat. A kitelepülőkkel szemben elég ellenséges a hangulat, minden bajt azoknak rótnak fel.

A kitelepülők után itt maradt ingatlanokon kívül parlagon heverő föld nincs, bérbe nem adnak, üres ház vagy lakrész 1-2 bokor kivételével nincs. Falusi iparosokat a bokrok nem tudnak foglalkoztatni, mert a város közel van.

Általában a ki- és betelepüléssel szemben nagy a közöny és a betelepülőkkel szemben az ellenszenv, kenyéririgység. Ritka a közösségi érzet, ami a felvilágosítás hiánya. Nem ismerik fel ennek történelmi fontosságát, amikor emberek tömege vándorol ki kényszerből, ki propaganda hatására.

Nyíregyháza, 1947. március 30.

Forgách Ferenc és Fejes Ernő bizottsági tagok

MNL SZSZBML, XXIV. 1. III/a. tétel. A kirendeltség működésére vonatkozó iratok

3. sz.
1947. május 14.
Az áttelepülők elszállásolása és élelmezése

Nyíregyháza m. város polgármesteri hivatala
Városháza I. em. 4. szoba
Előadó: Kotsis Árpád első aljegyző h.
K. 9441/1947. szám

Áttelepítési Kormánybiztos Úrnak,
Budapest
VI. Paulay Ede u. 52. szám

18198/1947. számú átiratokra észrevételemet a következőkben teszem:

1946. év december havában Szabolcs vármegye főispánjának rendeletére a Csehszlovákiából áttelepült magyarok ideiglenes elszállásolása és szociális felsegélyezése céljából Nyíregyháza városban bizottságot alakítottam.

Ezen bizottság társadalmi gyűjtések folytán a város összlakosságának széleskörű bekapcsolásával a fenti célra az első transzport megérkezéséig kb. mintegy 4200 forint összeget gyűjtött össze s ezen pénzüsszeget házipénztárunkban helyeztük el, hogy abból az áttelepülteket felsegélyezzük, és a szükséges átmeneti szállás tatarozását elvégezzük.

Ez utóbbi ténykedés azért is vált szükségessé, mert amikor folyó évi március havában az áttelepítési kormánybiztosság 2. számú kirendeltségének vezetője Nyíregyházára megérkezett, az átmeneti szállások biztosítását és felállítását elkerülhetetlenül fontosnak tartotta, és azt hivatalomban engem felkeresve kérte és állandóan sürgette.

A helyiséget, még mielőtt az áttelepítési kormánybiztosság kirendeltsége megérkezett volna Nyíregyházára, már előre biztosítottuk a város tulajdonát képező lovassági laktanyában. Fent nevezettek megérkezése után ott, egyik városi tisztviselőmmel, a tisztiorvossal és a kirendeltség egyik tisztviselőjével, majd a gazdasági hivatal tisztviselőjével helyszíni szemlét tartottak nem egy esetben, hogy a helyet kellőképpen átalakíthassuk átmeneti szállás felállítására.

Az ott elvégzett munkák mind a helyszíni szemlén résztvevő kirendeltségi tisztviselőnek és kirendeltség vezetőjének kérelmére és észrevételére történtek. Látszólagosan ez az összeg első alkalomra mintegy 1000 forintos munkát vett volna igénybe. Később azonban ugyancsak a kirendeltség tisztviselőinek és vezetőjének előterjesztésére és kérelmére újabb és újabb munkákat kellett végezni.

Amikor a számvevőseget és gazdasági hivatalt felhívtam arra, hogy tegyen jelentést az ott elvégzett munkákra vonatkozóan és a végzett munkák és tatarozási díjösszegek tekintetében valamint általánosan a gyűjtés folyamán befolyt segélyezési pénzzel kapcsolatosan, a következő jelentést kaptam:

Az áttelepülők ideiglenes elszállásolására a huszárlaktanya épületeiben a legszükségesebb méretekben átmeneti szállások céljából a munkálatokat befejeztük. A végzett munkák a következők voltak: a helyiségeket kitakarítottuk, árnyékszéket és konyhát építettünk, villanyvilágítást bevezettük, főzőedényeket és evőeszközöket vásároltunk. Az ügy gazdasági ellenőrzése céljából napszámost kellett alkalmaznunk. Ennek a napszámosnak feladata volt nemcsak a végzett munka ellenőrzése, hanem a gyűjtésből beszállított szalma (fekvőhely céljára) és élelmi cikkek átvétele, raktári kezelése és szükség szerinti kiadása.

Hogy ezekre a munkálatokra az áttelepítési kormánybiztos úr hivatkozott számú átiratával ellentétben mennyire szükség volt, azt bizonyítja az a tény, hogy mióta az első transzport Nyíregyházára megérkezett, a fenti átmeneti szálláson állandóan tartózkodtak és tartózkodnak áttelepített magyarok. Nem fedi a valóságot az a tény, hogy erre az átmeneti szállásra az áttelepítési kormánybiztosságnak ne lett volna szüksége, mondván mert a telepéseket közvetlenül az állomásról helyezték el új otthonaikban.

A valóság ezzel szemben az, hogy igenis voltak olyan esetek és ha ritkán is fordult elő, de tény, hogy az átmeneti szállásokon a kirendeltség ideiglenesen és sokszor huzamosabb ideig elszállásolt áttelepített magyarokat, akiknek szükség volt az átmeneti szállásra, és ezek élelmezése is a város terhére hárult.

A fentiek alapján így adódott elő az a helyzet, hogy a segélyezés címén befolyt mintegy 4200 forintos kereten túl összesen 9529 forint 68 fillér kiadása van a városnak a segélyekkel és az átmeneti szállásban végzett tatarozási és egyéb munkálatok, valamint az élelmezéssel együtt.

Felkérem a kormánybiztos urat, hogy a nyíregyházi kirendeltségnél a fentiek alapján tegye meg a vizsgálatot és a kirendeltség ne szorítkozzon csupán az itteni kirendeltségi tisztviselők és vezető jelentésére és tájékoztatására. Végtelenül csodálkozom azon, hogy az áttelepítési kormánybiztosság nyíregyházi kirendeltsége a valóságnak meg nem felelő jelentést tett a kormánybiztossághoz. Ezzel a tényével nemcsak hogy a felsőbb hatóságát vezette félre, de engemet is olyan színben tüntetett föl, mint aki az áttelepített magyarok sorsával nem törődik, sőt ezen tovább menve, olyan számlát akart kifizettetni, amelyhez az áttelepített magyaroknak vagy a kormánybiztosság helyi kirendeltségének semmi köze sincs. Ezt a magam részéről igen sérelmesnek tartom, erre vonatkozó külön feljelentésemet a Belügyminiszter Úrhoz megteszem és az ügyben vizsgálatot fogok kérni, mert mégis tűrhetetlen dolog az, hogy egy megyei város polgármesterét milyen közönséges módon meghazudtolja a kormánybiztosság kirendeltségének vezetője.

Azon pedig csodálkoznom kell, hogy a kormánybiztosság által a fenti ügyek kivizsgálásra kiküldött szakközeg a kormánybiztossági jelentéssel azonos tartalmú tájékoztatást küldött a kormánybiztosságnak.

Mi ezen a téren magyaros becsülettel és a lehető legnagyobb segíteni akarással járunk el, éppen ezért nem tűrjük, hogy bennünket pellengérre állítson.

Egyben tisztelettel közlöm a városi számvevőség és gazdasági hivatal jelentésén alapuló felmerült kifizetések összegét kimutatásszerűen:

A fenti segélyezésre befolyt összegeket és abból a szükséges folyósításokat számvevőségünk az idegen pénzek 5. rovatán kezelte.

1. Török Mihálynak személyfuvarozásért	1947. ápr. 11.	20 Ft
2. Ifj. Buskó Lajos és társa napszámbér	ua.	134,24 Ft
3. Benkő Mihály és társainak napszámbér	ua.	279,55 Ft
4. Ifj. Buskó Lajos és társa napszámbér	1947. ápr. 14.	393,58 Ft
5. Dolnics Józsefnek fuvarért	1947. ápr. 17.	62,42 Ft
6. Ilauszki Jánosnak munkavezetésért	1947. ápr. 18.	141,34 Ft
7. Jenei György és társainak napszámbér	1947. ápr. 18.	1.998,79 Ft
8. Bosnyák és társainak napszámbér	1947. ápr. 17.	291,84 Ft
9. Radoszta Bélának főzőüst javításért	1947. ápr. 23.	104,40 Ft
10. Buskó Lajos és társa napszámbér	1947. ápr. 22.	48 Ft
11. Wirtschafter Árminnak 2 db Alfa füllesztőért	1947. ápr. 24.	1.250,79 Ft
12. Benkő Mihálynak munkavezetésért	1947. ápr. 24.	60,09 Ft
13. Benkő Mihály és társainak napszámbér	1947. ápr. 24.	720,06 Ft
14. Hús és zsír a hivatalnak 20 kg zsírért	1947. ápr. 26.	174,26 Ft
15. Katona Andrásnak zöldség és hagymáért	1947. ápr. 26.	385 Ft
16. Méhes Sándor és társainak napszámbér	1947. ápr. 25.	814,08 Ft
17. ua.	1947. máj. 3.	506,88 Ft
18. Áttelepülő konyhájára 2 ürméter tölgy hasáb	1947. máj. 22.	126 Ft
19. ua.	1947. máj. 26.	106 Ft
20. Gazdasági hivatal észrevétele alapján főkönyvi tételeken kívüli elszámolásra és térítésre:		1.909,36 Ft
Összesen:		9.529,68 Ft

Nyíregyháza, 1947. évi május hó 14. napján

Fazekas János
polgármester

MNL SZSZBML, V. B. 77/c. I. 29/1946.

4. sz.

1947. május 4.

**A kitelepülők után visszamaradt ingatlanokról szerkesztett kimutatás
felterjesztése, betelepítési körülmények jelentése**

Telepítési Főosztály, Kirendeltségek Osztálya
Budapest

A kitelepültek után visszamaradt ingatlanokról szerkesztett kimutatásokat mellékelten felterjesztem.

Az üresen maradt házingatlanokat a betelepítés szempontjából bírálva négy csoportra osztottuk. A nagyobb gazdálkodásra alkalmasnak jelzett házak többé-kevésbé megfelelő gazdasági építmények és 4-6 számos állatra alkalmas istállók tartoznak. Többnyire 2 szobás lakások, nagyobb belsőséggel.

A kisebb gazdálkodásra alkalmasnak bírált házak többnyire 1 szoba-konyhás lakások kisebb belsőséggel 2-3 számos állatnak alkalmas istállókkal.

A tisztviselői lakásnak minősített telephelyek általában 1 szoba-konyhás kislakások, gazdasági épületek és istálló nélkül.

Az iparos telepéseknek alkalmasnak vélt házak nagyobb részt gazdasági épületek nélkül vannak kisebb műhellyel (kovács, cipész).

A munkás, illetve zsellér lakásoknál feltüntetett házak gazdasági épületek nélkül javarészt 1 szobás, ritkán 1 szoba-konyhás rossz állapotban lévő házak, telepítésre alkalmatlanok.

Az ideiglenes telepítési végrehajtás során a következő tapasztalatok figyelemre méltóak:

Az áttelepülők általában 2-3 szobabútorral és 4-9 számos állattal érkeztek. Helyszíni szemrevételezés során a visszahagyott legépebb és legalkalmasabbnak vélt lakásokat sem találták megfelelőnek, és tényleg előfordult, hogy a telepes a lakás berendezését sem tudta helyszűke miatt a lakásban elhelyezni, illetve a bútorzatuk egyes esetekben a szűk ajtókon nem fért be. Az átszállított állatok elhelyezése is nehézségekbe ütközött. Több telepes áthozott igavonóit helyszűke miatt helybeli gazdáknál volt kénytelen elhelyezni.

Általában az áttelepültek vonakodtak a Nyíregyháza környékbeli bokortanyákban a telephelyeket elfogadni, érvelve egyrészt azzal, hogy közeli rokonságuk és falubelik más vidékre lettek már letelepítve, másrészt, hogy az itteni lakáskultúra alacsony színvonala miatt nem érzik magukat ilyen szempontból 10%-ig sem kárpótolva.

A mai napig kitelepített 374 szlovák család mintegy 2500 kh földingatlant hagyott vissza. Ebből az adatból kiindulva 200 felvidéki család letelepíthetősége látszik megoldhatónak átlag 10-15 holdas juttatással. Ezzel szemben az előbb is jelzett alacsony színvonalú lakáskultúra miatt az eddig kirendeltségünk területére beérkezett 98 felvidéki család letelepítése is nehézségekbe ütközött. Eltekintve szórványos esetektől

a telepések részéről általános megelégedettség nem tapasztalható, éppen az elégtelen minőségű lakások kifogásolása miatt. Általános tapasztalat, hogy a telepések egy esetben sem a juttatandó földingatlan minősége vagy termőképessége iránt, hanem kizárólag a lakások minősége és nagysága iránt érdeklődtek.

Az eddig megejtett helyszíni telephely-szemrevételezések után a kirendeltsége területén az eddig beérkezett családokon kívül, vagyoni körülményeiket figyelembe véve 35-45 család telepíthető le.

A folyó betelepítés adatait annak feldolgozása után azonnal felterjesztem, a szükséges adatokat addig is naponta távbeszélőn jelentem.

Nyíregyháza, 1947. május 2.

[Kárpáty Béla]

kirendeltségvezető

MNL SZSZBML, XXIV. 1. 290/II/-K/1947.

5. sz.

1947. november 13.

Betelepített lakóházak javítására előterjesztés

Pro domo

Szóbeli és írásbeli kérelmekkel fordulnak a telepeseink hivatalunkhoz, hogy ablak, ajtó és tető hiány miatt nem tudnak áttelelni a kiutalt házakban és anyagi helyzetük nem teszi lehetővé olyan hiányok pótlására.

Kiadmány

Tárgy: ua.

Kormánybiztos Úr!

A csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény végrehajtása során Nyíregyházára és bokraiban is 280 család felvidéki áttelepült lett elhelyezve. Részükre, sajnos nagyrészt csak olyan házakat tudtunk juttatni, melyek kisebb-nagyobb javításokra szorulnak.

Helyszíni szemle alapján összeállítottuk a javításokhoz szükséges anyaglistát, mely kimutatást tisztelettel csatolom. A kimutatást csak a munkálatokhoz szükséges javításokat vettük fel, amelyek nélkül azonban a súlyos anyagi helyzetben lévő telepeseink nem tudják átvészelni a telet. Ha a tervbe vett javításokat nem tudjuk elvégeztetni, akkor a legnagyobb eséllyel sem tudjuk a lakóházakban elhelyezetteket tovább is itt tartani.

Kérem Kormánybiztos Urat szíveskedjék előterjesztésemhez hozzájárulni és a szükséges rendelkezést sürgősen kiadni.

Nyíregyháza, 1947. 11. 13.

Dr. P. [Polnisch Ottó]

előadó

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság megbízásából:

Kovács Barna

ügyvivő kerületi felügyelő

Hirdetmény

Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 1. sz. [sic!] Nyíregyházi kirendeltsége a szlovákiai kitelepülés folytán vissza-maradt és felvidéki telepesek részére juttatott Nyíregyháza és tanyavilágban lévő, mintegy 150 db tanya és lakóház javítására ajánlatot kér.

Munkálatok részletezése:

- 600 folyóméter nádtető-szegés
- 10.630 lapméter nádtetőjavítás 50%-ban
- 104 lapméter cseréptető javítás
- 5 lapméter palatető javítás
- 45 köbméter felmenőfalazat aláfalazás
- 20 köbméter tűzfal falazás
- földémsjavítás 10 db negyven folyóméter szarufa-pótlás
- 30 db ablaktok-javítás
- 172 db ablakszárny-javítás
- 19 db új komplett ablakszárnyakkal
- 227 db új ablakszárny
(tanyasi vásári ablakok, gerébtokos és bérfakos)
- 76 lapméter ablak és ajtóüvegezés
- 15 db ajtószárny-javítás
- 5 db új üveges ajtó
- 6 db új istálló ajtó

MNL SZSZBML, XXIV. 201/d. 50.039/V/1947.

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza

Szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XXI. - MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára - Nyíregyháza